

KADIN VE TOPLUM

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Gülnur ERCİYEŞ

Yrd. Doç. Dr. Nazife AYDINOĞLU

İzmir Üniversitesi
2014

Yayına Hazırlayan:

Dr. Yusuf YALÇIN

ISBN

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri

87 Sok. No. 4 / A Bornova

☎ (0.232) 343 64 54 ✉ metabasim@gmail.com

İzmir, Eylül – 2014

İÇİNDEKİLER

Önsöz	V
Feminist Kuram	1
Defne Erzene Bürgin	
Kadın Hakları ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılığın Önlenmesi Yönünde Yapılan Yasal Düzenlemeler	37
Sevinç Arslan Hızal, Elif Er	
Sosyal Psikoloji Perspektifinden Kadına Yönelik Cinsel Şiddete İlişkin Tutumlar	61
Işıl Çoklar	
Kadına Karşı Cinsel Şiddetin Meşrulaştırılması: Sosyal ve Akademik Normalleştirme	91
Tuba İnal	
Kadına Yönelik Şiddet: Alice Walker'ın <i>Mor Renk</i> ve Ayla Kutlu'nun <i>Zehir Zıkkım Hikayeler</i> Eserlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi	109
Nazife Aydınoğlu	
Evliliğin Uyumsuzluğunda Toplumsal Cinsiyet Rollerini: Kim Korkar Virginia Woolf'tan Üzerine Bir Deneme	123
Eren Alkan	
Modern Zamanlarda Kadın Olmak: <i>Zerre</i> Filmi Üzerine Bir İnceleme	161
Günseli Pişkin	

Can” Filmi Örneğinde Kadın ve Aile.....	185
Ali Emre Bilis	
Ana Akım Medyada Yabancı Kadınların Temsili ve Sosyal Medyanın Yabancı Kadın Cinayetlerine Yaklaşımı.....	205
Zafer Parlak	
Geleneksel Konut Mimarisinde Kadının Yaşama Mekanları.....	235
Özlem Atalan	
Anne ve Çocuk İlişkisinde Geçirilen Zamanı Nitelikli Kılmak: Sınırlı Zamanlarda Kaliteli İlişkiler Kurmaya Yönelik Öneriler.....	259
Neslihan Koçer	
Meme Kanseri: Erken Tanı Hayat Kurtarır.....	289
Naile Alankaya	
Kadın ve Egzersiz.....	299
Hülya Özlem Şener	
Turizm ve Kadın	317
Koray Akman, Ülker Erdoğan Aracı, Ceyda Lale	

ÖNSÖZ

Kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği tüm dünyada 2000’li yıllara devrolan sorunların en önemlilerinden biridir. Ne yazık ki ülkemizde de kadınlar eğitim, iş yaşamı, politika alanlarında erkeklerin oldukça arkasında kalmışlardır. Kadınların şiddete uğrama ve şiddet nedeniyle yaşamlarını kaybetmeleri hala endişe verici boyuttadır. Kadın hakları yasalar ile korunup sorunları çözülmeye çalışılsa da alışkanlıklar, gelenek ve töreler sorunların çözümünü geciktirmektedir. Son yıllarda konuya ilişkin farkındalığın artmasıyla birlikte birçok önlem alınmış olsa da kültürlerin içine işlemiş olan değer ve inanışları kısa sürede değiştirmek ve yok etmek olası değildir. Kadını hak ettiği konuma getirmek için bireyler, toplum ve kurumlar elbirliği içinde gayret göstermelidirler. Ülkemizde yapılan yasal düzenlemeler ve imzalanan uluslararası sözleşmelerin gereği, kadın sorunlarına yönelik üç ulusal eylem planı yapılmıştır; bunlardan Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2007-2010) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı (2008-2013) tamamlanmış, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı (2012-2015) ise halen sürdürülmektedir. Bu eylem planları çerçevesinde üniversitelere de önemli görevler verilmiştir.

İzmir Üniversitesi, kadın çalışmalarını, insan hakları ve sosyal adalet ile ilgili görmekte; kadına yapılan ayrımcılığın, toplumdaki adalet ile ilgili duyarlılıkları zedelediğini düşünmekte; dünyada sürdürülebilir bir gelişmenin sağlanması için kadının varlığının zorunlu olduğunu savunmaktadır. Üniversitemiz Türkiye’de kadın erkek eşitliğinin sağlanması, toplumsal yaşamın tüm alanlarında kadınların konumlarının güçlendirilmesi ve kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi için politikalar üretmek ve strateji geliştirmek konusunda üzerine düşen görevleri yapmak kararlılığındadır. Bu amaca yönelik olarak 2011 yılında kurulan Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi aracılığı ile Ulusal Eylem planları tarafından belirlenen alanlarda ulusal ve uluslararası akademik faaliyet ve araştırmaları desteklemekte, projelerde yer almaktadır.

İzmir Üniversitesi sorunların çözümünde eğitimin gerekliliğini göz önüne alarak öğrencilerinin kadına ilişkin konularda farkındalıklarını artırmak amacıyla 2011 yılından itibaren tüm fakültelerin programlarına seçmeli olarak Kadın ve Toplum dersini müfredat kapsamına almıştır. Dersin içeriği, Türkiye Cumhuriyeti'nin kadına ilişkin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların tanıtılması, Anayasa ve yasalarda bulunan kadınla ilgili maddelerin incelenmesi, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünce hazırlanan Ulusal Eylem Planlarının tartışılması, kadınla ilgili örgütlenmeler, kadının ekonomik hakları, kadının çalışma yaşamı, kadın ve politika, kadın ve sağlık, kadın ve eğitim, kadın ve sanat, kadın ve dil, kadın ve estetik, kadın ve kent, kadının ailedeki rolü, aile içi şiddet ve cinsiyet rollerinin öğrenilmesi ve kadına ilişkin benzeri konuları kapsar.

Yazılı ve sözlü sınavları olmayan bu derste öğrenciler, dönem boyunca yürüttükleri projeler ve derse devamları ile değerlendirilirler. Bu ders görevli tek bir öğretim elemanı değil gönüllülük esasıyla süreçte yer alıp katkıda bulunmak isteyen çok sayıda öğretim elemanı tarafından verilmektedir. Bir koordinatör yardımıyla her dönem başında bu derste yer almak isteyen İzmir Üniversite öğretim üyeleri belirlenir ve işlenecek konular saptanarak programa konur.

Öğrenci projeleri, dört kişilik guruplar tarafından planlanır, hazırlanır ve sunulur. Proje konuları ülkemizdeki kadın sorunları, önemli kadınların tanıtılması, kadın kuruluşlarının tanıtılması, bu kuruluşlarla birlikte yapılan işbirliğinin belgelenmesi ve benzerleri arasından seçilebilir. Proje sunumları, konferans, söyleşi, panel düzenlenmesi; *power point* sunumu; kısa film veya tiyatro gösterisi; poster sunum, sergi, kermes ve benzer yollarla yapılabilir. Yapılan projeler dosya halinde belgelendirilir.

Bu kitap, 2011 yılından itibaren 7 dönemdir yürütülen Kadın ve Toplum dersinde gönüllü olarak yer alan İzmir Üniversitesi öğretim elemanları tarafından yazılmıştır. Kitap 14 bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Başkanı Yrd. Doç. Dr. Defne Erzene Burgin tarafından hazırlanmıştır. "Feminist Kuram" başlıklı bu bö-

lümde 17. yüzyıldan günümüze kadın hareketinin tarihçesi verilmiş ve tarih boyunca ortaya çıkan farklı feminist görüşler açıklanmıştır. Bunların arasında Liberal Feminizm, Kültürel Feminizm, Marksist-Sosyalist Feminizm, Varoluşçu Feminizm, Radikal Feminizm ve Postmodern Feminizm sayılabilir. Daha sonra Türkiye’deki kadın hareketi ele alınmış ve dünyadaki feminist akımlarla etkileşimi tartışılmıştır.

“Kadın Hakları ve Cinsiyete Dayalı Ayrımcılığın Önlenmesi Yönünde Yapılan Yasal Düzenlemeler” başlıklı ikinci bölüm Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Dr. Sevinç Arslan Hızal ve Araştırma Görevlisi Elif Er tarafından yazılmıştır. İnsan hakları, kadın hakları ve ayrımcılık kavramlarının tarihsel süreçte farklı algıları ve hukuki tanımları ile başlayan bölüm, ulusal ve uluslararası boyutta ayrımcılığın önlenmesi için çıkarılan kanunlar, yapılan anayasal düzenlemeler, bildirgeler ve sözleşmeleri içermektedir. Bu bölüm ayrıca 4320 sayılı Ailenin Korunmasına dair kanun, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Şiddetin Önlenmesine dair kanun, 4857 sayılı Yeni İş Kanunu ve 2005 tarihli Türk Ceza Kanunu’ndaki kadınla ilgili düzenlemelerden bahsetmektedir.

“Sosyal Psikoloji Perspektifinden Kadına Yönelik Cinsel Şiddete İlişkin Tutumlar” adlı üçüncü bölümün yazarı, Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi Işıl Çoklar, kadına yönelik şiddetin en ağır türü olan tecavüzün toplumsal düzeyde nasıl algılandığı, tecavüz olgusu ve tecavüz mağduruna ilişkin tutumları nelerin belirlediği konularına değinmiş; soruna hem kuramsal yaklaşmış, hem de yapılan çalışmalardan örnekler vermiştir.

Daha sonraki bölüm olan “Kadına Karşı Cinsel Şiddetin Meşrulaştırılması: Sosyal ve Akademik Normalleştirme” İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Tuba İnal tarafından yazılmıştır. Bu bölümde tecavüz olayında toplumun rolü sorgulanmış, masallar, hikâyeler, filmler ve bunlar gibi kültürün oluşumunda önemli etkileri olan araçlar yoluyla tecavüzün nasıl normalleştirildiği, kurbanların, özellikle de kadın kurbanların, tecavüzden nasıl sorumlu tutulduğu araştırılmıştır. Akademide

yüzyıllardır bilimsel olarak temellendirilmeye çalışılmış olan bu teca-vüz efsanelerinin Feminist hareketle birlikte nasıl çürütüldüğü de açıklanmıştır.

Sonraki iki bölüm kadın ve edebiyat konusudur. Birincisinde, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngilizce Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üye-si Yrd. Doç. Dr. Nazife Aydınoglu, “Kadına Yönelik Şiddet: Alice Walker’ın *Mor Renk* ve Ayla Kutlu’nun *Zehir Zıkkım Hikayeler* Eser-lerinin Karşılaştırmalı İncelemesi” başlıklı makalesinde, kadına yöne-lik şiddet türlerini, şiddetin nedenlerini ve sonuçlarını Türk ve Ameri-kan Edebiyatlarından iki eserden yola çıkarak örneklemiştir. İkinci-sinde ise Okutman Eren Alkan, Amerikan uyumsuz tiyatrosunun önemli yazarlarından Edward Albee’nin *Kim Korkar Virginia Woolf’tan* eserinden örneklerle Amerikan toplumunun uyumsuzlukla-rının aile içi ilişkilere yansımaları “Evliliğin Uyumsuzluğunda Top-lumsal Cinsiyet Roller: *Kim Korkar Virginia Woolf’tan* Üzerine Bir Deneme” yazısında ele almıştır. Toplumsal cinsiyetin ve buna bağlı olarak evlilik kurumunun oluşturulmasında kadın ve erkeğe atfedilen rollere ve toplumsal şiddete değinerek bireyin kişiliği ve özgürlüğünü ön plana çıkarmak için toplumsal cinsiyet rollerinin oyunda nasıl ber-taraf edildiğini gösterir.

Kitabın daha sonraki iki bölümü sinema filmleri üzerine iki ça-lışma içermektedir. “Modern Zamanlarda Kadın Olmak: *Zerre* Filmi Üzerine Bir İnceleme” adlı yazısında Güzel Sanatlar Fakültesi, Sine-ma ve Televizyon Bölümü Başkanı Yrd. Doç. Dr. Günseli Pişkin, po-püler film metinlerindeki kadın imgesini ve bu filmde kadının daha önceki sunumlardan farklı olarak seyirlik bir nesne olmaktan nasıl uzaklaştırıldığını göstermektedir. “*Can* Filmi Örneğinde Kadın ve Aile” adlı diğer çalışmada, Güzel Sanatlar Fakültesi Sinema ve Tele-vizyon Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Ali Emre Bilis, Türk toplumunda kadın ve erkeğe yüklenen sorumlulukların ve kalıplaşmış rollerin beyaz perdede yansımaları *Can* filminden sahnelerle vermiş-tir.

Fen- Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Zafer Parlak, “Ana Akım Medyada Yabancı Kadınların Tem-

sili ve Sosyal Medyanın Yabancı Kadın Cinayetlerine Yaklaşımı” başlıklı yazısında, Hürriyet gazetesini ve Ekşi Sözlük gibi popüler mikro blog sitelerindeki üç bin civarında giriş/tanım/yorumu inceleyerek Türk basınında yer alan yabancı kadın cinayetlerini tarihsel bir sıralama ile ele almış ve medya yoluyla Türk toplumunda yabancı kadın algısını nasıl oluşturduğunu araştırmaktadır. Çalışmada, ülke gündeminde uzun bir süre kalan Pippa Bacca ve Sarai Sierra cinayetlerine geniş yer verilmiştir.

Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarım Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Özlem Atalan, geleneksel Osmanlı konut mimarisindeki tüm mekânların Osmanlı kadının yaşama stilini yansıttığını belirtmektedir. “Geleneksel Konut Mimarisinde Kadının Yaşama Mekânları” konulu bölümünde Osmanlı kadının içe dönük yaşam tarzını, zemin katta yer alan yüksek duvarlar, iç avlular, üst katta yer alan yaşama mekânları ve odalardan, kadının dışarıyı gözlemleyebilmesi için dışarıya doğru çıkma ve cumbalardan örnekler vererek göstermiştir.

Kadınla ilgili bir kitapta çocukla ilgili bir bölüm de olmasını düşünen Meslek Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi Program Başkanı Yrd. Doç. Dr. Neslihan Koçer, “Anne ve Çocuk İlişkisinde Geçirilen Zamanı Nitelikli Kılmak: Sınırlı Zamanlarda Kaliteli İlişkiler Kurmaya Yönelik Öneriler” adlı yazısında çocukların tüm gelişim alanlarına yönelik bilgiler vermiş, anne ve çocukların gelişim alanlarına yönelik, iletişim ve paylaşımlarını artırmayı amaçlayan beraberce yapılabilecek etkinlikleri anlatmıştır.

Sonraki iki bölüm kadın sağlığına ayrılmıştır. İlkinde, Sağlık Yüksek Okulu Hemşirelik Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Naile Alankaya, “Meme Kanseri: Erken Tanı Hayat Kurtarır” başlıklı yazısında, son yıllarda kadınların korkulu rüyası haline gelmiş olan meme kanseri hakkında bilgiler vermiş, erken teşhisin yaşam kurtarmada ve yaşam kalitesini yükseltmedeki önemine değinmiştir. Erken teşhis için Kendi Kendine Meme Muayenesi (KKMM) ve Klinik Meme Muayenesi (KMM) yapılması, mamografi çektirilmesi ve gerekli görüldüğü hallerde de ultrasonografi ile manyetik rezonans gibi ilave tarama yöntemlerinin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. İkinci sağlık

konumuz “Kadın ve Egzersiz” bölümü Sağlık Yüksek Okulu Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Bölümü Öğretim Üyesi Hülya Özlem Şener tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümde kadın ve erkek bedeni arasındaki farklılıklar anlatılmış, pilates hakkında genel bilgi verilmiş ve kadınlar için yararlı olan pilates hareketleri resimlerle anlatılmıştır.

Son bölüm, ülkemizde önemi ve getirisi yıllar içinde katlanarak artan turizm sektöründeki kadının yeri ve kadın istihdamının artırılmasının gereği üzerinedir. Bu bölüm, Meslek Yüksek Okulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Program Başkanı, Yrd. Doç. Dr. Koray Akman ve aynı bölüm Öğretim Görevlileri Ülker Erdoğan Aracı ve Ceyda Lale tarafından hazırlanmıştır.

İzmir Üniversitesi Kadın Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin çabaları, tüm fakültelerimizden ve yüksekokullarımızdan öğretim üyelerinin katkısı, Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Kayhan Erciyeş’in desteği ve Kütüphane Müdürümüz Dr. Yusuf Yalçın’ın düzenleme ve basım aşamalarında çalışmaları sayesinde ortaya çıkan bu kitap için emeği geçen herkese teşekkür eder, bu tür girişimlere örnek olmasını ve devamının gelmesini dileriz.

Yrd. Doç. Dr. Gülnur Erciyeş
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Nazife Aydınoglu
Kadın Çalışmaları Uygulama ve
Araştırma Merkezi Müdürü

FEMİNİST KURAM

Defne Erzene-Bürgin

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, defne.erzene@izmir.edu.tr

Özet

Bu bölümde feminist ideolojinin ne olduğu, nasıl doğduğu ve tarihsel gelişimi anlatılacaktır. Feminizm kavramı çerçevesinde tartışılan temel konu kadın-erkek eşitsizliği ve bu eşitsizliğin nasıl giderileceği olmuştur. Feminizm tarihsel boyutta incelendiğinde genel olarak üç ana dalgadan söz edilmektedir. Kökenleri 17. yüzyıla kadar inen Birinci Dalga, 19. yüzyılın sonlarında başlamış ve 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Birinci Dalga feministlerin ele aldığı başlıca konular: adil bir eğitim, toplum içinde saygınlık, kadına karşı şiddet ve tecavüzdür. İkinci ve daha güçlü olan dalga 1960'ların sonunda başlayarak 1970'ler ve 1980'lerin başına kadar devam etmiştir. İkinci Dalga feministler cinsiyet ayrımcılığına bağlı eşitsizlik üzerine daha fazla vurgu yaparak geleneksel cinsiyetçi rollerin sorgulanması gerektiğini savunmuştur. Tartışmalı olan Üçüncü Dalga Feminizm 1990'larda başlamıştır. Postmodern bakış açısının hakim olduğu Üçüncü Dalga, farklılıkların önemli olduğunu ve daha fazla dile getirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Tarihte farklı zamanlarda ve değişik coğrafyalarda birbirinden farklı 'feminizmlerin' ortaya çıktığı görülmektedir. Bu açıdan tarihsel süreçte feminizm farklı bakış açıları ve anlayışları ile anlatılacaktır. Başlıca feminist akımlar Liberal Feminizm, Kültürel Feminizm, Marksist-Sosyalist Feminizm, Varoluşçu Feminizm, Radikal Feminizm ve Postmodern Feminizm olarak adlandırılır. Bu feminist akımlarının açıklanmasından sonra sonuç bölümünde, Türkiye'de feminist ideolojinin doğuşu ve bu ideolojinin feminist akımlardan en çok hangisinin etkisi altında geliştiği konularına kısaca yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Liberal feminizm, marksist-sosyalist feminizm, varoluşçu feminizm, radikal feminizm, postmodern feminizm.

Giriş

Öncü insanbilimciler, çeşitli araştırmalar sonucu uygarlaşmış ataerkil toplumdan önce anasoylu bir toplumsal örgütlenme biçiminin

varolduğunu ortaya çıkardılar. Bu buluşlar, uzun süredir benimsenen baba-ailesi ve ataerkil toplumun her zaman için varolduğu öğretisini kökünden sarstı (Reed, 1982, s. 113). Dünya tarihinde ilk anaerkil toplumlar, göçebe hayatı sürer, avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlardı. Kadın cinsinin egemen olduğu bu dönemin ahlak anlayışında eşitsizlik ve özel mülkiyet olmadığı gibi, kişisel kavgalar dışında savaş da yoktu. Avlanmanın erkeğe, tarım ve aşiret yönetiminin kadına ait olduğu iş bölümünde, doğurganlığı ve çocukla ilişkisi nedeniyle kadın belirleyici cinsi oluşturuyordu (Bakan, 2012, s. 15). Ekonomik anlamda tüketime dayalı, üretim yapılmayan bu ilkel toplumlarda artı değer yaratılmadığı için topluluk üyeleri arasında zengin-fakir farkı yoktu. Bu yüzden avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sağlayan topluluklar dünya tarihine en eşitlikçi toplumlar olarak geçtiler (Giddens, 1998, ss. 45-55). Kadın ve erkeğin rolüne bakıldığında erkekler genelde ev dışında avcılık yaparlar, kadınlarda ev işleri, çocuk bakımı ve eve yakın alanlarda toplayıcılık görevini üstlenirdi. İnsanlık tarihinde kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlik, ilkel toplumların avcılık ve toplayıcılıktan koparak, hayvancılıkla geçinen toplumlara dönüşmesiyle başlamıştır. Bu ortalama 6.000 yıl öncesidir. Evelyn Reed hangi ‘*Kadının Evrimi*’ kitabının önsözünde ‘Dünyada sadece son altı bin yıldır ataerkil düzen görülmektedir. Daha önce tam bir milyon yıl, toplulukları kadınlar yönetmiştir’ cümlelerine yer verir (Reed, 1982).

Avcılık ile geçimlerini sağlayan erkekler ne zaman ki hayvanları evcilleştirerek göçebe hayattan yerleşik düzene geçmeye başladılar, işte o noktada kadın ve erkekler arasında tarihte ilk ekonomik güç farklılıkları ortaya çıkmaya başladı. Her erkek sahip olduğu hayvan sayısına bağlı olarak bir ekonomik güce sahip oldu. Yerleşik düzene geçişle beraber üretime dayalı tarım faaliyetleri ve ekonomik anlamda artı değer olarak tarımsal ürünler elde edilmeye başlandı. Ürün elde edildiğinde değişim için gerekli mallara sahip olunuyordu. Çocuk bakımı, yemek gibi işlerle ev içinde sıkışıp kalan kadının herhangi bir ekonomik gücü yoktu. Bu dönem, kadını zamanla erkeğe daha bağımlı hale getirecek tarihsel sürecin başlangıcıdır. Farklı ekonomik güçlere sahip olan erkeklerin mal varlıklarını yani miras haklarını kendi ço-

cuklarına geçirmek istemeleri ile sadece ekonomik anlamda değil, aynı zamanda siyasi, toplumsal ve psikolojik açılardan da erkeğin hegemonyası kadın üzerinde daha fazla artmaya başladı. Erkekler kadınların cinsel özgürlüklerini tamamen kontrol altına almak istediler. İşte bu noktada mirasın devriyle erkek egemenliği konumu iyice farklılaşarak, kadın cinsi görünmez kılınmaya başlandı (Bakan, 2012).

Marksist Feminist akımda önemli yeri olan Engels'in düşünceleri bu konuyu çok güzel özetlemektedir. Engels'e göre servet artışı erkeğe toplumda daha önemli bir konum kazandırıyordu. Mirastan ocukların yararlanma hakkı, erkeklere kendi çocuklarını ve annelerini daha fazla kontrol etme gücü veriyordu. Ama miras hakkı soy zincirinin anaerkil bir şekilde devam etmesi ile bu mümkün olamayacaktı. Tarih öncesi dönemin analık miras hukuku kaldırılıp, erkek tarafından hesaplanan soy zinciri ve miras hukuku kuruldu (Engels, 1884). Anaerkil aile yapısı yıkılmış, yerini ataerkil aile yapısına bırakmıştı. Ataerkillik kavramının sözlükte tam karşılığı 'erkek egemenliği' veya 'erkek üstünlüğü' olarak açıklanır. Feministler ataerkillik kavramını toplumda sadece aile içinde değil, aynı zamanda aile dışında da yani 'eğitimde, işte, siyasette' daha geniş anlamda tüm sosyal hayatta 'erkeğin yönetimi' anlamında kullanır.

Bu değişikliklerle kadınlar erkeklerin yönetiminde ve onların istekleri doğrultusunda hayatlarını sürdürmeye başlayacaklardır. Çoğu feminist yazar iki cins arasındaki bu eşsizliğin dünya tarihinde ki en büyük eşsizlik olduğunu savunur. Bu öyle büyük bir eşsizliktir ki; dünya nüfusunun yarısını oluşturan gruba karşı yani kadınlara karşı uygulanan bir eşsizlik ve haksızlıktır. Toplumsal cinsiyet eşsizliği kadınların insan haklarının ihlalidir ve kadınlara uygulanan en yaygın şiddettir. Kadına karşı uygulanan şiddet, cinsiyet ayrımcılığından ve kadın-erkek eşsizliğinden kaynaklanan bir hak ihlalidir. Dünya tarihi boyunca kölelik hakları savunulmuş, dini gruplar arasında ki ayrımcılık ve ekonomik sınıf farklılıkları tartışılmış, ırksal politikalar ve söylemler eleştirilmiştir. Ama kadınların haklarını savunan feminist ideolojinin doğuşu tarihte çok geç kalmış, dünyanın yarı nüfusunu oluşturan kadınların hakları en son tartışılan konu olmuştur. Hala toplumda

cinsiyet eşitsizliğine bağlı sorunların çoğu sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde dahi çözüme ulaşmamıştır.

Feminist ideolojinin ilk tohumlarının atıldığı Aydınlanma Dönemi'nde kadın haklarını savunanlara karşı çıkmıştır. Eylül 1791 tarihinde Paris'te Fransız Devrimi'nin erken safhalarında, Olympe de Gouges '*Les Droits de la Femme*' (Kadın Hakları) adlı bir el broşürü yayınlamış ve daha sonra giyotinle idam edilmiştir (Donovan, 2013, s. 21). Bu açıdan Feminist İdeoloji'nin doğuşunda Birinci Dalga diye nitelendirdiğimiz dönem İkinci Dalga kadar başarılı olamamış, daha güçlü bir direniş ile karşı karşıya kalmıştır.

Aydınlanmacı Liberal Feminizm

Liberal feministlerin kurama en büyük katkılarından biri özel alan ve kamusal alan ayrımıdır. Liberal feministler kadının hayatının sadece özel alan içinde sıkışıp kaldığını ve kadının da kamusal alanda yeri olması gerektiğini savunurlar.

Batıda kadınların, yoğun biçimde katıldıkları kitle hareketleriyle tarih sahnesine çıkmaları 1789 Fransız Devrimi ile birlikte olmuştur. Aslında daha önce saray çevrelerinde ve politikada son derece etkili kadınlar da olmuştur. Kamusal alanda daha fazla yer alabilmek adına bu kadınlar annelik kavramını dahi sorgulamışlardı. Fransa'da Aydınlanma Çağı'nda annelik görevlerinin özellikle burjuva kadınları arasında en aza indirildiğini belirtmek gerekir. Bu kadınlar çocuklarını emzirmeyi bile reddediyor ve sütanne tutuyorlardı (Badinter, 2011, ss. 166). 1789 devriminden sonra kadınlar Fransa'da eski düzen altında sahip oldukları hakları yitirmişlerdir. Kadınların toplantı yapmaları, dernek kurmaları yasaklanmış, faaliyette bulunan kadın kulüpleri kapatılmıştır. Fransa'da kadınların siyasal hakları ve daha başka önemli hakları elde edebilmeleri 150 yılı geçen bir mücadeleyi başlatmıştır (Tekeli'den aktaran: Görgülü, 2014, ss. 28-29).

Aydınlanma döneminde kadınların sahip oldukları bazı hakları Fransız Devrimi'nde sonra kaybetmiş olmaları kadın direnişini başlattı. Feminizm kavramı tarihsel süreçte ilk kez 1789 Fransız Devrimi

sonrasında ortaya çıktı ve 1793 yılında Olympe de Gouge'un yargılanmasında da kullanıldı. De Gouge Fransız Devrimi sonrasında doğan İnsan Hakları düşüncelerinden etkilenecek 'Kadın ve Kadın Vatanı Hakları Beyannamesi'ni yayınladı. Bu beyanname ile Fransız Devrimi'ni ve devrim sonrası çıkan İnsan Hakları düşüncelerini eleştiriyordu. Çünkü de Gouge'a göre devrim sonrası yayınlanan İnsan Hakları sadece erkeklere verilen haklardı ve bu haklardan kadınlarında eşit şekilde yararlanması gerekiyordu (Notz, 2012). Kadınlar da insandı ve İnsan Hakları sadece tek bir cinse verilen haklar olamazdı.

Birinci dalga liberal feministlere göre, kadınlara karşı uygulanan eşitsizliğin sona erdirilebilmesi için en başta hukuksal ayrımcığın önüne geçmek gerekiyordu. Bu açıdan gerekli politikaların bir an önce üretilmesi ve kadınların aktif olarak siyasette de temsil edilmesi gerekliydi. Bunun için en başta kadınlara seçme hakkı verilmeliydi. Bu bir talep değil, kadınların en doğal 'İnsan Hakkı'ydı.

Liberal feminist teorisinin ilk savunucusu Mary Wollstonecraft olarak görülmektedir. Mary Wollstonecraft'ın 1792'de yazdığı '*A Vindication of the Rights of Woman*' (Kadın Haklarının Savunusu) adlı eseri, feminist teori adına en önemli eserlerden biridir. Wollstonecraft bu eserinde erkeklerin kadınlar için neyin en iyi olacağına karar veremeyeceklerini ileri sürüyordu. Kadın haklarının ihlali kadınları aile çevresinin dışına çıkamamaya ve karanlıkta el yordamıyla ilerlemeye mahkûm ediyordu (Clapham, 2010, s. 23). Wollstonecraft'a göre (1759-1797) kadının erkeğin kölesi durumuna düşmesinin temel nedenlerinden birincisi kadına eğitim haklarının verilmemesi ve toplumsallaşma sürecinde kadına köle pozisyonunun dayatılmasıdır. Wollstonecraft'ın eleştirilerine maruz kalan diğer bir grup ise üst sınıf yani zengin kadınlardı. Zamanlarını sadece kocalarına güzel görünmek için harcayan ve kendilerini özgür sanan bu kadınlar, aslında tüylü, güzel kafeslere hapsedilmişlerdi. Bu kadınlar diğer kadınlara öncülük yapabilecek güce sahiptiler ama yapmıyorlardı. '*Bebekliklerinden itibaren güzelliğin bir kadının hayaleti olduğu öğretilen zihin, kendisini bedene göre şekillendirip bedenini yaldızlı kafesi çevresine sarınarak yalnızca hapishanesini süslemeyi düşünür.*'

(Wollstonecraft'tan aktaran: Walters, 2009, s. 53). Erkeklerin kadınlara karşı inceliği ve övgüleri yalnızca kadınları yerlerinde tutma çabaları olarak görülür ve en 'kadınsı' kadın erkek fantezilerini en iyi yerine getirendir. İnsan gibi davranmaya çalışan her kadın 'erkeksi' olarak damgalanma riskini göze almalıdır.

Wollstonecraft'ta kamusal ve özel alan ayırımına vurgu yapmıştır. Kadınlar özel alana hapsedildikleri için kendilerini geliştirememekte, sürekli körelmektedirler. Bir nevi gözleri kör edilmişçesine ne olup bittiğini analiz edememekte, kavrayamamaktadırlar. Her gün aynı işi yaparak 'evi temizle, yemek yap, çamaşırları yıka, çocuklara bak' bir kısır döngünün içine mahkum edildiler. *'Dün yaptıklarını bugün de yaparlar, çünkü bugün yaptıklarını dün yapmışlardır'* (Wollstonecraft'tan aktaran: Donovan, 2013, s. 38). Bu döngü artık kadınlar için bir alışkanlık halini alarak, onları akıllarını yitirme noktasına getirdi. Kadınların sürekli bu kısır döngülerin yaşandığı özel alandan kurtuluşlarının tek çaresi eğitimidir. İşte Wollstonecraft yalnızca kızlar için daha iyi bir eğitim istemekle kalmayarak, o günlerde yepyeni bir şeyi daha talep etti: En azından 19 yaşına kadar kızlara üniversite eğitimi (Walters, 2009, s. 53).

Dönemin diğer önemli feminist yazarlarından biri olan Fransız Hubertine Auclert (1848-1914) kadınların kamusal alanda da temsil edilebilmeleri için onlara en önce eğitim haklarının verilmesi gerektiğine inanıyordu. Auclert Marx'ın sınıfsal terminolojisini kullanarak, 1879'da yazdığı raporda, kadınların aynı proleterya gibi tarih boyunca sömürülen sınıf olduğunu, Fransa'da kurulan yeni Cumhuriyet'in de kadınların haklarını yeterince savunmadığını ve kadınların güç karşısında ezilmeye devam ettiğini sert bir dille eleştiriyordu. Hatta Fransız Meclisine şu soruyu yöneltmişti: *'Sizler insanların eşitliğini savunan partizanlar değil misiniz? Hepiniz 'Evet' cevabını vereceksiniz. Ama çoğunuz insan haklarını, eşitliği; erkekler arasında olan bir eşitlik olarak algılıyorsunuz.'* Auclert mecliste ki erkeklere *'Siz bu devrimi sadece kendiniz 'erkekler' için mi yaptınız?'* diye sorar. Kadınların tek kurtuluş yolu iyi bir eğitim almak ve iş sahibi olmaktır. Ancak bir meslek, iş sahibi olurlar ise kamusal alanda yer alma şansları olabilir-

di. Auclert aynı zamanda kadın kulüpleri ve kadın toplulukları kuruyor ve kadın hakları konularında dergiler yayınlarak politik hedeflerini kamuoyu ile paylaşıyordu (Reberieux, Dufrancatel and Slama, 1976). Yani Auclert sadece feminist bir yazar değil; aynı zamanda döneminin önemli aktivistlerinden biriydi. Auclert ve diğer 19. yüzyıl feministleri özellikle vatandaşlık haklarının en önemlisi olan oy verme hakkı üzerinde çok çalıştı.

Dönemin diğer önemli feminist düşünürü Elizabeth Cady Stanton (1815-1902) tarafından yazılan '*Declaration of Sentiments*' (Duyguların Deklarasyonu) kadın hakları adına önemli bir adımdı. Bu deklarasyon bilinçli olarak Bağımsızlık Deklarasyonu'nun dili ve ilkelerini kullandı ve diğer konuların yanı sıra özellikle kadına seçim hakkı istedi (Heywood, 2011, s. 248). Yine aynı zamanlarda Amerika'da yaşayan Sarah Grimke (1792-1873) '*Erkek kardeşlerimizden tek istediğim, ayaklarını boğazlarımızdan çekmeleridir*' der. Grimke daha sert bir dil kullanarak kadınların haklarının sistematik bir şekilde erkekler tarafından ellerinden alındığını ileri sürer. Kendi gençliğini hatırladığında kadınların sadece bir koca avlamak amacını güden toplumsallaşma tarzını kötüler. Grimke yuvanın ilk önemli feminist eleştirisinde, özel alanın evli kadınlar için genellikle bir tiranlık olduğunu öne sürer. '*Erkek kocalığa has karakteri ile kadının üstünde sınırsız ve zalim tüm iktidarını kullanır.*' (Grimke'den aktaran: Donovan, 2013, s. 46). Wollstonecraft ve Grimke'nin düşünceleri Elizabeth Cady Stanton ve Susan B. Anthony tarafından 19. Yüzyıl Aydınlanma Hareketi içinde daha da geliştirildi. Özellikle Stanton, bugün dahi feminist yazarlar ve kadın hakları yazarları tarafından tartışılan çok önemli bir noktaya parmak bastı. Beyaz kadınlar da gerçekte bir köledir ve efendilerinin yani kocalarının adlarını taşımak zorundadır.

19. yüzyılda kadın hareketleri daha çok demokrasinin ileri olduğu ülkelerde başladı. ABD'de 1840'larda doğan kadın hareketi buna bir örnektir. Amerika'da köleliği kaldırma savaşları verilirken, kadınlarda kendi haklarını elde etmek için harekete geçtiler. Kocaları ile aynı haklara sahip olmak istediklerini dile getirerek, iki cins arasında eşitlik talep ettiler.

İngiltere’de ise 1850’lerde örgütlü bir kadın hareketi gelişti ve 1867’de Avam Kamarası kadın seçim hakkı için ilk öneriyi reddetti; bu, John Stuart Mill tarafından önerilen İkinci Reform Yasası’nın bir değişikliği idi (Heywood, 2011, s. 248). John Stuart Mill (1806-1873) feminist ideolojiye Kadınların İtaati ‘*The Subjection of Women*’ eseri ile önemli katkılarda bulunmuş yazarlardandı. Bu eserinde kadının evlilik içinde ki rolünü inceledi ve kadına karşı hukuksal olarak eşit davranılmadığını vurguladı. Kadına yasal ve siyasi eşitlik sağlanması gerektiğini yazdı. Mill’e göre kadının özgür yaşamını engelleyen üç önemli faktör vardı. Bunlar: toplumsal cinsiyet, eğitim ve evlilik. Mill’e göre kadının bastırılması Antik zamanlardan beri devam etmekteydi ve kadına karşı önyargılar insanlığın ilerlemesini önemli derecede engelliyordu. Mill’in inancına göre, ideal bir dünyada kadınlar ve erkekler birbirlerine benzeyecekti: Erkekler daha az bencil olacak ve kadınlar da kendi varlıklarını abartılı bir biçimde inkar etmekten kurtulacaktı (Walters, 2005, s. 71). Mill’e göre kadınların kamusalın dışında tutulmasının nedeni erkek cinsinin çoğunluğunun, henüz eşitleri olan bir kadın ile birlikte yaşama düşüncesine tahammül edememeleri idi. Bundan dolayı erkekler kadınların ev hayatında ikincil konumlarını sürdürmeleri istemekteydi (Donovan, 2013, s. 64).

Liberal Feminizm, 1970’lerde Amerika’da daha da güçlenerek ortaya çıktı. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin en başta siyasal daha sonra toplumsal olarak açıklanması gerektiğini savundu. Liberal feministler işyerinde, eğitim kurumlarında ve medyada kadınları hedef alan cinsiyetçiliğe ve ayrımcılığa karşı savaş açtılar. Günümüzde liberal feminizmin savunduğu temel görüş erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldıracak tedbirlerin alınması, erkeğe ait kamu alanı ve kadına ait özel alan fikrinin reddedilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Erkek gibi kadında özerk bir kişiliğe sahiptir. Kadın da erkek kadar rasyoneldir. O da erkek kadar bağımsız ve kendi seçimlerini yapmakta serbest olmalıdır.

20. yüzyılda liberal feminizm, kadınların anne olarak kocalarından farklı sorumlulukları olduğu tezini benimsedi ve ‘farklı fakat eşit’ sloganını kullanmaya başladı (Güriz, 2011, s. 71). Liberal feministlere

göre ataerkillik kavramı genel olarak toplumdaki hak ve yetkilerin adaletsiz dağıtımı ile ilgiliydi. Dolayısıyla vurguladıkları ataerkillik boyutu, kadın sayısının siyaset, iş hayatı, ticaret ve kamusal hayatta üst konumlardaki yetersizliği idi (Heywood, 2011, s. 253). Liberal feministler, sosyalist ve radikal feministlere nazaran daha ılımlıdır. Fırsat eşitliği yaratmak ve korumak amacıyla yasal ve diğer demokratik yolları kullanmaya daha eğilimlidir (Giddens, 2012, s. 517).

Kültürel Feminizm

Liberal feminizmle bağlantılı değerlendirilebilecek diğer bir akım kültürel feminizm olarak adlandırılır. Bu akımın siyasi bir amacı yok. Kültürel feministlere göre yapılması gereken hayat biçimlerinin ve davranış şekillerinin değiştirilmesi, kadına daha çok hürriyet tanınması, kadının daha fazla bağımsızlaşması için çaba harcanmasıdır (Güriz, 2011, s. 72). Anaerkil bir bakış açısı getirir. Bu akımın önemli yazarları Goldman, Addams ve Gilman'dır. Charlotte Perkin Gilman'a (1860-1935) göre ekonomik özgürlük kadına bağımsızlığını sağlayacak en önemli etkidir.

'*Women and Economics*' (1898) (Kadın ve Ekonomi) adlı eserinde Gilman kadına yüklenen annelik ve ev hanımı rolünü eleştirir. Kadının tüm gün yapmış olduğu bu işlerin ekonomik değeri olmadığı gibi bu roller kadına toplumda daha aşağı bir statü verir. Evli kadın erkeğin malı gibi algılanır. En önemli görevi çocuk doğurmak ve onlara bakmaktır. Gilman burada kadının toplum içinde biraz statü kazanmasının tek yolunun anne olmaktan geçtiğini eleştirir. Annelik rolü yüzünden kadın kendi hayatını kazanamaz ve erkeğe tamamen bağımlı hale gelir. '*İnsan anne olduğu zaman beyni ve vücudu üzerinde kontrolü kaybetmek zorunda mı? Aynı şekilde gücü, yetenekleri ve çalışma şevkini de mi yitirmek zorunda?*' sorusunu yöneltir (Gilman, 1898). Gilman ekonomik hiçbir değeri olmayan ve kadını sürekli değersizleştiren bu işlerin kadın ve erkekler arasında paylaşılabileceğini öne sürer. Aynı zamanda ev işi kadın ve erkek arasında eşit bir şekilde paylaşılarak da yapılabilir. Gilman '*The Home*' (1903), '*Human Work*' (1904), ve '*The Man-Made*' (1911) adlı eserlerinde kadınların ev dışında çalışarak, ekonomik özgürlüklerini kazanmalarının önemini

vurgular. Bu şekilde kamusal alandaki erkek egemenliğinin sona ermesi ile erkek merkezli sistem sona erecektir. Barışçıl ve saldırganlıktan uzak kadın kimliğinin kamusal alanda daha fazla yer bulması ile kamusal alan kadın ve çocuklar için yeniden daha güvenli bir yer olacaktır. *‘Daha az ya da daha zayıf akli olan, daha utangaç ve kararsız olanlar hep kadınlar değildir. Kadın ya da erkek fark etmez, her kim dar ve karanlık alanlarda sürekli korunarak, kısıtlanarak ve kontrol edilerek yaşasa, aynı şekilde güçsüzleştirilmiş ve köretilmiş olacaktır.’* Gilman’a göre annelik enerjisi toplum için önemlidir. Çünkü yıkma ve harcamadan çok yaratma ve koruma gücü erkeklerde değil, kadınlarda vardır. Bu güç toplumun savaş yerine barış içinde yaşaması için önemlidir. Gilman’ın feminist teoriye yaptığı en önemli katkılardan biri de erkek merkezli bakış açısının dil, sanat, edebiyat, spor, eğitim, yönetim ve din üzerindeki etkisine yaptığı vurgudur.

Emma Goldman (1869-1940) *‘A Documentary History of the American Years’* adlı eserinde kadının toplumda ki konumunun nasıl olması gerektiğini şu cümleleri ile özetle ifade eder: *‘Ben kadınlara bağımsızlıklarının verilmesini istiyorum. Kadınların kendini güçlendirme, kendi hayatını yaşama, istediği kişiye veya kişilere aşık olma hakları olduğunu savunuyorum. Ben hem kadın hem erkek iki cinse de özgürlük istiyorum. Annelik anlayışının özgürleştirilmesi gerektiğini savunuyorum.’* (Falk, 2003). Goldman aynı zamanda kadınların doğum kontrol metotlarından yararlanabilecekleri konusunda da görüşler bildiriyordu. Goldman doğum kontrolü ile ilgili bilgi notu dağıttığı için 1916 yılında tutuklandı (Donovan, 2013, s. 110). Kadınların cinselliklerini daha özgür yaşabileceklerini söylerken aslında evlilik kurumunu da derinden eleştiriyordu. Evlilik kurumunu hem bireyin özgürlüğünü kısıtladığı için, hem de aşkı bitirdiği için doğru bulmuyordu.

‘Kadınlar niçin oy vermeliler?’ adlı makalesinde Jane Addams ise (1860-1935) kadınların özel alanda tecrit edilmiş bir şekilde yaşamayacaklarını, çünkü kamusal alanda olup bitenin sürekli olarak özel alanı etkilediğini ileri sürdü. *‘The Larger Aspects of Woman’s Movement’* (Kadın Hareketinin Daha Geniş Boyutları) adlı makale-

sinde Addams esasen liberal çıkar grubu kuramı içinden tartışır. Kadınlar çıkarlarının hükümetin kararlarına yansıdığını görmelidir. *‘Kadınların kendilerine özgü bir dizi çıkarlarının olduğunu ve nasıl proletaryanın çıkarları, burjuvazi tarafından savunulmazsa, bunlarında erkekler tarafından savunulamayacağını’* söyler (Addams’tan aktaran: Donovan, 2013, s. 117).

Kültürel feminizm kadın ile erkek arasındaki cinsiyet kimliklerinin farklılığına da değinmiştir. Bu farklılığın biyolojik mi ya da toplum-sallaşma süreci içinde farklı kültürlerin etkisinde mi geliştiğini sorgular. Biyolojik yaklaşıma göre kadın ve erkekler arasında ki farklılıkların temelinde iki cinsiyetin farklı hormon ve kromozomlara sahip olması yatar. Daha fazla olan androjen ve buna bağlı testosteron hormonları olmasından dolayı, erkeklerin daha saldırgan, dominant ve matematiksel becerilere daha yatkın yapıları vardır. Onların bu saldırgan yapıları iş hayatında daha rekabetçi olmalarına ve kadınlar gibi hemen duygularına teslim olmamalarına, daha mantıksal ve hızlı kararlar verebilmelerine yardımcı olur. Erkeklerin aksine kadınlarda östrojen hormonunun yüksek olmasına bağlı olarak kadınlar, daha duygusal, çekingen ve dilsel becerilere daha yatkındır. Bu bağlamda feministler ve özellikle kültürel feministler, erkeklerin iş hayatında kadınlardan daha başarılı olmalarının bu kadar basite indirgenemeyeceğini, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin sadece biyolojik farklılıklara bağlı açıklanamayacağını savunurlar. Çünkü eğer böyle olsaydı dünyanın her yerinde tek tip bir kadın kimliğinden ve tek tip bir erkek kimliğinden bahsetmemiz gerekecekti. Aynı şekilde tek yumurta ikizlerinin de aynı karakterlere sahip olması beklenirdi. Kültürel feministler kadınlar ve erkekler arasındaki farklılaşmanın altında daha karmaşık bir süreç yattığını ve sadece bir faktörün değil, birçok faktörün olduğunu savunurlar.

Kültürel feministlere göre kız ve erkek çocuklara küçük yaşlarından itibaren ileride nasıl bir kadın ve nasıl bir erkek olmaları gerektiği öğretilir. Buna verilebilecek en güzel örneklerden biri kız ve erkek çocuklara oynaması için verilen farklı oyuncaklardır. Kız çocuklar 2-3 yaşlarından itibaren oyuncak bebeklerle oynamaya başlayarak ileride gerçekleştirmeleri gereken annelik rolüne hazırlanır; ya da daha küçük

bir kız çocuğuyken oynadıkları tencere, tabak, çanak, kahve takımları ile evin mutfağının onların ileride en önemli çalışma alanlarından biri olması gerektiğini öğrenirler. Kültürel feministler toplum içinde klişeleşmiş söylemlerin çocuklar üzerinde ne tür psikolojik bir etki yapacağı sorgulanmadan çocuğa doğru kullanılmasını da eleştirir. Örnek vermek gerekirse erkek çocuklar ağlamaya başladığında söylenen ‘Sus, erkekler ağlamaz!’ cümlesi gibi. Bu tarz cümleler ile erkeklerin çocukluklarından itibaren duygularını saklamaları ve her zaman güçlü olmaları gerektiği onlara öğretilir. Bu tarz söylemler kız çocuklarına da uygulanır: ‘Ör: Kızlar yüksek sesle konuşmaz!’ gibi bir cümle ile kız çocuğuna daha pasif ve sessiz olması gerektiği öğretilir. Bu klişeleşmiş söylemler hem kız hem erkek çocuklarının, ataerkil düzenin ihtiyaç duyduğu kimlikleri benimsemelerine yardımcı olur. Bu dayatılan kimlikler sadece kadınlara değil, erkeklere de zarar verir. Erkeklerde ihtiyaçları olduklarında ağlayabilmeli ve her zaman duygularını bastırmak zorunda kalmamalıdır.

1920 yılı çoğu feminist yazar tarafından ‘birinci dalga’ feminizmin sonu olarak kabul edilir. Çağdaş feministler, barışçı ve yenilikçi tutumların kadınların doğasında yattığına inanma eğilimindeki selefleriyle karşılaştırıldıklarında, kültürel feminist ideolojinin sistemleştirilmesi ve öğretilmesi gereğinin daha çok farkındadırlar (Donovan, 2013, s. 129).

Marksist ve Sosyalist Feminizm

Fransız Devrimi, feminizmin modern politik düşünce tarihinin başlangıcı sayılacaksa, daimi bir biçimde örgütlenen feminist bir hareketin başlangıcı da 1848 Burjuva Devrimi sayılabilir (Notz, 2011, s. 41). Karl Marx ve Friedrich Engels’in birlikte yazdığı ve 1848 tarihinde yayınlanan Komünist Manifesto özel mülkiyeti bir devrimle ortadan kaldırarak sınıfsız ve devletsiz bir toplum düzenini gerçekleştirmesi gerektiğini iddia ediyordu.

Karl Marx Endüstri Devrimi’nin toplum üzerindeki etkilerini derinden inceledi. Marx’a göre bugüne kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir (Alatlı, 2010, s. 1419). Endüstri Devrimi

ile Avrupa’da ki feodal sistem yıkıldı ve yerine kapitalist ilişkilerin yer aldığı yeni bir ekonomik sistem kuruldu. Yeni kapitalist ilişkiler Marksist terminoloji ile iki yeni sınıf doğurdu: Burjuvazi ve Proletarya. Burjuvazi üretim araçlarını yani sermayeyi elinde bulunduran üst sınıf, Proletaryada işgücünü satarak hayatını geçindiren alt sınıf yani işçi sınıfıydı. Bu iki sınıf arasındaki ilişkiyi Marx sömüren ‘burjuvazi’ ve sömürülen ‘proletarya’ olarak adlandırır. Proletarya hak ettiğinden daha az para kazanır. Proletaryanın emeği ile kazanılmış artı değer burjuvazinin cebine girer ve onları daha da zenginleştirir (Marx, 1890). Proletarya her zaman ezilmeye mahkûmdur. Marx’a göre ancak işçi sınıfının gerçekleştireceği bir devrim ile proletarya yani halkın çoğunluğunu oluşturan sınıfın tekrar özgürleşmesi mümkün olacaktı.

Marksist Feminist ideolojinin temeli, Marx ve Engels’in teorisinin özellikle tam da bu noktasına dayanır. Kadın ekonomik olarak bilinçli olarak güçsüz bırakılmıştır. Kadın ve erkekler arasındaki ilişkilerde, burjuvazi-proletarya arasındaki sömürenler-sömürülenler tarzındaki ilişkidir. Kadınlar sömürülmekte ve erkekler de onları sömürmektedir. Kadın evde bütün gün ücretsiz olarak çalıştırılmakta, emeğinin karşılığı ona ödenmemektedir. Aynı proletarya gibi kadının da özgürlüğü elinden alınmıştır. Bütün gün fabrikada bantta çalışan işçiler gibi, kadınlarda bütün gün evde aynı işi yaparak kendilerini geliştirmezler.

Marksist yabancılaşma teorisine göre emeğini satarak hayatını sürdüren insanlar yaptıkları işten hiçbir tatmin almamanın yanı sıra, ne yapacaklarına, nasıl yapacaklarına ve ne kadar yapacaklarına başkaları karar verdiği için kendi emeklerine yabancılaşırlar. Sosyalist feministler bu yabancılaşma olgusunun, erkeklere kıyasla kadınlar tarafından daha yoğun olarak yaşandığını savunur. Çünkü ev dışında, iş ve arkadaş çevreleri gibi değişik ortamlarda toplumla bütünleşebilen erkeklerin aksine, kadınlar, kendilerini ifade edebilecekleri ve toplumla bütünleşebilecekleri imkânlardan yoksun kalmaktadır. Bu da onların yabancılaşmasını kat kat artırır (Demir, 1997, s. 57). Kadın annelik özelliğine de yabancılaşır. Kadının kaç çocuk dünyaya getireceğine, kendinden çok, içinde yaşadığı toplum karar verir. Kadınlar aynı za-

manda zihinsel yeteneklerine de yabancılaşırlar. Kendi düşüncelerini açıklamaktan korkarlar ve çoğunlukla erkekler tarafından geliştirilen düşünceleri benimsemeye zorlanırlar (Demir, 1997, ss. 79-80).

Marx ve Engels burjuvazinin manevi değerleri ortadan kaldırarak, aile ilişkisinin kutsallığını maddesel bir para ilişkisine indirgediğini savunur (Marx ve Engels, 2008, s. 54). Kutsal olan her şey aşağılanır. Burjuva karısını artık sadece salt bir üretim aracı olarak görür. Erkek burjuvazidir ve karısı proletaryayı temsil eder. Marksist Feminist ideolojiye göre kurulu olan ataerkil sistem kadının emeğinin kocası tarafından sömürülmesinden başka bir şey değildir. Sömürüye dayanan klişeleşmiş kadın kimliği ve erkek kimlikleri kapitalist sistem için büyük işlevselliğe sahiptir.

Engels'e göre monogami kadını baş eğiş konumda tutar. Kadınları ekonomik olarak kocalarına bağımlı yapar, onları ikinciliğe zorlar ve büyük ölçüde topluma katılımlarını engeller. Kadını eve mahkûm eden işlerin başında ev işleri, annelik ve çocuk bakımı gelir. Engels bunun çözümünü çocuk bakımını ve eğitiminin toplumsal bir iş olmasından dolayı topluma transfer edilmesinde görür. Sadece tek eşli evliliğin yasaklanması bile kadının kurtuluşunu sağlayacaktır (Engels'ten aktaran: Demir, 1997, ss. 57-58).

Sosyalist feministler temel olarak, Marksist ve Radikal feministler arasında bir sentez yapmaya çalıştılar. Marksist feminizm sınıf mücadelesini kadın sorununa göre birincil görürken, radikal feminizm kadın özgürlüğü mücadelesini diğerk bütün mücadele türlerine öncelikli olarak kabul etti. Oysa Sosyalist Feminizm bu ikilemi reddetti. Sosyalist feminizm kadınların baskı altında oluşlarını, ataerkil yapı tarafından üretilen ve birbiri ile karşılıklı etkileşim altında olan cinsiyetçilik, ırkçılık ve sınıf ayrımcılığı ile açıklayarak konuya farklı bir ektende katkıda bulunmaya çalıştı (Demir, 1997, s. 80).

Sosyalist feministleri Marksist ideolojiden ayıran diğerk önemli noktalardan birisi Marksizm'in toplumsal eşitsizlikleri daha çok materyalist boyuttan irdelemeye çalışması, feministlerin ise kadın-erkek arasında ki eşitsizliği daha çok farklı cinsiyet kimlikleri yani farklı

toplumsal bilinçlendirmeler boyutundan anlatma çabasıdır. Bu noktada Feministlerin kendi içlerinde yönelttikleri ilginç sorular bulunmaktadır: Peki o zaman Sosyalist Devletlerde neden hala ataerkil aile ilişkiler mevcut? Kadın-erkek arasındaki eşitsizlik sadece ekonomik ilişkiler boyutunda açıklanamaz. Sosyalist Feministler cinsiyet kimlik bilincinin yükseltilmesine önem verdi. Hartsock, '*Kadınlar ücretli çalışsalar bile onların birincil kurumlaşmış faaliyeti ev işi ve çocuk bakımındır.*' der (Hartsock, 2003, s. 283).

Louise Otto kadın kimliğinin hastalıklı oluşturuluş biçiminden 'Alman İmparatorluğunda Kadınların Hayatı' 'Frauenleben im Deutschen Reich' adlı kitabında detaylı bir şekilde incelemiştir. Louise'ye göre kız çocuklarının kimlikleri ilk olarak oyuncaklarla, daha sonra da belirli söylemlerle kültür tarafından kurulur. Sürekli birilerine bağlı olarak mutluluğu bulabilecekleri inancı yüzünden hayatın anlamının bir erkeğe bağımlı yaşamakta olduğuna inanırlar (Otto, 2013, s. 124). Otto'ya göre sürekli oyuncak bebeklerle ve bebek evleri ile oynayan kız çocuklarının yaratıcılıkları köreltilerek, onlara hayatın anlamının çocuklar ve ev içi işler olduğu kabullendirilir. Hatta Otto kız çocuklarının bu şekilde fantezi dünyalarının yok edildiğini, düşünme kapasitelerinin kısıtlanarak aptallaştırıldıklarını söyler (Otto, 2013, s. 118). Otto erkek çocuklarının daha özgür ve kendine daha güvenen kişilikler olarak yetiştirilirken, kız çocuklarının daha korkak ve eve bağımlı, özgürlükleri kısıtlanmış olarak yetiştirilmesini eleştirir. Kadınların iş hayatına girebilme şanslarının artması, erkekler kadar iş hayatında da başarılı ve kendi kendine yetebilen bireyler olabilmeleri için kız ve erkek çocuklarının aynı şekilde yetiştirilmeleri gerektiğini savunur. Ancak kadın ve erkeklere eşit sağlanacak eğitim-öğretim ile toplumda ahenkli bir yapıya ulaşılabileceğine inanır (Otto, 2013, s. 131). Otto 1848'de *Bir Kızın Adresi* adlı eserinde kadın işçi sorunu üzerine bir tutum takınan ilk Alman kadın olmuştur. Otto yeni bir çalışma düzeni içerisinde kadın emeğinin de dikkate alınmasını talep etti. Anita Augspurg (1857-1943), kadın işçilere ve diğer çalışan kadınlar için öğle yemeği çıkaran, çocuk kreşi, danışma merkezi olan, yasal koruma, sosyal ortamlar, akşam sohbetleri, sunumlar ve dernek toplantıları için imkanları olan ilk kadın merkezlerinden birini, Ham-

burg'ta 20. yüzyıl başlamadan kısa bir süre önce açtı (Notz, 2011, s. 42).

Bağımsız bir sosyalist kadın hareketi fikri diğer Alman kadınları tarafından da önerildi. İlk önemli hareket Clara Zetkin'den geldi. Zetkin başkanlığında Avrupa ve denizaşırı 15 ülkeden 58 kadın delegesi, Uluslararası Sosyalist Kadın organizasyonunu (Socialist International Women SIW) 1907 yılında kurdular. Seçme seçilme hakkı, hastalanma riskini arttıran çalışma koşulları, sosyal ve cinsiyetçi eşitsizlikler, dünya barışının tehdit altında oluşu gibi sorunların ulusal boyutta çözülemeyeceğini düşünüyorlardı. Bu yıllarda sadece Finlandiya ve Yeni Zelanda'da kadınlara seçme hakkı verilmişti.

Uluslararası Sosyalist Kadınlar Konferansı'nda, Marx'ın ve August Bebel'sin '*Die Frau und Der Sozialismus*' (Kadın ve Sosyalizm) adlı eserlerinden etkilenen Otilie Baader (1847-1925) yaptığı konuşmada, burjuva kadın hareketine, kadının 'farklılığına' yaptığı vurguyla cinsiyetler arasındaki duruma körükle gitmeleri, kadın işçilerin sosyal ve insani özgürleşme mücadelelerine destek olmadıkları için kendileri ile aralarına kesin bir sınır çiziyordu. Ona göre mesele 'cinsiyet farkı' gözetmeksizin sömürülenlerin, yine cinsiyet farkı gözetmeksizin sömürülenlere verdiği mücadeleydi. Clara Zetkin ise konuşmalarında yalnızca kadınların seçme seçilme hakkına değil, kadınlar ve kadın işçiler için daha iyi ve daha çok hakkın gerekliliğine değiniyordu (Notz, 2011, s. 50). Aynı zamanda Zetkin konuşmasında çok güçlü savaş karşıtı söylemler kullanıyordu.

Sosyalist feminizm, liberal feminizmi toplumda kadın-erkek eşitliğine düşmanlık besleyen son derece güçlü çıkar ilişkileri olduğunu göremediği için eleştirmiştir. Sosyalist feministler, liberal feministlerin reformcu hedeflerini yetersiz buldular. Liberal feministlerin iddia ettikleri gibi kadın sorununun yasal reformlarla çözülemeyeceğine inandılar. Ailenin yeniden yapılandırılması, 'aile içi köleliğe' son verilmesi ve çocuk yetiştirmek için ortaklaşa yollar bulunması için çağrıda bulundular. Pek çok sosyalist feminist, Marx'tan hareketle, bu hedeflere ancak herkesin gereksinimlerini karşılayacak şekilde tasar-

lanmış devlet merkezli bir ekonomiyi yaratacak sosyalist bir devrim yoluyla ulaşılabilirliğini ileri sürmüştür (Giddens, 2012, s. 518). Kadınların ezilmişlik durumunun nedeni üretim tarzının bir sonucudur ve ancak üretim tarzı değiştiği zaman değişecektir. Sosyalist feministlerin amacı hem ataerkilliği hem de kapitalizmi ortadan kaldırmaktır.

Bazı sosyalist feministler, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sınıf sisteminin bir sonucu olduğuna dayanarak kavramı bütünüyle reddederler. Onlara göre mesele ataerkillik değil kapitalizmdir (Heywood, 2011, s. 253). Kapitalist dünya, kadını ya evde oturmak ya da ucuz işçi olarak çalışmak zorunda bıraktı. Aynı zamanda kapitalizm kadın vücudunu metalaştırdı ve bir ürün olarak pazarladı. Kadın, erkek gözüne hoş görünmek için kapitalist sistem tarafından reklamlar, mankenler, film artistleri yolu ile belirlenen güzellik tanımlarına uymak zorunda kaldı. Yani genç görünmeli, zayıf olmalı ve modayı takip etmelidir. Kadın bu güzellik tanımlarına uymak arzusu ile normal bir kiloda dahi olsa marketlerde rafların yarısını dolduran diyet ürünlerini tüketmek zorundadır. Modaya uymak için her sene gardırobunu yenilemeli, genç bir cilt için kozmetik pazarının sunduğu ve her sene daha gençleştirici özelliği çıkan kremleri satın almalıdır. Metalaştırılmış kadın vücudu, diyet, moda, kozmetik pazarı için kapitalizme hizmet edecek büyük bir tüketici kitlesidir. Sosyalist feministler kadını ve vücudunu kapitalizme hizmet eden bir meta, ürün olmaktan kurtarmaya çalışır. Marksist ve Sosyalist feminizm daha ziyade Avrupa’da, liberal feminizm ise Amerika’da yaygın biçimde görülmektedir.

Varoluşçu Feminizm

‘*On ne nait pas une femme, on le devient*’ ‘Kadın doğmuyoruz, kadına dönüştürülüyoruz’ Beauvoir’ın ‘*Le Deuxime Sexe*’ (İkinci Cins) adlı kitabının ilk cümlesi (Beauvoir, 1947, s. 1). Varoluşçu Feminizmin kurucusu ve feminist ideolojinin en önemli yazarlarından biri olan Simone de Beauvoir bu kitabında tüm anlatmak istediklerini aslında tek bir cümle ile çok güzel özetler. Simone de Beauvoir ve Jean Paul Sartre uzun yıllar yakın bir ilişki içinde bulunmuş, birbirlerinden etkilenmişlerdir. Sartre’ın özellikle ‘Varlık ve Hiçlik’ arasında-

ki tartışmasının bir başka yönü, Simone de Beauvoir'ın kuramıyla uyuşan, 'öteki' kavramıdır. Erkek 'kendi' kadının da 'öteki' olarak nitelendirilmesinin nedenini sadece biyolojik olarak açıklamak yetersizdir. Biyolojik olgular aynı zamanda psikolojik, ekonomik ve sosyal olarak da açıklanmalıdır.

Simone de Beauvoir'ın feminist kurama en önemli katkısı, kadının kültürel ve politik statüsünü açıklamak için varoluşçu görüşü kullanmış olmasıdır. Çünkü Beauvoir, bu diyalektiğin bir kültür içinde olduğu kadar birey içinde de baskın olduğunu kavramıştır. Ataerkil bir kültürde, erkek ya da eril olan olumlu ya da norm olarak kurulurken, kadın ya da dişilik olumsuz, esas olmayan, normal dışı, yani kısaca 'Öteki' olarak kurulur. 'Erkek kadına göre değil, kadın erkeğe göre tanımlanır ve ayırt edilir, esas olan erkeğe karşı kadın esas değil, rastlantısaldır. O (erkek), Özne ve Mutlak konumundadır – kadınsa 'Ötekidir.' *'Kadının bağımsız başarıları onun kadınlığıyla zıtlık içindedir, çünkü 'gerçek kadın', Öteki olmak için kendini nesne yapmak zorundadır.'* (Beauvoir'dan aktaran: Donovan, 2013, s. 232).

Kadınların öteki olduğu cinsiyetçi erkek görüşünü kabul etmeleri, bir nesne olmayı kabul etmektir. Beauvoir'ın ve varoluşçuların işaret ettiği gibi özerk ve yaratıcı olan özne-beni inkâr etmektedir. Bir nesne haline gelmek, delilik ve şizofreni riskini kesin olarak almak demektir (Donovan, 2013, s. 256). Kadının kendi gerçekliği ve öteki arasındaki yaşadığı karmaşayı özetlemek gerekirse: Kadın mutlu edebilmek için, mutluluğu araması gerektiği inancındadır ve bunun için bir nesneye dönüşmesi gerekir. Artık özgürlüğünü reddetmiş yaşayan bir oyuncak bebek gibidir (Beauvoir, 1947, s. 30). Kadının mutlu olması için sevilmesi, sevilebilmek için aşkı beklemesi gerekir. Tüm kız çocuklarına anlatılan masallarda 'Uyuyan Güzel, Pamuk Prenses, Sindrella' ve söylenen şarkılarda genç delikanlı zorlu ve maceralı yolculukların sonunda uyuyan veya bir şatoda hapsedilerek tutulan prensesi kurtarır ve ona kavuşur. Prenseslerde bir gün prensim gelecek umuduyla uzun süreli pasif bir bekleyiş içindedir (Beauvoir, 1947, s. 44).

Beauvoir kadınların en güzel gençlik yıllarını mutluluğa kavuşmak arzusu ile kendilerini sevecek bir erkek arayışı ile geçirmelerini eleştirir. Ama kadınların bu duruma düşmelerinin nedeni, onlara çocukluklarından beri mutluluğun kaynağının erkekler olduğunun öğretilmesidir. Kadınlar aşka ve mutluluğa sahip olabilmek, bir erkek bulabilmek için hep güzel olmak zorundadırlar. Oyunlar, masallar ve hayaller ile kız çocuğu hep daha pasif olmayı öğrenir. Beauvoir, Sosyalist Feministlerin görüşünü benimser. Kozmetikler ve modanın kadınların 'Ötekilikleri' içine hapsolmalarına hizmet ettiğini düşünür.

'*Le deuxieme sexe*' 'İkinci Cins''te Beauvoir aynı kültürel ve sosyalist feministlerinde değindiği gibi kız ve erkek çocuklarının yetiştiriliş tarzlarını bu sefer daha sert bir dil kullanarak eleştirir. Kız çocukları sürekli korunmaya muhtaç, saçları okşanarak, diz üzerine oturtularak sevgi sözcükleri ile yetiştirilirken, erkek çocuklarının yumuşak ses tonu ve sevgiden uzak, daha sert bir dil kullanılarak yetiştirildiklerini yazar. Ayrıca erkek çocuklar penisleri ile övünmeleri gerektiğini babalarından öğrenmeye başlarlar. Erkek çocukların ayakta tuvalet ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri bile onlara kız çocuklarından daha üstün bir cins oldukları algısını yaratma çabasıdır (Beauvoir, 1947, ss. 18-19). Beauvoir çevrenin ve bu tarz bir eğitimin, kız ve erkek çocuğunun ileri yaşlardaki kimliklerini öğrenmeleri ve içselleştirmelerinde büyük rolü olduğunu savunur.

Erkek çocuklar ağaçlara tırmanarak, arkadaşları ile güreşerek veya dövüşerek, şiddet içerikli oyunlarla sosyalleşirken, aynı zamanda vücutlarını doğaya hükmeden bir savaş aracı olarak algılarlar. Şiddetin sonuçlarından ders çıkarır, acıyı azaltmayı, gözyaşlarını dindirmeyi öğrenirler (Beauvoir, 1947, s. 29). Erkek çocuğunun geleceği düşünülürken, denizci mi olacak, mühendis mi, başka şehirlerde mi yaşayacak, dünyayı mı gezecek, çok zengin olacak mı ihtimalleri üzerine düşünülür. Bütün bunlar erkek çocuğun hayatında yapacağı seçimler konusunda kendisini özgür hissetmesini ve birçok şansı olduğunu düşünmesini sağlar. Oysa kız çocuğunun geleceği, kaderi daha on iki yaşına bile basmadan belirlenmiştir. Önce kocasının karısı, sonra anne

ve daha sonra büyük anne olacaktır. Aynı annesi gibi evine bakacak, çocuklarını büyütecektir. Yani kısacası onun hayat hikâyesi alınca çoktan yazılmıştır ve geleceği hakkında seçim yapma şansı yoktur (Beauvoir, 1947, s. 52). Beauvoir kadınların en büyük düşmanının dışarıdan dayatılan engeller değil, tersine yetiştirilme tarzlarına bağlı olarak, kendi konumlarını yanlış kavramalarına sebep olan ‘kafalarının içindeki engeller’ olduğunu vurgular.

Beauvoir İkinci Cins’te bazı Marksist Feministlerin düşüncelerini eleştirir. Kapitalist toplumdan sosyalist topluma geçince kadının durumunda köklü bir değişim olmayacağı kanaatindedir. Aynen kapitalist toplumda olduğu gibi, sosyalist toplumda da kadınlar ‘öteki’ olarak kalmayı sürdürecektir. Temel sorun, kadınları ‘öteki’ haline getiren mekanizmaların ortadan kaldırılıp kaldırılmamasında yatmaktadır (Demir, 1997, s. 97).

Beauvoir kadınları açıklamaya çalışan Freud’un düşüncelerini ve psikanalizmi de eleştirir. İkinci dalga feminist teorinin merkezi bir ögesi, Freudculuğu reddetmiştir. Erkek yanlılığının bir ifadesi penis kıskançlığı düşüncesidir. Simone de Beauvoir’ın (1947) bu düşüncüyü reddederken belirttiği gibi ‘*bu çıkıntı kendi başına küçük ve zayıf et parçası, (kızlara) ancak kayıtsızlık hatta tiksinti ilham edebilir.*’ De Beauvoir benzer biçimde ‘*eğer küçük kız penis kıskançlığı hissederse, bu ancak erkek çocukların sahip olduğu ayrıcalıkların simgesi olur.*’ düşüncesini savunur. De Beauvoir yine ‘elektra karmaşası’ yani kızın ilgisini annesinden babasına aktarması denilen bir şey varsa bunun sadece ‘babanın egemenliğini’, yani ataerkil uygarlığın güç gerçeğini yansıttığını belirtir (Beauvoir’dan aktaran: Donovan, 2013, s. 230). Erkeklerle ayrıcalık sağlayan şey, onların cinsellikleri değil, cinselliklerini üstünmüş gibi gösteren sahip oldukları iktidardır (Demir, 1997, s. 96). Babanın hayatı mistik bir şekilde prestijlidir. Evde geçirdiği saatler, üzerinde çalıştığı şeyler, uğraşları, hepsinin kutsal bir değeri vardır. Çünkü evi besleyen babadır, sorumlulukları vardır ve o patronudur. Kamusal alanda çalışan baba olduğu için ev halkı baba üzerinden dünyanın geri kalanı ile iletişime geçme şansı bulur. Baba bu macera

dolu, devasa, zor ve muhteşem dünya ile ev halkının iletişimini sağladığı tek kaynaktır (Beauvoir, 1947, s. 39).

Varoluşçu feminist yazarların çoğu ‘Öteki’ ya da kendi olamamak, ‘Ben’i yitirmek kavramları üzerinden kadının toplumdaki ezilmişlik konumunu açıklamaya çalışırlar. Bu konu üzerinde çalışan önemli feminist yazarlardan biri de ‘*Pornografi ve Sessizlik*’ (Pornography and Silence, 1981) adlı kitabında bastırılmış bedenlilik kavramı üzerinde tartışan Susan Griffin idi. Griffin’in bu kitabında yer alan önemli düşünceler şunlardır: ‘*Çocuklarımızın bedenleri ile olan ilişkilerini cezalandırıyoruz. Bedenlerinin bazı bölgelerini ellemelerini çocuklarımıza yasaklıyoruz. Vücutlarını keşfetmelerine izin vermiyoruz. Sanırım içinde bulunduğumuz genel kültür bu tarz bir seçim yapmış. Düşünce yapımızda aklı ve vücudu, duyguları ve düşünceleri gruplaştırarak ayırıyoruz. Batı kültürünün önemli bir parçası olarak insanlar kendi benliklerinden uzaklaşıyorlar. Yani içinde yaşadığımız kültür vücudumuz hakkında sahip olduğumuz bilgiyi hepimiz adına ne şekilde ifade edebileceğimizi belirliyor. Ve yine bu kültür yüzünden çoğu kadın kendi vücudundan nefret etmeye zorlanıyor.*’ Griffin erkeklerin kültürel dayatmalar sonucu yaşadıkları ikilemlerden de söz eder. Pornografik ürünleri tüketen erkekler kendini üstün, kadını daha aşağıda bir cins olarak görüyor. Ama bu erkekler bilinçaltılarında kadınların bir nesne olmadıkları konusundaki bilgiye de sahipler. Pornografik ürünleri tüketen erkeklerin de anneleri, kız kardeşleri, eşleri, kız arkadaşları var ve bu kadınlar gerçekte bir nesne değiller. Kadınlarında akılları, sorumlulukları ve ruhları var. Erkeklerin hiç sorgulamaksızın kadının bir nesne olduğunu kabullenmeleri, ama bilinçlerinin bir başka düzeyinde kadınların bir nesne olmadığı bilgisinin ciddi bir biçimde sorgulamaları bir ikilemdir. Pornografi sonuçta içinde yaşadığımız kültürün yaratmış olduğu bir üründür. Yaşamlarımızı anlamak için, içinde yaşadığımız kültürde bazı kelimelere ve cümlelere yüklediğimiz anlamları, hayatımızın bir parçası olarak kabullendiğimiz bazı resimleri sorgulamamız gerekir. İnsanın özgürleşmesi düşüncesini tekrardan gözden geçirmeliyiz (Griffin, 1981).

Varoluşçu feministlerden Meredith Tax'ta '*Woman and Her Mind: The Story of an Everyday Life*' adlı kitabından kadının benliğini kaybetmesini eleştirir. Tax kadının kendisini ve egosunu kaybederek, şizofrenik bir vakaya dönüşme sürecini kitabında şöyle özetler: '*Buna 'kadınlık', 'ev hanımlığı' veya 'seks' deniyor. Bu adlar altında kadın ve vücudu, özgür olamayan kadın dergilerinde, televizyon kanallarında, filmlerde, medyanın yer aldığı her yerde pazarlanıyor. Kapitalist toplumlardaki bu delilikler daha fazla tüketimi üretiyor. Milyonlarca kadın ihtiyacı olmayan şeyleri almak zorunda kalıyorlar. Kimliklerini kaybetmiş bu kadınlar, vücutlarını bir ürün gibi algılıyorlar.*' (Tax, 1970).

Sandra Lee Bartky '*On Psychological Oppression*' (Psikolojik Baskı Üzerine, 1979) adlı makalesinde aşağılık duygusunun kadınlar tarafından içselleştirilmesi ve cinsel olarak nesneleştirme olgusunu açıklar. Bartky, '*Narcissism, Femininity and Alienation*' (Narsisizm, Dişilik ve Yabancılaşma, 1982) adlı diğer bir makalesinde batılı toplumda birçok kadında içselleşen Öteki'nin, moda güzellik kompleksinin türettiği bir algı olduğunu açıklar. Kadınlar kendilerini erkekler tarafından belirlenmiş güzellik standartlarına göre ölçmeyi öğrenirler.

Dana Densmore '*On The Temptation To Be A Beautiful Object*' (Güzel Bir Nesne Olmanın Baştan Çıkarıcılığı Üzerine, 1970) başlıklı yazısında dişil güzellik mitinin kadınların kültürel tanımı için zorunlu olduğunu yazar. Güzel bir yüz, dişiliğin zorunlu koşuludur. Makyajlı yüzün maske olmasına vurgu yapar ve şu önemli cümleyi ekler: '*Kozmetik yüz yalnızca bir nesnedir, bir sanat eseridir, bakılmak içindir, bilmek için değil. Hiçbir kişilik ya da irade taşımayan tümel görünüştür.*' Adrienne Rich, '*Women and Honor: Some Notes on Lying*' (Kadınlar ve Onur: Yalan Söyleme Üzerine Bazı Notlar, 1975) başlıklı makalesinde: '*Kadınlar delirtilmişlerdir; yüzyıllar boyunca, yalnızca erkek deneyimine değer veren bir kültürde, deneyimlerimizi ve içgüdülerimizi yalanlayarak yanlış aydınlatılmışlardır. Bedenlerimizin ve akıllarımızın hakikati bize gizemleştirildi.*' diye yazar (Bartky, Densmore, Rich'ten aktaran: Donovan, ss. 2013, 257-264).

Varoluşçulara göre insanlar düşüncelerini ve yaşayışlarını değiştirebilecek tercih imkânına her zaman sahiptirler. İnsan özgürlüğü tüm yapıları reddetmeyi ve yerine yenilerini koymaya imkân tanır niteliktedir. Kadınların trajedisi, onlara atfedilen rolleri bizzat kendilerinin seçmemeleri, bu rollerin onlara dayatılmalarında yatmaktadır. Dolayısıyla kadınlar, kendilerine dayatılan tüm rolleri reddetmek, değiştirmek, yeniden tanımlamak özgürlüğüne sahipler. Çünkü ne kadın ne de erkek için ‘oluştan’ önce bir ‘öz’ vardır. Mevcut öz kurguları tarihseldir ve kadınlar aleyhine kurulmuştur. Bunun için kadına ilişkin tüm özcü varsayımları terk edip bütün toplumsal rolleri yeniden kurarak işe başlamak gerekir. Bu kolay değildir, böyle bir girişim büyük dirençle karşılaşacaktır. Ancak kadınlar için bundan başka çıkış yolu da yoktur (Demir, 1997, s. 99).

Radikal Feminizm

Liberal feminizm yaklaşık üç yüz, Marksist feminizm ise yüz yıllık bir tarihe sahip iken radikal feminizm onlara kıyasla yeni bir akım olarak 1960’ların sonlarına doğru kadın özgürlüğü taraftarlarınca geliştirilmiştir (Jaggar’dan aktaran: Demir, 1997, s. 63). Radikal feminizm daha çok İskandinav ülkelerinde yaygın olarak görülmektedir. Fakat 1970’lerden sonra kadın komünleri kurulmak suretiyle radikal feminizmin merkezi Amerika olmuştur.

Radikal feminizm, kadınının toplumda ikinci sınıf yani ezilen cins olarak yer almasının asıl nedeninin ataerkil yapı olduğunu savunur. Ataerkil aile yapısı kadını sömüren iktidar ilişkisine dayalı bir sistemdir. Erkekler bu yapı içerisinde kendi iktidarlarını korumak için kadınları sömürürler ve kadınların toplumda üst konumlara gelmelerini engellerler.

Kathie Amatniek ‘*Radikal Kadın Hareketi Notlarında*’ yer alan (Notes From the First Year, The New York Radical Movement, 1968) ‘*Funeral Oration For The Burial Of Traditional Womanhood*’ başlıklı yazısında kadın ve erkeklerin yaratılmış iki cins olduklarını ve cinselliklerini paylaştıklarını söyler. Ama daha çok insanlık ile ilgili kamu-

sal alanların biyolojik cinsiyete bağılı olarak kadınlara kapatıldığını, erkeklerin bu alanlarda yer almak isteyen kadınları daha az çekici ve seksi bulduklarını söyler. Erkekler kadınlara: *‘Sessiz ve pasif olduğun zaman daha çok hoşuma gidiyorsun. Kendin hakkında bir şey söylemek istediğinde beni daha az sevdiğini düşünüyorum. Eğitimini, sempatik tavırlarını beni memnun etmek için ve çocuklarıma iyi bir anne olmak için kullanmanı istiyorum. Eğer ev dışındaki alanda yer almaya çalışırsan seni bana karşı bir tehlike olarak görürüm. Böyle olduğu zamanda benim için daha az çekici ve saldırgan ruhlu oluyorsun. Bu durum karşısında gidip kendime başka bir kadın bulabilirim. O zaman senin durumun daha kötü olacak. Çocuklu, boşanmış, yaşlanmış bir kadın olacaksın. Nasıl iş bulabileceğini düşünüyorsun? Her şeyi ben kontrol ediyorum. Maaşları, hükümeti. Eğer benim ihtiyaçlarıma hizmet etmezsen, hayatımda her zaman başka bir kadın olabilir.’* Amatniek tüm kadınların kız kardeşliği dayanışması için kadın hareketinin içinde yer alması gerektiğini savunur. Ama çoğu kadının kocalarından çekindikleri ve kendilerine karşı yeterince güvenleri olmadığı için kadın hareketinin içinde yer alamadığını ekler. İlk dalga feministler kadın sorununa bireysel yaklaştıkları için sorun çözülememiştir. Kadınların haklarını elde edebilmeleri için mutlaka organize olmaları ve birlik içinde hareket etmeleri gerekir. Amatniek’e göre kadınlar sadece eşitlik istemektedirler. Ne zaman erkekler işlerini yaptırarak tek bir kadın bulamayacaklar; işte o zaman erkekler kadınlara ev işlerinde yardımcı olmaya başlayacaklar ve kadınlar bağımsızlıklarını elde edeceklerdir.

Radikal feministler, Marksist ve sosyalist feministlerin görüşlerini eleştirirler. Çünkü radikal feministlere göre kadın sorununun temelinde Marksist ve sosyalist feministlerin düşündüğü gibi sınıf çatışması yoktur. Marksist sınıf çatışması modelini reddederler. Cinsiyet çatışması insanlık tarihinin en önemli olayıdır. Biyolojik farklılık tarihsel gelişim içinde erkek yararına bir durum ortaya çıkarmıştır. Radikallere göre asıl sorun toplumda kurulmuş olan ataerkil yapı ve kültürün dayatması ile oluşturulmuş standartlaşmış cinsiyet rolleridir. Ataerkil sistem içerisinde hangi sınıftan olursa olsun bütün kadınlar ezilmektedirler. O zaman kadının kurtuluşu ataerkil sistemin yıkılması

yani toplumsal yapıların tümünden yıkılması ile sağlanacaktır. Radikal feministler kadının sömürsünü sadece ataerkil sisteme indirgemeleri açısından birçok eleştiri almaktadırlar.

Radikal feministler, erkek egemenliğinin ve kadınlara hükmetmenin toplumdaki baskının kökü ve modeli olduğuna ve gerçekten devrimci olan bir değişimin temelinin feminizm olduğuna inanırlar (Donovan, 2013, s. 266). Kadınların baskı altında olmasının en büyük sebebi biyolojik farklılıkları ise, özgürleşmeyi sağlamak amacıyla bir biyolojik devrim yapılması gerekir. Radikal feministlerin bu savını güçlendirecek biyolojik cins ve toplumsal cinsiyet arasındaki ayrımı '*Biyolojik Cins, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum*' (Sex, Gender and Society, 1972) adlı kitabında ilk kez açıklayan Ann Oakley olmuştur. Oakley annelerin, yani kadınların çocuklarını feminist bakış açısı ile yetiştirmesi durumunda ataerkil düzenin yıkılacağını savunur. Erkek çocukları da kendi odalarını temizleyebilmeli, yemek hazırlanırken yardımcı olmalı, ütü yapabilmelidirler. Bütün bu roller kadınlara içinde yaşadıkları toplumun kültürü tarafından yüklenmiş rollerdir ve bu sosyokültürel yapıyı kırmak kadınların elindedir. Çünkü dünyada genel geçer tek bir toplumsal cinsiyet tanımı yoktur. Her toplumun kadın ve erkeklere yüklediği farklı toplumsal roller vardır. Örnek vermek gerekirse bugün İran'da kadın olmak ve İsveç'te kadın olmak birbirinden çok farklıdır. Aynı şekilde dünyadaki farklı ülkelerde erkek kimlikleri, erkek cinsine yüklenen roller birbirinden farklılıklar göstermektedir. Radikal feministler bütün bu örneklerden tüm toplumlar da az veya çok eşitsizliğe dayalı kurgulanmış olan toplumsal cinsiyetlerin değiştirilebileceğini savunurlar.

Radikal feministlerin diğer bir eleştirisi çoğu feminist görüşlerde olduğu gibi kadın vücudunun bir meta haline dönüştürülmüş olmasıdır. Bunun en güzel örneği porno ve erkek dergilerinde kadın vücudunun erkeğin göz zevkine uygun olarak sergilenmesi durumudur. Pornografi yoluyla kadının pasif, erkeğin aktif olduğu şeklinde bir imaj yaratılmaktadır. Yine kadınların vücudu reklamlar, filmler, medya ve moda yolu ile nesneleştirilmiştir. Ama bu nesneleştirme cinsel bir

nesneleştirmedir. Kadın vücudu metalaştırılarak erkeklere güzel bir şekilde pazarlanma derdindedir.

Radikal feminizme göre heteroseksüel ilişki kadına yapılan baskının temelinde yer alır ve kadının öncelikle bunu anlaması gerekmektedir. Evlilik kurumu çoğu radikal feminist tarafından benimsenmemektedir. Firestone’a göre, aşkı sorgulamayan radikal feminist bir kitap siyasi bir hata olacaktır. Kültürün yapısını anlamak için kadının ve aşkın incelenmesi gerekir. Kadınlar kültür tarafından engellenip, annelik rolleri içinde sömürülmektedirler. Erkekler düşünürler, yazarlar, icat ederler, çünkü kadınlar bütün enerjilerini erkeklere verirler. Kadınlar kültürü yaratamazlar, çünkü onlar aşkları ile meşguldürler. Bu konuda klişeleşmiş cümlelerde vardır: ‘*Her başarılı erkeğin arkasında güçlü bir kadın vardır*’ gibi. (Firestone, 1970, s. 126). Aşk macerası ideolojisi, kadınları afyonlayan bir uyuşturucudur (Firestone’dan aktaran Donovan, 2013, s. 280). Evlilik kurumu kadınları ezmeye hizmet eder. Bu açıdan Radikal Feministler evlilik kurumunun yıkılması gerektiğine inanırlar. Evlilik gibi, aşk da gerçekte kadının duyguları kullanılarak onu kandırmanın bir yoludur. Kadın erkeğe aşık olduğunu sanarak onun tarafından sahiplenilip, erkeğe bağımlı hale getirilir.

Radikal Feministler biyolojik bir unsur olarak ailenin ortadan kalkması ile iktisadi olarak aileye gerek duymayan yeni bir toplum modelinin oluşacağını, kadının eve ve erkeğin kamusal alana bağlılığının sona ereceğini, teknolojik yenilikler sayesinde biyolojik farklılıkların önemini yitirmesini yeni toplum modelinin oluşmasında yardımcı olacağını ileri sürmektedirler (Güriz, 2011, s. 74).

Önemli Radikal Feministlerden Ti-Grace Atkinson yazılarında katolik kilisesini eleştirmiş ve kürtaj hakkını savunmuştur. Paris’e giderek Simone de Beauvoir’ı kürtaj hakkı ve kadınlara karşı işlenen tecavüz suçları konularında desteklemiştir. En önemli kitabı ‘*Amazon Odyssey*’de (1974) Atkinson kadın hareketinin ve Cinsel Devrim’in ‘Sex Revolution’ önemini savunur. Kadınların cinsel ilişkiye zorlanmasını, bu zorunluluk sonucu doğum kontrol metotlarının kullanıl-

mamasına bağılı olarak gebe kalmasını ve sağılıksız koşullarda kúrtaj olmaları sonucunda hayatlarını kaybetmelerini sert bir dille eleştirir (Fahs, 2011, ss. 561-590). Atkinson'da aşkın varlığını diğér radikal feminist yazarlar gibi sorgular ve şu soruyu yöneltir: 'Eğér özgür ol-saydık aşka ihtiyacımız olur muydu'

Diğér bir önemli Radikal Feminist yazar Barbara Burris '*The Fourth World Manifesto*' (Dördüncü Dünya Manifestosu, 1971) yazı-sında kadınların tüm dünyada erkekler tarafından 'sömürgeleştirilmiş' bir kast oluşturduklarını öne sürer. Kadınların sosyal sınıfı beraber yaşadıkları erkek tarafından belirlenir. Bir kadın eğer tek başına yaşı-yorsa alt sınıfa veya işçi sınıfına mensuptur. Bu açıdan sınıf tartışma-ları erkekler arasında yapılabilir. Kadının toplumsal yapı içindeki yeri cinsel kast sistemi içinde tanımlanır. Tüm diğér sömürgeleştirilmiş insanlarda olduğu gibi, kadınların kúltürü de baskı altındadır. Erkekle-rin hükmettiğı ve buna bağılı şiddetin var olduğu toplumsal yapıyı eleştirir. Gerçek bir insan toplumunun oluşması, uzun zamandır ezi-len ve aşağılanan kadınların özgürlüğü ile mümkündür. Tüm ırkların, sınıfların ve tüm dünyadaki ülkelerin tüm kadınlarının bu hareketin içinde yer alması gerekir. Burris'e göre kadın kúltürü Dördüncü Dün-ya'dır. Ancak Burris, kadınların diğér anti-emperyalist hareketlerle dayanışamadıklarını, çünkü onların erkek egemenliğinde olduğunu öne sürer. Kadınların özgürlük hareketinin, psikolojik ve sosyal açı-lardan, siyahların özgürlük hareketinden, anti-emperyalist ve anti-kapitalist hareketlerden daha az öneme sahipmiş gibi kabullenilmesini eleştirir (aktaran: Thoms, 1975, ss. 89-91).

Kate Millett, 'ataerkil hükümeti' kadın olan halkın yarısının, er-kek olan diğér yarısı tarafından yönetildiğı bir kurum olarak tarif edi-yor (Millett'ten aktaran: Heywood, 2011, s. 252). Eğer bir grup diğé-rini yönetiyorsa, ikisinin arasındaki ilişki politiktir. Tüm tarihsel uy-garlıklar ataerkildir; ideolojileri erkek egemenliğidir. Tıpkı Marksist-lerin aileyi, kapitalizmin ideolojik 'üremesi' için şart olarak görmeleri gibi, Millett ve radikal feministler de onun ataerkilliğinin yeniden üre-timi için gerekli olduğuna inanırlar. (Millett'ten aktaran Donovan, 2013, ss. 273-274)

Mary Daly, özgürleşmenin karşı çıkmakta yattığını savunur. Gerçeklik dil yoluyla kurulmaktadır. Daly, dilin radikal biçimde yıkılması veya yapısının çözülmesi gerektiğini savunur. Erkekler kendi paranoyak korkuları yüzünden kadınları sürekli düşman olarak etiketleme gereksinimi duymuşlardır. Cadı karı, kocakarı, kız kurusu, şirret karı gibi kadınlar için kullanılan olumsuz terimler tarihsel olarak olumsuz, marjinal ve aşağılanan kadın imgeleri yaratmak amacıyla üretilmiştir. Erkek kadının ekonomik ve politik güç kaynaklarına erişimini kadına yönelik şiddet kullanarak, tecavüz ederek engellemeye çalışmaktadır (Daly, 1978). Kadınların çocuk doğurması çoğu kez bir devlet politikası özelliği taşımaktadır. Bu politikayı erkekler tespit etmekte ve kadın bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Aynı durum cinsel taciz, tecavüz ve kürtaj içinde geçerlidir. Dolayısıyla bu durumlarla mücadele edilmesi gereklidir (Güriz, 2011, s.73). Bunlar hep erkeklerin kadın vücudu üzerindeki haksız eylemlerinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar kendi bedenlerinin kontrolünü ellerine geçirmelidirler.

Radikal feministlere göre, güzel bir dünyayı kurmak için sadece ataerkil yapıdan ve kapitalizmden kurtulmak yetmemektedir. Özünde erkek egemenliğinin bir uzantısı olan savaşlar, ırkçılık ve çevre kirliliği gibi sorunlar kaldırılmadıkça bu dünya düzelmeyecektir (Jaggar'dan aktaran: Demir, 1997, s. 71).

Postmodern Feminizm

Postmodernizm yeni bir düşünce akımıdır. 1980'lerden sonra etkinlik ve önem kazanmıştır. Rölativizmi (göreceliği) temel dayanak noktası kabul eden bu hareketin ısrarlı olduğu nokta, Aydınlanma düşüncesinin, rasyonalizmin, pozitivizmin ve bunların ürünü olarak nitelendirilen modernizmin reddedilmesidir. Postmodernizm daha çok bir eleştiri akımı olarak kendini göstermektedir (Güriz, 2011, s. 88).

'Marksizm ve feminizm uzlaşabilirler mi, yoksa bu ikisi arasındaki ittifak mutsuz bir evlilikle sonuçlanmaya mı mahkumdur?' sorusu son dönem feministler tarafından sıkça sorulmaktadır. Bugün feministler, dünya ölçeğinde geri çekilen Marksist kuramla mutsuz bera-

berliklerini artık kurtarmaya çalışmıyorlar. Başka bir birlikteliğin arayışı içindeler (Benhabib, Butler, Cornell, Fraser, 2008, s. 25). 1980'lerin ve 1990'ların ilk yarısındaki feminist tartışmalarının çoğu, liberal hümanist teori ile kültürel feminist ya da kadın merkezli teori arasındaki çarpışmalar olarak görülebilir. 1990'ların ikinci yarısı ve 21. Yüzyılın ilk yıllarındaki tartışmalar ise kadın merkezlik ve postmodern teorinin üçüncü dalga olarak adlandırılan yaklaşımları arasında cereyan etmektedir (Donovan, 2013, s. 350). Postmodern feminizm, bir feministin liberal, sosyalist, Marksist, radikal veya diğer bir bakış açısına sahip olup olmadığına bakmaksızın toplumsal ve siyasal düzlemde kadının ezilmişliğinin sona ermesini istemektedir (Sands ve Nuccio'dan aktaran: Demir, 1997, s. 116).

Hem feminizmin, hem postmodernizmin eleştirel bakış açıları onları birleştiren bir ortak nokta olarak nitelendirilebilir. Her iki akım da Aydınlanma düşüncesinin oluşturduğu hiyerarşilere ve hiyerarşik yapılar karşı çıkmaktadır. Feminizm, Aydınlanma felsefesine, bu felsefenin erkek cinsiyet temeline dayanmasına karşı çıkmaktadır. Postmodernizm ise Aydınlanma felsefesini bütünü ile reddetmektedir. Postmodern feministler erkek ve kadın cinsiyetçiliği ayrımını kabul etmezler (Güriz, 2011, s.76). Postfeminizmin ana noktasında özne olarak 'kadın' değil, kadının özelleştirilmesi bulunmaktadır.

Postmodern feministler ataerkil sistemin varlığını ve etkinliğini sürdürmesinde dilin rolü üzerinde durmaktadırlar. Dille ilgili kullanımlar toplumda belirli iktidar durumlarının yerleşmesinde ve pekişmesinde rol oynamaktadır. (Demir'den aktaran Güriz, 2011, s.78). Özellikle üç Fransız feminist düşünür 'Kristeva, Irigaray ve Cixous' kadının ikincil durumunun somut ekonomik, siyasal ve sosyal yapılar-dan değil, dilin kendisinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Buna göre anlam sistemi, dilsel ve mantıksal örüntüler içinde kadınların konumunu ikincilleştirmektedir. Örneğin Türkçedeki 'adam olmak', 'bilim adamı', 'devlet baba' gibi sözcükler. Bazı sıfat ve özellikler kadınlara, bazıları da erkeklere özgü görülmektedir; rasyonellik, duygusallık gibi. Konuşmak ya da yazmak kişinin sahip olduğu iktidarla

yakından ilişkilidir. Kadınların kamusal konularla ilgili görüş ileri sürmeleri pek beklenmemektedir (Demir, 1997). Kristeva, Irigaray ve Cixous; Lacan, Foucault ve Derrida'nın teorilerinden etkilenmişlerdir. Foucault'nun bilgi, iktidar-dil arasındaki ilişki ve tarihin yeniden çözümlenmesi düşüncelerinden; Lacan'ın ise Freud'un psikanalitik teori ve pratiğini yeniden yorumlamasından yararlanmışlardır.

Bir felsefeci ve aynı zamanda psikanalist olan Irigaray kadınlar olarak eşitlik isteminde bulunulmasını, nesnel bir gerçekliğin yanlış ifadesi olarak kabul eder. Irigaray'a göre eşitlik istemi bir karşılaştırmayı varsayar. Şu soruları yöneltir: *Kadınlar kimle ya da neyle eşit olmak ister? Erkeklerle mi? Ücret konusunda mı? Kamu görevlerinde mi? Hangi ölçüte göre? Niçin kendileri ile değil?* Bütün bu farklı sorular yüzünden eşitlik savları daha yetkin çözümlenmelidir. Irigaray kadınların sömürülmelerinin cinsel farklılıktan kaynaklandığını ve çözümünün yine cinsel farklılıkta olacağını savunur. Her cinsiyetin hak ve ödevleri, toplumsal hak ve ödevler içinde farklı hak ve ödevler olarak yeniden yazılmadan erkekler ve kadınlar arasında eşitlik gerçekleşemez. Cinsiyet farklılığı dili belirler ve dil tarafından belirlenir. Kadınlar ataerkil dilsel düzen tarafından dışlanıp, yok sayılmışlardır. Bu yüzden kadın olarak konuşma ve işitilmede kadınlar bu denli zorluk çekmektedir. Ataerkil dilsel düzen yüzünden hem kadın olup, hem de tutarlı ve akılcı tarzda konuşmak mümkün değildir. Kadınlar, erkekler arası kültürel dünyaya girmek istediklerinde, neredeyse tüm dışıl öznelliklerinden ve hemcinsleriyle ilişkilerinden vazgeçmek zorunda kalırlar. Irigaray '*Öznel ve nesnel hakları düzenleyen toplumsal-kültürel araçları anlamak ve değiştirmek zorunludur. Toplumsal adalet, özellikle cinsel adalet, dil yasalarını ve toplumsal düzeni belirleyen değerler ve hakikat kavramları değişmeden gerçekleşmez.*' cümlesiyle cinsiyet ve dil arasındaki güçlü bağı bir kez daha gözler önüne serer. Irigaray kadın cinselliğinin kültürel olarak (yeniden) değerli bir cinsellik haline getirilmesi gerektiğini savunur (Irigaray, 2006, ss. 10-12).

Judith Butler'da Irigaray'ın düşüncelerinden etkilenecek toplumsal cinsiyet ve dil arasındaki ilişki konusunda önemli ve bir o kadar

tartışmalı görüşlerine ‘*Gender Trouble*’ (Cinsiyet Belası, 1990) adlı kitabında yer vermiştir. ‘*Toplumsal cinsiyetle ilgili kabul ettiğimiz anlamlar gündelik konuşma biçimimizde öylesine yerleşmiş ki, gündelik dili eleştirel bir şekilde değerlendirmeden toplumsal cinsiyetin anlamını değiştirmeye çalışmak nafile olacaktır. Erkeksi ve kadınsı gibi kavramların tasviri geçerliliğini kabul etsek bile, aramızda kim bunlardan sadece biriyle kendini özdeşleştirebilir ki? Ve bunlardan biriyle kendini, aynı zamanda öteki ile bir özdeşleşme ilişkisi kurmadan, özdeşleştirmek mümkün müdür? Toplumsal cinsiyet belası yeni bir şey değil. O zaten burada. O bir ütöpik olay değil, uzun zamandır normatif söylemin dışında bırakılmış olana bir tasvir dili vermenin yolu.*’ (Butler, 2001). Butler öncelikle cinsiyetler arası önemli örtüşmeler olduğu gibi, insanların daima kendilerine atfedilen cinsiyetle kalmadıklarını savunur. Bir insanın cinselliğinin türünü sahip olduğu bedenin türünden çıkarmak mümkün değildir, çünkü bedenler cinsellikte farklı şekillerde rol alırlar. Ortaya konan pozitivist anlamda bir beden değil, yaşanmakta ve hayal edilmekte olan bir bedendir. *Bodies that Matter* (1993) adlı diğer önemli eserinde Butler’ın temel görüşü şudur: Bedenin ısrarlı bir cismaniliği (maddilik) vardır, fakat kendisini ortaya çıktığı kültürel telaffuzun dışında asla bilinir veya okunur hale getiremez. Bu, kültürün bedenin cismaniliğini ürettiği anlamına gelmez. Bu sadece bedenin daima bize ve başkalarına bir şekilde verildiği anlamına gelir (Breen, Blumenfeld, Butler, 2001).

Butler’de diğer Postfeministler gibi post-yapısalcı düşünür Derrida’nın yapıçözücülük (dekonstrüksiyon) teorisinden etkilenmiştir. Dekonstrüksiyon, dilin geleneksel Avrupa merkezli dünya görüşü tarafından yönlendirilen, kesin hatları olmayan bir araç olduğu kabulüne dayanarak eski metinlerin yeni anlamlarını onları yeniden yapılandırarak inşa eden post-modern bir eleştirel yaklaşımdır. Butleri dilin etkisi ile tanımlanmış ve sadece ikiye indirgenmiş toplumsal cinsiyetlerin, yapıçözücülükle tanımlarının tekrardan oluşturulabileceğini ve yeni tanımların sınırlarının daha geniş tutulabileceğini savunur. Çünkü insanlar arasında gayler, lezbiyenler ve biseksüellerde de vardır ve onların gerçeklikleri heteroseksüellerden farklıdır.

Postmodern feminizmin diğ er özellikleri arasında  oğulculuğ u ve pragmatistliğı gelir. Kısaca tek bir beden değıl, bedenler; tek bir kadın değıl, kadınlar vardır (Patterson’dan aktaran: Demir, 1997, s. 117). ‘Batılı, orta sınıf, heteroseksüel, beyaz kadın’ dışında da kadınlar vardır. Kadınlar arasındaki farklılıklar da incelenmelidir. Kadınlarla ilgili tek bir sorun değıl, birbirinden farklı pek çok sorun olabilir. Kadınla ilgili yerel özellikler de dikkate alınmalıdır. Ortadoğı  lkelelerinde ve Kuzey Afrika  lkelerinde feminizm konusundaki çalışmaların Amerika’da, İngiltere’de ve Fransa’da yapılan çalışmalardan çok farklı olduğı bilinmektedir (Güriz, 2011, ss. 78-79).

Postmodern feminizme yöneltilen en güçlü eleştiri, kadın sorunu ile ilgili teoriler üretmemesidir.

Türkiye’de Feminizm ve Sonuç

Türkiye’de feminist hareket daha çok liberal feminizm doğırultusunda gelişmiştir. Kadın derneklerinin çabaları kadına karşı ayrımcılığın sona erdirilmesi ve kadınlara erkeklerle eşit haklar tanınması biçiminde kendisini göstermektedir (Güriz, 2011. s. 81). Türkiye’de 1980’lerle birlikte özellikle kadın hareketi kamusal ve özel alan arasındaki belirgin ayrımlaşmanın sorgulanmasını bir politik mücadele eksenine oturtmakla işe başladı. ‘ zel olan politiktir’ sloganının  zetlediğı bu başlangıç Avrupa ve Amerika’da ikinci kuşak Batılı kadınların gündemini içeriyordu. Ama dönemler farklıydı. 1960’larda Batılı kadınların kullandığı bu slogan, Türkiye’ye ancak 1980’lerde taşınabildi. İkinci kuşak kadın hareketi olarak tarif edilen 1980-1990 arası, Türkiye’de kadınların toplumsal cinsiyete ilişkin varoluş problemlerinin tartışıldığı, kadın olmanın ve kadınlığın anlamlarının belirginleştirildiğı, feminizmin bir toplumsal proje olarak tartışıldığı, farklılıkların tarif edildiğı bir dönem olmuştur. Bu dönemi anlatan en uygun tanımlar ise ‘bilinç yükseltme’, ‘güçlenme’ ve ‘duyarlılık yaratma’ olarak tarif edilebilir (Timisi ve Gevrek, 2011, s. 14).

Feminist kuramda farklı görüşler yer almaktadır. Kadınların çıkarları o kadar farklılık gösterebilmektedir ki bu farklılıklar birleşik

bir kadın cephesi oluşturulamamasına da sebep olmuştur. Farklı ülkelerde, farklı zamanlarda, farklı kadınlar aynı sorunlara kendi tarzları ile farklı cevaplar vermişlerdir. Her ne kadar kadın sorunu ile ilgili cevaplarında farklılaşsalar da, birçok nokta da birleşmişlerdir. Feminist kuramdaki farklı görüşler aynı iç içe geçmiş kümeler gibi bazı alanlarda birbirlerinden ayrıışmışlar, kesişmişler; bazı alanlarda birbirleri ile iç içe geçmişlerdir.

Kadın sorunu bugün gelişmiş ülkelerde dahi istenen düzeyde çözümlenememiştir. Bugün dünyanın tüm ülkelerinde kadına yönelik şiddet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği halen devam etmektedir. Şüphesiz gelişmiş ülkelerdeki kadınların durumları az gelişmiş ülkelere nazaran daha iyi konumdadır. Ama süreç ilerledikçe ve sorunlar çözüme kavuşmadıkça, feminist kuramın katkılarıyla toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda daha bilinçli olan gelişmiş ülkelerde yaşayan kadınlar yeni sorgulamalar başlatmaktadırlar. Toplumun yapısını derinden etkileyen bu sorgulamaların başında ‘Çocuk sahibi, anne olmalı mıyım?’ ‘Mesleki kariyer ile kendimi daha iyi şekilde geliştiremez miyim?’ ‘Kadın olarak kendimi en güzel ne şekilde gerçekleştirebilir ve mutlu olurum?’ soruları gelmektedir. Bu sorgulamaların topluma demografik olarak en önemli yansımalarının başında bugün gelişmiş ülkelerde doğum oranlarının ciddi şekilde düşüş göstermesi gelir. Yine bu ülkelerdeki yüksek boşanma oranları, evlilik dışında çocuk sahibi olan kadınların sayısında ki artış, kadının iş hayatında daha çok yer alması, ekonomik açıdan daha güçlü kadınlar ya da hiç evlenmemeyi tercih eden kadınların rakamlarının yükselmesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda daha bilinçli olan kadınların tercihlerinin ne yönde değiştiğinin göstergeleridir. Bu göstergeler ışığında bugün sosyolojide en çok tartışılan konuların başında gelişmiş ülkelerde aile kurumu yok mu oluyor sorusu gelmektedir.

Kaynakça

- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya yön veren metinler, IV*. İstanbul: Kapadokya Meslek Yüksekokulu
- Amatniek, K. (1968). *Funeral oration from the burial of traditional womanhood*. Notes from the first year. New York City: The New York Radical Movement.
<http://library.duke.edu/rubenstein/scriptorium/wlm/notes/#abortion> adresinden erişildi.
- Badinter, E. (2011). *Kadınlık mı annelik mi?*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bakan, B. (2012). *Türkiye'deki kadın hak ihlalleri*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Beauvoir, S. (1947). *Le Deuxieme sexe*. Paris: Gallimard. http://www.franceinfo.us/03_books/books/beauvoir-deuxieme-sexe.pdf adresinden erişildi.
- Benhabib, S. (2008) *Feminizm ve postmodernizm: huzursuz bir ittifak*, Benhabib, S., Butler, J., Cornell, D., Fraser, N. (Ed.) *Çatışan Feminizmler*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Boyne, R. (2011). *Foucault ve Derrida'da feminizm ve ayırım*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Breen, M.S., Blumefeld, W., Butler, J. (2001). There is a person here: An interview with Judith Butler. *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, 6 (1/2), 8-23. <http://www.egs.edu/faculty/judith-butler/articles/there-is-a-person-here-an-interview-with-judith-butler/> adresinden erişildi.
- Butler, J. (2012). *Cinsiyet belası*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Clapham, A. (2010). *İnsan hakları*. Ankara: Dost Yayınları.
- Daly, M. (1978). *Gyn/Ecology: The Metaethics of radical feminism*. Boston: Beacon Press. <http://www.feministes-radicales.org/wp-content/uploads/2010/11/mary-daly-gyn-ecology-the-metaethics-of-radical-feminism.pdf> adresinden erişildi.
- Demir, Z. (1997). *Modern ve postmodern feminizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Donovan, J. (2013). *Feminist teori* (7. bsk). İstanbul: İletişim Yayınları
- Engels, F. (1884). *Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats*, Zürich: Hottingen, <http://marxwirklichstudieren.files.wordpress.com/2012/11/engels-ursprung-der-familie-usw.pdf> adresinden erişildi.
- Fahs, B. (2011) Ti-Grace Atkinson and legacy of radical feminism. *Feminist Studies*, 37 (3), 561-590 http://www.breannefahs.com/uploads/1/0/6/7/10679051/2011_feminist_studies_fahs.pdf adresinden erişildi.

- Falk, C. (2003). *Emma Goldman: A Documentary history of the American Years* (Volume: 1 made for America, 1890-1901). Berkeley: University of California Press. http://www.amazon.com/Emma-Goldman-Documentary-American-1890-1901/dp/0252075412#reader_0252075412 adresinden erişildi.
- Giddens, A. (1998) *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gilman, C.P. (1898). *Women and economics: A Study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution*. Boston: Small Maynard&Co. <http://digital.library.upenn.edu/women/gilman/economics/economics.html> adresinden erişildi.
- Görgülü, İ. (2014), *Kadın ve siyaset*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Griffin, S. (1981). *Pornography and silence: Culture's revolt against nature*. New York: Harper Collins Publisher.
- Güriz, A. (2011). *Feminizm postmodernizm ve hukuk* (2. bsk). Ankara: Phoenix.
- Hartsock, N. C.M. (2003). *The feminist standpoint: Developing the ground for specifically feminist historical materialism*. S. Harding and M. B. Hintikka. (ed.) *Discovering Reality*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Hayden, D. (2000). *The Grand domestic revolution*. Massachusetts: MIT Press. http://books.google.com.tr/books?id=AQRjNcrk1hsC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false adresinden erişildi.
- Heywood, A. (2011). *Siyasi ideolojiler* (3. bsk). Ankara: Adres Yayınları.
- Irigaray, L. (2006). *Ben, sen, biz*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Marx, K. (1890). *Das Kapital: Kritik der politischen Oekonomie*, Buch I. (F. Engels, Herausgegeben). Hamburg: Verlag von Otto Meisner. <http://www.arbeiterpolitik.de/Texte/Kapital/KAPITAL1.pdf> adresinden erişildi.
- Marx, K., Engels, F. (2008). *Manifest der Kommunistischen Partei*. Salvio M. Soares (Ed.) Metalibri. http://www.ibiblio.org/ml/libri/e/EngelsFMarxKH_ManifestKommunistischen_s.pdf adresinden erişildi
- Notz, G. (2012). *Feminizm*. Ankara: Phoenix.
- Otto, L. (2013). *Frauenleben im Deutschen Reich, Erinnerungen aus der Vergangenheit mit Hinweis auf Gegenwart und Zukunft*. Berlin: Holzinger.
- Rebérioux M., Dufrancatel, C., Slama B. (1976). Hubertine Auclert et la question des femmes, *Romantisme*, (13-14), 123-142. <http://chs.univ-paris1.fr/Auclert.pdf> adresinden erişildi

- Reed, E. (1982). *Kadının evrimi anaerkil klandan ataerkil aileye*. İstanbul: Payel Yayınları.
- Tax, M. (1970). *Woman and her mind: The Story of daily life*. Boston: New England Free Press. <http://www.meredithtax.org/us-movement-history-strategy/woman-and-her-mind-story-daily-life> adresinden erişildi.
- Thoms, F.K. (1975). *Feminist Literacies, 1968-75*. Urban: University of Illinois Press.
http://books.google.com.tr/books?id=_5yFxCfNA5kC&printsec=frontcover&dq=Feminist+Literacies+1968 adresinden erişildi.
- Timisi, N. VE Gevrek Ağduk, M. (2011). *1980'ler Türkiye'sinde feminist hareket: Ankara çevresi*. A. Bora ve A. Günel (ed.). 90'larda Türkiye'de Feminizm (4. bsk). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Walters, M. (2009). *Feminizm*. Ankara: Dost

KADIN HAKLARI VE CİNSİYETE DAYALI AYRIMCILIĞIN ÖNLENMESİ YÖNÜNDE YAPILAN YASAL DÜZENLEMELER

Öğr. Gör. Sevinç Arslan Hızal

Öğr. Gör., İzmir Üniversitesi, sevinc.hizal@izmir.edu.tr

Elif Er

Araş. Gör., İzmir Üniversitesi, elif.erag@izmir.edu.tr

Özet

Tarihsel süreç içerisinde her zaman kadınlara yönelik ayrımın olduğu görülmekte ve bu ayrımcılık günümüzde de değişik alanlarda ve boyutlarda devam etmektedir. Kadınlara yönelik bu ayrım kendisini eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal, kültürel ve siyasal alanda belirgin bir biçimde göstermektedir. Ayrımcılık, insanlara karşı önyargı veya düşmanlık duyguları nedeni ile farklı davranmak olarak tanımlanmaktadır. Cinsiyete dayalı doğrudan ayrımcılık, bir kişinin cinsiyetine dayalı olarak, karşılaştırılabilir durumdaki bir başka kişinin gördüğü, görmekte olduğu veya görebileceği muameleden daha az lehte muamele görmesidir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik şiddet/istismar kadınların ruhsal ve fiziksel hayatını olumsuz yönde etkilemekte ve kadının insan haklarını ihlal etmektedir.

Uluslararası belgelerde ve sözleşmelerde her insanın eşit olduğu ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın kabul edilemeyeceği açıkça vurgulanmaktadır. Ülkemiz de bu sözleşmelere taraf devlet olarak birtakım yükümlülükleri kabul etmiş ve iç hukukta buna yönelik çeşitli düzenlemeler yapmıştır.

Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve Avrupa Birliği’ne uyum yasaları gereğince, kadın erkek eşitliğine yönelik olarak, iç hukukumuzda hukuki alanda ve bütün yaşam alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle kadının toplumda erkeklerle her alanda eşit hak ve özgürlüklere sahip olması ve bu hak ve özgürlüklere yönelik müdahaleler söz konusu olduğunda hangi yollara başvurulacağına gösterilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın hakları, ayrımcılık, cinsiyete dayalı ayrımcılık.

Giriş

İnsan hakları kavramı, insanların gerek kendilerini geliştirmede gerekse yeteneklerini gerçekleştirmede özgür oldukları bir dünya tasavvurunu temel alır. Bu anlamda ideal bir dünyada insan haklarının yanı sıra kadın hakları, çocuk hakları gibi hakların ayrıca tartışılmasına gerek kalmaz, çünkü insan hakları erkek ya da kadın, çocuk ya da yetişkin herkes için geçerli olur. Oysa böyle ideal dünyada yaşamadığımız gerçeği karşısında, hakların somut olarak belirlenmesine ve güvence altına alınmasına ihtiyacımız bulunmaktadır.

Magna Carta ile başlayan daha sonra çeşitli İngiliz yasaları (Bill of Rights; Petition of Rights vb.) ve ünlü 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile pozitif hukuka geçen, özellikle de 1949 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve Avrupa Sözleşmesi ile olgunlaşan insan hakları kavramı, bütün insanlığın ortak kazanımı ve ortak malıdır.

İnsan hakları genel olarak ele alındığında, bütün insan varlıklarının, insan onuruna yaraşır biçimde davranılma hakkı bulunduğu işaret eder. Birçok uluslararası insan hakları belgesinde ayrıntıları ile işaret edildiği gibi bunlar, insanın insan olmasından kaynaklanan vazgeçilmez, devredilmez haklardır ve her türlü sosyal politika, kamusal yarar ya da başka bir ahlaksal veya siyasal kaygının üzerinde yer alan bir değeri temsil ederler. Bu haklar hem devlete hem de özel kişilere karşı ileri sürülebilir.

İnsan haklarının temelindeki “insan” kavramı uzun yıllar boyunca herhangi bir insan varlığını değil, sadece *beyaz*, *burjuva* ve *erkek* olanların insan olduğu ve bu üç grubun hak ve özgürlüklerin sahibi olduğu şeklinde algılanmıştır. Kadınlar, çok uzun süre –ve çoğu yerde hala- insan haklarından eşit bir biçimde yararlanamamışlardır. Bu eşitsizlik, toplumdan topluma, dönemden döneme farklılıklar gösterse de özünde değişmemektedir. Kadınlar, yıllarca “insan ıstırabının kaynağı, baştan çıkarıcı, lanetli Havva” olarak nitelendirilmişlerdir. Kadınların bu düşüncüyü yıkmaları, kadının da insan olduğunu ve insan haklarına sahip olduğunu topluma kabul ettirmeleri hiç de kolay olmamıştır.

Tarihsel süreç içerisinde her zaman kadınlara yönelik ayrımın olduğu görülmekte ve bu ayrımcılık günümüzde de değişik alanlarda ve boyutlarda devam etmektedir. Kadınlara yönelik bu ayrım kendisini eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal, kültürel ve siyasal alanda belirgin bir biçimde göstermektedir. Türkiye’de kadın hakları dünyadaki gelişmelere paralel olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Uluslararası belgelerde ve sözleşmelerde her insanın eşit olduğu ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın kabul edilemeyeceği açıkça vurgulanmaktadır. Ülkemizde bu sözleşmelere taraf devlet olarak birtakım yükümlülükleri kabul etmiş ve iç hukukta buna yönelik çeşitli düzenlemeler yapmıştır.

Bu çalışmada kadın haklarının tarihsel gelişim süreci içerisinde ayrımcılık ve cinsiyete dayalı ayrımcılık kavramlarına, bununla birlikte ayrımcılığın bir görünüş şekli olarak kadına yönelik şiddet kavramına değinilecek ve konuyla ilgili olarak uluslararası belgelerdeki düzenlemelerin yanında içi hukukumuzdaki düzenlemelere de yer verilecektir.

I. Ayrımcılık Yasağı ve Ayrımcılık Nedenlerinden Biri Olan Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Kavramı

A. Ayrımcılık Yasağı

Ayrımcılık yasağı, insan haklarının korunması bakımından temel ve genel ilkeyi teşkil etmektedir (Kalabalık, 2013, s. 388). Hemen hemen tüm insan hakları belgelerinde yer alan ayrımcılık yasağı, “*bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar*” düşüncesine dayalı insan haklarının temelini oluşturmaktadır. İster uluslararası ister bölgesel olsun tüm sözleşmeler, ırk, renk, dil, din, cinsiyet, renk, siyasi ve diğer görüş, ulusal veya sosyal köken, mülk, doğum ve diğer statü ayrımı gözetmeksizin, her devletin ülkesinde yaşayan ya da egemenliğine tabi insanların haklarına saygı göstermesi ve güvence altına alması gerektiğini ifade etmektedir.

Ayrımcılık yasağının önemi vurgulanırken “ ayrımcılık” kavramının da hukuki tanımı üzerinde durmak yerinde olacaktır. *Ayrımcılık*,

insanlara karşı önyargı veya düşmanlık duyguları nedeni ile farklı davranmak olarak değerlendirilebilir. Bazı yazarlar ayrımcılığı, kendi içerisinde doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırır (Dönmez, 2012, s. 12). *Doğrudan ayrımcılık*, ayrımcılığın en basit şekli olup bir kişinin diğer bir kişiye sahip olduğu koruma altında olan temel özellikleri (cinsiyet, ırk vs.) nedeni ile daha az değerli gibi davranması iken; *dolaylı ayrımcılıkta* ise, görünüşte herkes için aynı ve tarafsız olduğu düşünülen ancak bazı kişi ve gruplar üzerinde farklı muamele yaratacak olan uygulamalar, yasal düzenlemeler ve tedbirler kastedilmektedir (Dönmez, 2012, s. 12).

B. Ayrımcılık Nedenlerinden Biri Olan Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Kavramı

Cinsiyet ayrımcılığı, doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cinsiyete dayalı doğrudan ayrımcılık, bir kişinin cinsiyetine dayalı olarak, karşılaştırılabilir durumdaki bir başka kişinin gördüğü, görmekte olduğu veya görebileceği muameleden daha az lehte muamele görmesidir. Dolaylı cinsiyet ayrımcılığı ise, görünüşte nötr olan bir hüküm, ölçüt ve uygulamanın, söz konusu hüküm, ölçüt veya uygulamanın meşru bir amaçla objektif olarak haklı olduğunun ve bu amacı gerçekleştirecek araçların elverişli ve gerekli olduğunun gösterildiği haller hariç, bir cinsiyet grubundan kişileri diğer cinsiyet grubundan kişilerle karşılaştırıldığında belli bir dezavantaja sokabileceği durumlardır (Bakırcı, 2012, s. 60).

Kadınların insan haklarının ihlalleri karşısında; kadınları korumaya yönelik uluslararası sözleşmelerin başında yer alan ve otuz maddeden oluşan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılık Biçimlerinin Kaldırılması Sözleşmesi, toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın yaygın varlığı gerçeğinden yola çıkarak 1. maddesinde, yaşamın tüm alanlarını kapsayan bütünsel bir yaklaşım ile “kadınlara karşı ayrımcılık” terimini şöyle tanımlamıştır (Doğru, 1998, ss. 68-69):

“Kadınlara karşı ayrımcılık siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun

kadınlara tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı herhangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir.”

II. Cinsiyet Ayrımcılığının Bir Görünüş Şekli Olarak Kadına Yönelik Şiddet Kavramı

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2008 yılında gerçekleştirilen “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması” raporuyla, ülkemizde kadına yönelik şiddetin ne denli önemli bir sorun olduğu gözler önüne serilmiştir.

Bu araştırma ile hem kadına yönelik aile içi farklı şiddet biçimlerinin yaygınlığı ortaya konmuş hem de kadınların ve erkeklerin şiddeti nasıl algıladıklarına yönelik bilgiler elde edilmiştir. Araştırma, kadına yönelik şiddet konusunda kentsel ve kırsal yerleşim yerleri, oniki bölge ve bazı temel göstergeler düzeyinde bilgi veren en geniş çaplı örnekleme sahip olması açısından önemlidir. Ayrıca, araştırma bulguları TÜİK tarafından resmi istatistik kapsamına alınmıştır. Bu araştırma sonuçları ilgili kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğini öngören Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2007-2010’ un hayata geçirilmesi için öncelikler ve sorumluluklar konusunda ipuçları vermiştir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’ de de fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik şiddet/istismar kadınların ruhsal ve fiziksel hayatını olumsuz yönde etkilemekte ve kadının insan haklarını ihlal etmektedir. Sonuçlar, Türkiye’de kadınların eşleri veya birlikte oldukları kişilerden gördükleri şiddetin oldukça yaygın olduğunu ortaya koymuştur. Ülke genelinde evlenmiş kadınların yaşamlarının herhangi bir döneminde eşleri veya birlikte oldukları kişi ya da kişiler tarafından, yüzde 39’u fiziksel şiddete, yüzde 15’i cinsel şiddete, yüzde 42’si fiziksel veya cinsel şiddete ve yüzde 44’ü duygusal şiddete/ istismara maruz bırakılmışlardır (Türkiye’de Kadına Yönelik..., 2009). 2008 yılında yapılan bu araştırmaya göre:

- Kadınların yüzde 23'ü eşlerinin veya birlikte oldukları kişi ya da kişilerin, kendisinin çalışmasına engel olduğunu ya da işten ayrılmasına neden olduğunu belirtmiştir.
- Fiziksel şiddete maruz kalmış kadınlar genellikle bu şiddeti ağır derecede yaşamışlardır.
- Kadınların eşlerinden veya birlikte oldukları kişi ya da kişilerden maruz kaldıkları fiziksel şiddetin yaygınlığı, kentsel ve kırsal yerleşim yerlerine göre önemli bir farklılık göstermezken bölgeler arasında fark belirgin olmuştur. Bazı bölgelerde şiddete maruz kalma oranı, ülke ortalamasından daha fazladır. Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Anadolu'da yaşayan kadınların yarısı fiziksel şiddete maruz kalmıştır.
- Çoğunlukla eş veya birlikte olunan kişi tarafından yaşanan cinsel şiddet, fiziksel şiddet ile birlikte yaşanmaktadır.
- Lise ve üzeri eğitim almış her 10 kadından 3'ünün eşinden veya birlikte olduğu kişi ya da kişilerden fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalması da söz konusu olmuştur.
- Kadınların yüzde 7'si çocukluk döneminde (15 yaşından önce) cinsel istismara maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.
- Evli veya bekâr kadınların yüzde 3'ü, 15 yaşından itibaren, yakın ilişkide oldukları erkeklerin dışındaki kendi aileleri, eşlerinin aileleri, akrabaları, okuldan kişiler, işyerinden tanıdıkları ve tanımadıkları kişiler tarafından gerçekleştirilen fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalmışlardır.
- Kadınların eşleri ya da yakın ilişkide oldukları erkeklerden gördükleri fiziksel veya cinsel şiddet ailelerinden, akrabalarından ya da tanımadıkları kişilerden yaşadıkları şiddetten daha yaygındır.
- Kadınların büyük çoğunluğu erkeklerin bazı durumlarda eşlerini dövebileceği görüşünü desteklememektedir.

- Fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalmış kadınların dörtte biri yaşadıkları şiddet sonucunda yaralandıklarını belirtmişlerdir.
- Her 10 kadından biri gebeliği sırasında fiziksel şiddete maruz kalmıştır.
- Eşleri veya birlikte oldukları kişi ya da kişiler tarafından fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalan kadınlar arasında genel sağlık sorunları, hiç şiddet yaşamayan kadınlara göre daha yaygındır.
- Eşleri veya birlikte oldukları kişi ya da kişiler tarafından fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalan kadınların üçte biri yaşamının herhangi bir döneminde hayatına son vermeyi düşündüklerini belirtmişlerdir.
- Kadınlar yaşadıkları şiddetin en önemli iki nedeni olarak erkeğin ailesi ile yaşanan sorunları ve maddi sıkıntıyı belirtmiştir.
- Kadınların yaklaşık yarısı yaşadıkları fiziksel veya cinsel şiddeti kimseye anlatamamıştır.
- Eşleri veya birlikte oldukları kişi ya da kişiler tarafından fiziksel veya cinsel şiddete maruz kalan kadınların neredeyse tamamı resmi kurumlara veya sivil toplum kuruluşlarına başvurmadıklarını belirtmişlerdir.

III. Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Yasağının Türk Hukukundaki Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu döneminde kadınlara yönelik cinsiyet ayrımcılığının bariz olarak görüldüğü alanlardan biri aile hukuku olmuştur. Aile hukuku açısından kadınlar ve erkekler farklı hak ve yükümlülöklere sahip olmuşlardır. (Altınordu, 2012, s. 40). Bu dönemde aile hukuku alanında, evlenme ile ilgili olarak büyük oranda İslam Hukuku hükümleri uygulanmıştır. Çok kadınla evlilik ve boşanma hakkının kural olarak erkeğe ait olması ve erkeğin ağzından çıkacak

bir sözle gerçekleşmesi söz konusu iken, kadına ise, boşanma konusunda tanınan hak, adli boşanma olup bu hakkını kullanmak isteyen kadın kocanın iktidarsızlığı, kocanın bazı hastalıklarının olması, kocanın gaipliği, şiddetli geçimsizlik vb. koşullardan birinin ya da birkaçının olduğunu ileri sürerek bu haktan yararlanabilmiştir (Sağ, 2001, s. 17).

Tanzimat döneminde miras hukuku açısından kadınların lehine birtakım değişiklikler yapılmış ve miras konusunda kadın pay sahibi durumuna getirilmiştir. (Altınordu, 2008, s. 46). Ceza hukuku bakımından kadının yeri irdelendiğinde ise özellikle usul hukuku açısından tanıklık müessesine bazı kısıtlamalar getirildiği görülmektedir. Had ve kısas davalarında tanıkların erkek olması aranmış, sadece kadınların bulunduğu bir ortamdaki öldürme olayında kadınların tanıklığı mümkün olmakla birlikte sanığa kısas cezası verilemeyeceği, diyete hükmedileceği kabul edilmiştir (Altınordu, 2008, s. 46).

Ülkemizde kadın hakları ile ilgili gelişmeler Cumhuriyet dönemi ile birlikte önem kazanmıştır (Demir, 2008, s. 8). Atatürk, kadının sadece “üreme” süreci içinde değil, erkeği gibi “üretim” süreci içinde de yer alması gerektiğini, toplum içinde erkeği ile eşit kişilikli bir varlık olarak yaşamını sürdürmesini her fırsatta dile getirmiştir (Sağ, 2001, s. 19).

Cumhuriyet döneminde kadınlara birtakım haklar tanınmış ve Osmanlı dönemindeki cinsiyet ayrımcılığı azaltılmaya çalışılmıştır (Demir, 2008, s. 12-13):

- Cumhuriyet öncesi dönemde erkeğin kadını “boş ol” diyerek boşamasından kadının haberi olmazken; Cumhuriyet döneminde boşanma hakkı sadece erkeğe değil, kadına da tanınmıştır.
- Miras hakkı da eşitlenmiş ve daha önce ikiye bir pay alan kadının erkekle eşit pay sahibi olması sağlanmıştır.
- Şahitlikte de kadın için onur kırıcı olan “iki kadının bir erkeğe eşit tanıklığı” kaldırılmış, kadının tanıklığı da erkek ile eşdeğer kabul edilmiştir.

- İlk defa kadınlara 03 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile tanınan belediye seçimlerine “seçmen” olarak katılma hakkı, 05 Aralık 1934 tarihinde tanınan parlamento’ya “seçme ve seçilme hakkı” ile perçinlenmiştir.

Cumhuriyet dönemi Anayasalarına bakıldığında ayrımcılık ya-sağının, eşitlik ilkesi kapsamında 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında güvence altına alındığı görülmektedir. Bununla beraber 1961 Anaya-sasından itibaren Anayasaya uygunluk denetimi getirildiği için özel-likle 1961 ve 1982 anayasalarında ayrımcılık yasağı güvencesinin tam olarak sağlandığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de kadın-erkek eşitliği ilkesi; 2001 yılında 1982 Anaya-sa’sının 41. ve 66. maddelerinde, 2004 yılında 10. ve 90. maddelerin-de, 2010 yılında ise yine 10. maddesinde yapılan değişikliklerle güç-lendirilmiştir.

Özellikle 1982 Anayasasında cinsiyet nedeniyle ayrımcılık ya-sağının çekirdeğinde, insan onuru açısından cinsiyet nedeniyle farklı muamele yapılamayacağı düzenlenmiştir. Bu nedenle de eşit haklara sahip olma, genel eşitlik ilkesini düzenleyen normda var olan adalet eşitliğinin uygulanmasıdır. Dolayısıyla, hem anayasanın birinci kıs-mında genel hükümler başlığı altında düzenlenen 10. maddesinde hem başlangıç hükümlerinin 6. paragrafında yer alan eşitlik ilkesi hukukun bütün alanlarında erkek cinsinin kadın cinsine oranla hukuksal açıdan daha iyi bir duruma getirilmesini ya da tersini düzenlemeyi yasakla-maktadır (Altınordu, 2012, s. 74).

1982 Anayasasının eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevini düzen-leyen 42. maddesinde de ilköğretimin kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu olduğu belirtilerek cinsiyet eşitliği kriteri tekrarlanmakta-dır. Çalışma ile ilgili hükümler içerisinde bulunan ve çalışma şartları ve dinlenme hakkını düzenleyen 50. maddede de kimsenin yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmayacağı belirtilerek cinsiyet eşitliği vurgulanmakla birlikte aynı maddede küçükler ve ka-dınların çalışma şartları bakımından özel olarak korunacakları ifadesi yer almaktadır.

IV. Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Yasağının Uluslar arası Alanda Gelişimi

Kadınlara yönelik ayrımcılığın görünüş biçimlerine bakıldığında öncelikle ekonomik, siyasal ve sosyal alanda dışarıda bırakılma ve kadına yönelik şiddetle karşılaşılır. Bu nedenle cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağı değerlendirilirken kadının öncelikle insan olmaktan kaynaklanan ayrımcılığa uğramama hakkı ve şiddet görmeme hakkı olarak ifade edebileceğimiz haklar ön plana çıkar (Ertürk ve Özdamar, 2010, s. 1170).

Bu sebeple *cinsiyet ayrımcılığı* ve *kadına yönelik şiddet* BM'in ilgilendiği en önemli konular arasında olmuştur. BM, eşitlikle ilgili hükümlerine paralel olarak kadın haklarına önem vermiş; ilk olarak 1952 tarihli Kadınların Siyasi Hakları Üzerine Sözleşme ile kadınların seçme ve seçilme hakları kabul edilmiştir. Kadınlara yönelik ayrımcılığın kesin olarak yasaklanması, 1967 tarihli Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirgesi ve 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) ve 1999 tarihli Ek İhtiyari Protokolde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.

Türkiye, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme'sini (CEDAW) 1985 yılında onaylamış, sözleşme 1986 yılında yürürlüğe girmiştir. BM örgütünün, sözleşmeye ilişkin olarak hazırlanan İhtiyari Protokolü ise, 30 Temmuz 2002 tarihinde onaylanmış ve protokol 29 Ocak 2003 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (Demirkır Ünlü, 2012, s. 26).

Kadına karşı şiddet konularındaki bilinçlenme hareketleri 1993 yılında Viyana'da toplanan Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda başlamıştır. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) 1979 yılında şiddet konusuna açıkça yer vermeden BM tarafından kabul edilerek, yürürlüğe girmiştir. Ancak seksenli yıllardaki gelişmeler karşısında CEDAW Komitesi 19 No' lu Tavsiye Kararı ile kadına karşı şiddeti ayrımcılıkla ilişkilendirerek devletleri şiddeti önleme konusunda sorumlu kılmıştır. Bunun sonucu olarak,

hükümetler CEDAW resmi raporlarında, şiddet konusuna yer vermekle yükümlü hale gelmiştir (Ertürk ve Özdamar, 2010, s. 1174).

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi'nin 19 No' lu Tavsiye Kararı uyarınca; kadına yönelik şiddet şu şekilde tanımlanmıştır (Ertürk ve Özdamar, 2010, s. 1175): “ *Cinsiyete dayalı şiddet, kadınların erkeklerle eşit olarak hak ve özgürlüklerini kullanmalarını ciddi şekilde engelleyen bir ayrımcılık biçimidir.* ”

Kadına yönelik şiddet, bir kadının sırf kadın olması sebebi ile maruz kaldığı şiddet türü olarak sözel, fiziksel, duygusal (psikolojik), ekonomik ya da cinsel yönden zarar veren veya acıya neden olan tüm davranışları kapsamaktadır (Altınay ve Arat, 2007, s. 12). Cinsiyete dayalı şiddet, ilgili Sözleşme hükümleri açıkça şiddeti vurgulamasa da bu hükümlerin ihlal edilmesi anlamına gelmektedir.

Kadına yönelik şiddet kavramının yanında aile içi şiddet de, kadına yönelik şiddetin en sinsi biçimlerindendir. Her yaştan kadın aile içi ilişkilerde, dayak, tecavüz, diğer cinsel saldırı türleri, ruhsal ve diğer şiddet biçimleri dâhil olmak üzere geleneksel davranışlardan beslenen her türlü şiddete maruz kalmaktadır.

Kadına yönelik şiddetin ve özellikle kadın cinayetlerinin gittikçe artması üzerine 2006-2008 yılları arasında kadına yönelik şiddete ve aile içi şiddete karşı tüm Avrupa'da geniş çapta bir kampanya başlatılmış, bunun sonucunda Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 11.05.2011 tarihinde İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesini İstanbul'da imzaya açmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 14.03.2012 tarihinde onaylayarak, İstanbul Sözleşmesini onaylayan ilk Konsey üyesi devlet olmuştur (Demirkır Ünlü, 2012, s. 28).

V. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine (CEDAW) Taraf Devletlerin Yükümlülükleri

BM Genel Kurulu'nun 18.12.1979 tarih ve 34/180 sayılı kararı ile kabul edilen ve 01.03.1980 tarihinde BM merkezinde imzaya açıl-

lan “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)” iç hukukumuzda 03.09.1981 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Gemalmaz, 2007, s. 548).

Sözleşmenin 24. maddesi, taraf devletlerin yükümlülüğünü açıkça düzenlemiş olup, taraf devletler, sözleşmenin tanıdığı hakların tam olarak kullanılmasını sağlamak amacı ile ulusal düzeyde gerekli olan önlemleri almayı üstlenmişlerdir. Kadınların haklardan eşitlik koşulları içinde yararlanmalarını sağlamaya yönelik “olumlu ayrımcılık” yapılmasına yer veren sözleşmenin taraf devletler için öngördüğü yükümlülükler şunlardır (UNICEF, 1979):

- Kadınlara karşı ayrımcılığın tüm biçimleri ile kınanması, tüm uygun araçlarla ve gecikmeksizin bu ayrımcılığı kaldırmaya yönelik bir politika izleme konusunda anlaşmaya varılması (m.2). Bu amaçla;
 - Kadınlar ve erkekler arasında eşitlik ilkesinin, eğer henüz öngörülmemiş ise, Anayasada ya da başka yasal düzenlemeye konulması ve yasal ya da başka uygun yollardan bu ilkenin gerçekten uygulanmasının sağlanması,
 - Kadınlar hakkında her türlü ayrımcılığı yasaklayan, gerektiğinde yaptırımlar içeren yasal ya da başka uygun önlemler alınması,
 - Kadınların haklarının erkeklerle eşitlik temelinde yargısal korumasının sağlanması ve yetkili ulusal mahkemeler ve başka kamusal kuruluşlar aracılığı ile kadınların her türlü ayrımcılığa karşı eylemli korunmasının güvenceye bağlanması,
 - Kadınlar hakkında ayrımcı işlem ya da uygulamadan kaçınılması.
- Erkeklerle eşitlik temeline dayalı olarak kadınların insan hakları ve temel özgürlükleri kullanmalarını ve onlardan yararlanmalarını güvenceye bağlamak amacıyla, tüm alanlarda özellikle siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda, ya-

sal alanları da kapsamak üzere tüm uygun önlemlerin alınması (m.3),

- Kadın ve erkekler arasında fiili eşitliğin kurulmasını hızlandırmayı amaçlayan özel geçici önlemler kabul edilmesinin, tanımlanan anlamda ayrımcılık sayılmaması; analığı korumaya yönelik özel önlemler kabul edilmesinin de ayrımcılık sayılmaması (Pozitif ayrımcılık) (m.4),
- Erkek ya da kadından birinin aşağılığı ya da üstünlüğü ya da erkek ve kadınların kalıplaşmış bir rolü bulunduğu düşüncesine dayanan önyargıların ve töresel uygulamaların kaldırılmasına erişmek ereğiyle, erkek ve kadının sosyo-kültürel davranış şema ve modellerini değiştirmek için aile eğitiminin, analığın sosyal bir görev olduğunun iyice anlaşılması ve çocuklarının yetiştirilmesi ve gelişmelerinin sağlanmasında erkek ve kadının ortak sorumluluğunun kabul ettirilmesine katkıda bulunması için tüm uygun önlemlerin alınması (m.5),
- Tüm biçimleriyle kadın ticaretini ve kadınların fahişeliğinin sömürülmesini kaldırmak için, yasal kuralları da kapsayan tüm uygun önlemlerin alınması (m.6),
- Ülkenin siyasal ve kamusal yaşamında ayrımcılığı kaldırmak için tüm uygun önlemlerin alınması (m.7),
- Kadınların erkeklerle eşit koşullar içinde ve hiçbir ayrım gözetmeksizin, hükümeti uluslararası düzeyde temsil etmeleri ve uluslararası örgütlerin çalışmalarına katılma olanağı elde etmeleri için tüm uygun önlemlerin alınması (m.8),
- Kadınlara; uyrukluğun kazanılması, değiştirilmesi ve korunması ile çocuklarının uyrukluğu konularında erkeklerle eşit hakların tanınması (m.9),
- Eğitim konusunda kadınlara erkeklerle eşit haklar sağlamak amacı ile ayrımcılığı kaldırmak için tüm uygun önlemlerin alınması ve özellikle, aynı mesleksel yönlendirme koşulları, tüm öğretim kurumlarında öğrenim görme ve diploma alma,

aynı program ve sınavlara girme, karma eğitimi ve başka eğitim tiplerini özendirerek tüm öğretim düzey ve biçimlerinde erkek ve kadın rollerinin kalıplaşmış rol anlayışını kaldırma, aynı burs ve sürekli eğitim programlarına girme olanakları, kız öğrencilerin okuldan ayrılma oranını düşürme, spor ve beden eğitimine etkin olarak katılma ve ailelerin sağlık ve gönencini sağlamaya yönelik eğitsel nitelikli özel bilgiler alması konularında, erkek ve kadının eşitliği temeline dayanan tüm uygun önlemlerin alınması (m.10),

- İstihdam alanında ayrımcılığı kaldırmak için tüm uygun önlemlerin alınması, özellikle çalışma hakkı, meslek ve işini özgürce seçme hakkı, yükselme ve iş güvencesi hakkı, mesleksi eğitim hakkı, eşit ücret hakkı, eşdeğer bir iş için işlem eşitliği hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlığın korunması ve çalışma koşulları güvenliği hakkı konularında aynı hakların tanınmasını sağlamak için tüm uygun önlemlerin alınması (m.11),
- Kadınlara aile planlamasını ilgilendirenleri de kapsamak üzere tıbbi bakım hizmetlerinden yararlanmalarını sağlamak ereğiyle; sağlık bakım hizmetleri alanında ayrımcılığı kaldırmak için tüm uygun önlemleri almak; bu kurallara karşın gebelik, doğum ve doğum sonrası dönemlerde kadınlara, gerekirse ücretsiz, uygun hizmetler ve gebelik ve emzirme sırasında uygun beslenme sağlanması (m.12),
- Ekonomik ve sosyal yaşamın öteki alanlarında ayrımcılığı kaldırmak için, eşitlik temeline dayalı olarak, aynı hakları özellikle aile yardımları hakkı, banka kredileri hakkı, eğlence etkinliklerine, spor ve kültürel yaşamın tüm yönlerine katılma hakkı sağlamak amacı ile tüm uygun önlemlerin alınması (m.13),
- Sözleşme kurallarının kırsal kesimdeki kadınlara uygulanmasını sağlamak için tüm uygun önlemlerin alınması, bunlara, kırsal kalkınmaya katılımlarını sağlamak amacı ile tüm

uygun önlemlerin alınması ve özellikle sayılan çeşitli hakların tanınması (m.14),

- Kadına erkekle yasa önünde eşitlik tanınması (m.15),
- Evlilikten kaynaklanan sorunlarda ve aile ilişkilerinde ayrımcılığı kaldırmak için tüm uygun önlemlerin alınması ve özellikle, evlilik hakkını; evlilik ve boşanma sırasında aynı hak ve sorumlulukları; çocuklara ilişkin sorunlarda anne-baba olarak aynı hak ve sorumlulukları; çocukların sayısına ve zamanlamasına özgürce karar vermede aynı hakları; vesa-yet, velayet, yuva, evlat edinme ya da benzer kurumlar konusunda aynı hak ve sorumlulukları; aile adı, meslek ve iş seçmede kocaya ve karıya aynı kişisel hakları, mülkiyet, malların edinilmesi, yönetilmesi, işletilmesi ve bunlardan yararlanılması konularında eşlerin her birine aynı hakları sağlamaları (m.16).
- Sözleşmenin 23. maddesinde örneklerine başka uluslararası sözleşmelerde de rastlanan bir ilkeye yer verilmiştir. Buna göre, kadın ve erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesi için **daha elverişli ya da ileri olan kuralların üstünlüğü ya da önceliği ilkesi** geçerlidir. Sözleşme, bir taraf devletin daha ileri nitelikteki mevzuatında ya da bu devlette yürürlükte olan başka her sözleşme ya da uluslararası anlaşmada yer alan kurallara zarar vermez, yani onların yerine geçerek uygulanmaz (m.23).

VI. Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Yasağının Ulusal Alanda Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler

Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve Avrupa Birliği'ne uyum yasaları gereğince, kadın erkek eşitliğine yönelik olarak, iç hukukumuzda hukuki alanda ve bütün yaşam alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle kadının toplumda erkekle her alanda eşit hak ve özgürlüklere sahip olması ve bu hak ve özgürlüklere yönelik müdahaleler söz konusu olduğunda hangi yollara başvurulacağının gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu düzenlemelerden bir kaçına aşağıda değinilecektir.

A. Anayasa'daki Düzenlemeler

Türkiye’de kadın-erkek eşitliği ilkesi; 2001 yılında Anayasa’ nın 41. ve 66. maddeleri, 2004 yılında 10. ve 90. maddeleri, 2010 yılında ise yine 10. maddesinde yapılan değişikliklerle güçlendirilmiştir.

- Anayasa’nın 10. maddesinde;
 - 2004 yılında: “ Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.” hükmü eklenmiştir.
 - 2010 yılında 10. maddenin ikinci fıkrasının sonuna: “... bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı yorumlanamaz.” ibaresi eklenmiştir.
- Anayasa’nın 41. maddesinde; “Aile, Türk toplumunun temelidir.” ifadesinden sonra gelmek üzere ve “eşler arasında eşitliğe dayanır.” hükmü eklenmiştir.
- Anayasa’nın 66. maddesinin 2. fıkrasının “*yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir*” şeklindeki ikinci cümlesinin Türk vatandaşlığının düzenlenmesi ile ilgili eşitsizlik içeren hükmü çıkarılmıştır.
- Anayasa’nın 90. maddesinde; “ Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla ulusal kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi durumunda çıkabilecek ihtilaflarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır.” hükmü eklenmiş, bu çerçevede CEDAW Sözleşmesi de ulusal düzenlemeler karşısında üstün konuma getirilmiştir.

B. Türk Medeni Kanunu'ndaki Düzenlemeler

1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu Türk toplumuna çağdaş gelişmeleri yaşama imkânı tanıyan bir düzenlemedir.

Medeni Kanun yeni şekliyle kadın-erkek eşitliğini gözeten, cinsiyet ayrımcılığına son veren, kadınları, aile ve toplum içerisinde erkeklerle eşit kılan, kadın emeğini değerlendiren bir düzenlemedir.

Yeni Medeni Kanun ile özellikle aile hukuku alanında bugüne kadar yaşanan gelişmeler, değişim ve ihtiyaçlar dikkate alınarak çok önemli değişiklikler yapılmıştır. Kanun ile getirilen başlıca düzenlemeler şunlardır:

- “*Aile reisi kocadır*” hükmü değiştirilerek, “*evlilik birliğini eşler beraber yönetirler*” hükmü getirilmiştir.
- Eski Medeni Kanun’da evlilik birliğini temsil hakkı, bazı haller dışında kocaya ait iken, Yeni Medeni Kanun’da evlilik birliğinin temsili eşlerin her ikisine verilmiştir.
- Evin seçimini kocanın yapacağı hükmü değiştirilerek, eşlerin oturacakları evi birlikte seçecekleri hükmü getirilmiştir.
- Kadının önceki soyadını kocasının soyadından önce gelmek üzere kullanabilme hakkı veren ve 1997 yılında yapılan değişiklik yeni yasada aynen benimsenmiştir.
- Eski Medeni Kanun’da yer alan, eşlerin çocukların velayetini birlikte kullanacağı, anlaşmazlık halinde ise babanın reyinin üstün olacağı hükmü değiştirilerek, eşlerin velayeti birlikte kullanacakları hükmü getirilmiştir.
- Yeni Medeni Kanun’da eşlerden birinin meslek ve iş seçiminde diğersinin iznini almak zorunda olmadığı hükmü getirilmiştir. Bu düzenlemeyle eşler mesleklerini diğersinden izin almadan sürdürebileceklerdir. Ayrıca maddenin devamında “*eşlerin meslek seçiminde evlilik birliğinin huzur ve yararını göz önünde tutması*” gerektiği yer almıştır.
- Yeni Medeni Kanun, mirasın taksiminde, tereke malları arasında yer alan ve ekonomik bütünlüğü bozulmaması gereken tarımsal taşınmazların hangi mirasçıya özgüleneceği konusunda erkek çocuklara kızlara nazaran öncelik tanıyan eski hükme yer vermemiştir.

- Eski Medeni Kanun’a göre evin ve çocukların geçimi kocaya ait iken, Yeni Medeni Kanunda, *“Eşler birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıklarıyla birlikte katılırlar.”* şeklinde düzenleme yapılmıştır.
- Yeni Medeni Kanun ile evlenme yaşı kadın ve erkek için eşitlenerek yükseltilmiş ve 17 yaşını doldurma şartı getirilmiştir. Ancak, hakim olağanüstü durumlarda ve pek önemli bir sebeple 16 yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilecektir.

C. Ailenin Korunmasına Dair Kanunlar

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi amacını taşıyan ve Türkiye’de aile içi şiddet kavramının ilk kez hukuksal bir metinde tanımlanmasını sağlayan 1998 tarihli **4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun**’da 2007 yılında değişikliğe gidilerek, Kanun’un kapsamı genişletilmiştir. Söz konusu değişikliklere rağmen, kanun uygulamadaki sıkıntılara çözüm getirmede yetersiz kalmıştır.

4320 sayılı Kanun’un resmen evli olmayan (dini nikâhla veya nikâhsız bir arada yaşayan) birey ve aileleri kapsayıp kapsamadığı öğretilerde tartışıldığı gibi bir Yargıtay kararına da konu olmuştur. Yargıtay 7. Ceza Dairesi (**Yargıtay 7. CD., 7.4.2009, 2006/3351 E., 2009/4849 K.**), *“... aynı çatı altında müşterek çocuk ve mağdurun babası ile sürekli birlikte yaşayan nikahsız eş hakkında da bu kanun kapsamında koruma kararı verilip verilmeyeceği”* hususunu bir kararında ön mesele olarak ele alıp tartışmıştır. Özel Daire kararında, Anayasa’nın 90/5. maddesine göre iç hukukumuzun uyulması zorunlu bir parçası olan uluslararası sözleşmeler hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi’ne başvurulamayacağı, kanunlarla aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde uluslararası sözleşme hükümlerinin dikkate alınacağı hatırlatılıp, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu ve 4320 sayılı Kanun’da “aile” ve “aile fertlerinin” açıklayıcı bir tanımının bulunmadığı tespit edildikten sonra bu konudaki Anayasa kuralları ve milletlerarası antlaşma hükümleri ile AİHM kararları

referans kabul edilerek, nikâhsız olarak mağdure ile evlenip aynı çatı altında çocukları ile birlikte yaşadıkları, hukuken evli görünmeseler de fiilen normal bir evliliğe dayalı ve bütün yönleri ile aileden ayırt edilemez bir şekilde istikrarlı bir hayat yaşadıklarından, AİHS 8. maddesi ve AİHM’ in yerleşmiş kararlarına göre taraflar arasında korunmaya değer bir aile hayatı olduğuna karar vermiştir. 7. Ceza Dairesi, kararının gerekçesinde “Aile hayatı” kavramının AİHM’ in birçok kararında tanımlanıp, unsurlarının gösterildiği, ayrıca ülkemizin “Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (CEDAW)’yi de imzalayıp onayladığı, ...bu durum karşısında, 4320 sayılı Kanun’ un yalnızca nikâh bağına dayalı aileleri koruduğunun kabulünün, anılan sözleşmeye de aykırılık oluşturacağını vurgulamıştır.

Türkiye açısından önemli kararlardan biri şüphesiz ki, Nisan 1995 tarihinde başlayıp Mart 2002’ye kadar devam eden ve başvuranın annesinin öldürülmesi ile sonuçlanan olaylar zincirinin ele alındığı Opuz/Türkiye kararıdır (KAHDEM). Karara konu olan olay tarihinde yürürlükte bulunan iç hukuk hükümlerinin başvuranın annesinin, yaşamının ve güvenliğinin korunması açısından yetersiz kaldığı açıktır. Devletin her türlü aile içi şiddeti cezalandıran ve mağdurlara yeterli güvence sağlayan bir sistem geliştirmek ve bu sistemi etkin bir biçimde uygulamak şeklindeki pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediği vurgulanmıştır. Başvuranın korunma taleplerine karşın, polis ve sulh ceza mahkemesi suçun faili H.O’nun ifadesine başvurmakla yetinip serbest bırakmıştır. Yetkililerin bu süre zarfında pasif kalmaları ve suçun failinin sadece ifadesine başvurmakla yetinmeleri sonucunda H.O tarafından başvuranın annesi öldürülmüştür. Yedi yerinden bıçaklanarak öldürülen başvuranın annesinin failinin aldığı ceza ise 3 ay hapis cezası olup paraya çevrilmiştir. AİHM’nde görülen bu davada yetkili makamlar tarafından alınan tedbir ve kararı “esef ve şaşkınlıkla” karşılanmış, dava sonucunda Mahkeme, Türkiye aleyhine karar vererek davaya konu olan olayın sözleşmenin 2. maddesinde yer alan “yaşam hakkı”nı, 3. maddesindeki “işkence yasağı”nı ve 14. maddesindeki “ayrımcılık yasağı” nı ihlal ettiği sonucuna varmıştır.

4320 sayılı Kanun'un uygulamaya cevap vermediği düşünülerek, kadınlara yönelik şiddet eylemlerinin artması karşısında **6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun** 8 Mart 2012 tarihinde TBMM'nde kabul edilerek, 20 Mart 2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Sağıroğlu, 2013). Bu Kanunda şiddetin tanımları yapılmış, yararlanacaklar açısından kapsamı genişletilmiş, mülki amir ve kolluğa yetki verilmiş, şiddeti ihbar etme bir hak olarak düzenlenmiş, teknik takip olanağı ve zorlama hapsi gibi yeni tedbirlere yer verilmiştir. En önemli değişiklik ise çoğu zaman kadının şiddete katlanmasına sebep olan ekonomik güçsüzlüğe karşı nafaka takdiri yanında nakdi yardım olanağını da tanımış olmasıdır (Karınca, 2012, s. 20). Kanunda ayrıca korunan kişi genel sağlık sigortalı değilse ve bundan yararlanamıyorsa bu hallerin devamı süresince genel sağlık sigortalı sayılması, kişinin rehabilitasyonu ve tedavi edilmesi gerekli ise bu hizmetlerin giderlerinin Bakanlık bütçesinden karşılanması ve ayrıca Bakanlığın gerekli görmesi halinde kadın, çocuk ve aile bireylerine yönelik olarak uygulanan şiddet veya şiddet tehlikesi dolayısıyla açılan idari, cezai, hukuki her türlü davaya ve çekişmesiz yargıya katılabilmesi hükme bağlanmıştır.

C. İş Kanunu'ndaki Düzenlemeler

10 Haziran 2003 tarihinde yürürlüğe giren 4857 sayılı Yeni İş Kanunu'nun getirdiği en önemli ilerleme, işveren- işçi ilişkisinde cinsiyet dahil hiçbir nedenle temel insan hakları bakımından ayırım yapılamayacağıdır. Bu kapsamda;

- İş sözleşmesinin yapılmasında, uygulanmasında ve sona erdirilmesinde cinsiyet veya gebelik nedeni ile doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapılamayacağı, cinsiyet nedeni ile eşit değerde iş için daha düşük ücret verilemeyeceği,
- Cinsiyetin, medeni hal ve aile yükümlülüklerinin, hamilelik ve doğumun iş akdinin feshi için geçerli sebep oluşturamayacağı,

- İşyerinde işçinin işveren, diğer bir işçi veya üçüncü kişiler tarafından cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen gerekli önlemlerin alınmaması halinde işçinin haklı nedenle işi derhal fesih hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir.
- Kadın çalışanlara verilen ücretli doğum izin sürelerinin artırılmasına ilişkin hüküm getirilmiştir.

D. Türk Ceza Kanunu'ndaki Düzenlemeler

Günümüz ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanan Türk Ceza Kanunu 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Cinsiyet eşitliği ve kadına karşı şiddet konusunda çağdaş düzenlemelere yer veren kanundaki başlıca düzenlemeler şunlardır:

- “Kadın- kız” ayrımı biçimindeki tanımlar madde metninden çıkarılmıştır.
- Cinsel suçlar, kişilere karşı suçlar başlığı altında cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar olarak değerlendirilmiştir.
- Zorla ırza geçme ve zorla ırza tasaddi kavramları kaldırılarak yerine cinsel saldırı ve çocukların cinsel istismarı kavramları kullanılmıştır.
- Cinsel saldırının tanımı yapılmış ve cinsel saldırı suçunun temel şekli tanımlanmıştır. Cinsel saldırının vücuda organ veya sair bir cisim sokulması suretiyle gerçekleştirilmesi bu suçun nitelikli hali olarak tanımlanmıştır.
- Kasten öldürme suçunun, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektiren nitelikli hallerinin düzenlendiği maddeye “*töre saikiyle*” ifadesi eklenerek töre cinayetleri faillerinin en yüksek ceza ile cezalandırılması kabul edilmiştir.
- Kadının mağdur olduğu bir suç sonucu gebe kalması halinde, süresi yirmi haftadan fazla olmamak ve kadının rızası olmak koşuluyla gebeliğin sona erdirilmesine ceza verilmeyeceği

düzenlenmiştir. Ancak bunun için, gebeliğin uzman hekimler tarafından hastane ortamında sona erdirilmesi gerekecektir.

- Fuhuş suçu düzenlenerek kişilerin özellikle çocukların fuhuşa teşviki, sürüklenmesi fiillerinin hangi koşullarda suç oluşturduğu hususunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler yapılırken Türkiye'nin fuhuşla mücadele ile ilgili olarak milletlerarası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülükleri göz önünde bulundurulmuştur.
- Reşit olmayan kişiyle cinsel ilişkide bulunmak bağımsız bir suç olarak tanımlanmıştır.
- Kadın ve çocuk ticareti ile mücadele için düzenlemeler yapılmıştır.
- Ayrımcılık suçu düzenlenerek insanlar arasında yürürlükteki kanun ve nizamların izin vermediği ayrımlar yapılarak bazı kişilerin hukukun sağladığı imkânlardan yoksun hale getirilmeleri cezalandırılmıştır.

Sonuç

İnsan hakları temelinde olarak ortaya çıkan; “kadın hakları” ile ilişkili kavramlar, genel eşitlik ilkesi ile birbirine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İnsan hakları anlayışına göre; bütün insanlar eşit, özgür ve onurlu yaşama hakkına sahiptirler. Bu düşünce, birçok ulusal ve uluslararası belge ve bildirgede ifadesini bulmuştur.

Devlet, “kadının insan hakları”nın gereği olarak ve Anayasamızın 90. ve 10. maddeleri ile CEDAW’ın yüklediği yükümlülükler gereğince, toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmek üzere politika ve uygulamalarında birtakım düzenlemelere gitmek zorundadır. Kanaatimizce gerek ulusal gerekse uluslararası karar alma mekanizmalarında “cinsiyet kotası” uygulanması da bunların birer gereğidir. Her şeyden önemlisi, kadınların yasaların kendilerine tanıdıkları hakların bilincinde olmaları; şiddet ve ayrımcılık nedenleri ile çaresiz kaldıklarında çekinmeden başvurabilecekleri bir danışmana ulaşabilmeleridir. Bu

amaçla her semtte tıpkı aile sağlığı merkezleri ya da aile hekimliği birimleri gibi, gönüllü “danışmanlık büroları” oluşturularak bu bürolarda aile içi şiddete, mobbinge, ayrımcılığa vb. cinsiyet ayrımcılığına yönelik olarak kadınlara özel destek hizmetleri verilmesi cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi yolunda oldukça önemli bir adım olacaktır. Kadınlara yönelik şiddet olgusuyla karşılaşan çeşitli meslek gruplarına özel eğitim verilmesinin sağlanması, bu yoldaki projelerin devam ettirilmesi ve özellikle erkeklerin kadın hakları ve aile içi şiddet konusunda eğitilmeleri de büyük önem taşımaktadır.

Bir ülkenin kalkınması ve dünyada refah ve barışın yaygınlaşması bakımından, kadınların erkeklerle eşit şartlarda ve dayanışma içinde mücadele vermelerinin zorunluluğunun her iki cins tarafından kabulü ön koşul niteliğindedir.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, (2009). *Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması*, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. <http://www.kadininstatusu.gov.tr/tr/19163/Turkiye-de-Kadina-Yonelik-Aile-Ici-Siddet-Arastirmasi-2008> adresinden erişildi.
- Altınay, A. G. ve Arat, Y. (2007). *Türkiye’de kadına yönelik şiddet*. İstanbul.
- Altınordu, F.. (2012). *AIHS’ ne göre ayrımcılık yasağı ve Türk hukukundaki gelişimi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Bakırcı, K. (2012). *Uluslararası hukuk, AB ve ABD hukuku ile karşılaştırmalı çalışma yaşamında kadın- erkek eşitliği arayışı- cinsiyet ayrımcılığı yasağı ve Türkiye*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Demir, F. (2008). Tarihsel süreç içinde kadın hakları ve kadının çalışma hayatı içindeki yeri, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 21 (4), 8-24.
- Demirkır Ünlü, M. (2012). *Kadına yönelik şiddet ve aile-içi şiddet*. İstanbul: Legal Yayınları.
- Doğru, O. (1998). *İnsan hakları uluslararası mevzuatı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ertürk, Ş. ve Özdamar, D. (2010). Kadınlara karşı şiddet ve ayrımcılık, *DEÜHF Dergisi*, Yıl 11, Özel Sayı, 1116-1218. <http://web.deu.edu.tr/hukuk/dergiler/dergimiz11-9-ozel/ozel/6%20erturk-ozdamar.pdf> adresinden erişildi.
- Dönmez, B. (2012). Ayrımcılık suçu, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 12 (102), 9-58.

- Gemalmaz, M. S. (2007). *Ulusüstü insan hakları hukukunun genel teorisine giriş*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Kalabalık, H. (2013). *İnsan hakları hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Karınca, E. (2012). Kadına yönelik şiddet; bardak boş mu? dolu mu?, *Terazi Aylık Hukuk Dergisi*, Yıl.7 (75).
- Nuhoğlu, A. (2009). *Aile düzenine karşı suçlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Opuz/Türkiye Kararı Kısa Özet (2009). KAHDEM web sayfasından <http://www.kahdem.org.tr/?p=234> adresinden eşilildi.
- Sağ, V. (2001). Tarihsel süreç içerisinde Türk kadını ve Atatürk, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2 (1), 9-23, <http://iibfdergi.cumhuriyet.edu.tr/archive/tarihsel%20s%C3%BCre%C3%A7%20%C4%B0%C3%A7erisinde%20t%C3%BCrk%20kad%C4%B1n%C4%B1%20ve%20atat%C3%BCrk.pdf> adresinden erişildi.
- Sağiroğlu, Ş. M. (2013), *Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair Kanun*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- UNICEF (1979). *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)*, www.unicef.org/turkey/cedaw/_gi18.html adresinden erişildi.

SOSYAL PSİKOLOJİ PERSPEKTİFİNDEN KADINA YÖNELİK CİNSEL ŞİDDETE İLİŞKİN TUTUMLAR

Işıl Çoklar

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, isil.coklar@izmir.edu.tr

Özet

İnsanlık tarihi boyunca süregelen bir şiddet biçimi olan ve fail, mağdur ve olayın gerçekleşme biçimine göre pek çok farklı türü bulunan cinsel şiddet, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlüğüne karşı işlenen en önemli suçlardan biridir. Faillerin genellikle erkek, kurbanların ise kadın olduğu “tecavüz” eylemi ise kadına yönelik şiddetin en ağır türüdür. Pek çok farklı disiplin tarafından ele alınan bu suç türünün toplumsal düzeyde nasıl algılandığı, insanların tecavüz olgusuna ve tecavüz mağduruna ilişkin tutumlarının belirleyicilerinin neler olduğu, Sosyal Psikoloji alanında yapılan çalışmalarla incelenmekte olup, bu metinde konuya ilişkin farklı kuramsal bakış açıları ve görgül çalışmalar ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Cinsel şiddet, kadına yönelik şiddet, tecavüz, tecavüz mitleri, sosyal psikoloji.

Cinsel Şiddet

Alan yazında “cinsel şiddet”e ilişkin farklı tanımlamalar bulunmakla birlikte, Dünya Sağlık Örgütü’nün (2002) yayınlamış olduğu “Şiddet ve Sağlık Konusundaki Dünya Raporu”nda “cinsel şiddet”, cinsel bir eylem gerçekleştirmeye, istenmeyen cinsel sözler söylemeye, cinsel yaklaşım ve tekliflerde bulunmaya ya da bir kişiyi ticari amaçla cinsel olarak kullanmaya yönelik eylemlerin tümünü kapsamakta olup, kurbanla fail arasındaki ilişki her ne olursa olsun, kurbanın evinde ya da işyerinde sınırlı kalmaksızın her türlü koşulda bir kişinin cinselliğine karşı dolaylı ya da direkt olarak ve zorlamayla

yapılan cinsel bir eylemi içermektedir. Cinsel şiddet, baskının ve zor kullanmanın tüm boyutlarını ve derecelerini içermektedir. Söz konusu baskı, fiziksel zorlamanın dışında psikolojik yıldırma ya da tehditleri de (örneğin fiziksel zarar verme tehdidi, işten kovma ya da işe alınmama) kapsamaktadır (WHO, 2002).

Cinsel şiddet üzerinde uzun süredir çalışılan bir olgu olmakla birlikte, insan hakları açısından ve üreme sağlığı gibi konularda doğurduğu olumsuz sonuçlardan ötürü (örn; istenmeyen gebelikler, cinsel yolla bulaşan hastalıklar) son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır (Kalichman, Kathleen, Di Fonzo, Webster ve Austin, 2002; Brown, Thurman, Bloem ve Kendall, 2006).

Cinsel şiddet eylemleri oldukça geniş bir kapsamda farklı koşullar altında ortaya çıkmakta, gerçekleştiği bağlama, gerçekleşme biçimine ve fail ile mağdur arasındaki ilişkinin niteliğine göre farklılık göstermektedir. Cinsel şiddet konusunda farklı ülkelerde farklı tanımlamalar ve yasal yaptırımlar bulunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ise “Şiddet ve Sağlık Konulu Dünya Raporu”nda cinsel şiddet türlerini onbir başlık altında toplamıştır. Bunlar;

- evlilik ve beraberliklerde gerçekleşen tecavüz,
- yabancılar tarafından gerçekleştirilen tecavüz,
- savaş sırasında gerçekleştirilen sistematik tecavüz,
- cinsel birleşimde bulunmaya yönelik istenmeyen cinsel saldırılar ve saldırılar,
- zihinsel veya fiziksel olarak engelli bireylerin cinsel istismarı,
- çocukların cinsel istismarı,
- zorla evlendirme (çocukların evlendirilmesini de içermektedir),
- gebelikten korunma ya da cinsel yolla bulaşan hastalıklardan korunma yöntemlerini kullanma hakkının engellenmesi,
- zorla düşük yaptırma,

- kadının cinsel bütünlüğüne yönelik saldırgan eylemler (zorla yapılan kızlık zarı ve bekaret muayenelerini içermektedir),
- bireylerin cinsel istismar amaçlı olarak ticari açıdan kötüye kullanılmasıdır (WHO, 2002).

Kadına Yönelik Cinsel Şiddetin Bir Türü Olarak Tecavüz

Tecavüz, hem cinsel hem de şiddet içerikli bir suç olarak kavramsallaştırılmaktadır. Mağdurların genellikle kadın, faillerin de erkek olduğu tecavüz olgusu, alan yazında kadına yönelik şiddet türlerinden biri olarak ele alınmakta ve bu bağlamda tanımlanmaktadır.

Cinsel şiddetin farklı türleri bulunmakla birlikte, en ağır biçimi “tecavüz”dür. Birçok ülkede yapılan çalışmalar yüksek sayılarda tecavüz suçu işlendiğini ortaya koymakla birlikte, bu sayıların yalnızca bildirilen olguları yansıttığı olmasından dolayı, “tecavüz”ün görünenden daha yaygın bir cinsel suç olduğunu düşündürmektedir.

Polat (2006) 1980’li yıllardan başlayarak en çok artan suç olduğu belirtilen tecavüz suçunda tüm olguların kanun yetkililerine bildirilmediğini (yüzde elliye yakın) aktarmıştır. Mahkemelere yansımayan olgularda ise, hâkimlerin verecekleri karar tıbbi bulgu ve kayıtlara bağlıdır, bu bilgilerin eksikliği ya da yetersizliği mahkeme kararlarını olumsuz yönde etkileyebilir.

Tecavüz konusunda birbirinden farklı tanımlamalar yapılmakla birlikte, hukuksal boyutta tecavüzün suç olarak nitelendirilmesinde bazı ortak kavramlar bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Eylemin rızası olmayan bir kişiye yönelik olması,
- Eylemin hile ve kandırma yoluyla gerçekleştirilmesi
- Yasalarda belirtilen ve yasal olarak rızaları kabul edilmeyen yaş gruplarındaki kişilere karşı uygulanması (Belirli yaşın altında, cinsel ilişki her zaman yasa dışıdır ve kişinin rızasının varlığı halinde bile tecavüz olarak değerlendirilir. Bu yaş sınırı ülkelere göre farklılıklar göstermektedir).

- Akıl hastalığı ve zeka geriliği: Akıl hastalığı veya ağır zeka yetersizliği olan bir kişinin yaşı ne olursa olsun, cinsel ilişki için rızası geçerli değildir.
- Zor kullanımı: Mağdurun, saldırgan tarafından fiziksel güç kullanımı ile kısıtlanması gerekli değildir, mağdurun silahlı veya silahsız olarak tehdit edilmesi, şiddetin uygulanacağı korkusu bile tecavüz amaçlı saldırının başarıya ulaşması için yeterlidir. Bu tehdidin sadece mağdura yöneltilmesi de gerekmez, çocuğu, yakını vb. üçüncü bir kişiye de yöneltilmesi yeterlidir.
- Eylemin, kişiyi alkol, uyuşturucu bir madde etkisi altında bırakarak gerçekleştirilmesi: Saldırganın cinsel ilişkiye boyun eğdirmek amacıyla alkol veya ilaç kullanması halinde, eğer mağdurun fiziksel veya zihinsel açıdan rıza konusunda bir karara varabilme yeteneği ortadan kalkmışsa, olay tecavüz olarak tanımlanabilir (Knight, 1995).

Fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde önemli etkileri olan kadına yönelik şiddet dünya çapında yaygın bir sorun olarak varlığını korumaktadır. 70’li yıllarda başlayan feminist hareket kadına yönelik şiddetin yaygınlığını ortaya çıkarmış, kadına yönelik şiddet konusundaki farkındalığı arttırarak, şiddet mağduru kadınlara ilişkin hizmetlerin geliştirilmesinde ve yasal reformların düzenlenmesinde etkili olmuştur (Kilpatrick, 2004).

Feminist yazar Susan Brownmiller’in (1975) “Against Our Will” isimli kitabını yayınlaması, kadına yönelik cinsel şiddetin yaygınlığını ortaya çıkarmasının yanı sıra, toplumun ve toplumsal kurumların tecavüz eyleminin kurbanı olan bir kadını ne şekilde dezavantajlı bir konuma yerleştirdiklerine de dikkati çekmiştir (Krahé, 1991). Bu durum yasal sistem içerisinde tecavüz kurbanlarına ilişkin daha ılımlı bir hava yaratmayı başarmış olsa da (Heilbrun ve Heilbrun, 1986) toplumsal düzeyde tecavüz kurbanlarına ve tecavüze ilişkin kalıp yargılara dayanan bazı inançlar varlığını sürdürmektedir.

Tecavüz kurbanlarının durumunu diğer suç mağdurlarınınkinden ayıran şeyin ne olduğu, toplumsal ve bireysel düzeyde tecavüz değerlendirmelerinde ortaya çıkan anomalinin nasıl açıklanabileceği soruları sosyal psikolojinin ilgi alanına girmiştir. Bir suç eylemi olarak tecavüzün iki farklı öğeden oluştuğunu belirten Krahé (1991) tecavüzün tipik olarak erkek tarafından kadın üzerinde gerçekleştirilen bir eylem olduğunu, böylelikle de kurbanın ve suçlunun rollerinin toplumsal cinsiyet rolleri düzleminde birbirinden ayrıldığını öne sürmüştür. Göz önünde bulundurulması gereken ikinci nokta ise tecavüz eylemlerinde genellikle suçlunun ya da mağdurun ifadesini doğrulayabilecek bir tanığın bulunmayışıdır. Krahé (1991) bu nedenle tecavüz kurbanlarının iddialarının çoğunun gerçeklik şüphesi taşıdığını, bu belirsizliği çözebilmek için de bireylerin sezgisel davrandıklarını belirtmiştir.

İnsanlara anlatıldıktan sonra tecavüz eylemi bir suç eylemi olmanın ötesinde “sosyal bir gerçek” halini almaktadır. Bu durumda tecavüz eyleminin kurbanı olan bir kişi, bu durumu yakınlarıyla paylaştığında, tıp ve psikoloji alanındaki uzmanlardan yardım aldığı, durumu polise ihbar ettiğinde ve mahkeme salonunda duruşmaya çıktığında diğer insanların tecavüz olayı, kendisi ve saldırgan hakkında yapacakları değerlendirmelere bağlı olarak farklı tepkiler alacaktır (Krahé, 1991).

“Sosyal bir gerçek” olan tecavüz olgusunu araştırırken insanların tecavüz, tecavüz kurbanı ve tecavüz faili hakkında yapacakları değerlendirmeleri ve verecekleri tepkileri etkileyen süreçlerin incelenmesi sosyal psikolojinin alanına girmektedir. Sosyal psikoloji alanında tecavüz konusunda yapılmış olan çalışmalarda katılımcıların kurbanın eylem üzerindeki etkisi konusundaki görüşlerinin, kurbanın özelliklerinin (örn; medeni durumu, giyimi, uyuğu, çekiciliği), failin özelliklerinin (örn, sosyal statü, çekicilik), fail ile mağdur arasındaki ilişkinin niteliğinin (yabancı, tanıdık, sevgili, eş), katılımcılara ilişkin özelliklerin (cinsiyet, eğitim, yaş) ve de cinsiyetçi tutumlar, düşmanca cinsel inançlar, kadınlara yönelik düşmanca tutumlar, adil dünya inancı, kurbanı suçlama eğilimi gibi birtakım sosyal psikolojik değişkenle-

rin, erkek katılımcıların cinsel saldırganlık eğilimlerinin ve “tecavüz mitleri”ni kabul düzeyinin, tecavüz ve tecavüz mağduruna ilişkin tutumlar üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Tecavüz deneyiminin hırpalayıcı etkilerinden ötürü psikologlar ilk olarak saldırının kurban açısından duygusal sonuçlarını anlama amacıyla çalışmalar yapmışlardır. Bu araştırmalar sonucu kazanılan bilgiler doğrultusunda kurbanların çoğunu etkileyen ve saldırıdan sonra uzun bir süre kurbanların psikolojik işlevselliklerine zarar veren “tecavüz travma sendromu” tanımlanmış ve bu sendrom geniş çapta kabul görmüştür (Burgess ve Holmstrom, 1974; 1985, aktaran: Krahé, 1991).

Kadına yönelik en ağır şiddet biçimi olan “cinsel şiddet” ve cinsel şiddetin özel bir türü olarak “tecavüz” 70’li yıllardaki feminist hareketin ardından pek çok bilim dalı için olduğu gibi sosyal psikoloji için de önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Tecavüz ve cinsel saldırı konularında farklı bir sosyal psikolojik ilgi ihtiyacı, Yükleme Kuramı (Heider, 1957; Jones ve Davis, 1965; Kelley 1967), tarafından karşılanmış, bu kuram pek çok farklı çalışmada tecavüz için kavramsal bir çerçeve oluşturmuştur. Bununla birlikte, kurbanı ve de faile sorumluluk yüklemek bir tecavüz olayıyla ilgili izlenim oluşturmada önemli bir süreçtir. Temel bir kuramsal yönelim olarak, alandaki araştırmacılar sorumluluk yüklemelerinin yargısal bir sürecin son ürünü olduğu ve bu yüklemelerin söz konusu olayın ardındaki pek çok faktörden etkilendiği fikrini paylaşmaktadırlar. Bu faktörlerin kökleri örneğin cinsel şiddet, güvenilirlik ve cinsiyet rolleri ile ilgili daha genel sosyal inançlara dayanmaktadır.

Sosyal Psikoloji Perspektifinden Tecavüz Faili Ve Mağduruna İlişkin Tutumların Belirleyicileri

Cinsel saldırının ve kurbanla fail arasındaki ilişkinin niteliği

Pek çok sayıda görgül araştırma tecavüz kurbanının suçlanmasında etkili faktörleri belirlemeye çalışmıştır. Saldırıya ilişkin faktörlerden biri olarak, kurbanın direnç göstermesine ilişkin bulguların var-

lığının ya da yokluğunun (McCaul, Veltum, Boyechko ve Crawford, 1990; Ong ve Ward, 1999) ya da saldırgan ile kurban arasındaki ilişkinin niteliğinin (Bell, Kuriloff ve Lottes, 1994; Check ve Malamuth, 1983; Monson, Byrd ve Langhinrichsen-Rohling, 1996) tecavüzün kurbanlarına ve faillerine ilişkin tutumlar üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Saldırganla tanışıklığı bulunan kurbanların, yabancı biri tarafından saldırıya uğramış kurbanlardan daha fazla sorumlu tutuldukları (Bell ve ötekiler, 1994; Bridges ve McGrail, 1989), evlilik içi tecavüz ile yabancı tecavüzü karşılaştırıldığında; katılımcıların eşler arasında gerçekleşen tecavüz olayında kurbanın haklarının daha az ihlal edildiğine inandıkları (Monson ve ötekiler, 1996) saptanmıştır. McCormick, Maric, Seto ve Barbaree (1998) yürüttükleri bir araştırmanın sonucunda katılımcıların, yabancı bir saldırgana, tecavüz ettiği kişiyi tanıyan bir saldırgandan daha fazla ceza verilmesini uygun gördüklerini bulmuşlardır.

Cinsel Sosyal Değişim Kuramı çerçevesinde cinsel etkileşimler bir tür kar-zarar analiziyle incelenir, buna göre etkileşimler her iki tarafın da verdiğiinden fazlasını kazandığı durumlarda sürme eğilimindedir (Cook ve Rice, 2003). Sosyal değişim kuramına göre (Baumeister ve Vohs, 2004) kadın cinselliğinin değişim değeri varken (para, destek, koruma gibi), erkek cinselliği daha değersiz görülmektedir. Cinsel sosyal değişim kuramı erkeğin daveti başlatıp masrafları ödediği, kadının ise cinsel lütuflarla karşılık verdiği geleneksel Batılı buluşma durumlarına uygulanabilir (Belk ve Coon, 1993). Sosyal değişim perspektifinden bakıldığında tecavüz ve cinsel zorlama “hırsızlık” ya da “yağma” olarak görülmekte ve bu nedenle kabul edilemez bulunmaktadır (Baumeister ve Vohs, 2004). Çıkma senaryosuyla yürütülmüş olan çalışmalarda masrafları karşılayan erkeğin baskın durumda bulunması ve cinsel istekte bulunması buna karşın kadının da buna rıza göstermesi uygun görülürken, masrafların ortak olarak ödendiği durumlarda güç dengesinin paylaşıldığı ve (Muehlenhard ve Linton, 1987; Muehlenhard, Friedman, Thomas, 1985) daha sonra gerçekleştirilen bir başka çalışmada (Bostwick ve DeLucia, 1992)

davette bulunan ve masrafları karşılayan tarafın kadın olduğu durumlarda geleneksel çıkma senaryosunun bozulduğu ve kadının cinsel olarak baskın olduğunun düşünüldüğü ortaya konmuştur. Bulgular parayı ödeyen tarafın baskın algılandığını ve cinsel zorlamasının daha meşru algılandığını ortaya koymaktadır.

Kurbanın Özellikleri (Giyim Tarzı, fiziksel Çekicilik, Statü/Saygınlık)

Tecavüz kurbanlarına ilişkin tutumlara ilişkin deneysel çalışmalarda kurbanı yüklenen sorumluluk ve suç konusu önem taşımaktadır. Bu bağlamda, kurbanın fiziksel çekiciliği, saldırı öncesi davranış biçimi gibi kurbanı ait özellikler üzerinde durulmuştur. Araştırmalar güzel olmayan kurbanlara güzel kurbanlardan daha fazla suç yüklenildiğini ortaya koymaktadır (Seligman ve diğerleri 1977; Thornton ve Ryckman, 1983; Tieger, 1981, aktaran Ward, 1988). Bu durum sosyal psikolojik araştırmaların bulgularından biri olan insanların “güzel olan iyidir” inancıyla açıklanmaktadır (Ward, 1988).

Kurbanın kışkırtıcılığı ise yaşanan saldırıdan ötürü kurbanı sorumluluk yüklenmesine neden olan önemli bir etkidir. Kışkırtıcı olmak insanlar tarafından farklı biçimlerde algılanmaktadır, deneysel araştırmalarda kışkırtıcılık kurbanın giyim tarzı ve baştan çıkarıcı davranışlarıyla belirlenmiştir. Araştırma bulguları, kurbanın giyim tarzının tecavüze uğrama olasılığını artırmadığı gerçeğine karşın, kurbanın algılanan kışkırtıcılığı arttıkça kurbanı daha fazla sorumluluk yüklenildiğini göstermektedir (Kanekar ve Kolsawalla, 1980) Buna ek olarak, normal bazı sosyal davranışlar da kışkırtıcı/provoke edici olarak algılanmaktadır. Örneğin kurbanın tecavüz olayından önce bir bara gitmiş olmasının katılımcıların kurbanı suçlamaya değer bulmalarını sağladığı bulunmuştur (Best ve Demin, 1982). Bunun yanı sıra araştırmalar cinsel deneyimi olan kadın kurbanlara daha fazla sorumluluk yüklenildiğini ortaya koymuştur (L’armand ve Pepitone, 1982).

Tecavüze uğramış olan kadınların duygusal olarak kontrolsüz olmaları beklenmektedir, araştırmalar soğukkanlı bir kurbanı duygu-

larını açıkça gösteren bir kurbandan daha fazla sorumluluk yüklendiğini ortaya koymuştur (Calhoun, Selby, Warring, 1981; Krulewitz, 1982). Terry ve Doerge (1979) tecavüz kurbanının giyim tarzı, duruşu, duygusal durumu, saldırıya evde ya da dışarıda uğramış olmasının katılımcıların tecavüz olasılığına ilişkin algıları üzerindeki etkilerini araştırmışlar, katılımcıların kurbanın baştan çıkarıcı giyindiği, gergin olduğu, dışarıda olduğu koşulda tecavüz olasılığını yüksek olarak değerlendirdiklerini bulmuşlardır. Araştırma sonucunda giyim tarzının tecavüz olasılığını en fazla artıran değişken olarak algılandığı ortaya çıkmıştır (aktaran: Serin, 2001). Solmuş (1997) tarafından ülkemizde yapılan çalışma sonuçları da alan yazın bulgularını destekler niteliktedir. 320 katılımcı ile yürütülmüş olan araştırma sonucunda gözlemcinin eğitim düzeyinin düşük olmasının ve tanımlanan kurbanın giysisinin açık olmasının saldırganı daha az sorumluluk yüklenmesi ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Solmuş, 1997).

Araştırmalar, tecavüze uğramış bir kişinin ırkının tecavüz kurbanına yönelik suçlayıcı atıflar üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Araştırmalar beyaz bir kurban söz konusu olduğunda tecavüzün katılımcılar tarafından daha ciddi bir saldırı olarak görüldüğünü göstermiştir (Foley, Evanic, Karnik, King ve Parks, 1995; Willis, 1992).

Krulewitz ve Nash (1979), deneğin cinsiyetinin, kurbanın direnme derecesinin ve tecavüzün sonlanmış olup olmamasının tecavüze ilişkin algıları nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda katılımcıların saldırganı gösterilen direncin yüksek olması durumunda tecavüzün gerçekleşme olasılığını da yüksek algıladıkları ortaya çıkmıştır. Teşebbüs edilmiş ancak tamamlanmamış bir cinsel saldırı durumunda saldırganın, tamamlanmış bir tecavüz durumunda ise kurbanın daha fazla suçlandığı bulunmuştur.

Sarhoşluk, tecavüz mağdurlarına ilişkin tutumlar incelenirken ele alınan bir diğer değişkendir. Richardson ve Campbell (1982) kurbanın sarhoş olduğu koşulda, kurbanı yüklenen sorumluluğun arttığını, ancak saldırganın sarhoş olması durumunda saldırganı yüklenen sorumluluğun azaldığını saptamışlardır.

Toplumda evli ve bakire kadınlar, boşanmış kadınlardan daha namuslu/temiz olarak algılandıkları için, katılımcıların evli bir kadına ve bakire bir kadına boşanmış bir kadından daha fazla sorumluluk atfedeceği hipotezinden yola çıkan Jones ve Aronson (1973) kurbanın medeni durumunu kurbanın saygınlık düzeyi olarak belirlemişler ve kurbanın saygınlığının kurbanı yüklenen suç üzerindeki etkisini inceledikleri araştırmalarının sonucunda boşanmış bir kadın olan tecavüz kurbanına, evli ya da bakire bir kadından daha az kusur atfedildiğini saptamışlardır. Bu sonuç Lerner'in adil dünya görüşü ile tutarlılık göstermektedir. Bir insan ne kadar namuslu/temiz algılanırsa, başına gelen talihsizlikten ötürü o ölçüde sorumlu tutulmaktadır, çünkü doğası gereği o insanın böyle bir talihsizliği hak etmediği düşünülmektedir. Aynı araştırma bulgularında mağdura atfedilen sorumluluk konusunda katılımcıların cinsiyeti açısından anlamlı bir farklılaşma görülmemiş, kadınların tecavüz kurbanı kadınlara hata yüklemede erkekler kadar katı oldukları saptanmıştır. Tecavüz zanlısına uygun görülen hapis cezası açısından da cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Katılımcılar, evli bir kadına tecavüz eden bir kişi için, bakire ve boşanmış bir kadına tecavüz eden bir kişiden daha fazla hapis cezasını uygun görmüşlerdir. Daha temiz/namuslu olarak algılanan bir kişiyi incitmenin, daha az namuslu olarak algılanan bir kişiyi incitmekten daha fazla ciddiye alınacağı göz önünde bulundurulduğunda, sonuç beklentiyi karşılar niteliktedir. Ancak bakire bir kadına tecavüz eden kişiye uygun görülen cezanın boşanmış bir kadına tecavüz eden kişiye uygun görülen cezadan anlamlı bir farklılık göstermemesi, beklentiyi karşılamamıştır (Jones ve Aronson, 1973).

Saldırganın Özellikleri

Yapılan araştırmalar saldırganı yüklenecik sorumluluk ve suçlamada kurbanın özelliklerinin etkili olduğunu göstermektedir. Örneğin kurban kışkırtıcı ya da geleneklere uygun olamayan biçimde davrandığında saldırganın daha fazla suçlandığı (Best ve Demmin, 1982; Acock ve Ireland, 1983) farklı araştırma sonuçlarıncı bulunmuştur.

Aynı şekilde kurbanın çekiciliği de saldırgana yüklenen suçlamalarda etkili olmaktadır (L'armand ve Pepitone, 1982).

Saldırganın ve saldırının özelliklerinin tecavüze ilişkin tutumlar üzerindeki etkileri konusunda çok fazla araştırma bulunmamakla birlikte; Deitz ve Brynes (1981) tecavüzde bulunduğu iddia edilen kişilerin fiziksel çekiciliklerinin insanların suçun kesinliği konusundaki fikirlerini etkilediği saptamıştır.

Tecavüzün gerçekleştiği durumlarda, tecavüzün gerçekleşmediği saldırılara oranla saldırganın daha fazla suçlandığı (Krulowitz ve Nash, 1979), kurbanı uyguladığı şiddet arttığında da saldırgana yüklenen suçlamanın arttığı bulunmuştur (Krulowitz ve Payne, 1978). Wiener ve Rinehart (1986) ise tecavüz etme motivasyonunun ve niyetinin dışsal faktörlere değil de içsel faktörlere bağlanması durumunda saldırgana daha fazla sorumluluk yüklendiğini saptamışlardır.

Gözlemcilere Ait Özellikler

Tecavüz olayına, faile ve kurbanı ilişkin özelliklerin yanı sıra, katılımcılara ait birtakım özelliklerin de tecavüzün sosyal algısı üzerinde etkili olduğu düşünüldüğünde, bu konuda da farklı bazı çalışmalar yürütülmüştür. Bu açıdan ele alınan demografik değişkenlerden biri katılımcının cinsiyetidir. Feminist araştırmacılar, ataerkil toplumlarda cinsel saldırı mağduru kadınların cinsel saldırıdan sorumlu tutuldukları ve haksız biçimde kötü muameleye uğradıklarını öne sürmüşlerdir. Bu toplumlarda kadınlar üzerinde baskı oluşturan erkekler tecavüz mitlerini kabul etme ve tecavüz kurbanını suçlama ve aşağılama eğilimlerindedirler. Bu durum erkeklerin otoriteyi ve kontrolü ellerinde bulundurmalarını sağlarken, kadınların toplumda güçsüz konumda kalmasını sağlamaktadır (Ward, 1995).

Sosyal psikologlar, erkeklerin tecavüz mitlerini kabul etme ve tecavüz kurbanına ilişkin olumsuz tutumlara sahip olmasını beklemişler, araştırmalarında bu varsayımı test etmişlerdir. Bu varsayım gruplar arası ilişkiler araştırmalarındaki köklü gelenekten ortaya çıkmıştır.

Sosyal kimlik ve sosyal karşılaştırma konusundaki çalışmalar bireylerin kendi grup üyelerine karşı olumlu tutumlara, dış grup üyelerine karşı ise olumsuz tutumlara sahip olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak da erkeklerin cinsel saldırganla özdeşim kurması, kadınların ise tecavüz kurbanıyla empati kurması beklenmektedir. Feminist araştırmacılar ve sosyal psikologlar bu beklentiden yola çıkarak varsayımlarını doğrulayan çeşitli sonuçlar elde etmişlerdir (Ward, 1995). Standart anket çalışmaları sonucunda erkeklerin tecavüz mitlerini kabul düzeylerinin daha yüksek olduğunu (Margolin, Miller, Morani 1989) tecavüz kurbanlarına ilişkin destekleyici tutumlara daha az sahip oldukları (Ward, 1988), tecavüze ilişkin toleranslarının daha yüksek olduğu (Brady ve diğerleri, 1991; Deitz, Blackwell, Daley and Bentley, 1982), tecavüz olayına ilişkin ilgilerinin daha az olduğu (Young, Thiessen, 1992, aktaran, Ward, 1995) ve cinsel saldırı kurbanlarını daha fazla suçladıkları ve aşağıladıkları (Feild, 1978), saldırganı kadın katılımcılara oranla daha az suçladıkları (Howells ve ötekiler, 1984) bulunmuştur.

Tecavüze ilişkin tutumlar üzerinde etkili olduğu düşünülen katılımcıya ait diğer demografik değişkenler ise eğitim ve yaştır. Martha Burt (1980) Minnesota'da 600 yetişkin ile yaptığı çalışmanın sonucunda eğitimin tecavüze ilişkin stereotipik ve önyargılı görüşlerin reddedilmesi üzerinde direkt etkisi olduğunu saptamıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre daha eğitilmiş katılımcıların “İlk randevusunda erkeğin evine giden bir kadın cinsel ilişkide bulunmak istediğini ima ediyordur”, “Sokakta erkeklerle konuşmak için fazla iyi olduğunu düşünen burnu havada bir kadın iyi bir dersi hak ediyordur” ve “Tecavüz olaylarının çoğunda kurban rastgele cinsel ilişkide bulunan ya da kötü anılan bir kadındır” şeklindeki ifadelerle katılma eğilimlerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Araştırmalar, katılımcının eğitim düzeyi yükseldikçe kurbanı yüklenen suç miktarının azaldığı, saldırganı yüklenen suç miktarının ise arttığını göstermektedir (White ve Sharon, 1999; Solmuş, 1997; Serin; 2001).

Tecavüz örüntüleri ve tecavüz olgularının yaygınlığı sosyokültürel faktörlerden etkilenmekte, bu da farklı etnik gruplar arasında

farklılık göstermektedir (Ward, 1995). Katılımcıların etnik farklılıklarının tecavüze ilişkin tutumları üzerindeki etkilerini araştıran Joyce Williams (1979) beyaz, siyah ve Hispanik katılımcılarla yürüttüğü bir araştırmada, demografik birtakım değişkenlerin tecavüze ilişkin tutumlar üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucunda tüm etnik gruplarda tecavüze ilişkin tutumlar açısından en önemli belirleyicinin eğitim düzeyi olduğu bulunmuştur. Beyazlar için eğitim ve cinsiyet en önemli belirleyiciler iken, siyahlar için gelir ve cinsiyetin, Meksikalı-Amerikalılar için ise yaşın önemli belirleyiciler olduğu saptanmıştır (Ward, 1988). Farklı etnik grupların tecavüze ve cinsel saldırıya ilişkin tutumlarını değerlendiren farklı araştırmalar bulunmakla birlikte (Dull ve Giacopassi, 1987; Howard, 1988) araştırma bulguları etnik gruplardan kaynaklanan farklılıklarda eğitim düzeyi, cinsiyet gibi değişkenlerinin etkileri bulunmaktadır, bu nedenle katılımcıların etnik kökenlerinden kaynaklanan farklılıklara ilişkin çıkarımlarda bulunmak doğru olmayacaktır. Nitekim Geiger ve arkadaşları (2004) farklı etnik kökenlerden gelen katılımcılarla yürüttükleri araştırmanın sonucunda cinsiyet ve yaşın tecavüzü hoş gören ve kurbanı suçlayan tutumların en güçlü belirleyicileri olduğunu, sosyo-ekonomik düzey ve dini inançların da bu tutumlar üzerinde etkili olduğunu, ancak etnisitenin istatistiksel açıdan anlamlı doğrudan bir etkisinin bulunmadığını saptamışlardır.

Demografik özelliklerin yanı sıra gözlemcilerin farklı konulardaki tutum ve inançlarının da tecavüz mağduruna ilişkin tutumlarını etkilediği saptanmıştır.

Burt (1980), kişiler arası şiddeti kabul, cinsiyet rolü kalıp yargıları ve düşmanca cinsel inançların tecavüz mitlerinin kabulü üzerindeki etkilerini incelediği araştırmanın sonucunda; her üç değişkenin de tecavüz mitlerinin kabulünde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu saptamıştır. Burt'e (1980) göre bu araştırmanın bir diğer önemli bulgusu da kişiler arası şiddeti kabulün tecavüz mitlerini kabul etmenin en güçlü belirleyicisi olmasıdır. Eğer cinsiyet rolü kalıp yargıları, kadınları potansiyel tecavüz kurbanları olarak hedef almanın ön koşulu ise,

kişiler arası şiddetin kabulü de saldırı eyleminin tutum bağlamındaki iznidir.

Lambert ve Raichle (2000) çalışmaları sonucunda, ideolojik açıdan kendilerini olarak tanımlayan katılımcıların, kadın kurbanı suçlama eğilimlerinin, kendilerini daha az muhafazakâr olarak tanımlayan katılımcılardan daha yüksek olduğunu saptamışlardır.

Tecavüz Mitleri

Toplumda tecavüze, tecavüz mağdurları ve faillerinin özelliklerine ilişkin pek çok yanlış inanç bulunmaktadır. Genellikle tecavüz mağdurunu suçlamaya yönelik olan ve tecavüzü meşrulaştırmaya yarayan bu inançlar toplumun tüm kesimlerinde yaygındır. Yaygın olarak kabul edilen bu yanlış inançlar araştırmacılar tarafından “tecavüz mitleri” olarak isimlendirilmiştir.

“Tecavüz mitleri” kavramı ilk olarak 1970’lerde erkeklerin kadınlara yönelik cinsel saldırganlığını destekleyen ve sürdüren kültürel inançların kompleks bir setini tanımlayan sosyologlar (örn., Schwendinger ve Schwendinger, 1974) ve feministler (örn., Brownmiller, 1975) tarafından ortaya atılmıştır (aktaran Payne, Lonsway ve Fitzgerald, 1999).

Schwendinger & Schwendinger (1974), “kurbanın rızası olmadan tecavüzün imkânsız olduğunu”, ”kadınların tecavüzü istediklerini” ve “tecavüzün erkek arzularının kontrolsüzlüğünden kaynaklandığını” ileri süren ortak bazı mitlerden söz etmişlerdir. Aynı şekilde Brownmiller da (1975) da “güzel kurban”, “kadın mazoşizmi” ,“tipik tecavüzcüler” ve “intikam almak isteyen kadınların karakteristikleri” gibi tecavüze ilişkin birtakım mitlerden söz etmiştir.

Araştırmacılar, içeriği farklı olan pek çok örnek sunsalar da, hepsi tecavüzü çevreleyen kültürel mitolojinin erkeğin cinsel saldırganlığını sürdürmeye hizmet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bunun aynı anda hem kurbanın suçlanması hem de tecavüzcünün aklanması ve saldırganlığın minimize edilmesi ya da meşrulaştırılması yoluyla sağ-

landığı düşünülmektedir. Bu bakımdan, tecavüz mitlerinin sosyal psikoloji alan yazında yer alan Lerner'in (1980) "adil dünya inancı" kuramı ve Ryan'ın (1976) "kurbanı suçlama" ideolojisiyle benzer biçimde işlediği görülmektedir (Lonsway, Fitzgerald, 1994).

Kavram, ikinci feminist akım döneminde ortaya konulmuş olsa da, 1980 yılında Martha Burt'un yayınladığı bir makaleyle tecavüz mitlerinin kabulünün bilimsel bir açıklaması ortaya konulmuştur. Burt (1980) tecavüz mitlerini "tecavüz, tecavüzcüler ve tecavüz kurbanları hakkında önyargılı, kalıp yargı temelli veya yanlış inançlar olarak tanımlamış ve bunların "tecavüz kurbanlarına karşı düşmanlık" geliştiren bir hava yaratmaya yaradığını öne sürmüştür.

Yakın dönemde ise Lonsway ve Fitzgerald (1994) tecavüz miti yapısının yeniden tanımlanmasını ve kavramsallaştırılmasını sağlamaya çalışmışlardır. Araştırmacılar "mit" kavramını çeşitli disiplinlerde inceleyerek, kavrama ilişkin yaygın unsurları belirlemişlerdir. Buna göre; psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve felsefe disiplinlerinin geleneğinde "mit" kavramı, kültürel olguyu açıklamaya yarayan yanlış veya doğruluğu şüpheli inançlar olarak tanımlanmıştır ki; bunların önemi kültürel düzenin sürdürülmesinin altında yatmaktadır. Mit düşüncesi, tecavüzün kültürel teorisiyle birleştiğinde aşağıdaki tanımlama öne sürülmüştür:

Tecavüz mitleri, genellikle yanlış olan, ancak geniş çapta ve sürekli olarak kabul gören ve erkeğin kadına yönelik cinsel saldırganlığını inkâr etmeye ya da meşrulaştırmaya hizmet eden tutumlar ve inançlardır (Lonsway, Fitzgerald, 1994).

Tecavüz mitleri, kadına yönelik şiddetin altında yatmakta ve cinsel saldırıya uğramış kadınlara yönelik negatif toplumsal tepkileri göstermektedir (Ward, 1995).

Martha Burt (1980) tarafından tecavüz, tecavüz kurbanları ve tecavüzcüler hakkındaki önyargılı, kalıp yargı haline gelmiş ve/veya yanlış inançlar olarak tanımlanan tecavüz mitleri, cinsel saldırıyı önemsizleştirme, meşrulaştırma ve inkar etmeye yararlar (Burt, 1991;

Lonsway & Fitzgerald, 1994) ve tecavüz mağdurlarını kendi mağduriyetlerinden sorumlu tutan inancı sürdürürler (Burt, 1980).

Yaygın olarak kabul gören ancak doğruluk payı az olan bazı tecavüz mitleri şöyle sıralanabilir: “Hayır aslında evet demektir” Bu mite göre cinsellikten hoşlandıklarını gösteren veya cinsel ilişkiye kolay giren kadınlar, aynı tutumu gösteren erkeklerin aksine ahlaksızdırlar. Bütün kadınlar gerçekte tersini istemelerine rağmen başlangıçta direnirler “Kadınlar ayaklarını yerden kesen kuvvetten hoşlanırlar”. Bu kadınların tecavüz edilme fantezileri olduğuna ilişkin inançtan kaynaklanan bir mittir. “İyi kızlara tecavüz edilmez”. Bu önyargı yüzünden tecavüze uğramış kadınlar suçluluk duyarlar ve tecavüzü saklarlar. “Tipik bir tecavüz karanlık ve çıkmaz bir sokakta yabancı biri tarafından gerçekleştirilir ve vahşet içerir.” Oysa yabancı biri tarafından vahşetle gerçekleştirilen tecavüz olgularına çok daha az rastlanmaktadır. “İstemeyen bir kadına tecavüz etmek olanaksızdır” Bu önyargı ise bir yaralanma bulgusu yoksa kadının da eyleme katıldığını varsayar. (Polat, İnanıcı ve Aksoy, 1997).

Kadınların tecavüze uğramayı istedikleri, tecavüzden gizlice zevk aldıkları ya da tecavüze uğradıkları konusunda yalan beyanda bulunduklarına dair farklı tecavüz mitleri bulunmakta, pek çok tecavüz kurbanı bu kalıp yargılardan ötürü deneyimlediği saldırıyı tecavüz olarak nitelendirememekte, tecavüze uğradığını bildirememektedir (Buddie, Miller, 2002).

Godenzi (1992) tecavüze ilişkin mitlerin cinsel saldırı kurbanının iki kere cezalandırılmasına hizmet ettiğini, bunlardan ilkinin tecavüze uğramak, ikincisinin ise suç ortağı hatta gerçek suçlu olarak gösterilmek olduğunu öne sürmüştür. Godenzi, böylelikle gerçek suçlunun sorumluluktan kurtarılmış olduğunu, bu durumun da potansiyel saldırganların korkularını azaltıp, saldırı olasılığını yükseltirken, kurbanların çekingenliklerini artırıp, şikâyetten men etmekte ve cinsel saldırıyı neredeyse cezasız bir suç haline getirmekte olduğunu savunmuştur.

Tecavüzü destekleyen tutumlar, kazanılmış toplumsal önyargılardan kaynaklanır ve cinsel şiddetin yaygınlaşmasında önemli rol

oyunlar. Bu önyargılar, farklılıklar görülse de, genel olarak toplumun bütün kesimlerinde, meslek ve sosyal düzey fark etmeksizin (sıradan vatandaş, polis memurları, hâkimler vs.) yaygındır (Polat, 2006). Tecavüze uğramış kişilerle çalışan meslek elemanlarının tecavüz mitlerini kabul düzeylerini saptamak amacıyla farklı birtakım çalışmalar yürütülmüştür (McGuire ve Stern, 1976; Ward, 1988). Feild (1978) danışmanlar, sıradan insanlar, polis memurları ve cinsel saldırganların tecavüze ilişkin tutumlarını karşılaştırdığı çalışması sonucunda danışmanların kurbanı destekleyen tutumlara sahip olduğu, polis memurlarının ise diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında cinsel saldırganlarınkine benzer tutumları benimsedikleri sonucuna ulaşmıştır. Farklı meslek gruplarıyla yürütülen araştırmalar sonucunda psikologlar, sosyal çalışma görevlileri ve danışmanların tecavüz kurbanları lehinde olumlu ve destekleyici tutumlara sahip oldukları, polis memurlarının ise tecavüz kurbanlarına ilişkin en olumsuz tutumları benimseyen grup oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır (Ward, 1988; Lee ve Cheung, 1991).

Ülkemizde Gölge (1997) tarafından yapılan bir araştırmada da farklı meslek gruplarının (psikolog, psikiyatrist, adli tıp uzmanı, avukat, hakim-savcı, stajyer hakim/savcı, polis) tecavüz mağdurunu nasıl değerlendirdikleri incelenmiş, diğer meslek gruplarıyla karşılaştırıldığında polislerin mağdura karşı en az duyarlı yaklaşan meslek grubu oldukları, mağdura en az şüpheyile yaklaşanların ise psikolog ve psikiyatristler oldukları bulunmuştur.

Tecavüz Kurbanını Suçlama Nedenleri Konusunda Sosyal Psikoloji Alan Yazınındaki Açıklamalar

Adil Dünya İnancı

Tecavüz konusundaki sosyal psikolojik araştırmaların bir kısmı kurbanın suçlanması yönündeki modeller üzerinde odaklanmıştır. Bazı araştırmacılar konuya, Lerner'in "Adil Dünya İnancı Kuramı" çerçevesinde açıklama getirmeye çalışmışlar ve Adil dünya inancı yüksek olan katılımcıların tecavüz kurbanını daha fazla suçlama eğiliminde olduğunu saptamışlardır (Sinclair ve Bourne, 1998; Kleinke ve Meyer, 1990; Lambert ve Laichre, 2000; Correia ve Vala, 2003).

Yükleme çalışmaları çerçevesinde ele alınabilecek olan adil dünya inancı kavramı, diğerlerinin davranışlarının açıklanmasından ziyade, diğer insanların başına gelen mutlu olayları ya da tam tersine felaketleri, hastalıkları ve benzeri olumsuz olayları açıklamada kullandıkları sorumluluk atfı mekanizmalarından birini ifade etmektedir. Lerner (1980) tarafından geliştirilen bu kavram, olumsuz olaylara maruz kalan kişilerin bazen niçin suçlandıklarını anlamayı sağlayan açıklamalardan biridir. İnsanların başlarına geleni hak ettikleri inancı, kaderin tesadüflerin veya kör kuvvetlerin hâkim olduğu bir dünyada yaşadığı duygusunu vermekte ve insanı diğerlerinin başına gelen felaket ya da kötülüklerin kendi başına gelebileceği endişesinden kurtarmaktadır. Çünkü bir kişi açısından felaket kurbanlarının sorumluluklarının olmadığını düşünmek dünyanın haksızlıklarla dolu olduğunu, aynı felaketlerin başka masum insanların da, dolayısıyla kendi başına gelebileceğini de kabul etmek demektir. Masumların kendilerini emniyette hissetmeleri için dünyanın rasyonel olması, olanın bitenin bir sebebi olması gerekmektedir (Bilgin, 2003).

Ülkemizde de Sakallı-Uğurlu, Yalçın ve Glick (2007) ve Güzelgün (2011) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da adil dünya inancı ile tecavüz mitlerini kabul arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Denetim Odağı

Kurbanı suçlama ile ilişkili olduğu saptanan bir diğer değişken ise denetim odağıdır. Rotter (1966) tarafından geliştirilen denetim odağı (locus of control) kavramı, kişilerin, kendileriyle ilgili olayları açıklarken olayların nedenlerini konumlama yerlerini ifade etmektedir. Rotter'a göre, günlük hayat olayları karşısında bazıları olayları denetlediklerini, duruma egemen olduklarını; bazılarıysa bunun aksini düşünürler. Rotter bu farklılıkları açıklamak üzere olayların denetimleri dahilinde olduğuna inananlar (iç denetimliler) ve inanmayanlar (dış denetimliler) şeklinde iki tip insan ayırt etmiştir (Bilgin, 2003).

Phares ve Laimell (1975), kontrol odağı, kişiler arası yargılar ve sorumluluk yüklemelerini kurbanı suçlama üzerindeki etkilerini araş-

tırdıkları çalışmanın sonucunda, iç kontrol odağına sahip olanların, dış kontrol odağına sahip olanlara göre kurbanı daha fazla suçladıklarını bulmuşlardır. Larsen ve Long (1987) ise tecavüz mağdurlarına ilişkin tutumları inceledikleri çalışmalarında kontrol odağının tecavüz kurbanını suçlama üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu saptamışlardır.

Savunucu Yükleme Kuramı

Kurbanı suçlama yönündeki modeli açıklarken kullanılan bir diğer kuram da Shaver'in (1970) "Savunucu Yükleme Kuramı"dır. Shaver'e göre, bireyler gözledikleri olumsuz sonuçlar doğuran davranışlara zaman zaman kendilik değerlerini savunacak yönde yüklemeler yaparlar (aktaran, Serin, 2001). Örneğin, bireyler kurbanın sosyal yaşantı ve bireysel özellik açısından kendilerine benzer olduğu durumlarda daha çok dışsal nedenlere atıfta bulunarak, benzer bir olayın kendi başlarına gelmesi halinde benlik değerlerinde ortaya çıkabilecek zedelenmelerin önüne geçmeye çalışırlar. Kurbanın başına gelen olayın dışsal nedenlere atfedilmesinin mümkün olmadığı durumlarda ise, kurbanla benzerliklerini inkar ederek aynı olayın kendi başlarına gelmeyeceğine dair inançlarını sürdürmeye çalışırlar (Burger, 1981; Muller ve diğerleri, 1994; aktaran, Serin, 2001). Bell ve diğerleri, (1994) kız ve erkek üniversite öğrencileriyle yürüttükleri çalışmanın sonucunda; tecavüz kurbanına ve failine olan benzerliğin suçlama atıfları üzerinde etkili olduğunu saptamışlar, bunun da Shaver'in Savunucu Yükleme Kuramı" ile tutarlı olduğunu belirtmişlerdir.

Çelişik Duygulu Cinsiyetçilik

Tecavüz mitlerini kabul ve mağduru suçlamayla ilişkili olduğu saptanan bir diğer değişken ise cinsiyetçi tutumlardır. Pek çok araştırma tecavüz mitlerini kabul etme düzeyinin kadınlara yönelik cinsiyetçi tutumlarla ilişki olduğunu göstermektedir (Anderson ve Cummings, 1993).

Kadın ile erkek cinsiyetleri arasındaki biyolojik ve sosyal farklılıkların ortaya konup bu farklılıkların abartılması; erkeklik ile güç,

yüksek statü ve üstünlüğün birleştirilmesi sonucunda kadınların politik, ekonomik ve sosyal güç açısından daha zayıf konuma itilmesine ve ayrımcılığa uğramasına cinsiyetçilik denilmektedir. Kadının ekonomi, politika gibi birçok alandan dışlanması, kadından uzaklaşma ve erkeğin üstünlüğünün abartılması olarak ele alınan cinsiyetçilik, erkeği “norm” olarak yapılandırmaktadır (Sakallı-Uğurlu, 2003).

Çelişik duygulu cinsiyetçilik “korumacı” ve “düşmanca” olmak üzere iki tür cinsiyetçiliği içermektedir. Düşmanca cinsiyetçilik erkeğin gücünü, geleneksel cinsiyet rollerini ve kadının aşağı görülerek cinsel obje olarak istismar edilmesini meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Korumacı cinsiyetçilik ise aksine, erkek üstünlüğünün sevecen ve nazik biçimde meşrulaştırılmasını sağlamakta, erkeğin kadına olan bağımlılığına, kadınlara erkek arasındaki ilişkinin romantik görünümüne vurgu yapmaktadır. Cinsiyetçi kişiler için bu tutumlar öznel biçimde olumludur, kadına karşı şefkatli olmayı ve kadını korumayı hedefler. Ancak bir erkeğin kendisine yönelik korumacı bir tutum sergilemesi halinde bir kadın farkına varacaktır ki erkek kendisine yardım ediyor görünürken aslında kendisinden daha yetkin olduğu varsayımı ile hareket etmektedir (Glick ve Fiske, 1997).

Düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik kadına verdikleri değer açısından farklılaşırlar da gerçekte her ikisi de aynı varsayımları paylaşmakta (örn; kadınlar zayıf olan cinsiyettir), her ikisi de geleneksel cinsiyet rollerinden hareket etmekte ve her ikisi de ataerkil sosyal yapıları sürdürmeye ve meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Teorik olarak, cinsiyetçiliğin iki formu da üç farklı alt bileşenden oluşmaktadır ve bu bileşenlerin her biri güç, cinsiyet farklılıkları ve cinsellik gibi kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde kritik olan konularda düşmanca ve korumacı tarafları oluşturmaktadır (Glick ve Fiske, 1997).

Alan yazın bulguları cinsiyetçi tutumlar ile tecavüz mitlerinin kabulü arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Cinsiyetçiliğin iki farklı türü olan, ancak birbirlerini tamamlayan nitelikte

yapılar olan düşmanca ve korumacı cinsiyetçilik ile tecavüz mitlerinin kabulü arasında ne tür bir ilişki bulunduğu ise farklı çalışmalarla incelenmiştir (Glick, Fiske, 1997; Viki ve Abrams, 2002; Abrams ve ötekiler, 2003, Viki, Abrams ve Masser, 2004).

Glick ve Fiske (1997) çelişik duygulu cinsiyetçilik ölçeğinin farklı cinsiyetçilik ölçekleriyle arasındaki ilişkileri incelemişler, korumacı cinsiyetçilik ve düşmanca cinsiyetçilik arasındaki ilişkiyi kontrol ettiklerinde, yalnızca düşmanca cinsiyetçiliğin Tecavüz Mitleri Kabul Ölçeği (Burt, 1980) ile pozitif ilişki gösterdiğini bulmuşlardır.

Katılımcılara tanındık tecavüzü ile ilgili senaryoların okutulduğu birtakım çalışmalarda korumacı cinsiyetçiliğin kurbanı daha fazla suçlama, faili daha az suçlama ve fail için daha kısa süreli hapis cezalarını uygun görme ile ilişkili olduğu saptanmıştır (Abrams ve ark, 2003; Viki ve Abrams, 2002; Viki ve diğerleri, 2004). Korumacı cinsiyetçilik ile kurbanı suçlama arasındaki ilişkide kurbanı “uygunsuz” davranan bir kadın olarak değerlendirmenin aracı bir rol oynadığı saptanmış, kurbanın kadınlar için geçerli olan uygun davranışların ve sosyal normların dışında hareket etmesi halinde korumacı cinsiyetçiliği daha fazla benimseyen katılımcıların tecavüz kurbanına ilişkin daha olumsuz tutumlar sergiledikleri bulunmuştur. (Viki ve Abrams, 2002; Abrams ve diğerleri, 2003).

Chapleau, Oswald ve Russel (2007) çelişik duygulu cinsiyetçiliğin tecavüz mitlerinin kabulü üzerindeki etkilerini inceledikleri araştırmalarının sonucunda hem kadın hem de erkek katılımcılarda kadına yönelik düşmanca cinsiyetçilik ile tecavüz mitlerinin kabulü ile arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Begany ve Milburn (2002) 104 erkek üniversite öğrencisiyle yürüttükleri araştırmada, tecavüz mitlerinin kabulü, düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçiliğin yetkecilik (otoriteryanizm) ve cinsel saldırıda bulunma olasılığı arasındaki ilişkide aracı bir rol oynadığını hipotezini test etmişlerdir. Araştırma sonucunda tecavüz mitlerinin kabulünün ve düşmanca cinsiyetçiliğin, yetkecilik ile cinsel saldırıda

bulunma olasılığı arasındaki ilişkide aracı bir rol oynadığı, buna karşın korumacı cinsiyetçiliğin bu ilişkide aracı rol oynamadığı saptanmıştır.

Sistemi Meşrulaştırma Kuramı

Mağduru suçlama eğilimi ve meşrulaştırıcı mitleri açıklayan bir diğer kuram da Jost ve Bananji (1994) tarafından geliştirilmiş olan Sistemi Meşrulaştırma Kuramı'dır.

Sistemi meşrulaştırma kuramına göre, insanlar mevcut sosyal düzenin adil, yasal, meşrulaştırılabilir ve gerekli olduğuna dair inançlarını koruma güdüsüne sahiptirler. Bilişsel çelişki teorisinin mantığını oluşturan bu hipotezin en güçlü biçimi mevcut durum karşısında en fazla dezavantajlı konumda bulunan kişilerin ideolojik çelişkilerini azaltmak için en yüksek psikolojik ihtiyaca sahip olacaklarını ve böylelikle mevcut sosyal sistemleri, otoriteleri ve bunların sonuçlarını daha fazla destekleyecek, savunacak ve meşrulaştıracaklarını ileri sürmektedir (Jost, Pelham, Sheldon, & Sullivan, 2003).

Sosyal ve politik psikolojideki pek çok kuram kişisel çıkar, gruplar arası çatışma, etnosentrizm, homofili, iç grup yanlılığı, dış grup antipatisi, baskınlık ve direnç konuları üzerinde durmaktadır. Sistemi meşrulaştırma kuramı bu perspektiflerin etkisinde olup, sosyal kimlik kuramı ve sosyal baskınlık teorisini de içermekte, ancak bazı açılardan bu kuramlardan farklılık göstermektedir. Kuramcılar (a) mevcut sosyal düzeni meşrulaştırmaya yönelik genel bir güdülenme olduğunu, (b) bu güdülenmenin dezavantajlı grupların üyelerinin kendilerinin aşağıda/diğerlerinden alt sınıfta oldukları fikrini içselleştirmelerinde kısmen sorumlu olduğunu, (c) bunun farkındalığın bilinç düzeyinde olmayan kısmında örtük olarak gözlemlendiğini ve (d) paradoksal biçimde, bunun bazen mevcut durumun en fazla zarar verdiği kişilerde daha güçlü olduğunu ileri sürmüşlerdir (Jost, Bananji ve Nosek, 2004).

Sistemi meşrulaştırma kuramının en temel varsayımı, insanların mevcut sosyal sisteme bilişsel ve ideolojik destek sağlama eğilimi

gösterdikleridir (Jost ve Bananji, 1994). Bu, onların sistemleri, otoriteleri, gruplar ve bireyler arasındaki eşitsizliği meşru ve aynı zaman da gerekli gördükleri anlamına gelmektedir.

Çoklar (2007) tarafından yürütölmüş olan bir çalışmada cinsiyetle ilgili sistemi meşrulaştırma eğilimleri ile tecavüz mitlerinin kabulü arasındaki ilişkide çelişik duygulu cinsiyetçiliğın (düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik) aracılık rolü incelenmiştir. 323 katılımcıyla yürütölen çalışmada Illinois Tecavüz Mitlerini Kabul Ölçeğı ve Cinsiyetle İlgili Sistemi Meşrulaştırma Ölçeğı kullanılmış, araştırma sonuçları cinsiyetle ilgili sistemi meşrulaştırma eğilimi, düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçiliğın, tecavüz mitlerinin kabulünü yordadığını göstermiştir. Erkekler için, cinsiyetle ilgili sistemi meşrulaştırma ve tecavüz mitlerinin kabulü arasındaki ilişkide düşmanca cinsiyetçilik ve korumacı cinsiyetçilik aracı değişken rolü oynarken, aynı ilişkide kadınlar için yalnızca düşmanca cinsiyetçiliğın aracı bir rolünün olduğı saptanmıştır. Araştırma bulguları, kadınlara ilişkin cinsiyetçi tutumların ve sistemi meşrulaştırma yönündeki güdüsünün tecavüz mitlerine verilen desteğı anlamak açısından önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Chapleau ve Oswald (2013) tarafından yakın dönemde gerçekleştirilmiş olan bir çalışmada tecavüz mitlerinin kabulü ile sistemi meşrulaştırma eğilimi arasındaki ilişki incelenmiş, araştırma sonucunda insanların eşitliğe karşı olmalarının ve cinsiyetlerinin tecavüz mitlerinin kabulü üzerinde ayrı ayrı ve ortak etkilerinin anlamlı olduğı bulunmuştur.

Sonuç olarak; dünyada ve ölkemizde gerçekleştirilmiş olan çalışmalar kadına yönelik cinsel şiddeti haklılaştırma ve meşru görme yönündeki eğilimin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Kurbanları suçlayan bu tutumun pek çok cinsel şiddet mağduru kadını yasal olarak mücadele vermekten alıkoyduğı bilinmektedir. Söz konusu olumsuz tutumun daha geniş bir inanç sisteminin parçası olduğunun ortaya konması toplumda farkındalığın arttırılması açısından önem taşımaktadır. Gerek günlük yaşam etkinliklerinde gerekse yasal mevzuatta yapılması muhtemel yeniliklerin bu önyargı ve yanlış inanışların dik-

kate alınarak gerçekleştirilmesi, özellikle de mağdurlarla çalışan meslek elemanlarının konuya yönelik farkındalıklarının artırılması büyük bir gerekliliktir.

Kaynakça

- Abrams, D., Viki, G. T., Masser, B. & Bohner, G. (2003). Perceptions of stranger and acquaintance rape: The role of benevolent and hostile sexism in victim blame and rape proclivity, *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 111-125.
- Acock, A. C. & Ireland, N. K. (1983). Attribution of blame in rape cases: violation, gender, and sex-role attitudes, *Sex Roles*, 9, 179-193.
- Anderson, W. P. & Cummings, K. (1993). Women's acceptance of rape myths and their sexual experiences, *Journal of College Student Development*, 34, 53-57.
- Baumeister, R. F. & Vohs, K. D. (2004). Sexual economics: Sex as a female resource for social exchange in heterosexual interactions, *Personality and Social Psychology Review*, 8, 339-363.
- Bell, S. T., Kuriloff, P. J. & Lottes, I. (1994). Understanding attributions of blame in strangerrape and date rape situations: An examination of gender, race, identification, and students' social perceptions of rape victims, *Journal of Applied Social Psychology*, 14, 1719-1734.
- Begany, J.J. and Milburn, M. A. (2002). Psychological predictors of sexual harassment: authoritarianism, hostile sexism, and rape myths, *Psychology of Men & Masculinity*, 3, 119-126.
- Belk, R.W., Coon, G.S. (1993). Gift giving as agapic love: An Alternative to the exchange paradigm based on dating experiences. *Journal of Consumer Research*, 20 (3), 393-417.
- Best, J. B., Demmin H.S. (1982) Victim's provocativeness and victim's attractiveness as determinants of blame in rape. *Psychological Reports*, 51, 255-258.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji sözlüğü: kavramlar, yaklaşımlar*. İstanbul: BağlamYayıncılık.
- Bostwick, T.D., Delucia, J.L. (1992). Effects of gender and specific dating behaviors on perceptions of sex willingness and date rape. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 11(1), 14-25.
- Brady, E. C., Chrisler, J. C., Hosdale, D. C., Osowiecki Dm, Veal, T. A. (1991). Daterape: Expectations, avoidance strategies, and attitudes toward victims. *Journal of Social Psychology*, 131, 427-429.

- Bridges, J. S., & McGrail, C. A. (1989). Attributions of responsibility for date and stranger rape. *Sex Roles*, 21, 273-287.
- Brown, L., Thurman, T., Bloem, J., & Kendall, C. (2006). Sexual violence in lesotho. *Studies in Family Planning*, 37, 269-280.
- Brownmiller, S. (1975). *Against our will*. New York : Simon and Schuster, Inc.
- Buddie, A. M., Miller, A. G. (2001). Beyond rape myths: A more complex view of perceptions of rape victims. *Sex Roles*, 45, 139-160.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33, 217-230.
- Calhoun, L. G., Selby, J. W., Warring, L. J. (1976). Social perception of the victim's causal role in rape: an exploratory examination of the four factors. *Human Relations*, 29, 517-526.
- Check, J., & Malamuth, N. M. (1983). Sex role stereotyping and reactions to depictions of stranger versus acquaintance rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 344-356.
- Chapleau, K., M., Oswald, D. B., Russell, B., L. (2007). How ambivalent sexism toward women and men support rape myth acceptance. *Sex Roles*, 57, 131-136.
- Chapleau, K.M. & Oswald, D.L. (2013). Status threat, and stereotypes: Understanding the function of rape myth acceptance, *Social Justice Research*, 26, 18-41.
- Correia, I. & Vala, J. (2003). When will a victim be secondarily victimized? the effect of observer's belief in a just world, victim's innocence and persistence of suffering. *Social Justice Research*, 16, 379-400.
- Cook, K. S., Rice, E. (2003). Social exchange theory (J. Delamater, ed.). *Handbook of Social Psychology* (61-88). New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Deitz, S. R., Byrnes, L. E. (1981). Attribution responsibility for sexual assault: The influence of observer empathy and defendant occupation and attractiveness, *Journal of Psychology*, 108, 17-29.
- Deitz, S.R., Blackwell, K. T., Daley, P.C. & Bentley, B.J. (1982). Measurement of empathy toward rape victims and rapists. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 372-384.
- Dull, R. T., Giacopassi, D. J. (1987). Demographic correlates of sexual and dating attitudes : a study of date rape. *Criminal Justice and Behavior*, 14, 175-193.
- Feild, H., (1978). Attitudes toward rape: A comparative analysis of police, rapists, crisis counselors, and citizens, *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 156-179.

- Foley, L. A., Evancic, C., Karnik, K. King, J., & Parks, A. (1995) Date rape: Effects of race of assailant and victim and gender of subjects on perceptions. *The Journal Of Black Psychology*, 21 (1), 6-18.
- Geiger B., Fischer M., Eshet Y. (2004). Date-rape-supporting and victim-blaming attitudes among high school students in a multiethnic society: Israel. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 406-426.
- Glick P. & Fiske, S. T. (1997). Hostile and benevolent sexism measuring ambivalent sexist attitudes toward women. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 119-135.
- Godenzi, A.(1992). *Cinsel şiddet: Yaşayanların ve yaşıatanların anlatımlarıyla* (S. Kurucan ve Y. Coşar, çev). İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Gölge, Z. B. (1997). *Irza geçme kavramına karşı ilgili meslek gruplarının yaklaşımları ve düşünceler*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Güzelgün, G.G. (2011). *Toplumumuzda kadına yönelik cinsel saldırganlığın sosyal psikolojik arka planı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- Heilbrun, A. B., & Heilbrun, M., R. (1986). The treatment of women within the criminal justice system: an inquiry into the social impact of the women's rights movement. *Journal of Women Quarterly*, 10, 240-251.
- Howard, J. A. (1988). A structural approach to sexual attitudes: interracial patterns in adolescents' judgments about sexual intimacy. *Sociological Perspectives*, 31, 88-121
- Howells, K., Shaw, F., Greasley, M., Robertson, J., Gloster, D., Metcalfe, N. (1984). Perceptions of rape in a british sample: effects of relationship, victim status, sex and attitudes to women. *British Journal of Social Psychology*, 23, 35-40.
- Jones, C.& Aronson, E (1973). Attribution of fault to a rape victim as a function of respectability of the victim. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 415-419
- Jost, J. T. & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness, *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.
- Jost, J. T., Pelham, W. B., Sheldon O. & Sullivan N. B. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: evidence of enhanced system justification among disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33, 13-36.
- Jost, J. T., Banaji, M. R. & Nosek A. B. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo, *Political Psychology*, 881-919.

- Kalichman, S. C. (1991). Psychopathology and personality characteristics of criminal sex offenders as a function of victim age. *Archives of Sexual Behavior*, 20, 187-197.
- Kalichman, S. C., Kathleen, J. S., Di Fonzo, K., Webster, L. & Austin, J. (2002). Emotional adjustment in survivors of sexual assault living with HIV/AIDS. *Journal of Traumatic Stress*, 15, 289-296.
- Kanekar, S., Kolsawalla, M. B. (1980). Responsibility of a rape victim in relation to her respectability, attractiveness, and provocativeness. *Journal of Social Psychology*, 112, 153-154.
- Kilpatrick, D. G. (2004). What is violence against women? Defining and measuring the problem. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 1209-1234.
- Klinke, C., & Meyer, C. (1990). Evaluation of rape victim by men and women with high and low belief in a just world. *Psychology of women Quarterly*, 14, 343-353.
- Knight, B. (1995). *Adli tip* (N. Birgen). İstanbul: Bilimsel ve Teknik Çeviri Vakfı.
- Krahé, B. (1991). Social psychological issues in the study of rape, *European Review of Social Psychology*, 2, 279-309.
- Krulewitz, J. E., Payne, J. E. (1978). Attributions about rape: Effects of rapist force, observer sex and sex role attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, 8, 291-305.
- Krulewitz, J. E., Nash, J. E. (1979). Effects of rape victim resistance : assault outcome and sex of observer on attributions about rape. *Journal of Personality*, 47, 557-574.
- Krulewitz, J. E. (1982). Reactions to rape victims: effects of rape circumstances, victim's emotional response, and sex of helper. *Journal of Counseling Psychology*, 29, 645-654.
- Lambert, A. J. & Raichle, K. (2000). The role of political ideology in mediating judgments of blame in rape victims and their assailants: A Test of the just world, personal responsibility, and legitimization hypotheses. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 853-863.
- L'Armand K., Pepitone A. (1982). Judgments of rape: A Study of victim-rapist relationship and victim sexual history, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8, 134-139.
- Larsen, K. S, ve Long, E (1988). Attitudes toward rape, *Journal of Sex Research*, 24, 299-304.
- Lee, H., B. & Cheung, F (1991). Attitudes toward rape victims scale : Reliability and validity in a chinese context, *Sex Roles*, 24, 599-603.

- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A Fundamental delusion*. New York: Plenum.
- Lonsway, K. A., & Fitzgerald, L. F. (1994). Rape myths : In Review, *Psychology of Women Quarterly*, 18, 133-164.
- Margolin, L., Miller, M., Moran, P. B. (1989). When a kiss is not just a kiss: Relating violations of consent in kissing to rape myth acceptance, *Sex Roles*, 20, 231-243.
- McCaul, K., Veltum, L. G., Boyechko, V. & Crawford, J. J. (1990). Understanding attributions of victim blame for rape: Sex, violence and foreseeability. *Journal of Applied Social Psychology*, 20, 1-26.
- McCormick, J. S., Maric, A., Seto, M. C. & Barbaree, H. E. (1998). Relationship to victim predicted sentence length in sexual assault cases, *Journal of Interpersonal Violence*, 13, 413-420.
- McGuire, L. S. & Stern, M. (1976). Survey of incidence of and physicians' attitudes toward sexual assault. *Public Health Reports*, 91, 103-109.
- Monson, C. M., Byrd, G. R., & Langhinrichsen-Rohling, J. (1996). To have and to hold: Perceptionsof marital rape. *Journal of Interpersonal Violence*, 11, 410-424.
- Muehlenhard, C. L., Friedman, D. E. and Thomas, C. M. (1985), Is date rape justifiable? The Effects of dating activity, who initiated, who paid, and men's attitudes toward women. *Psychology of Women Quarterly*, 9, 297-31.
- Muehlenhard, C. L., Linton M. A. (1987) Date rape and sexual aggression in datingsituations: Incidence and risk factors. *Journal of Counseling Psychology*, 34 (2), 186-196.
- Ong, A. S. J. & Ward, C. A. (1999). The effects of sex and power schemas, attitudes toward women, and victim resistance on rape attributions. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 362-376.
- Phares, E. J. ve Laimell, J. T. (1975). Internal, external control. Interpersonal judgements of othersin need and attribution of responsibility. *Journal of Personality*, 43, 23-28.
- Polat, O., İnanıcı, M. A., Aksoy, M. E. (1997). *Adli tıp ders kitabı*. İstanbul: Noel Tıp Kitabevleri.
- Polat, O. (2006). *Klinik adli tıp*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Richardson, D., Campbell, J. (1982). Alcohol and rape: The effect of alcohol on attributions of blame for rape. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8, 468-476.
- Sakallı-Uğurlu, N. (2003). Cinsiyetçilik: Kadınlara ve erkeklere ilişkin tutumlar ve çelişik duygulu cinsiyetçilik kuramı. *Türk Psikoloji Yazıları*, 6 (11-12), 1-20.

- Sakallı-Uğurlu, N., Yalçın, Z. S. & Glick, P. (2007). Ambivalent sexism, belief in a just world, and empathy as predictors of Turkish students' attitudes toward rape victims. *Sex Roles*, 57, 889-895.
- Serin, N. (2001). *Eğitim düzeyi ve cinsiyet ile kurbanın durum ve uyruğunun tecavüze ilişkin algılar üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Shaver, K. G. (1970). Defensive attribution: Effects of severity and relevance on responsibility assigned for accident. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 515-527.
- Sheldon, J. P. & Parent, S. L. (2002). Clergy's attitudes and attributions of blame toward female rape victims. *Violence Against Women*, 8, 233-256.
- Sinclair, H. C. & Bourne, L. E. (1998). Cycle of blame or just world. effects of legal verdicts on gender patterns in rape-myth acceptance and victim empathy. *Psychology of women Quarterly*, 22, 575-588.
- Solmuş, T. (1997). *Eğitim düzeyinin, cinsiyetin, giyim tarzının ve sosyal statünün tecavüze ilişkin algılar üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Viki, G. T., & Abrams, D. (2002). But she was unfaithful: Benevolent sexism and reactions to rape victims who violate traditional gender role expectations. *Sex Roles*, 47, 289-293.
- Viki, G. T., Abrams, D. & Masser, B. (2004). Evaluating stranger and acquaintance rape: the role of benevolent sexism in perpetrator blame and recommended sentence length. *Law and Human Behavior*, 28, 295-303.
- Ward, C. (1988). The attitudes toward rape victims scale: Construction, validation and cross-cultural applicability. *Psychology of Women Quarterly*, 127-146.
- Ward, C., A. (1995). *Attitudes toward rape: Feminist and social psychological perspectives*. London : Sage Publications.
- White, B. H., Sharon, E. R. K. (1999). Attitudes toward rape victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 14, 989-996.
- Wiener R. L., Rinehart N. (1986). Psychological causality in the Attribution of Responsibility for Rape. *Sex Roles*, 14, 369-382.
- Willis, C. E. (1992). The effect of sex role stereotype, victim and defendant race, and prior relationship on rape culpability attributions, *Sex Roles*, 26, 213-226.
- World Health Organization (2002a) *World report on violence and health*. Geneva: WHO. http://www5.who.int/violence_injury_prevention/download.cfm?id=0000000582

KADINA KARŞI CİNSEL ŞİDDETİN MEŞRULAŞTIRILMASI: SOSYAL VE AKADEMİK NORMALLEŞTİRME

Tuba İnal

Yrd. Doç. Dr. İzmir Üniversitesi, tuba.inal@izmir.edu.tr

Özet

Ataerkil toplumlarda kadına karşı cinsel şiddet hayatın bir gerçeği olarak sunulur. Tecavüze uğramama sorumluluğu da kadınların üzerine yüklenir ve bir tecavüz gerçekleştiğinde olayda kadının rolü sorgulanır. Bu düşünce yapısı masallar, hikâyeler, filmler ve bunlar gibi kültürün oluşumunda önemli etkileri olan araçlar yoluyla sürekli yeniden üretilir ve bireylere aşılanır. Cinsel şiddeti inceleyen değişik bilim dallarında da tarih boyunca benzer teoriler üretilmiş ve bir şekilde tecavüz normalleştirilip kurbanları, özellikle de kadın kurbanları, tecavüzden sorumlu hale getirilmiştir. 1970’li yıllardan itibaren de dünyadaki kadın hareketlerinin gelişip güçlenmesiyle beraber bu teorileri ve toplumsal inanışları sorgulayan yeni teoriler ortaya çıkmıştır. Bu makale hem tarihsel olarak tecavüzü normalleştiren ve ataerkil toplumların bilincinde hâlen önemli bir yer tutan sosyal araçlara ve akademik çalışmalara (özellikle evrimsel teoriye) eğilmekte hem de bunların ürettiği “tecavüz efsanelerini” reddeden teorileri ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tecavüz, evrimsel teori, sosyal öğrenme teorisi, feminist teori, normalleştirme.

Giriş

Kırmızı şapkalı kızın annesi kızını sıkıca tembihler, “Sakın yabancılarla konuşma! Sakın ormandan- tenhalardan- geçme! Sakın yolda oyalanma yoksa...” Kırmızı şapkalı kız annesini dinlemez, ormana girer, çiçek toplayarak oyalanır ve yabancılarla konuşur. Sonra da kurdan kuşa yem olur. Kurt-ki erkektir- kırmızı şapkalı kıza kandırıp istediği vakitte istediği gözlerden uzak yere çeker, üstüne atlar ve yer. Masalın orijinalinde kurt kırmızı şapkalı kıza anneannesinin yatağında

yanına yatmaya ikna edip sonra yer ve hikâye böyle biter (Perrault, 1993) daha sonraki adaptasyonlarda ise iyi kalpli avcı -kahraman erkek- yetişip kırmızı şapkalı kızı kurtarır. Susan Brownmiller, *Kırmızı Şapkalı Kız*'ı kadınlara küçüklükten itibaren "kurban zihniyeti" aşılmanmaya başlanmasının en iyi örneklerinden biri sayar. Brownmiller'a göre *Kırmızı Şapkalı Kız* masalı bir tecavüz meselidir (Brownmiller, 1975, ss. 309–310). Kadınlara söz dinlemeyi, ıssız yerlerde dolaşmamayı, yabancı erkeklerle konuşmamayı ve bir saldırı ihtimalini hep aklında bulundurarak hareket etmeyi öğretmeye çalışır. *Kırmızı Şapkalı Kız* kitabının ilk versiyonlarından birinde Charles Perrault masalın sonuna koyduğu kıssadan hissede şöyle der:

Görüldüğü üzere, küçük çocuklar,
Özellikle güzel kızlar,
Hayatın tehlikelerini bilmediklerinden,
Durup yabancılarla konuşmamalıdır.
Eğer bu basit öğüdü dinlemezlerse,
Bir kurdun onları yemesine şaşırılmamak lâzımdır.
Ve lütfen şu ihtarı göz ardı etmeyin:
Her kurt dört ayaklı değildir.
Pürüzsüz ciltli bir yaratığın yumuşak dili
Kötü ve kurt gibi bir tabiatı gizleyebilir.
Bu sessiz sakın kişiler bütün çekiciliklerine rağmen
En büyük kötülüğün sebebi olabilirler. (Perrault, 1993, s. 34)

Böylelikle tecavüz kadınlar için hayatın bir gerçeği olarak sunulur. Tecavüze uğramama sorumluluğu da kadınların üzerine yüklenir. Tecavüze uğrayan bir kadının önce bu duruma sebebiyet verici bir şey yapıp yapmadığı sorgulanır. Bu düşünce yapısı masallar, hikâyeler, filmler ve bunlar gibi kültürün oluşumunda önemli etkileri olan araç-

lar yoluyla sürekli yeniden üretilir ve bireylere aşılanır. Tarihin değişik dönemlerinde cinsel şiddeti inceleyen değişik bilim dallarınca tecavüzcülerin niteliğiyle ilgili değişik teoriler geliştirilmiş olmakla beraber (Inal, 2013, ss. 77–91) bu teorilerin büyük çoğunluğu kadının tecavüzdeki rolünü sorgulamıştır. Kriminolojide “mağdurun suça sebebiyet vermesi” (Brownmiller, 1975, s. 353) diye adlandırılan bu kavram cinsel şiddete uğrayan kadınların, suçun işlendiği şartlar çerçevesinde ne hatalar işleyip de başlarına bu işi açtıklarını açıklamaya çalışır. Bu teorilerin bazılarına göre tecavüzcü sapkın, ruhsal bozukluğu olan, evrimsel olarak gelişmemiş, zayıf kişilikli ya da biraz fazla saldırgan biridir. Bu zavallı, hasta ve tedaviye ihtiyaç duyan kişilerden uzak durarak kendini korumak tabii ki kadınların görevidir. Bazı teorilere göre ise tecavüzcü sapkın bile değildir, aksine evrimsel güdülerini takip eden gayet sıradan bir erkek olarak tanımlanır. Bu durumda tecavüz doğal bir üreme stratejisi olarak karşımıza çıkartılır, normalleştirilir ve kurbanları, özellikle de kadın kurbanları, tecavüzden sorumlu hale getirilir: Onlar erkeklerin içgüdüsel avlanmalarına karşı koyma becerisini gösteremeyen avlardır. Örneğin, eğer suç gece ıssız bir yerde işlendiyse kurban “gecenin o vaktinde tek başına orada ne yapıyormuş?”, “neden öyle açık saçık giyinmiş, hafif meşrep miymiş?”, “neden daha fazla bağırمامış?”, “neden tanımadığı insanın arabasına binmiş?”, eğer tecavüzcü kurbanın tanıdığı biri ise, “önce cinsel birlikteliği kabul edip sonradan fikrini mi değiştirmiş?”, “neden erkek arkadaş edinmiş, edebiyle evinde oturmamış?” ve bunun gibi bir sürü ithamla kurban suçlanıp tecavüzcü suçundan arındırılır (Burt, 1980). Kadınlara da her zaman tecavüze uğrama korkusuyla yaşama yükü yüklenir (Koss, 2003, s. 199).

1970’li yıllardan itibaren dünyadaki kadın hareketlerinin gelişip güçlenmesiyle beraber bu teorileri ve toplumsal inanışları sorgulayan yeni teoriler ortaya çıkmıştır. Bu makale hem tarihsel olarak tecavüzü normalleştiren ve ataerkil toplumların bilincinde hâlen önemli bir yer tutan sosyal araçlara ve akademik çalışmalara eğilmekte hem de bunların ürettiği “tecavüz efsanelerini” reddeden teorileri ele almaktadır. Bu bağlamda önce ataerkil kültürün üretilmesinde rolü olan araçlara

ve teorilere (özellikle evrimsel teoriye) bakılacak, bu teorilerin kendi içindeki tutarsızlıkları incelenecektir. Makalenin ikinci kısmında ise ataerkil üretimi ve meşrulaştırmayı sorgulayan sosyal öğrenme teorisi ve feminist teoriler incelenecektir (Ellis, 1989). Her teorinin akademik temelleri açıklanırken bu teorilerin toplumsal bilinçteki yansımalarına da değinilecek, *Kırmızı Şapkalı Kız* masalında olduğu gibi çocukluktan itibaren bireyleri tecavüzün doğasıyla ilgili ataerkil ve genelde kadın düşmanı sayılabilecek inanışlarla donatan kültürel araçlara da bakılacaktır. Türk kültürüne dair örneklerin yanı sıra *Kırmızı Şapkalı Kız* gibi Batı kaynaklı olup evrenselleşmiş örnekler üzerinde de durulacaktır.

I. Evrimsel Teoriler

Sosyobiyolojik ya da evrimsel tecavüz teorileri esasen ataerkil toplumların toplumsal belleklerinde geliştirilmiş ve sürekli yeniden üretilen halk teorileridir: “Dişi köpek kuyruk sallamadıkça”, “kadının karnından sıpayı” diye başlayan vecizelerdeki kadın-erkek ilişkisini hayvanlar âlemindeki dişi-erkek ilişkisine benzetme örneğinde olduğu gibi. Ya da popüler filmlerdeki büyük aşkların erkeklerin “naz yapan” kadınları ısrarlı takibi, maço-lukları ve hatta bazen zorbalıkları sonucu “mutlu sona” ulaşması gibi birçok toplumsal alanda bu teorilerin temel tezlerinin izlerini bulmak mümkündür. 19. Yüzyılda başlayan tecavüzü bilimsel olarak açıklama çabaları da aynı düşünsel çemberin içinde varsayımlar üretmiştir. Erkek cinselliği “aktif hareketli”, kadın cinselliği de “pasif durgun” öge olarak tanımlanıp hormonlara bağlanmış (Geddes & Thomson, 1890), bunun sonucu olarak da erkekler sürekli ve sadece cinsel haz peşinde koşan otomatik avcılar, kadınlar da avlanan hayvan rolünü oynayan, kaçıp kovalanarak erkeğin avcılığını/gücünü test eden yaratıklar olarak tasvir edilmişlerdir. Bunlara göre kadınlar av esnasında “hayır” deyip naz yaparken aslında “evet” demektedirler (Ellis, 1903, 1933; Krafft-Ebing, 1886). Hatta daha ileri gidip kadınların hükmedilme ihtiyacı içinde oldukları ve bu yüzden naz yaparak erkek libidosunu uyarmak suretiyle tecavüze yol açmaya çalıştıklarını iddia edenler bile olmuştur. Kadınların doğal cinsel arzu-

larını saldırgan bir erkekle pasif rolü oynayarak yaşamak için gizli gizli tecavüze uğramak arzusunda olduklarını ileri süren bu bilim adamlarından en önemlisi de halen teorileri gerçeğin ta kendisiymiş gibi okunan ve hem akademide hem toplumsal alanda popüler olan Freud'dan başkası değildir (Freud, 1975).

Ataerkil toplumlarda zaten var olan kadın düşmanı fikirleri doğaya bağlama eğilimine bu şekilde bilimsel kılıflar da uydurulmuştur. Nitekim kadın hareketleri ortaya çıkıp bu fikirleri sorgulamaya başlana kadar kadın-erkek ilişkileri, cinsellik ve cinsel şiddet konuları bu çerçevede düşünülmeye devam etmiştir. 1970'lerde kadın hareketlerinden çıkan alternatif teoriler kurulu düzenin hoşuna gitmemiş olacak ki "bilim" tekrar atağa geçerek işin doğasının ne olduğunu bir kez daha açıklamak ihtiyacı duymuştur. İşte evrimsel tecavüz teorisi bu noktada ortaya çıkmış sosyobiyolojik bir teoridir. İlk sistematik çalışması 1975'de Edward O. Wilson (Wilson, 2000) tarafından yapılmış olan sosyobiyolojik teoriler insanların sosyal davranışlarını evrimsel biyolojik özellikleriyle açıklama ve bu biyolojik özellikleri/insan doğasını keşfetmek için de hayvan davranışlarını temel alma şeklinde özetlenebilir. Diğerkâmlık, saldırganlık, toplumdaki diğer bireylere bakım ve destek gibi sosyal davranışları inceleyen bu teoriler cinsel davranışları, bilhassa cinsel şiddeti de açıklama noktasına geldiklerinde kuşlara, böceklere, maymunlara, balıklara vs. bakarak çıkarımlarda bulunurlar: Bir anlamda gerçek dişi ve erkek köpeklerle bakarak mecazi "dişi ve erkek köpekler" neyi neden yapar sorularına cevap ararlar.

Bu teoriler hem toplumda saygı gören "bilimsellik" elbisesini giydikleri için hem de zaten var olan toplumsal inanışlarla örtüştükleri için çok da kolay popüler olabilmektedirler. Özellikle cinsiyet ayrımı/farklılığı ve bunun doğallığı üzerine kurulu teoriler çok rağbet görür (Brown-Travis, 2003a, s. 10). Nitekim 2000 yılında yayınlanan, bir biyolog (Randy Thornhill) ve bir antropolog (Craig T. Palmer) tarafından yazılan *A Natural History of Rape: Biological Basis of Sexual Coercion* (Tecavüzün Doğal Tarihi: Cinsel Zorlamanın Biyolojik Temelleri) isimli kitabın başka birçok akademik kitaba nasip olmayan

popülerliğe ulaşması da bu bağlamda ilginçtir. Peki, nedir bu kitapta savunulup akademide büyük tartışmalara, ana akım medyada da büyük ilgiye sebep olan tezler?

Kitap kısaca tecavüzün evrimsel bir strateji olduğunu, erkeklerin kadınları zorla hamile bırakmak suretiyle genlerinin devamını garanti-lemek için bu stratejiyi geliştirdiğini, bu stratejinin evrimsel olarak avantajlı bir davranış biçimi olduğunu ve tarihsel olarak tecavüz eden erkeklerin genleri devam ettiği için günümüz erkek nüfusunun bu eğilimi genetik olarak taşıdığını iddia eder. Bu ve benzeri teorilere göre tecavüz biyolojik bir dürtüdür; güç, şiddet ve tahakkümle değil cinsellikle ilgilidir ve uygun şartlar altında da bütün erkekler potansiyel tecavüzcüdür (Ghiglieri, 2000; Thornhill & Palmer, 2000). Kadınlar da bundan korunmak istiyorlarsa fazla çekici olmamaya özen göstermeli, buna göre giyinmeli, tehlikeli yerlere gitmemeli, erkeklerle sadece yalnız kalmayacakları kamusal alanlarda samimi olmalı ve davetkâr davranmamalıdır (Thornhill & Palmer, 2000, ss. 179–188). “Kusurlu” hareketlerde bulunurlarsa başlarına geleceğe şaşırmamalıdır çünkü bu doğanın kanunudur. Bu teori insanları çeşitli hayvan türleriyle karşılaştırıp hayvanlarda tecavüz olarak algıladıkları davranışları insan toplumlarında da görülebilir “doğal” davranış gibi göstermeye çalışır. Örneğin *mecoptera* adındaki bir tür sineğin erkeğinin dişisini çiftleşmeye ikna etmek için ona sunacak hediye bulamadığında onu çiftleşmeye zorlaması (Thornhill & Palmer, 2000, ss. 79–80) ya da erkek ördeklerin sergiledikleri zor kullanarak çiftleşmeye benzeyen davranışlar (Thornhill & Palmer, 2000, s. 143) evrimsel teoriyi savunanlar için tecavüzün ne kadar “doğal” bir üreme yöntemi olduğunu göstermek için yeterlidir. Yani bu bakış açısına göre bir davranış bazı hayvan türlerinde gözlemleniyorsa o davranış sosyalleşme öncesi insanın da tabiatında olan bir eğilim olmalıdır.

Bu teoriler tecavüz kurbanlarının çoğunun üreme için ideal yaş döneminde olduğunu, dolayısıyla tecavüzcülerin amacının cinsellikle bağlantılı üreme olduğunu da iddia ederler (Thornhill & Palmer, 2000, s. 73). Sosyobiyolojik yaklaşımlar sosyal bilimlerin cinsel şiddet ko-

nusundaki yaklaşımlarını eksik, ideolojik (feminist ideoloji) ve yanlış (Thornhill & Palmer, 2000, ss. 123–152) bulmalarına rağmen kendi ortaya koydukları tezlerde de ciddi sıkıntılar, göz ardı edilen ya da yanlış yansıtılan birçok gerçek ve ataerkil toplumsal değerlerin (yani ataerkil ideolojinin) yoğun etkisi tespit edilebilmektedir. Evrimsel teorilerin bu eksikliklerine dikkat çekmek ve genel olarak ileri sürdükleri tezlerin bilimsel olmaktan ziyade ataerkil değer sisteminden ve önyargılardan kaynaklı temelsiz iddialar olduğunu göstermek için yazılan eserlerin üzerinde durduğu birkaç önemli nokta vardır. Bu bağlamdaki ilk gözlem evrimsel/doğal seleksiyonun genlerin devamını sağlama yeteneği ile ilgili olup bu yeteneğin çevresel, ekolojik ve sosyal ortamla şekillendiğidir (Brown-Travis, 2003a, s. 7). Özellikle grup halinde yaşayan canlıların evriminde sosyal ortam büyük önem taşır. İnsan gibi canlılarda grubun bütünlüğünü ve devamını sağlamak hayatta kalmanın başlıca şartı olduğu için de gruba zarar verenler dışlanır. Hem kendileri hem de çocukları bunun sonuçlarına katlanmak durumunda kalırlar (Brown-Travis, 2003a, ss. 8–9). Dolayısıyla grup içinde yaşayan insan erkeklerinin hem tecavüzü bir üreme stratejisi olarak benimseyip grubun diğer fertlerinin refahını ve huzurunu bozup hem de o grubun içinde barınmaya devam etme, tecavüz sonucu doğan çocuklarının da grubun koruması altında hayatını sürdürme şansı oldukça düşüktür.

Diğer bir önemli nokta da evrimsel teorilerin kadınların (hayvanlarda da dişilerin) üreme ve evrim konusundaki etki ve gücünü yok saymalarıdır (Drea & Wallen, 2003). Bu noktada evrimsel teorilerin aslında kültürel-toplumsal değerlerden bağımsız, nesnel bilimsel teoriler olduğu iddiası çürümektedir. Bilhassa cinsel şiddeti ele alan sosyobiyojik teorilerin sırf erkek davranışları ve seçimleri üzerine yoğunlaşp kadınları aynı 19. Yüzyıldaki seksologlar gibi pasif, üreme seçimleri konusunda hiçbir rolü olmayan varlıklar halinde algılaması hem bilimsel olmayan, hem gerçekdışı hem de varılan sonuçların geçerliliğini ciddi şekilde şüpheye düşüren bir durumdur. Oysa kadınların hem kendi cinsel yaşam ve seçimlerini kontrol ettikleri hem de erkeklerin cinsel davranışları üzerinde etkileri olduğu, bunların öte-

sinde yavru yaşayabilirliğini belirleyen ana güç olduğu (ki erkeğin genlerinin devamı için de yavrunun yaşaması gerekli) birçok çalışma tarafından da gösterilmiş gerçeklerdir (Gowaty, 2003). İnsan davranışlarını anlamak için illaki evrimsel teorisyenlerin yaptığı gibi hayvanlara bakmamız gerekiyor olsa bile sadece erkeklerin evrimin yönünü belirlediği bir âlem görmeyeceğimiz kesindir. Nitekim hayvanlarla ilgili araştırmalar bir cinsin yarattığı çevresel problemlerin diğer cinsin üreme stratejilerini ciddi şekilde etkilediği, evrimin ancak bu şekilde devam ettiği ve üremedeki kontrolün tek bir cinsin elinde bulunmasının türün devamı açısından felakete neden olacağı sonuçlarını vermektedir (Gowaty, 2003, ss. 64–66). Üreme için eş seçimi hem kadın hem erkek için, ama özellikle yavruya daha fazla yatırım yapan dişi için, genlerinin devamı açısından önem taşır. Yavrunun hayatta kalabilme olasılığı iki cinsin de en iyi genleri olan eşi seçmesine bağlıdır. Seçilen bireylerle gerçekleşen üremeden meydana gelen yavruların hayatta kalma şansı çok daha yüksektir (Gowaty, 2003, ss. 66–70). Özellikle annenin üreme konusundaki seçim özgürlüğü arttıkça yavruların yaşama olasılığının ve annenin hayatı boyunca yaşayan yavru sayısının arttığı bulguları bulunmuştur (Gowaty, 2003, ss. 75–81). Genlerinin iyi olduğunu dişiye ispat etmek suretiyle onu kendisiyle üremeye ikna edemeyen bir erkeğin (ki evrimsel teoriye göre bile tecavüze başvuracak erkekler bu tür erkeklerdir) zor kullanarak dişiye hamile bırakması ve o türdeki çoğu üremenin bu şekilde gerçekleşmesi demek o türün sonunun gelmesi demektir. Çünkü bu durumda güçsüz/sağlıksız genleri olan erkeğin yavruları olacak ve bunlar da güçsüz olacağından zamanla türün nesli tükenecektir.

Kadınları/dişileri de evrim denkleminin içinde görüp buna göre değerlendirmeler yapıldığında görüldüğü gibi çok farklı bir resimle karşılaşırız. Bu resimde, örneğin kadınların her zaman seçici, erkeklerin her zaman saldırgan ve bütün erkeklerin potansiyel tecavüzcü olduğu çok geçerli olmayan iddialar olarak karşımıza çıkar. Mesela, insana en yakın bazı maymun türleri üzerinde yapılan araştırmalar, dişilerin daha rastgele üreme stratejileri izlediğini, tekeşliliği isteyen, bunun için bastıran tarafın erkekler olabileceğini gösterir (Kimmel,

2003). Dişilerin de üreme yetenekleri farklılık gösterdiği için erkeklerin seçici olduğu da birçok türde gözlemlenen bir gerçektir. Bunun en önemli nedeni de insanların da dâhil olduğu birçok türün erkeklerinin yavruların yaşamını sürdürmesi için yatırım yapıyor olmasıdır: Yavruları korumak ya da onlara yiyecek bulmak için kendi hayatını riske atarak yavrunun uzun ömürlü olması için çalışan bir baba, genleri kaliteli olan ve yavruya iyi bakabilecek olan anne adayları arasından seçim yapar (Brown-Travis, 2003b, s. 209). Erkeklerin etrafta dolaşıp rastgele tecavüzler yoluyla üreme yerine böyle yatırımlar yapıyor olmasının en önemli nedeni de baba koruması olmadan büyümek zorunda kalan yavruların tüm türlerde yaşama olasılığının ciddi şekilde düşük olmasıdır. Hatta günümüzün modern insan toplumlarında bile, etrafta yavruları parçalayacak vahşi hayvanlar olmamasına rağmen babasız çocukların yaşama, yaşasa bile düzgün bir hayata sahip olup kendisi de üreme şansı önemli oranda düşmektedir. Yapılan araştırmalara göre babanın yokluğu daha yavru dünyaya gelmeden bile yaşayabilirliği etkilemektedir: Babanın hamilelik sırasında annenin yanında olmaması bebeğin ölüm riskini dört kat arttırmaktadır (Alio vd., 2011). Dolayısıyla tecavüz sonucu doğan ve tek annenin bakımına mecbur kalan bir bebeğin (anne bebeği kabul etse bile) yaşama olasılığının pek yüksek olmadığı, buna göre de tecavüzün evrimsel teorisyenlerin iddia ettiği gibi çok etkili bir üreme stratejisi olamayacağı aşîkârdır (Brown-Travis, 2003b, s. 216).

Bunun yanında tecavüzü üremeye yönelik bir strateji olarak görmenin rakamsal bir temeli de yoktur. Çünkü Thornhill ve Palmer'ın iddialarının aksine günümüzde tecavüz kurbanlarının büyük çoğunluğu üreme yaşında/cinsiyetinde değildir. Çocuklar, erkekler, yaşlılar, vajinal dışındaki yollarla tecavüze uğrayanlar ve tecavüz sonrası öldürülenler, ki bu tecavüzlerin hiçbirinin hamilelikle sonuçlanması mümkün değildir, çıkarıldığında geriye kalan tecavüzler oldukça küçük bir yüzde oluşturmaktadır (Koss, 2003, s. 195).

Evrimsel tecavüz teorilerine yöneltilebilecek daha birçok teknik, tarihsel, bilimsel ve istatistiksel eleştiri olmakla beraber vurgulanması

gereken en önemli veri tecavüzün cinsellikten çok şiddet ve saldırganlıkla doğrudan ilişkili olmasıdır. Bu evrimsel teorisyenlerin iddia ettiği gibi ideolojik bir düşünce olmayıp sinekler, ördekler veya maymunlar üzerinde değil insanlar üzerinde yapılmış psikolojik çalışmaların ortaya koyduğu bilimsel bir veridir. Bu veri etrafında şekillenen sosyal öğrenme teorisi de burada bakacağımız ikinci teoridir.

II. Sosyal Öğrenme Teorisi

Sosyal öğrenme teorisi 1960'larda ünlü psikoloji profesörü Albert Bandura tarafından ortaya atılmış ve modern psikolojide bir çığır açmıştır. Şiddet ve saldırganlık eğilimlerinin çocukluktan itibaren yetişkin davranışlarını ve bu davranışların toplumdan aldığı tepkileri görerek öğrenildiğini ortaya koyan teori (Bandura, Ross, & Ross, 1961; Bandura, 1973), daha sonra yapılan cinsel şiddeti benzer şekilde açıklayan çalışmalara da temel teşkil etmiştir.

Bu araştırmalar insanların şiddet/cinsel şiddet konusundaki düşünce kalıplarının da cinsel uyarılma şekillerinin de cinsel şiddet içeren görüntü ve tecrübelerle maruz kalıp kalmamalarıyla bağlantılı olduğunu göstermiştir (Malamuth & Briere, 1986). Cinsel şiddetin bir toplumdaki algılanış biçimi ve bu algıların *Kırmızı Şapkalı Kız* örneğinde olduğu gibi masallar, hikâyeler, çizgi filmler, filmler, gazete haberleri, atasözleri, dildeki benzetmeler ve tüm bunların ve benzerlerinin etraftaki yetişkinler tarafından (ataerkil) yorumlanış tarzlarıyla çocukluktan itibaren bireylerin belleğine işlenişleri cinsel şiddeti yaratan, normalleştiren ve meşrulaştıran başlıca etmenlerdir. Pasif, tek önemli özelliği dış görünüşü-güzelliği olan, beyaz atlı prens tarafından kurtarılmayı bekleyen, zayıf ve çaresiz prensesleri, bunun karşılığında aksiyon, şiddet ve savaş ile kahraman olan süper kahramanları izleyerek büyüyen çocuklar kadınlara saygı duymayı, onları özgür iradeleri olan bireyler olarak görmeyi, şiddet dışında yollarla insanlarla iletişim kurmayı ne derece öğrenebilirler? “Dişi köpek kuyruk sallamadıkça...” diye başlayan vecizelerin olduğu bir toplumda kadına, kadının cinsel seçimlerine, cinsel saldırıya uğramasına nasıl bir bakış açısıyla

yaklaşılır; getirilen yorumlar hangi toplumsal inançları yeniden üretir ve bu üretim genç bireylere neler öğretir? Televizyondaki birçok popüler dizi ve filmde olduğu gibi *İffet* dizisinde İffet’in kendisine tecavüz eden sevgilisine hâlâ büyük bir aşk duyup onunla kavuşmak istemesini izleyenler bundan ne öğrenirler (Yüksel, 2012)?

Toplumdaki bireylerin bütün bu ve benzeri mesajlardan öğrendiği genel olarak toplumsal cinsiyetle özel olarak tecavüzle ilgili bir takım yalan-yanlış önyargılı yaklaşım ve inanışlara tecavüz efsaneleri adı verilmektedir (Blumberg & Lester, 1991; Burt, 1980) ve sosyal öğrenme teorisinin işaret ettiği cinsel davranışların bireyler tarafından öğrenilmesi sürecinde önemli roller oynarlar. Tecavüzün çok yaygın olmayan bir olay olduğu; kadınların tecavüze uğrama konusunda yalan söyledikleri (tecavüze uğradım diyen kadının aslında sonradan fikrini değiştiren kadın olduğu); tecavüzün çoğunlukla yabancılar-kurbanın tanımadığı erkekler- tarafından ve karanlıkta ya da ıssız yerlerde gerçekleştirildiği; kadınların giyim tarzları ve davranışlarıyla tecavüze davetiye çıkarttıkları; sadece genç ve güzel kadınların tecavüze uğradıkları; tecavüzcülerin bu eylemi cinsel açıktan gerçekleştirdikleri; kadınların kocaları ya da erkek arkadaşları tarafından tecavüze uğrayamayacakları; daha önce cinsel ilişkileri olmuş kadınların tecavüze uğrayamayacakları (uğradılsa da zaten bunu hak ettikleri); “hayır”ın aslında “evet” demek olduğu (kadınların tecavüz fantezisi olduğu); içkili ve kendinde olmayan bir kadınla cinsel ilişkiye girmenin tecavüz sayılmayacağı; kadın fiziksel olarak ciddi bir hasar görmediyse saldırının tecavüz sayılmayacağı; “gerçek” tecavüzcülerin sadece belli sosyo-ekonomik ve kültürel gruplardan gelen hasta ruhlu kişiler olabileceği (“Rape Myths,” n.d.) ve bunun gibi birçok efsane çeşitli yöntemlerle bireylere öğretilir. Gazetedeki bir tecavüz haberini okurken annesi veya babası “şu kadının tipine bak, giyinişine bak, bu halde dolaşırsan tabii tecavüze uğrarsın” şeklinde yorum yapan bir çocuğun büyüdüğünde bu tarz giyinen kadınlara tecavüz etmeyi normal karşılayacağı aşikârdır. Bu çocuğun tecavüz gibi bir şiddet eylemini gerçekleştirmiş bir erkeğe anne-babasından (genel olarak toplumdan) olumsuz bir tepki gelmemesi sosyal öğrenme teorisinin ön-

gördüğü gibi çocuğa bu şiddeti öğretmenin bir biçimi olmaktadır. Çocukluğunda dinlediği masalardan, seyrettiği film ve diziden, etraftan duyduğu kadınlar ve tecavüzle ilgili atasözü ve yorumlara kadar her yerden bu efsaneleri destekleyici sinyaller alan erkeklerin tecavüzü bir insanın bedensel bütünlüğüne, insan olarak değerine ve haklarına yapılmış bir saldırı olarak değil, evrimsel teorisyenlerin diliyle, seks ihtiyacı içinde olan bir erkek köpekle kuyruk sallayan bir dişi köpeğin cinsel faaliyeti gibi görmesi şaşırtıcı değildir.

Sosyal öğrenme teorisi deneyler ve verilerle genel olarak insan davranışlarının, özelde de cinsel saldırganlığın öğretilen/öğrenilen tutumlar ve hareketler olduğunu göstererek tecavüzün doğal bir üreme stratejisi değil toplum tarafından normalleştirilerek bireylerin zihnine aşıl原因 bir davranış biçimi olduğunu ortaya koyar. Öyleyse dünya üzerindeki birçok toplumda neden kadınlara yönelik her türlü şiddet, bilhassa tecavüz normal davranış biçimi olarak algılanmakta ve öğretilmektedir? Bu sorunun cevabını aramak için feminist teoriye bakmak gereklidir.

III. Feminist Teori

Feminist teori cinsel şiddetin kaynağını açıklamak için toplumsal cinsiyet rollerine, bu rollerin çerçevesi içinde kadınlığın ve erkekliğin tanımlanış biçimine, özellikle kadınlığın (kadınsılığın) pasiflik, zayıflık, bedensellik gibi, erkekliğin (erkeksiliğin) ise aktiflik, güçlülük, rasyonellik gibi niteliklerle tanımlanmasının önemine dikkat çeker. Ataerkil ve kadın düşmanı toplumlarda kadınlar bedenleriyle tanımlı, bedenlerinin açılması, örtülmesi, izlenmesi, saklanması, paraya dönüştürülmesi, yakınları olan erkekler, toplum ve hatta devlet tarafından kontrol edilmesi sıradan konular olan, insanın biraz altında varlıklar olarak görülürler. Kadınlar bir kategoridir, işlevleri de erkeklerin cinsel ihtiyaçlarını (toplumun da üreme ihtiyacını) karşılamaktır (Scully & Marolla, 2007, s. 60–61). Bu toplumların bakış açısına göre kadın bedendir ve bu beden erkek akrabalarının ve kocasının mülküdür (Inal, 2013). Mülkü korumak da kadının görevidir. Tecavüz eden

bir erkek, bir insanın bedensel bütünlüğünü ihlâl ettiği için değil başka bir erkeğin mülküne zarar verdiği için suçlu olabilir. Bu durumda kadının da koruması gereken mülkü koruyamadığından suça ortak olur.

Tecavüz tecavüzü gerçekleştiren erkek açısından problem teşkil etmez, hatta erkeksilik aktif cinsellikle, şiddete varan güç kullanımıyla tanımlandığı için kendisine uygun bir rol oynamış olur. Gündelik hayatta gayet rutin bir halde kullanılan küfür niteliğindeki kalıpların karşısındakinin annesine, kız kardeşine veya karısına tecavüz etme tehditleri içermesi ataerkil toplumsal bellekte tecavüzün ne denli sıradan bir güç ispat etme, karşısındakini alt etme yolu olarak algılandığının açık bir göstergesidir. Erkek adam küfürlerde sıkça kullanılan eylemi gerçekleştiren adamdır. Erkeksiliği bir şekilde şüpheye düşmüş kişinin kurtuluşu da bu eylemde saklıdır. Oynadığı bir dizide eşcinsel bir şarkıcıyı canlandırdığı için erkekliliğinin sorgulanmasından rahatsız olan şarkıcı Alişan'ın bulduğu çare bu anlamda aydınlatıcıdır: “Bu gayrolünü unutturmam için esaslı bir sevişme sahnesi çekmem gerekecek sanırım. Ya da tecavüz sahnesi. Aksi halde bu rol benim peşimi bırakmayacak” (Hararlı, 2005).

Tecavüzün normalleştirilmesi ve erkekler için mümkün kılınmasının en iyi örneklerinden biri de kadınlara karşı işlenen tecavüz suçlarının algılanışıyla erkeklerle karşı işlenen aynı suçun algılanışı arasındaki farktır. 2013 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde iki lise öğrencisinin bir partide sarhoş olup sızan bir kadına tecavüz ettikten sonra cezalandırılmaları bu bağlamda ilginç bir olaya sebebiyet vermiştir. Cezaya tepki gösteren ekonomi profesörü Steven E. Landsburg, tecavüze uğrayan kadının olayın bilincinde olmamasından dolayı zarar görmediğini ve şikâyet edecek bir durum olmadığını söyleyip kendinde olmayan bir kadının bedeninden erkeklerin faydalanmasında sakınca olmayacağını ima ederken (“Professor's Blog on Steubenville Rape Stirs Anger,” 2013) acaba sarhoş erkeklerin de aynı şekilde tecavüze uğramasını sakıncasız görür müydü? Veya dekolte kıyafet giyen bir kadının tecavüze uğrarsa şikâyet etmeye hakkı olmadığını söyleyen ilahiyat profesörü Orhan Çeker (“Dekolte Giyene Te-

cavüz Ederler,” 2011) belli bir biçimde giyinen bir erkeğin başka bir erkeğin tecavüzüne uğraması konusunda ne düşünür acaba? Bu sorular bu kişilere sorulmadığı için cevabını bilmemekle beraber toplumda genel olarak ne cevap verileceğini tahmin etmek güç değildir: Tabii ki öyle şey olmaz, hiçbir erkek tecavüze uğramayı hak etmez, bir erkeğin tecavüze uğramasında büyük sakınca vardır. Çünkü erkek bedeni başka erkeklerin kullanımı için değildir.

Kadın bedeni ise zaten erkeklerin kullanımı içindir, mesele hangi erkeğin kullanımına açık olduğu meselesidir. “Yapan” erkek ile “yapılan” kadının hikâyesi olan ataerkil ideolojide tecavüz (Brownmiller, 1975, s. 312) bir insana yönelik bir şiddet sorunu değil yapanın kim olması gerektiği sorunudur. Bu yüzden evlilik içi tecavüzü bir suç olarak hukuka sokmak da Batı ülkelerinde yüzlerce yıllık feminist mücadele sonucunda mümkün olmuş (Hasday, 2000), birçok ülkede ise halen mümkün olamamıştır.

Ataerkil ideolojiyi çok iyi özetleyen Cengiz Han’ın deyişiyle: “Bir erkeğin hayattaki en önemli işi düşmanlarını alt etmek, ... onlara ait her şeyi almak, ...dizleri arasındaki atlarına el koyup en çekici kadınlarını kollarına almaktır” (Brownmiller, 1975, s. 290). Bu resimde kadın atla eşdeğerdir, alınır, çalınır, alınıp-çalınması da bedeni üzerinde hak iddia eden erkekler arasındaki güç mücadelesidir. Kadın bedeni bu güç mücadelesinin geçtiği alanlardan biri olmaktan başka bir şey değildir. Ait olduğu erkeğin malıdır, güçlü olan erkek ona “sahip” olur.

Feminist teoriye göre ataerkil toplumlarda kadınların mal olarak algılanıp kadın bedeninin tecavüz gibi bir ihlâl maruz bırakılıyor olmasının nedeni de kadının toplum içindeki siyasi, ekonomik ve sosyal güçsüzlüğü ve kültürdeki kadın algısının ve kadın-erkek rollerinin bu güçsüzlüğün gölgesinde gelişmesidir (Ellis, 1989, s. 10). Tecavüzün çok görüldüğü toplumlarla hemen hemen hiç görülmediği toplumlar arasındaki fark da kadınların bu toplumlarda oynadığı rollerle ilgilidir. Endonezya’daki en büyük etnik gruplardan biri olan Batı Sumatra’daki Minangkabau toplumunu inceleyen Peggy Reeves

Sanday, bu toplumda tecavüz diye bir şeyin olmamasını kadınların ekonomik sistemde erkeklerle eşit roller oynamasına ve kamu alanındaki süreçleri erkeklerle birlikte şekillendirmesine bağlar (Sanday, 2003, s. 337). Minangkabau toplumunda anaerkil soy ve miras, anne-çocuk bağının korunması, her topluluğun kadın ve erkek liderleri olması gibi değerler temel değerlerdir. Atasözleri ve deyimler insan ilişkilerinde barışçılığı, dengeyi, uzlaşma aramayı ve güç kullanmamayı öğütler niteliktedir (Sanday, 2003, ss. 351–355). Minangkabau kadınları bu güçlerinden dolayı toplumsal normların ve kültürün şekillenmesine de etki edebilmekte, cinsel söyleme hâkim olabilmekte ve bu yüzden toplumsal normlar cinsel şiddeti kesinlikle hoş görmemekte, bu tip bir şeye kalkışan erkekler “evlenilemez” kategorisine sokulup sosyal ölüme mahkûm edilmektedir (Sanday, 2003, ss. 355–356). Dolayısıyla kimlerin baba olup genlerini devam ettireceği evrimsel teorilerin iddia ettiği gibi tecavüz edebilme yeteneği ile değil tecavüz edememe yeteneğiyle belirlenmektedir: Olay doğal seleksiyon değil kültürel seleksiyondur (Sanday, 2003, s. 342). Kültürün üretilmesinde kadınlar da rol oynayıp tecavüzü normalleştirmeyen bir kültür üretildiğinde tecavüz gerçekleşmemekte, tam tersine ataerkil toplumlarda olduğu gibi kadınlar güçsüz bırakılıp değerler erkek egemenliği altında belirlendiğinde tecavüz hayatın “normal” bir gerçeği haline gelmektedir.

Sonuç

“Normal” sözcüğü toplumsal normlara uygun, toplumun kabul ettiği demektir. Normal eşittir doğal, olması gereken ya da olması kaçınılmaz demek değildir. Toplumlar çeşitli sosyal, ekonomik ve siyasal nedenlerle neyi kabul ederlerse “norm” o olur ve “normal” olarak da o kabul edilir. Toplumların normal olarak kabul ettikleri davranış biçimleri ya da kurumlar sürekli yeniden üretilir ve sanki doğalmış, başka türlü bir şekli mümkün değilmiş gibi tüm bireylere öğretilir. Bilimsel, felsefi ve kültürel araçlar da bu “normalleştirme” sürecine sürekli katkılarda bulunurlar. Örneğin, kölelik insanlık tarihi boyunca birçok toplumda normal bir kurum olarak kabul edilmiştir. Aristo gibi

filozoflar köleliğin “doğal” olduğunu, bazı insanların doğası gereği köle olmaları gerektiğini iddia etmek suretiyle (Aristotle, 1998, ss. 15–19) köleliği normalleştirmiş, bu konuda bilimsel (özellikle evrimsel) teoriler geliştirilip bilimsel ırkçılıkla desteklenen kölelik (Thomas & Sillen, 1972) yakın tarihe kadar “normal” bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla “normal” adı altında her önümüze konanın doğal, kaçınılmaz, değiştirilemez, olması gerektiği gibi ya da günümüzün etik anlayışına göre iyi ve güzel olması gibi bir durum söz konusu değildir.

Toplumlar hiyerarşik ilişkileri kurumsallaştırıp belli kesimleri ırkından, cinsiyetinden, sınıfından veya cinsel tercihten dolayı ayırmacılığa, baskı ve zulme maruz bırakmaya, bu kesimlerin emeğini, bedenini sömürmeye ve bu sömürüyü normalleştirmeye meyillidirler. Tecavüz de bu tür süreçlere mükemmel bir örnek teşkil eder. Tarih boyunca kadınların cinsiyetlerinden dolayı gördükleri bir zulüm türüdür. Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel mecralardan, bilhassa kamu alanından kadını (evinden dışarı çıkarsa tecavüze uğrayabileceğine ilişkin korkular aşılanmak suretiyle) dışlayıp eve kapatmak, bedenini, cinselliğini, emeğini ve üreme fonksiyonlarını erkek tahakkümü altına sokmak için kullanılmış ve bilimsel olduğunu iddia eden teorilerle ve diğer toplumsal araçlarla normalleştirilmiş bir şiddet biçimidir. Cinsel bir şiddet türü olması tecavüzü “doğal” ya da “evrimsel” yapmaz ve meşrulaştırmaz.

Tecavüzün normalleştirilip mümkün kılınması, kadınların sosyo-ekonomik ve siyasi güçsüzlüklerinden kaynaklanan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve bu eşitsizliklere bağlı olarak toplum tarafından tekrar tekrar üretilip bireylere sosyal öğrenme yoluyla öğretilen ataerkil efsanelerle gerçekleşmektedir. Tecavüzün gerçekleşmemesi de kadınların sosyal, ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesi, toplumsal değerlerin üretilmesinde söz sahibi olması ve üretilecek toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı değerlerin gelecek nesillere öğretilmesiyle mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Alio, A. P., Mbah, A. K., Kornosky, J. L., Wathington, D., Marty, P. J., & Salihu, H. (2011). Assessing the impact of paternal involvement on racial/ethnic disparities in infant mortality rates. *Journal of Community Health*, 36(1), 63–68.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs: Prentice- Hall.
- Bandura, A., Ross, D., & Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(3), 575–582.
- Blumberg, M. L., & Lester, D. (1991). High school and college students' attitudes toward rape. *Adolescence*, (103), 727–729.
- Brownmiller, S. (1975). *Against our will: Men, women and rape*. New York: Simon and Schuster
- Brown-Travis, C. (2003a). Talking evolution and selling difference. In C. Brown-Travis (ed.), *Evolution, gender, and rape* (p. 3–27). Cambridge and London: MIT Press.
- Brown-Travis, C. (2003b). Theory and data on rape and evolution. In C. Brown-Travis (ed.), *Evolution, gender, and rape* (p. 207–220). Cambridge and London: MIT Press.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230. doi:10.1037/0022-3514.38.2.217.
- Dekolte giyene tecavüz ederler. (2011, 16 Şubat). *NTVMSNBC*. Nisan 2014 tarihinde, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25182961/> adresinden erişildi.
- Drea, C. M., & Wallen, K. (2003). Female sexuality and the myth of male control. In C. Brown-Travis (ed.), *Evolution, gender, and rape* (s. 29–60). Cambridge and London: MIT Press.
- Ellis, H. (1903). *Studies in the psychology of sex: Analysis of the sexual impulse, love and pain, the sexual impulse in women* (Vols. 1–VI, Vol. III). Philadelphia: F.A. Davis Company.
- Ellis, H. (1933). *Psychology of sex*. London: Heinemann
- Ellis, L. (1989). *Theories of rape: Inquiries into the sources of sexual aggression*. New York, Washington, Philadelphia and London: Hemisphere.
- Freud, S. (1975). *Three essays on the theoryof sexuality*. (J. Strachey, ed. & trans.). New York: Basic Books.
- Geddes, P., & Thomson, J. A. (1890). *The evolution of sex*. New York: Humbolt.
- Ghiglieri, M. P. (2000). *The Dark side of man: Tracing the origins of male violence*. Cambridge: Helix Books.

- Gowaty, P. A. (2003). Power Asymmetries between the sexes, mate preferences, and components of fitness. In C. Brown-Travis (ed.), *Evolution, gender, and rape* (p. 61–86). Cambridge and London: MIT Press
- Hararlı, D. (2005, March 29). Gay’i unutturmam için sevişme sahnesi gerek. *Hürriyet*. 2 Kasım 2013 tarihinde, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/03/29/620638.asp> adresinden erişildi.
- Hasday, J. E. (2000). Contest and consent: A Legal history of marital rape. *California Law Review*, 88(5), 1373–1505.
- Inal, T. (2013). *Looting and rape in wartime: Law and change in international relations*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kimmel, M. (2003). An unnatural history of rape. In C. Brown-Travis (ed.), *Evolution gender, and rape* (p. 221–233). Cambridge and London: MIT Press.
- Koss, M. P. (2003). Evolutionary models of why men rape: Acknowledging the complexities. In C. Brown-Travis (ed.), *Evolution, gender, and rape* (p. 191–205) Cambridge and London: MIT Press.
- Krafft-Ebing, R. (1886). *Psychopathia sexualis: Eine Klinisch-Forensische Studie*. Stuttgart: Verlag Von Fredinand Enke.
- Malamuth, N. M., & Briere, J. (1986). Sexual violence in the media: Indirect effects on aggression against women. *Journal of Social Issues*, 42(3), 75–92.
- Perrault, C. (1993). *The Complete tales of Charles Perrault*. New York: Clarion.
- Professor’s Blog on Steubenville Rape Stirs Anger. (2013, April 4). *CBS News*. Retrieved April 4, 2014, from <http://www.cbsnews.com/news/professors-blog-on-steubenville-rape-stirs-anger/>
- Rape Myths. (n.d.). *Women against violence against women*. Rape Crisis Centre. Retrieved April 15, 2014, from <http://www.wavaw.ca/mythbusting/rape-myths/>
- Sanday, P. R. (2003). Rape-free versus rape-prone: How culture makes a difference. In Brown-Travis (ed.), *Evolution, gender, and rape* (p. 337–361). Cambridge and London: MIT Press.
- Scully, D., & Marolla, J. (2007). Riding the Bull at Gilley’s: Convicted rapists describe the rewards of rape. In J. M. Henslin (ed.), *Down to Earth Sociology* (p. 48–62). New York: Free Press.
- Thomas, A., & Sillen, S. (1972). *Racism and psychiatry*. New York: Brunner/Mazel.
- Thornhill, R., & Palmer. (2000). *A Natural history of rape: Biological bases of sexual coercion*. Cambridge: MIT Press.
- Wilson, E. O. (2000). *Sociobiology: The New synthesis* (25th Anniversary.). Cambridge: Harvard University Press.
- Yüksel, N. A. (2012). Aşk Herşeyi Affeder mi? Türk Televizyon Dizilerinde Normalleştirilen Bir Saldırı Olarak Tecavüz. In *Gender Equality and the Law*. Famagusta, North Cyprus: Eastern Mediterranean University.

KADINA YÖNELİK ŞİDDET: ALİCE WALKER’IN MOR RENK VE AYLA KUTLU’NUN ZEHİR ZIKKIM HİKAYELER ESERLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Nazife Aydınoglu

Yrd.Doç.Dr. İzmir Üniversitesi, nazife.aydinoglu@izmir.edu.tr

Özet

Kadına yönelik şiddet ülkemizde ve dünyada önemli bir sorun olarak süregelmektedir. Daha önceleri sosyal ve kültürel nedenlerle dile getirilmeyen bu konu son yıllarda konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmış ve boyutlarının büyüklüğü ile hem hayret hem de korku uyandırmıştır. Bu çalışma istatistiklere göre her altı kadından birinin maruz kaldığı şiddet konusuna yazın yoluyla bakmaya çalışmıştır. Örneklem olarak seçilen iki eserden ilki Çağdaş Amerikalı siyahî kadın yazar Alice Walker’ın *The Color Purple (Mor Renk)* adlı romanı, ikincisi Türk kadın edebiyatının öncülerinden olan Ayla Kutlu’nun *Zehir Zıkkım Hikayeler* adlı öykü kitabıdır. Bu eserlerde yer alan kadına yönelik şiddet, bu şiddetin boyutları, çeşitleri, nedenleri, kadının şiddete gösterdiği tepki karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Türk toplumu ve Amerikan toplumunda şiddet olayının benzer şekillerde ve benzer nedenlerle var olduğu saptanmıştır. Göze çarpan en önemli farklılık kadının şiddete gösterdiği tepkide bulunmuştur. Alice Walker, kadının sosyal ve ekonomik statüsünü yükselterek ve kadınlar arasında dayanışma sağlayarak şiddetten kurtulmayı vurgularken, yaşadığı coğrafyanın gerçeklerini çok iyi bilen Ayla Kutlu, daha karamsar bir tablo çizerek ekonomik ve eğitim düzeyleri ne olursa olsun kadınların şiddetin çeşitli şekillerine maruz kalmayı önleyemeyeceklerini, ya bunu kabullenmek ya da derin kuyuların sessizliğinde huzur aramak zorunda bırakıldıklarını dile getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, kadına yönelik şiddet, Alice Walker, Ayla Kutlu.

Giriş

Kadına yönelik şiddet, ataerkil düzende her zaman var olmuş ama dile getirilmesi ve çözüm aranması yüzyıllar almış, Türkiye gündemine oldukça yeni girmiş ve son yıllarda yoğun olarak tartışılmaya

başlamış evrensel bir sorundur. Sorun aynı olsa da farklı toplumlarda farklı anlamlara gelen kadına yönelik şiddetin tanımı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesi Bildirgesi’nde şöyle yapılmıştır:

“Kadına yönelik şiddet, cinsiyete dayanan, kadına fiziksel, cinsel, ruhsal zarar veren ve inciten ya da zarar verme ve incitme olasılığı bulunan toplum içerisinde ya da özel yaşamında ona baskı uygulanması ve özgürlüklerinin keyfi olarak kısıtlanmasına neden olan her türlü davranış ve bu davranışlarda bulunma tehditleridir.”¹

Ülkemizde 8.13.2012 tarih ve 6284 no’lu “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” çerçevesinde yapılan tanım, kadına yönelik şiddeti, genel şiddet kapsamı ile birleştirerek biraz daha ayrıntılı olarak verir:

“Kadına yönelik şiddet: Kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu Kanunda şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranışı”

“Şiddet: Kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı”²

Dünyada ve ülkemizde kadına yönelik şiddetin resmi olarak tanınması ve şiddet uygulayanların kanun yoluyla cezalandırılmaları ne yazık ki bu şiddeti durduramamıştır. WHO tarafından dünya çapında yapılan bir araştırmada “15-49 yaşları arasındaki kadınların yaşamlarının bir döneminde %15-71 oranları arasında aile içi şiddete uğradık-

¹ UN Declaration on the Elimination of Violence against Women, Article, 1993

² Ailenin Korunmasına ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun (Tarih:8/3/2012, Sayı:6284, Madde:2)

ları tespit edilmiştir.³ Aile içi şiddetin genellikle saklı tutulduğu ve polise bildirme oranının 1/10 olduğu göz önüne alınırsa kadına yönelik şiddetin boyutlarının bilinenden daha vahim olduğu anlaşılr.⁴ Özellikle Doğu kültürlerinde kadına yönelik şiddet yaşamın bir parçasıdır ve birçok kadın bunu doğal kabul eder. Ülkemizdeki “Kocamdır, beni döver de sever de” sözünün kadınlar arasında kabul görmesinin yaygınlığı bunun bir göstergesidir.

Kadını Yönelik Şiddet oldukça yeni gündeme gelen bir konu olsa da, hemen hemen tüm kültürlerin yazınında başından beri önemli bir tema olarak yer almıştır. Amerikalı yazar Alice Walker’ın *Mor Renk (The Colour Purple)* ve Türk yazar Ayla Kutlu’nun *Zehir Zıkkım Hikayeler* isimli eserleri, bu iki kültürde kadına yönelik şiddetin her türünü ele alan çarpıcı örnekler olarak verilebilir. Bu çalışmada adı geçen bu iki yazar ve eserlerden yola çıkarak kadına yöneltilen şiddet, bu şiddetin çeşitleri, boyutları, nedenleri, bireysel ve toplumsal tepkiler karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Ayrıca kadınlar arası güç ilişkileri ve bunların kadına yansımaları, tüm engellere ve yoksunluklara karşı kadınların ayakta kalma yolları ve çabaları ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, iki farklı toplumda kadına yöneltilen şiddet ve buna gösterilen tepkiler konusunda benzerlikleri ve farklılıkları, kadının çıkmazlardan kurtulma yollarını araştırarak, toplumumuzun ve dünyanın önemli sorunlarından biri olan kadına yönelik şiddetin azalmasına yönelik ortak paydalar bulabilmektir.

Kadına Yönelik Şiddet ve İki Roman

Çağdaş Amerikalı siyahî kadın yazar Alice Walker, 1983 yılında Pulitzer ödülü alan *Mor Renk (The Color Purple)* adlı kitabında kadına yöneltilen şiddetin her türünü işlemektedir. Romanın ana kişisi

³ WHO, Violence against Women, Intimate partner and sexual violence against women, Fact Sheet No: 239, 2012, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs239/en/>

⁴ Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor; U.S. Department of State, 8 March 2006

Celie, cinsel, fiziksel, ekonomik ve psikolojik şiddete maruz kalmasına rağmen pes etmez; azmi ve kadın dayanışması yardımıyla önce bedeninin ve daha sonra gücünün ayırdına vararak kendi ayakları üzerinde durmayı başarır. Türk kadın yazınının öncülerinden olan Ayla Kutlu, 1990 yılında *Sen de Gitme Triyandafilis* adlı öykü kitabıyla Sait Faik Hikâye ödülünü almıştır. Bu kitabında ve *Zehir Zıkkım Hikâyeler* adlı öykü kitabında yer alan öykülerinde genellikle kadınları ve sorunlarını ele almış, cinsel olarak örselenen ve dışlanan kadınların hayata tutunma çabalarını, başaramayanların kuyuların derinliklerinde teselli aramalarını çok kültürlü Antakya coğrafyası içinde betimlemiştir.

Kız Çocuklarının Doğmadan Önce Başlayan Kötü Kaderi

Bu eserlerde inceleyeceğimiz erkek lehine cinsiyet ayrımcılığı bazı ülkelerde daha çocuk doğmadan başlar. Kore’de yapılan bir araştırmada bebeğin kız olarak tespit edildiği hamileliklerin %30’unun sonlandırıldığı, bebeğin erkek olduğu tespit edilen hamileliklerin ise %90’ında normal doğum ile sonuçlandığı bulunmuştur.⁵ Türkiye’de erkek çocuk sahibi olmak kız çocuğu sahibi olmaktan daha üstündür. Bazen kadınlar kız doğurdukları için horlanırlar, ihmal edilirler ve hatta dövülürler. Ayla Kutlu’nun “*Matmazel Dimitra’nın Bitmemiş Hikâyesi*” öyküsünde Nadya Hanım beşinci kızını doğurduğunda önce kendisi sonra beş kızı kocası tarafından sıra dayağına çekilir (Kutlu, 2003, s. 51). Sonunda altıncı çocuğu erkek olduğunda kocası tarafından yere göğe sığdırılamaz, kutlamalar yapılır, türlü hediyeler alınır (Kutlu, 2003, s. 54). Alice Walker’ın *Mor Renk* romanında böyle bir ayrımdan söz edilmez. Gerçekten de Batı kültürlerinde ve Amerikan toplumunda böyle bir ayırım dikkati çekmez.

Doğumdan önce başlayan bu ayrımcılıktan kız bebekleri çok küçük yaşlardan itibaren paylarını alırlar. Kutlu, “*İpekböceği Bakıcısı*” adlı öyküsünde kız bebeğin ateşlendiğinde doktora götürülmediğine

⁵ UN General Assembly, 61st Session. *Secretary General’s Study on Violence against Women. Paragraph 120*

değindir. “Kızdır, Allah ne isterse o olur” (Kutlu, 2003, s. 222) diyerek kaderine terk edilen bebek ölmez ama duyma ve konuşma yetisini kaybeder. Babanın öfkesinden payını alanlar genellikle kız çocukları olur ve sudan sebeplerle dayak yerler; örneğin “*Ful ve Kül*” öyküsündeki Elmas yemeğini yemedi diye, peşinden bir oğlan dolaştı diye dayak yer (Kutlu, 2003, s. 186).

Kadın ve Evlilik

Kız çocuklarının aile içindeki düşük konumları evlenip koca evine gittiklerinde iyice kötüleşir. Evlenince kocaya kayıtsız şartsız itaat etmek, onun üstünlüğünü kabul etmek şarttır. Hem Amerikan toplumunda hem de Türk toplumunda kadın olmak zordur, bir kadından hem her şey olması beklenir, hem de hiçbir şey. Kutlu bunu öz bir şekilde şöyle ifade eder. “Kadın hem akıllı olacak, hem aptal görünecekti. Hem saygılı hem kimliksiz, hem usta hem acemi, hem dişi hem cinsiyetsiz olmalıydı. Bu görünüm ve hallerin zamanını ve yerini de kendisi belirlemeliydi” (Kutlu, 2003, s. 37). *Mor Renk* romanındaki Harpo, kadının görevinin çalışmak olduğunu, erkeğin çalışmasına gerek olmadığını “Kadın dediğin çalışır. Ben erkeğim” (Walker, 2004, s. 21) sözleriyle özetler. Karısı ona biat etmediği için çok mutsuz olan Harpo’ya göre kadın kocasının dediği her şeyi yapmalıdır. Bir gün üvey annesine derdini anlatırken “O benim karım. Onun benim dediğimi yapmasını isterim. Tıpkı senin babamın her dediğini yaptığın gibi” diyerek yakınır (Walker, 2004, s. 60). Babasının kadınlara olan tutumu son derece açıktır. “Kadın dediğin çocuk gibidir. Onlara hadlelerini bildirmelisin. Bunun en iyi yolu onlara bir temiz dayak çekmektir” (Walker, 2004, s. 35).

Kutlu, kadından beklenileni ve kadının insan yerine konmadığını “*Yaşamın Şiiri*” öyküsünde Dilber’in ağzından şöyle verir: “Merhaba! Ben Dilber. Adımı iyi algıladınız mı? Bu ad benim güzel olmam, satılırken iyi para getirmem ve kocamı güzel bir dişiye sahip olduğu hoşnutluğu ile tavlama için konmuş olmalı. İnsan olmanın başka, kadın olmanın başka değerlerle oluştuğuna inanan bir çevrede

ve ailede yetiştim. İnsandan kastedilen o güçlü, yetkin, eşsiz.... erkeklerimizdir” (Kutlu, 2003, s. 141). İnsan olarak kabul görmeyen kadının evlendikten sonra baba evine dönmesi söz konusu değildir. Duvakla çıkılan baba evine kefenle dönülür. Kutlu, köşeye sıkışıp kalmış, eziyet çeken kadınların neden ölmek istediklerini anladığını şöyle ifade eder: “Kız olsa, kefenle baba evine dönme tehdidiyle zehir yiyip, zehir içecek. Sanki kefenle dönülebilir de. Çözülmez düğümlerle bağlıyor yaşam kuralları insanı. Tutsak bir hayatın içinde dayakla, aşağılanmakla, bıkkınlıkla, ilgisizlikle debelenmek, yaşamı seçmek midir?” (Kutlu, 2003, s. 248)

Kadın ve Fiziksel Şiddet

Kadına uygulanan fiziksel şiddet inanılmaz boyutlarda ve kelimelere dökülemeyecek denli vahşidir. Walker ve Kutlu’dan birkaç satır bu vahşetin boyutları hakkında ipucu verebilir: “Beni çocuklarını dövdüğü gibi döverdi... Celie kemeri getir derdi. Çocuklar dışarıdan duvarın deliklerinden içeri görmeye çalışırdı. Tüm yapabildiğim ağlamamaya çalışmaktı” (Walker, 2004, s. 23). “Bağırarak ağlamaya başladın anne. Bu babamı daha çok öfkeliendirdi. Dayağın sınırlarını genişletti..., tekme, küfür, yumruk...Ardından saçlarını eline doladı. Saçların yolunuyordu” (Kutlu, 2003, s. 43).

Kadına şiddet uygulayanlar yalnızca babalar ve kocalar değildir. Üvey anne ve Türk toplumunda özellikle kayınvalide şiddeti dillere destan olmuştur. Kutlu’nun “*Piç*” öyküsündeki sağır ve dilsiz Zühre’nin üvey annesi Azize Hanım onun gayri meşru bir çocuğa hamile olduğunu fark ettiğinde onu öyle bir döver ki, yaptığını görünce kendisi de dehşete düşer: “Saçlarını tutam tutam hem de derisiyle yolmuşum. Gözleri şiş, mor. Yürüyemiyor, doğrulamıyor...” (Kutlu, 2003, s. 175). Kutlu’nun “*Tanıklar*” adlı öyküsünde bir kadın iki çocuğunun yanında, yan odada kendi annesi otururken kocası tarafından dövülür. Bu arada odada bulunan kayınvalide “oğlunun gücü, aile reisliği, erkekliği, babalığı, onuru ve kendi yeri için” dayağın şiddetini arttırması için oğlunu “Vur oğlum... Ne kadar soysuz olduğu çocukları-

na verdiği terbiyeden belli. Başka türlü akıllanmaz bu kadın. Sana layık olmadığını her zaman söylerim zaten. Bildir haddini şunun” sözleriyle yüreklendirir (Kutlu, 2003, s. 43).

Walker’ın romanında kadının maruz kaldığı başka bir şiddet türünden söz edilir. Bu devletin uyguladığı bir şiddettir. Siyah bir kadın olan Sophia belediye başkanının karısı olduğunu sonradan öğrendiği beyaz bir kadının emrini yerine getirmediği için hapse atılır ve ölesiye dövülür. “Sophia’yi gördüğümde onun nasıl olup hala nefes alabildiğine şaşırdım. Kafasını kırmışlardı, kaburgalarını kırmışlardı. Burnu kırılmış, yamulmuş, gözünün biri kör edilmişti. Tepeden tırnağa tüm vücudu şişmişti. Dili benim kolum kalındığında şişmiş, dişlerinin arasından bir lastik gibi sarkıyordu. Konuşamıyordu. Vücudu patlıcan rengine dönmüştü (Walker, 2004, s. 82).

Kadın ve Sosyal Şiddet

Kadına yönelik şiddetin bir başka türü onu bazı haklarından mahrum etmektir. Kız çocuklarının okula gönderilmemesi bunlardan biridir. Ülkemizde kız çocuklarının okula gönderilmesi konusuna büyük önem verilmektedir. Bu konuda yapılan çeşitli kampanyalar sayesinde kadınlar arasında okuma-yazma oranları oldukça yükselmiştir. Yine de kadın erkek arasında oransal farklılıklar görülür. Okuma yazma bilmeme oranı kadınlar arasında %8.40, erkekler arasında %1.74’dir. Ayla Kutlu ve Alice Walker eserlerinde bu konuya da değinirler. “Kız okutmak da ne demekmiş? Okusun da gözlerini kör mü etsin?” (Kutlu, 2003, s. 52).

“Karnım büyümeye başladığında babam beni okuldan aldı. Okulu sevdiğim umurunda değildi. Sen zaten okulu sürdüremeyecek kadar aptalsın dedi” (Walker, 2004, s. 11). Nettie misyoner olarak Afrika’ya gittiğinde de aynı tutumu görür: “Olinkalar kızların eğitime inanmıyorlar. Bir anneye niye böyle düşündüklerini sorduğumda, ‘Bir kız tek başına hiçbir şeydir, ancak kocası olduğunda bir değer kazanır’, dedi” (Walker, 2004, s. 140). Bu yanıt kadının bağımsız bir kimliğinin olmadığını, ancak birisinin annesi ya da karısı olarak var olabileceği an-

lamına gelir. Bu nedenle onun eğitimi için para ve zaman harcamaya gerek yoktur.

Kadın ve Cinsel Şiddet

Kadına yönelik şiddetin en yaygın türlerinden biri de ne yazık ki tecavüzdür. Son yıllara kadar tecavüz kurbanları, lekelenmekten, toplum dışına itilmekten korktukları için haklarını yasal yollardan aramaktan çekinmişlerdir. Cinsel şiddetin boyutlarının ne denli büyük olduğu yeni yeni fark edilmeye başlamıştır. Dünya çapında her altı kadından birinin tecavüze uğradığı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde ensest ve çocuk istismarı vakalarının görünenden çok fazla olduğu tahmin edilmektedir. İstatistiklere göre Amerika Birleşik Devletlerinde 6 kadından 1'i tecavüze uğramaktadır.⁶ 10 tecavüz vakasından yalnızca 1'i erkeklere yöneliktir. Cinsel saldırıya ve tecavüze uğrayanlardan %15'i 12 yaşın altında, %29'u 12-17 yaşları arasında, %44'ü 18 yaşın altında, %80'i 30 yaşın altındadır. En riskli yaş grubu 12-34 yaşları arasındadır.⁷ TÜİK'in 2012 istatistiklerine göre Türkiye'de cinsel şiddete uğrayan kadınların oranı %15,3'dür. %22,8 ile Orta Anadolu bu oranın en yüksek, %8,7 ile Batı Marmara en düşük olduğu bölgemizdir.⁸ Törelere tecavüzcü yerine kurbanı cezalandırdığı bazı bölgelerde bu sayının çok daha yüksek olmasından korkulmaktadır.

Kutlu ve Walker'ın kadına yönelik şiddetin hemen hemen her türünü işledikleri eserlerinde cinsel şiddeti vurgulamaları kaçınılmazdır. Kutlu'nun "*Kara Kayalar*" öyküsünün daha ergenliğe ulaşmamış yetim ve öksüz kızı Papatya, teyzesinin oğlu tarafından tecavüze uğradığını ve bunu başkalarına söylerse evden atılmakla tehdit edildiğini anlatır. Ayrıca teyzesinin kocasının yedirdiği ekmeğin karşılığı olarak zaman zaman odasına geldiğini ekler (Kutlu, 2003, s. 20). Zavallı kız askere gitmiş olan teyzesinin oğlunun döndüğünde kendisiyle evlene-

⁶ National Intimate Partner and Sexual Violence Survey, 2010 Summary Report, p.1

⁷ Rape, Abuse and Incest National Network (RAINN) calculation based on 2010 National Crime Victimization Survey. Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice Department of Justice

⁸ TÜİK 2012 İstatistiklerle Kadın

ceği umar ve bu arada dağlarda kamyon şoförlerine cılız çocuk vücudunu satarak üç beş kuruş çeyiz parası biriktirmeye çalışır. Tüylar ürperten bu öykünün sonunda kızcağız bir kamyon şoförü tarafından cinsel ilişki sırasında kayalar üzerinde adamın hoyratlığı yüzünden öldürölür (Kutlu, 2003, s. 30). Walker'ın romanının ana karakteri Celie de tecavüz kurbanıdır. 14 yaşında, annesinin hastalandığı bir gün, sonradan üvey olduğunu öğrendiğı babası tarafından tecavüze uğrar. Babası odasına gelerek “Annenin yapamadığını sen yapacaksın diyerek” tecavüz eder. Daha ne olup bittiğinin farkına varamayan Celie canı yandığı için ağlamaya başladığında “Çeneni kapa ve buna alış” diyerek susturulur ve hemen ardından adamın otoritesini sergileme arzusunu yerine getirmek için bacaklarının arasından süzölen kanlar ayakkabısının içine dola dola adamı tıraş etmeye zorlanır (Walker, 2004, s. 3).

Kadın ve Psikolojik Şiddet

En az fiziksel ve cinsel şiddet kadar kadına zarar veren başka bir şiddet türü de psikolojik şiddettir. Bu şiddetin kapsamına “bağırarak, küfür etmek, hakaret etmek, ailesiyle, akrabalarıyla, komşularıyla, arkadaşlarıyla ya da başkaları ile görüştürmemek, eve kapatmak, küçük düşürmek, çocuklarından uzaklaştırmak, kıskançlık bahanesiyle sürekli kontrol altında tutmak, başka kadınlarla kıyaslamak, kadının nasıl giyineceğı, nereye gideceğı, kimlerle görüşeceğı konusunda baskı yapmak, kadının kendini geliştirmesine engel olmak gibi eylemler” girer.⁹ Kutlu ve Walker eserlerinde psikolojik şiddete birçok örnek verir: “Hiçbir işe yaramayan iblisin biri olduğumu söylüyor. Bugün ikinci bebeğimi de alıp götürdü, bu seferki oğlandı. Öldürdüğünü sanmıyorum... Göğüslerimden sütler akıyor. Niçin adam gibi görünmüyorsun. Üstüne bir şeyler giy. Ne giyeyim ki? Giyecek hiçbir şeyim yok” (Walker 2004, s. 5). Üç dili edebiyatı ve sanatıyla bilen, çalışıp iyi para kazanan, çocuklarını yetiştiren Dilber'in işsiz, aylak kocasının ona söylediğı sözler inanılmazdır: “Kadın mısın sen? Kocana karşı

⁹ T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü , Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı, pp.7-8

görevlerin olduğunu bilmiyor musun? ... İşe yarar tek şeyin bir deliğin olmasıydı. Ardarda çocuk kundadın, onu da gevşettin!” (Kutlu, 2003, s. 45). Celie’nin evden ayrılmak istemesine kızan kocasının onu aşağılayıcı sözleri benzer biçimde yaralayıcıdır: “Neyin var ki güveniyorsun? Çirkinsin. Etin kemiğine yapışıyor. Komik bir vücudun var. İnsanlarla bir çift laf etmesini bilmezsin... Yemek pişirmesini de bilmezsin. Gördüğün bu ev ilk karım öldüğünden beri temizlik yüzü görmedi. Hangi şapşal ve geri zekâlı seninle evlenmek ister. Gidip de ne yapacaksın. Kim olduğunu sanıyorsun? Haline bak. Siyahsın, fakirsin, çirkinsin, Allahın belası bir kadınsın... Sen bir bok etmezsin” (Walker, 2004, ss. 186-87).

Kadına eziyet etmenin bir başka yolu da üzerine başka bir kadın getirmektir. Özellikle doğu kültüründe kuma getirmek yaşamın bir parçasıdır. Hem Kutlu hem Walker bu yaraya parmak basarlar. “O günlerde benim pezevenk üstüme karı getirdi. Birbirimize girdik.... Onlar odaya kapanıyor; ben öbür küçük odada zindana düşmüş gibiyim. Anama babama haber salıyorum, oralı degiller” (Kutlu, 2003, s. 56). *Mork Renk*’te Celie’nin kocası, eski sevgilisi hastalanınca alıp onu eve getirir ve Celie’nin ona bakmasını ister. Beklenenin tersine bu olay kocasını hiç sevmeyen Celie’yi üzmez. Aksine şarkıcı olan Shug’ı görmek arzusuyla yanıp tutuşmaktadır. Daha sonraları bu iki kadın arasındaki dayanışma Celie’nin etrafındaki zincirleri kırıp bağımsız bir kadın olmasını sağlar.

Kadına Yönelik Şiddetin Nedenleri

Bu iki eserde de kadının her tür şiddete sıklıkla maruz kaldığı örneklerle gösterilmiştir. Peki, bu şiddetin nedenleri nelerdir? Bu soruyu eserlerden örneklerle yanıtlamaya çalışmadan önce hatırlanması gereken bir nokta vardır. Kadına yönelik şiddet, cinsiyetler arası güç ilişkilerinde bir eşitlik olmayan, kadını düşük ve bağımlı bir konuma getiren ataerkil düzenin doğal bir parçasıdır. Her türlü güce sahip erkek bunu kadın üzerinde istediği gibi kullanır. Şiddetin güç gösterme arzusu, sadizm, sahip olma hakkı, onur meseleleri, evlilik yükünün ağır gelmesi gibi nedenleri olduğu bilinmektedir ama şiddete maruz kalmak için

başka bir neden aranmamalıdır; kadın olmak yeterlidir. Harpo, babasına karısını niye dövdüğünü sorduğunda babası, "...çünkü o benim karım. Üstelik aptal." diye yanıtlar (Walker, 2004, s. 23).

Kutlu, erkeklerin güç sergileme arzusunu "Hangi gerginlik, annesinin yanında seni son sınırdan aşağılayarak erkeklik gücünü gösterme, annesini yücelterek talihsizliğini ona –yalnızca- ona kanıtlama isteğini vermişti" satırlarıyla anlatır (Kutlu, 2003, s. 42). Erkekteki kan dökme ve acıtma arzusu, dağda gördüğü küçük kıza tecavüz eden adamın kız bakire çıkmayınca duyduğu garip öfkede görülür: "Eksik bir tat. Beklediği bu değildi. Niye o kadar acele etti, içindeki parçalamaya isteği, kanatma, şorul şorul kanını akıtma beklentisi... Yarım. Bunlar olmadı, bedenini ezmeli... Doymamışlığın getirdiği öfke büyüyor. Bedenini kolayca kızın üstüne çekti. Bütün ağırlığını verdi, çocuğu ezdi" (Kutlu, 2003, s. 18). "Kız ofladı. Bu of hoşuna gitti, isteğini hızlandırdı. Hoyratlığı özlüyordu. Sınırları olmayan hoyratlık... Kendinden başka hiç kimse yok bu evrende. Kızın acıyla inlediği, o zaman kulaklarına geliyor. Bu sesi duymak istemiyor" (Kutlu, 2003, ss. 28-9). Yine bir başka öyküde sevgilisiyle gizlice buluşup sevişen Elmas'a sevgilisinin kaba sözleri, erkeklerin can yakma güdüsünün bir göstergesidir: "Bırak bu el değmemiş gelin vahşiliğini. Seni perişan etmeden, paralamadan, yararı bereni bir hafta çekirtmeden bırakır mıyım?" (Kutlu, 2003, s. 197).

Kadının Şiddete Tepkisi

Şiddete ilişkin başka bir soru şiddet gören kadının buna nasıl tepki verdiğidir. Aslında kadının pek fazla seçeneği yoktur. Kadının bağımlı konumu, kendisini savunma gücünden yoksun ve çaresiz kılar. Ya bunu kabullenip iyi kötü yaşamaya devam edecek, ya da bunalmaya girecek ve yaşamına son verecektir. Celie, dayak yediği zamanki duygularını şöyle açıklar: "Bütün yapabildiğim ağlamamaya çalışmaktı. Kendimi odun gibi hissederdim. Sürekli kendime Celia, sen bir ağaçsın diye telkin ederdim" (Walker, 2004, s. 23). Elmas ise sevgilisiyle birlikte olabilmek için onun aşağılamalarını sessizce kabullenir: "Argun'un aşağılamalarını gitgide daha sık tetikliyor. Örselemek,

kırmak isteği apaçık görülüyor. ... Kendisinin ve etinin aşağılanması-
nın hazla elem karışığı tadı, Elmas'a bir yandan ağır geliyor, öte yan-
dan hiç yaşanmamış tanımanın heyecanını doğuruyor... Bunun için
örselenmesi gerekiyorsa, örselensin... bunları yaşayacak. İnsana özgü
bütün değerleri ardında bırakmaya, hor bakmaya, düşünmemeye razı.
Aşağılanmaya, işkenceye de" (Kutlu, 2003, ss. 199-200).

Özellikle tecavüz olayları kadınların psikolojisini geri dönülmez
bir şekilde bozar. Kutlu tecavüz edildikten sonra kendini hep kirli his-
seden ve sürekli kaynar sularla yıkanan kadının duygularını şu satır-
larla ifade eder: "Kokla, kollarımı, saçlarımı, kirpiklerimi hatta... Hır-
kamı kokla, saçlarıma, tırnaklarıma bak Helin. Onların kokusu... Kir-
lettiler beni, kirlettiler. Temiz yanıma bırakmadılar, içime kirin tohum-
larını saldılar, ayıklayamıyorum, sökemiyorum, kurtulamıyorum"
(Kutlu, 2003, ss. 112-3).

Kadınlar bazen kaçmaya çalışmak, lanetlemek, şiddeti başkasına
yöneltmek gibi yollar deneseler de kabulleniş veya intihar en çok seç-
tikleridir. Dövmeye, tecavüze, horlanmaya dayanamayan kadınları
ölüm çeker: "Evde sevdiği tek şey kuyu... Kuyunun her genç kadın ve
kız için bir tehlike olduğunu Nadya Hanım iyi biliyordu. Dibe çökmüş
karanlığında çekici bir pırıltı vardı. Çok gençken kendisini de çekmiş-
ti" (Kutlu, 2003, ss. 62-3). "Cennetten kovulan bir kadın var... Sene-
ye kuşların gelişini göremeyecek... Gece kalkıp, kuyunun kapağını
sessizce açıp... Kuyular, sessiz kızların kuyuları... Ruhunu kaybetmiş
bir gövdeyi kucaklayacak" (Kutlu, 2003, ss. 210-211).

Buraya kadar çizilen tablo karabasanlar çöktürecek kadar ka-
ramsardır. Bu karanlık tabloyu değiştirmenin bir yolu yok mudur? Bu
soruya yanıt Alice Walker'ın romanından gelir. Belki de Amerikan
toplumunda kadının nispeten daha iyi konumundan dolayı Kutlu'ya
göre daha iyimser olan Walker kadına bir çıkış yolu işaret eder. Bu
yolun adı kadınlar arası dayanışmadır. Tek başınıza güçlü olmayabi-
lirsiniz ama bir araya gelerseniz zorlukları aşabilir insanca yaşama
şansını yakalayabilirsiniz. *Mor Renk*'teki kadınların yaptığı budur.
Celie'nin görümceleri onun kocası ve üvey oğullarından çektiklerini

gördüklerinde Celie'nin tarafını tutarlar ve ona şu tavsiyede bulunurlar, "Onlarla savaşmalısın, Celie. Bunu senin için ben yapamam. Onlarla kendin için savaşmalısın" (Walker, 2004, s. 21). Bu tutum Türk görümceler ve kayıinvalidelerin tutumundan çok farklıdır. Romanda daha da ilginç olan şey kadınların birbirini kıskanmak yerine omuz omuza verip zor anlarında birbirlerine destek olmalarıdır. Celie, kocasının sevgilisi olan Shug ve üvey gelini Sophia ile hiç yoktan başlayarak bir iş kurar ve zavallılıktan kurtularak kendine insanca bir yaşama kavuşur. Kocasının sonunda onun kendi ayakları üzerinde duran bağımsız, kendisiyle eşit haklara sahip olan bir birey olduğunu kabul eder. Bu kabulleniş onların iyi bir karı koca olmasalar da iyi bir arkadaş olmalarını sağlar.

Sonuç

Ataerkil düzen içerisinde kadının ezilmesi ve şiddete maruz kalması sistemin bir parçasıdır. Son yıllarda gelişmiş ülkelerde bu sorunun farkına varılmıştır ve bunu sonlandırmak için ciddi adımlar atılmaktadır. Kadınların politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer alanlarda tüm insan haklarından ve temel özgürlüklerden eşit olarak yararlanma ve korunması hakkı vardır. Bu haklar arasında (a) yaşam hakkı, (b) eşitlik hakkı, (c) kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı, (d) kanun kapsamında eşit korunma hakkı, (e) her türlü ayrımcılıktan korunmak, (f) mümkün olan en yüksek beden ve ruh sağlığına sahip olma, (g) adil ve elverişli koşullarda çalışma hakkı, (h) işkenceye ve zalim, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleye maruz kalmama hakkı bulunur.¹⁰

Kutlu'nun ve Walker'ın eserlerinin incelenmesinden çıkarılacak sonuç açık ve nettir. Kadın hakları kanunlarla korunmaya çalışılsa da töreler ve alışkanlıklar kadının her türlü şiddete maruz kalmasını engelleyememektedir. Bu durumda kadınların yapması gereken dipsiz kuyuları seçmek yerine kadınlar arası dayanışma sağlamak ve hakları için mücadele etmektir.

¹⁰ United Nations Declaration on the Elimination of Violence against Women, 1993, Article 3

Kaynakça

- Kutlu, A. (2003). *Zehir zıkkım hikayeler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- National Center for Injury Prevention and Control (2011). *National Intimate Partner and Sexual Violence Survey*, (2010 Summary Report). Atlanta: National Center for Injury Prevention and Control. 10 Haziran 2014 tarihinde http://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/nisvs_report2010-a.pdf adresinden erişildi.
- Rape, Abuse and Incest National Network (RAINN) (2010). Calculation based on 2010 national crime victimization survey, 13 Haziran 2013 tarihinde, <http://www.rainn.org/get-information/statistics/sexual-assault-victims> adresinden erişildi.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2014). Aile içi şiddetle mücadele el kitabı. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. 10 Haziran 2014 tarihinde http://www.kutahyasaglik.gov.tr/eski/subeler/ruh/download/kadina_siddet/Aile_Ici_Siddetle_Mucadele_El_Kitabi.pdf, adresinden erişildi.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *İstatistiklerle kadın*. 10 Haziran 2014 tarihinde http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1068 adresinden erişildi.
- United Nations (1993). Declaration on the Elimination of Violence against Women. 10 Haziran 2013 tarihinde <http://www.un.org/documents/ga/res/48/a48r104.htm> adresinden erişildi.
- United Nations ((2006). *UN General Assembly, 61st Session. Secretary General's Study on Violence Against Women. (Paragraph 120)*. 10 Haziran 2013 tarihinde <http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/violenceagainstwomenstudydoc.pdf> adresinden erişildi.
- United Nations (2009). *Violence against women, UN Department of Public Information, DPI/2546A, November 2009*. 10 Haziran 2013 tarihinde http://www.un.org/en/events/endviolenceday/pdf/UNiTE_TheSituation_EN.pdf adresinden erişildi.
- Walker, Alice. *The Color purple*. Essex: Orion Publishing.
- World Health Organization (2013). *Violence against women, intimate partner and sexual violence against women, fact sheet no: 239, 2013*, 10 Haziran 2013 tarihinde <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs239/en/> adresinden erişildi.

EVLİLİĞİN UYUMSUZLUĞUNDA TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ: KİM KORKAR VIRGINIA WOOLF'TAN ÜZERİNE BİR DENEME

Eren Alkan

Okutman, Ege Üniversitesi, erenalkan.ege@gmail.com

Özet

Amerikalı yazar Edward Albee *Kim Korkar Virginia Woolf'tan?* isimli eserinde öykü iskeletini kurarken, uyumsuzluk tiyatrosunun özelliklerinin büyük kısmını kullanmıştır. Albee, bir öykü anlatmaz; oyununda belirli bir olay örgüsü yoktur. Tanınabilir, soylu vb. karakterler de oyunda yoktur; bu yüzden seyirci karakterlerle doğrudan özdeşlik kurmaz. Oyun bir rüya ya da karabasan gibidir ki zaten olaylar gece yaşanır. Dilin oyunda iletişim değerini kaybedip ilintisiz gevezeliklerden oluşan bir yapıya bürünmesi bir başka uyumsuz tiyatro ögesinin kullanımına işaret eder. Ayrıca olay varoluşun uyumsuzluğu üzerine odaklanır; ama bunu yine yazar doğrudan tartışmaz. Oyunda, parodi, yergi ve kara mizahın birleştirilmesi; inanç, bireysellik ve otoritenin kaybı, toplumsal kuralların ortadan kalkması, iletişimsizlik, gerçek ve yanılsama, ölüm ve ölümsüzlük gibi konuların kullanılması, şiddeti uyumsuzluğun bir sonucu ve vazgeçilmez unsuru olarak gösterir. Albee'nin üzerinde ısrarla durduğu, yerdığı ve eleştirdiği gerçek, Amerikan bireyinin körü körüne bağlandığı gerçektir; çünkü gerçek olarak algılanan aslında bir kurgu, bir rüyadır. Toplumsal cinsiyetin ve buna bağlı olarak evlilik kurumunun oluşturulmasında kadın ve erkeğe atfedilen rollerin ağırlığını toplumsal şiddet belirler ve bu bağlamda gerçektir. Bu gerçekle hesaplaşmak, onunla çarpışmak, onu aşmak bireye düşer. Bu yüzden Albee, bireyin kişiliği ve özgürlüğünü ön plana çıkararak toplumsal cinsiyet rollerini bertaraf eder. Eğer herkesi ilgilendiren temel sorun ortaya çıkacaksa, önce birey kendine temel sorunun ne olduğunu sormalıdır. Bu incelemede de detaylı bir şekilde inceleneceği üzere ön yargılar ve kadın ile erkeğe biçilen alışılmış kalıplar belli bir ortamın, belli bir sosyal düzenin içinde oluşur ve bu noktada ön yargılara karşı eleştirisi, Albee'nin bu oyununda olduğu gibi çoğu kez sosyal bir eleştiri niteliğine dönüşür. Ancak bitmiş ve hazır bir çözüm yolu ile izleyici asla karşılaşmaz. Çözüm, her daim seyredene bırakılarak izleyici aktive edilir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Amerikan tiyatrosu, evlilikte kadın erkek rolleri, uyumsuz tiyatro, şiddet ve birey

Giriş

New England Üniversitesi'nde tarih profesörlüğü yapan George, aynı okulun yöneticisinin kızı alkolik Martha ile evlidir. Martha bir gün George'a Nick ve Honey isimli yeni evli bir çifti içki içmeye davet ettiğini söyler. Başlangıçta son derece normal görünen bu durum, iki çift için de ilginç bir tecrübeyi doğuracaktır. Kendisine sormadan bu daveti planlayan karısına kızgın olan yaşlı adam, her şeye rağmen bir rezillik çıkarmaması için karısını kışkırtmaz. Genç çift gelir ve önce birbirlerine tanımaya yönelik sıradan konulardan konuşulur. Ancak gece ilerledikçe tansiyon artar ve iki çiftin de tüm gizli saklılarını ortaya dökeceği bir arınma seansı başlar (Kim korkar, 2014).

Oyunun Yapısı ve İçeriği

Kim Korkar Virginia Woolf'tan?, 13 Ekim 1962'de Broadway'de Billy Rose Tiyatrosu'nda sahnelenmeye başlanmıştır. 1963 En İyi Oyun dalında Tony Ödülü ile 1962-63 New York Drama Eleştirmenleri Ödülü'nü alan oyun, 1963 Pulitzer Drama Ödülü'ne de aday gösterilmiştir; ancak oyunun cinsel temaları ile aile yapısına uygunluğu ve dilsel şiddeti üzerine çıkan tartışmalar komiteyi ikiye bölmüş ve bu tartışmalar sonucu 1963'te herhangi bir drama oyununa ödül verilmemiştir.

Kim Korkar Virginia Woolf'tan? oyunu, sahnelendiği dönemde Birleşik Devletler'de teması ve söylemiyle büyük yankı uyandırmış ve oyunun Albee'nin şöhretini zirveye çıkarmada önemli bir etkisi olmuştur. Oyunun kahramanları, oyun boyunca değer yargılarını ve aralarındaki ilişkiyi sorgularlar. Oyun, orta yaşlı bir çift olan George ve Martha'nın New Carthage College'ın kampüsündeki evlerinde geçer. Eskiden oldukça başarılı; fakat artık bilimsel olarak yetersiz durumda olan George, bu kolejin Tarih bölümünde doçenttir; Martha ise dekanın kızıdır. Okulun Biyoloji bölümünde öğretim görevlisi olarak işe başlayacak olan Nick ve karısı Honey için verilen partinin ardından Martha, bu genç çifti evlerine davet etmiştir. Oyun, parti sonrası evde kutlamaya devam eden bu dört kişinin gece boyunca aralarında geçen sohbetini odak alır. Üç perdeye ayrılan oyunun ("Eğlence ve Oyun-

lar”, “Walpurgisnacht Gecesi” ve “Şeytan Çıkarma”) ilk perdesinde sözü edilen oyunlar tüm oyuna yayılır. Karakterler, oyun boyunca dört oyun oynarlar: “Konukları Kızıştırma”, “Ev Sahibesini Becerme”, “Ev Sahibini Küçük Düşürme” ve “Bebek Büyütme.” Tüm ev bir oyun alanı hâline getirilir ve bu oyun George ve Martha’nın arasında geçen bir kişilik savaşı hâlini alır. Diğer çift ise sadece oyunda araç konumundadır. George ve Martha çiftinin ilişkilerindeki kilit noktayı ise hayali çocukları oluşturur. Martha’nın ondan söz ederek oyunun kurallarını hiçe sayması ve George’un çocuğun öldüğünü bildiren bir telgraf aldığını söyleyerek oyunu sonlandırıp gerçeğe, dürüst yaşama adım atmasıyla da oyun sona erer. Yanılsamanın ortadan kalkıp kalkmayacağı onların evliliğinin devamını sağlayacak en büyük sorunsaldır.

Albee, oyunun “elde edilemeyecek hayallere” karşı çıkmakla ilgili olduğunu belirtir ve ekler, “Zaten, Kim Korkar Virginia Woolf’tan? İstiyorsanız elde edilemeyecek hayaller kurun; ama kendinizi kandırdığınızı fark edin,” der (Roudane, 1987, s. 67). Oyun, George ve Martha’nın bu hayallerinin -hayali oğullarının- aldatıcı olduğu kadar öldürücü olduğunu da fark etmelerini anlatır. Martha, oyunun yazılı olmayan kurallarını bozarak farkında olmadan gerçekliğe ulaşmalarını sağlar.

Özetle; aile gibi kutsal değerlere ve oyunun yarattığı karakterlere hiç şefkat duymayan bir yazar olarak basına yansıtılan Albee’nin bu oyunu, birçok yerde sansüre uğramış, hatta yasaklanmıştır. Düş kırıklıkları, başarısızlıklar, kırgınlıklar ve mutsuzluklarla dolu bir hayat süren, orta yaş eşiğini çoktan geçmiş bir çift olan Martha ve George’un evini odak alan Albee, oyununu bir gece olanlara konumlandırır. Karakterlerine, geçmiş muhasebeleri, birbirlerine zekice takılmaktan tam anlamıyla onurlarıyla oynamaya kadar varan söz düelloları, sahte ve samimi itiraflar, şişelerce içki ve peş peşe oynanan şiddetli oyunlarla geçen travmatik bir gece yaşatır. Bu gecenin ardından ise Albee, (1993, s. 153) karakterlerini ardına sığınılacak hiçbir yalan, hayal ve kuruntunun kalmadığı, herkesin tüm kırılğanlıklarıyla cırılçıplak kalakaldığı bir sabaha çıkarır. Oynanacak oyun da kalma-

mıştır; oyun biter. Bu noktada, ana teması yanılsamaların deşifre edilmesi ve gerçeğin şiddet yoluyla bulunuşudur.

“Eğlence”, “Oyunlar” ve Şiddetin Uyumsuzluğu

Birinci bölümün başlığı “Eğlence ve Oyunlar”dır. Kendi içinde yalan üzerine kurulu olan, George ve Martha’nın misafirleri ile oynadığı bu oyunlar alışıldık parti oyunları değildir. Bunun aksine, “Ev Sahibini Küçük Düşürme” gibi oyunlar katılımcıların en derin tutkularını su yüzüne çıkarmaktadır. Martha ve George’un birbirlerine sözlü takılmaları, bu oyunların karakteristik özelliğidir. Evlilik yılları, “bu hakaretleri iyi bilenmiş bir rutine dönüştürmüştür” (Birkan 153); ancak onların evliliği, oyunun başında da atıfta bulunulduğu gibi Bette Davis’in¹¹ filmlerindeki gibi evliliklerden değildir. Tam tersi, evin “çöplük” olması, her şeyin her yerde olması karakterlerin zihinsel karmaşıklığını gösteren en büyük ipucudur.

Albee, Martha ve George’un oynadıkları oyunların saçma ve anlamsız olmadığını ileri sürer. O, bu oyunları George ve Martha’nın birbirlerini yok etme isteklerini derecelendirmede kullanır. Aslında George ve Martha birbirlerine savaş açmışlardır ve bu oyunlar da bir eğlence gibi başlayıp onların kendilerini ve birbirlerini yok etmek için kullandıkları araçlara dönüşmüştür. Burada bir çeşit aşırılık vardır. Aşırılığı belirttiği içindir ki şiddet, Bataille’in dediği gibi, bu perdede radikal bir sorgulamaya hizmet eder:

Kendimizde, aşırılık anları vardır: Bu anlar, hayatımızın üzerine oturduğu temeli tehlikeye atarlar; bizim için aşırılığa varmak kaçınılmazdır ve bu aşırılık içinde, bizim temelimizi oluşturan şeyi tehlikeye atma gücüne sahibizdir. (Albee, 1993, s. 173)¹²

Bu noktada, uyumsuz tiyatro açısından eşler arasında uygulanan şiddete bakılacak olursa, şu göze çarpar: Albee, bu perdede Ionescocu

¹¹¹¹ Bette Davis, o dönem filmlerde, aileyi birleştiren, Amerikan rüyasını yaşayan, evi derleyip toplayan mutlu anne imgesini veren filmlerde oynardı.

¹² Albee alıntıları, yazarın *Kim Korkar Virginia Woolf’tan?* adlı eserinden alınmıştır.

bir yaklaşımla, karakterlerin kimliklerini bir giysi gibi çıkarır ve bir eşya gibi atılabilir yapar. Böylece, Amerikan seyircisinin, kitle insanı bağlamında sanayi çağının çarkları içinde eriyen, onun biçimini alan ve kendi şeklini kaybeden bir ruha sahip olduğunu gösterir. Burada Martha da George da kendi şekillerini kaybetmiş tipleri canlandırırlar. Tıpkı girdiği kabın şeklini alan bir sıvı gibi akışkandırılar:

MARTHA. Hiçbir şey yapmadın; hiçbir zaman hiçbir şey yapmıyorsun; hiçbir zaman insan içine karışmıyorsun. Sadece oturup konuşuyorsun.

GEORGE. Ne yapmamı istiyorsun? Senin gibi mi davranayım? Senin yaptığın gibi bütün gece dolanıp herkese anırmamı mı istiyorsun? (Albee, 1993, s. 11)

Duyuları iyice körlenmiş olan çiftin birbirlerine karşı sürekli uyguladıkları psikolojik bir saldırı söz konusudur. Şu hâlde şiddet, çiftin varoluşunu tehdit eden bir ihlâl hareketidir; aklın sınırını aşarak, içkinin yardımıyla kafalarını karıştırır, taşkınlığı kışkırtır ve böylelikle düşüncenin çıkmazını fark ettirir. Zincirlerinden boşanma, şiddete başvuran dikbaşlılık, her zaman sistemin (aklın) sınırlarının açılmayıncısı olarak etki ederler:

MARTHA: (Anıarak) ANIRMIYORUM BEN!

GEORGE. (Yumuşak bir sesle) Tamam... anırmıyorsun.

MARTHA. (İncinmiş) Anırmıyorum ben.

GEORGE. Tamam. Anırmadığını söyledim ya.

MARTHA. (Yine yumuşak bir sesle) Bir içki hazırla bana, dedim. (Albee, 1993, s. 11)

Karakterlerin, birbirlerine sürekli saldırılarının kaynağında ise oyunda fiziksel olarak hiç yer almasa da Martha'nın babası olan okulun dekanı vardır. Devletin simgelediği otoriteyi bu oyunda dekan olan "baba" figürü simgeler. Bir hayalet misali çoğu zaman cürümsel kökenli kamusal şiddetin temsilcisi olarak oyun boyunca evde dolaşır durur. Martha ve George babanın bu hayaleti altında devamlı yürümek zorundadır; ama sorun kimildayamaz olmalarıdır. George, "Onu çe-

kiştirmeye çalıştığım falan yok. O bir Tanrı'dır, hepimiz biliriz bunu,” (Albee, 1993, s. 21) derken babanın hayatlarındaki muazzam boyutunu gözler önüne serer. Baba; bir kural koyucudur, denetleyicidir ve güç sembolüdür. Misafirlerini bile babaları istediği için çok geç saatte de olsa çağırımlarının nedeni budur. “Çünkü” Martha'ya babası “onlara iyi davranın,” (Albee, 1983, s. 12) demiştir. Bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır: Albee'nin oyunlarında karakterlerin geçmişleri ve aile yapıları bugünkü durumlarını etkiler. Bu bağlamda, “annesinin ölümünden sonra tek kızının başına neler geldiğiyle ilgilenmeyen babası tarafından yetiştirilen Martha'nın hissettiği terk edilmişlik duygusuyla sığındığı yanılsama bugünkü durumuna ışık tutar” (Yarangümeli, 2004, s. 18). George ise her zaman kayınpederi tarafından konumu itibarıyla ve *tembelliğiyle* (yeni bir şey üretmediği için) hor görülmüş, aşağılanmış ve dışlanmış. Bu noktada bir tarih hocası olarak sembolik şekilde tarihin içine gömülmüş ve yenilenememiştir; çünkü George, kendi deyimiyle “tarihle bozmuş birisi”dir (Albee, 1993, s. 36). Martha'nın da, “George Tarih Bölümü batağına gömülmüştür. Tarih Bölümü'ndeki eski bir bataklıktır bizim George. Bir bataklık... çamurun teki... balçık. Ha, ha,ha, HA! BALÇIK! Hey, balçık! Hey BALÇIKCIK!” (Albee, 1993, s. 36) diyerek onu aşağılaması bu yüzdendir. Bu sebeple, sahnede eylem insanı olamazlar ve her şey karabasana dönüşür. George için bu noktada baba, üstlerindeki iktidarı sembolize eden; onları kuşatan, boğan ve hiçleştiren bir figür niteliğindedir.

NICK. Burada kalacağız dediysem sonsuza kadar kalacağız demedim.

GEORGE. İyi; ama sakın ortalıkta bundan söz etme. Bizim ihtiyar bundan pek hoşlanmaz. Martha'nın babası... bağlılık ve adanmışlık bekler... çalışanlarından. Başka bir kelime kullanacaktım neredeyse. Martha'nın babası... çalışanlarının... buranın duvarlarına sarmaşık gibi yapışmalarını... buraya gelip burada yaşlanmalarını... hizmet sırasına girmelerini bekler. Adamın biri, bir Latince ve Retorik profesörü bir öğle yemeğinde gerçekten de bir sıraya

girmişti, kafeterya sırasına, orada düşüp öldü. Pek çoğumuzun gömüldüğü, pek çoğumuzun da gömüleceği gibi kilisenin çevresindeki fundalığın altına gömüldü. Denildiğine göre... ki buna ben de inanıyorum... bizden harika gübre oluyormuş. Ama. Bizim ihtiyar fundalığın altına gömülmeyecek... bizim ihtiyar ölmeyecek. Martha'nın babası şu Mikronezya kamplumbağaları gibi asırlarca yaşayabilir. Söylentilere göre... aman bunlardan sakın Martha'nın yanında söz etmeyin, köpürüyor... bizim ihtiyar, Martha'nın babası iki yüz yaşını aşmış. Herhalde bir ironi yapıyorlar böyle, ama bunun ne olduğunu anlayacak kadar sarhoş değilim hâlâ. [. . .] (Albee, 1993, s. 31)

Bu sözlerle, George, babanın bireyi köleleştiren bir sistem haline dönüştüğünü, kampüsün Foucault'un söylediği gibi bir “büyük gözaltı” olduğunu gözler önüne serer. Ayrıca, ona göre bu iktidar bir kısır döngü niteliğindedir ve alıntıdan da anlaşılacağı üzere hiç bitmeyecek varlığını sonsuza dek sürdürecektir. Bu, George'un “tarihe gömülü” bir birey olarak gelecekte umudunu kestiğini gösterir. Üzerindeki şiddetin yoğunluğu o kadar ağırdır ki hiç bir şekilde bu şiddeti çözümlenip incelenebileceğini düşünemez. Martha içinse baba figürü oldukça önemlidir. Martha, bir çeşit Elektra kompleksi yaşamaktadır. George, “hem unutmayın, Martha sevgili patronumuzun kızı. Onun... sağ taşağı, başka bir deyişle,” (Albee, 1993, s. 34) diyerek onun babasından fiziksel olarak da kopmamış bir insan(cık) olduğunu söylemeye çalışır. Martha ise;

MARTHA. [. . .] Annem ben çok küçükken öldü, ben de babamla birlikte büyüdüm sayılır. Okula falan da gittim; ama daha çok onunla birlikte büyüdüm. Tanrım, hayrandım o adama! Tapardım ona... kesinlikle tapardım ona. Hâlâ da taparım. O da beni bayağı severdi... anlıyor musunuz? Aramızda... gerçek... bir bağ oluşmuştu... gerçek bir bağ. (Albee, 1993, s. 53)

Martha'nın bu sözleri, bu bağın aslında var olmadığını ya da bir şekilde kopmuş olduğunu, yani karakterin gerçekliğe bir türlü inanmak istemediğini gösterir. Freudcu söylemle Martha'nın durumu nevrotiktir. Aşırı dozda aldığı alkol yoluyla cümlelerine ve hareketlerine yansıyan bilinçaltı, babasına karşı duyduğu erotik sevgiyi ve bastırılmış korkuları yansıtır. Zaten, "ben" tarafından bastırılmadıkları içindir ki Martha nevroza yakalanır. George'la girdikleri karşılıklı "ben" savunması ile yarattıkları oyunlar aracılığıyla bilinçaltıları "dolaylı" olarak açığa çıkar. Jungcu açıdan "yaşama enerjisi"ni George tarihe gömülerek üretirken, Martha babasına bağıllıkla edinmeye çalışır. Ortak araçları ise alkol ve oyunlardır. Martha Lacan'un ayna evresi dediği yerde kimliğini sıkıştırmış ve babanın yasaları ve kurallarının egemen olduğu bu evrenin baskısı altında ezilmiştir. Anne figürünün olmaması ise abjeksiyon dönem sonrası anneyi nesnelleştirememenin sonucu olarak travmatik bir durumu gözler önüne serer. Ona göre, babası bir "üniversitedir" (Albee, 1993, s. 53). Yani, canlı bir varlıktan öte bir kurum, bir sistem, öznelleştirilmeye çalışılan bir nesne konumundadır. Babasının "devamlılık" ve "süreklilik" (Albee, 1993, s. 54) duygusu olduğundan geçmişte bir bahçıvanla yaşadığı ilişkiyi bile bu yüzden bitirmiştir; çünkü baba sürekliliğin kendi sınıfında biriyle evlenerek yapılabileceğini düşünür. Kısaca, baba sistemi sembolize eden şiddetin karakterler üzerindeki baskısıdır.

Bu perdenin şiddeti yansıtış açısından bir başka önemli kısım ise Nick ve George arasındaki çekişmedir. George; kendisinden daha genç, başarılı ve fiziksel olarak daha güçlü (bu Martha'nın babasının da önem verdiği bir şeydir, geçmişte baba, bir boks maçı yapmalarını bile istemiştir. Martha, kendisinin George'a kazara bir yumruk atması ve George'un bayılmasının evliliklerinin geri kalan kısmını şekillendirdiğini ve George'un ilerleyememesinin nedenini buna bağladığını söyler) olduğundan George onu sürekli ötekileştirmek ister. Bölümünü sık sık karıştırması, yaşını ve işini sürekli unutması, Nick'i cisimleştirip ona önem vermek istememesindendir; çünkü fiziki ve akademik niteliklerinden ötürü Nick, onun için bir tehlikedir ve üzerinde psiko-

lojik bir şiddet duyumsamasına neden olur. Bu noktada, Nick'in temsil ettiği Biyoloji Bölümü'nün de iktidarın bir aracı olarak bireyin varoluşunu silmeye yönelik bir şiddet uyguladığını söyler. Ona göre, biyoloji ve genetik insanları aynılaştırmaya, tek tipleştirmeye ve bireysel özelliklerini hadım etmeye çalışan toplumsal sistemin bir uygulamasıdır:

GEORGE. "[. . .] Bir yerde bilim kurgunun gerçekte hiç de kurmaca olmadığını... sizin güruhun herkes birbirine benzesin diye benim genlerimi yeniden düzenlediğini okumuştum. Sağolun, ben almayayım! Ne... utanç verici. Yani... bak bana! Gerçekten... herkesin kırk bilmem kaç yaşında olup da elli beş yaşında göstermesi... o kadar iyi bir fikir mi? (Albee, 1993, s. 28)

George, sistemin bu şekilde insanları kalıplara sokmasına tamamen karşıdır; ancak kampüse sıkışıp kalmış, sistemin temsilcisi bir adamın damadı olarak bunu engelleyecek umudu neredeyse hiç kalmamıştır. Yine de az da olsa ümidi ve savaşıacak gücü kendinde bulur:

GEORGE. Çirkin, aptal ve uygunsuz olanların sterilize edilmesini sağlayacak kesme biçme işlemi yapılacak.

[. . .] Korkarım pek fazla müziğimiz, resmimiz falan olmayacak; ama düzgün, sarışın ve orta boylu insanlardan oluşan bir uygarlığımız olacak. [. . .]

Her biri süper-uygarlığın zaferi için bağlılıkla çalışan bilim adamları ve matematikçilerden oluşan bir ırk.

[. . .] Sanırım bu deneyin sonucunda biraz... özgürlük yitimi olacak... fakat artık amaç çeşitlilik olmayacak. Kültürler ve ırklar nihayet ortadan kalkacak... dünyayı karıncalar ele geçirecek. Yüce ve mükemmel bir insan ırkımız olacak...tarih... [. . .]

o müthiş çeşitliliğini ve tahmin edilemezliğini yitirecek. Ben ve benimle birlikte... tarihin şaşırtıcılığı, karmaşık-

*lığı, deniz gibi değişen ritmi ortadan kalkacağız. Düzen ve sabitlik olacak.. ben de buna tamamen karşıyım. Berlin'i teslim etmeyeceğim!*¹³ (Albee, 1993, ss. 46-47)

Ancak, Nick'e göre "geleceğin r zg rları" ondan "yana esecek"tir (46). Burada şiddetin şu tanımını somutlaşır: şiddet; "karşıt tutumda görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, sert davranma, sertlik"; şiddet olayları ise, "insanları sindirmek, korkutmak için yaratılan olay ya da girişimler" dir. İşte; George, Nick ve temsil ettiği biyolojiyi kendisini sindirmek ve korkutmak amaçlı yapılmış bir "girişim" olarak addeder. Nick'in söyledikleri de bu anlamda psikolojik bir "kaba kullanma"dır.

Bunlardan başka; şiddetin patolojik sonuçlarına da değinilebilir. George ve Martha çiftinin ilişkisinde birinin kendisini ifade edebilmesi için ötekinin öfkelenmesi gerekmektedir.

MARTHA.  fkelenmeni sevsinler. Galiba en çok bu yönünü seviyorum...  fkelenmeni. Öyle... Öyle ahmaksın ki! şey bile yok sende... şey... ne?...

GEORGE. ...yürek?... (Albee, 1993, s. 14)

Böylece birbirlerinin güçsüzlüklerini de kendi ağızlarından birbirlerine söyletmeye çalışırlar. Sözlü atışmalarının ardındansa konuyu bir sonuca bağlamadan hemen değiştirip umursamaz bir şekilde başka şeylerden konuşurlar. Bu yönleriyle, *Gergedanlar*¹⁴ (1959) oyununun kahramanı Berenger'in sevgilisine benzerler. Berenger de sevgilisine dünyayı kurtarmayı isteyip istemediğini sorduğunda; Daisy, "Kurtar-

¹³ Berlin, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısına gönderme olarak dünyanın tektipleştirilmesine karşı bir duruş olarak yorumlanabilir; çünkü Berlin Duvarı o dönem dünyayı o dönem (1960'lar) ikiye bölen ABD-SSCB zıtlığının somut bir örneğidir.

¹⁴ Oyunda herkeste bir gergedan olma sevdası vardır. Bir tek baş kişi Berenger ve sevgilisi kalırlar. Sevgilisi de sonunda dayanamaz ve gergedanlara katılır. İnsan soyunun şansı kalmamıştır artık. Gergedanlar popülaritenin tartışıldığı bir oyundur. Popüler olan sevilir, herkes onu ister mesajı verilmek istenir. Toplumun ayrılmaşması ve bireyselleiliğin ölümü gösterilmeye çalışılır.

mışım da ne olacak; belki de biziz kurtarılması gereken, belki de biziz normal olmayan,” (Albee, 1993, s. 237) diye yanıtlar onu. Bu gibi neden, ne olacak gibi sorularla hayatın anlamsızlığı yorgunluğu, uyusukluğu ve boşluğu Martha’nın şu cümlelerinde de hissedilir:

MARTHA. Evet... misafir... insanlar... Misafirlerimiz geliyor.

GEORGE. Ne zaman?

MARTHA. ŞİMDİ!

GEORGE. Aman Allahım, Martha... saatin kaç olduğundan... Gelenler kim?

MARTHA. Bilmemkimler.

GEORGE. Kim?

MARTHA. BİLMEMKİMLER!

GEORGE. Hangi bilmemkimler?

MARTHA. Adlarını bilmiyorum, George... [. . .] (Albee, 1993, s. 12)

Bu bağlamda, Ionesco’nun yaşamda “gergedanlaşma” dediği aynılık ve tekdüzeliğe karşı tek tük tepki gösterecek de, karakterlerin ötekilerden ayrılmaya güçleri yetmez. Albee, iki karakteri de bir kahraman olarak göstermez; aksine onlar; zayıf, güçsüz ve gülünçtürler. Durumun bilincindedirler; fakat eyleme geçemezler. Bu noktada, Albee de kendisi de dahil bir birey olarak uyusukluğunu dile getirir. Zaten, yakından etkilendiği Ionesco bile, Claude Sarraute ile *Le Monde*’da 17 Şubat 1960’ta yaptığı bir söyleşide şöyle der:

Ne oynandığını, ne olup bittiğini bilmeme karşın hiçbir şey yapamıyorum. Ben rol oynamıyorum; ama benimle oynanıyor. Korkunç bir tehlikeyle karşı karşıyayım, ezilme tehlikesi. Bu yazgıyı hak etmedim ben; çünkü olup bitenin bilincindeyim. Bu biçimlenmemiş yığın hamuru içinde yitmiş duyuyorum kendimi, çılgına dönüyorum.

Argüman ve Argüman’da ise çözümsüzlüğün sebebini şöyle açıklayarak devam eder.

[. . .] Tüm dünya hesabına düşünüp bir otomat gibi kendi kendine işleyen bir felsefe ile (felsefe sistemi) bu dünyaya yardım edebileceğini sanmaktan gülünç ne olabilir? Tiyatro adamı soruları ortaya koyar. Herkes kendi başına bunların üstünde yoğun bir biçimde dnmelidir, kimsenin etkisi olmadan bu soruları yanıtlamaya çalışmalıdır. Bir insanın kendi kendine bulduğu bir çözüm, insanları düşünmeden alıkoyan bitmiş bir ideolojiden çok daha değerlidir.

İşte, Albee buradan hareketle oyununu çizmeye başlar. ifti bu perdede oyun oynamaya başlatarak bir çözüme varmalarını sağlamaya çalışır. İlk sahnede yaratılan hava boğucu, alkolden ağırlaşmış ve şiddete uğramış ruhların ezilmişliğinin verdiği soluksuz bir tonla oksijensiz kalsa da yitik bir umut arayışının kırıntıları gözlemlenir. Ancak; çiftin karşılıklı birbirlerine uyguladığı şiddet, her kelimede, her jest ve mimikte bu kırıntıları yok etmeye çalışır. Sade'in bakış açısıyla bu durum şu şekilde irdelenebilir:

Sade, Hegel sisteminin "kr lekesi" olarak ve bu anlamda, onun kaçınılmaz ıslahatısı olarak ortaya çıkıyor: "Sadik olarak adlandırılan içgüdüleri ustaca betimleyerek Sade, insanın yavaş yavaş kendinin bilincine –felsefi dile başvurursak, ben bilincine- varmasına katkıda bulunur." Ancak Sade asimile edilemez, kesinlikle Hegel'in tersidir. "Tanım itibarıyla aşırılık, aklın dışındadır." Veya başka bir deyişle, "ortak üretkenliğe yönelik zorunlu örgütlenme," yani iş, hangi yapıda olursa olsun ve aklın müdahalesinin ne ölçüde belirtisi olursa olsun "emeğe dayalı etkinlik," şiddetin, sınır çizgilerinde, "her şeyin hizmet ettiği, hiçbir şeyin egemen olmadığı bir sistem saçmalığını" tehdit etmek için kullandığı "tüketme"yi, "gereksiz harcama"yı dışlar. Çünkü, Bataille'in otuzlu yılların Amerikan serserilerini çağrıştırarak yazdığı gibi şiddet, "alışmanın ememediği enerji fazlasını elinde tutar." (Besnier, 1996, s. 174)

Eğer şiddet akla indirgenemiyor ise bunun bir nedeni de hiçbir zaman bir araç olmayıp (kendisi için uzlaşmayı reddeder) her zaman bir amaç olmasıdır. Her türlü teleolojiden, her türlü projeden kaçır. Hatta, şiddetin savrulmuş her türlü kullanımının sapkın değilde bile ne kadar şüpheli olduğunu da söylemek gerekir.

Varoluşsal açıdan ise; karşılıklı uygulanan şiddetin sonucu ortaya çıkan anlamsızlık, iletişimsizlik, bunaltı ve hiçlik karakterler üzerindeki hâkim güçlerdir:

*GEORGE. Martha, ödülünü yıllar önce vermiştim sana...
Bir iğrençlik ödülü veriyor olsalardı sen...*

MARTHA. Yemin ederim boşardım... var olsaydın boşardım seni...

GEORGE. Aman sen doğru dürüst dur da durduğun yerde... Bu insanlar senin misafirlerin, biliyorsun, yani...

MARTHA. Seni göremiyorum bile... Yıllardır başaramadım seni görebilmeyi...

GEORGE. ...eğer dağıtırsan ya da kusarsan falan...

MARTHA. Yani bir hiçsin sen, bir boşluk...

*GEORGE. ...haa bir de bırak elbiselerin üzerinde kalsın.
Birkaç kadeh içtikten sonra kışını başını açman kadar berbat bir görüntü daha olamaz yeryüzünde...*

MARTHA. ...bir sıfır... (Albee, 1993, s. 16).

Sonuç olarak; Martha ve George, sürekli içki içerek bir çeşit beyni hadım etme çabasına giren karakterler olarak, aslında düşünme kabiliyetine ket vurmak isterler. Bu, hem yabancılaşmalarını hem de şiddete uğrayan ruhlarını uyuşturmak için yaptıkları bir kaçış tekniğidir. Hegel'in,

Esas olan saltık düşüncedir; insan, saltık düşüncenin yenden yansıma bulduğu, saltık düşüncenin yeniden kendisine dönmek üzere yola çıktığı serüvendeki son duraktır;

çünkü insan ruhu ve bilinçliliği ile saltık düşünceyi yeniden kendisine kavuşturacak olandır. Böylelikle yabancılaşma aşılmış olur. (Albee, 1993, s. 47)

şeklinde bahsettiği bilince kavuşmayı kesinlikle reddederler. “Saltık düşünceleri,” içkiyle uyuşmuş durumdadır ve ayılması gerekir.

Kirkegaardcı açıdan “Ben kimim?” sorunsalı ise Martha’nın sürekli küçük çocuk taklidi yapmasından da anlaşılacağı üzere perdeye bir paradoks olarak yansır. Gerek Nick ve Honey’nin birer birey olarak varlıklarının perdede küçültülmesi ve önemsizleştirilerek ve hiçleştirilerek (halbuki Nick on dokuz yaşında yüksek lisansını tamamlamış bir *dahidir*) sahnede oynanan oyunların araçları konumuna getirilmeleri gerekse George ve Martha’nın sürekli içki içerek birbirlerinin kendi hayatlarındaki varlıklarını yine birbirlerini aşağılayarak sorgulamaları, aslında yirminci yüzyıl bireyinin bir bütün olarak içerisinde bulunduğu dünyayı hiçleştirmesini göstermek içindir. “Akıllarının son kırıntıları üzerinde durmaya” (Albee, 1993, s. 26) çalışarak hayatın ve hayatın içerisindeki anlamlarının ne olduğunu/olmadığını anlamaya çalışırlar; anlayamadıkça içer, içtikçe de öfkelenirler; işte bu yüzden George, Martha’ya silah dayar ve tetiği çeker. Bunun ucuz bir şaka silahı olması da Albert Camus açısından bakılacak olursa bireyin hiçliğin bir adım ötesine geçerek en azından hayatı anlamlandırmaya cesareti olmadığını gösterir. Bu yüzden George, “Ben hiç güvenmiyorum. İnanır mısın... inanır mısın insanlar tarihten hiçbir şey öğrenmiyorlar? Öğrenilecek hiçbir şey olmadığına inanır mısın demiyorum, dikkatini çekerim, insanların hiçbir şey öğrenmediğine diyorum. [. . .],” (Albee, 1993, s. 28) diyerek kendisi de dâhil hayata dair soruların cevaplarını, geçmişte yaşanan deneyimlerin içerisinde de gelecekte de, bulamadıklarını, bulmaya çalışmadıklarını söyler.

Özetle; Albee, bu perdede karakterlerin ruhsal boyutlarını perdeye yansıtarak, her iki dünya savaşını da görmüş izleyicisine inançlarının, kültürlerinin, etik değerlerinin, kendilerini temsil eden siyasi rejimin uyguladığı şiddetin bireyi sürüklediği yabancılaşma, saçmalık ve hiçliği gözler önüne serer. Amerikan bireyinin, içerisinde bulunduğu yozlaşmış sistemde gülünç bir durumda olduğunu gözler önüne

sererek özellikle karakterlerini akademiden, bilim yapan insanlar içerisinde seçmesiyle gelecekte durumun daha da korkutucu ve saçma olabileceğini söylemeye çalışır. Modern bireyin eğlencesi ve oynadığı oyunlar sadece şiddetin gerçekliğinden kaçmayı sağlayan araçlardır; ancak bunun yarattığı uyumsuzluk bireyi hiçliğin ve bunaltının içerisine daha fazla sürükleyerek onu isimsizleştirir.

Ancak; her ne kadar umutsuz bir tablo çizilse de George ve Nick'in akademik bölümleri ile Albee dünyanın geleceği hakkında uyarılarda bulunmaktadır. George ve Nick'in tartışmaları ile Albee klasik iki dünya görüşünü sergilemek ister: Üniversite başkanı varisi George'un Tarih bölümündeki başarısızlığı ve yükselmedeki yeteneksizliği, Nick' in planları ile zıtlık göstermektedir. Albee açıkça söylemek istemektedir ki Nick'in (yarı şaka) planı bir tehdittir. Nick'in iktidarsızlığı ile Albee bilimin güçsüzlüğünü, George'un sabrı ile de işlevselliği şaibeli de olsa tarihin umulmadık ve kalıcı gücünü göstermek ister.

“Walpurgis Gecesi”nde Uyumsuz Şarkılar Söylemek

Bu perde, uyumsuz tiyatro açısından incelenecek olursa karakterlerin uyguladıkları şiddet bağlamında şöyle bir sonuç çıkar: Rahatı ve güvencesi için bireyin yarattığı dünya birdenbire boğucu, fanatizmin yoğun olduğu, yok edici bir çevreye dönüşür. Nesneler kimi zaman bireyin denetiminden çıkıp, kendi başlarına bir güç kazanır, durmadan yoğunlaşarak, yığınlaşarak bireyi ezerler. Kişi, üretim ve tüketim dünyasının bolluğu içinde boğulur. Örneğin, dış görünümündeki tüm parlaklığa karşın, bomboş ve çürümüş olan bir yaşam biçiminin simgesinin verildiği, Edward Albee'nin *Amerikan Rüyası* adlı oyununda da olduğu gibi, yaşamın, tıpkı Martha ve George'un evindeki gibi, göz alıcı güzelliği, alabildiğine sömürülen bir araca dönüşür. Duyular tamamen oyun kişilerinde körleşmiştir. Bireyin çaresizliği ve çürüme izleği burada da mevcuttur. Çözüm yolu ise birey; bu dünyayla bağlantısını sürdürdüğü, gerçek dünyayla düş dünyasını karıştırıp bir bütün oluşturduğu, karşıt dünyayı böylece anlamlı kıldığı zaman açılabilir ki bu çoğu zaman, hatta neredeyse hiç gerçekleşmez. George, “Haa. Benimki. Hayır, hayır, bulunmadı... ben giderdim. Yani

onun... yerinde; olsam... giderdim. Ama onun yerinde değilim... bu yüzden de gitmiyorum. Gitmek isterdim gerçi. Bazen buralar iyice çekilmez oluyor,” (Albee, 1993, s. 61) diyerek zihnindeki karmaşayı ve bunu anlamlı bir hâle getiremediğini dile getirir. Çiftin oynadığı “Ev Sahibini Küçük Düşürme”, “Misafiri Kızıştırma” gibi oyunlar bile birbirlerini yaralama dışında bir işe yaramaz. Korkan insan korkunç bir güce savunmasız teslim olur. Mesela, Harold Pinter’in oyunlarında, insanlar görünmeyen, karanlık, gizli güçlerin etkisi altındadır. Korku ve tehdit içinde yaşarlar ve sürekli bir kaçış hali vardır. Ayakta durabilmek için sürekli devinim halinde olmaları gerekir. Bu, aynen Martha ve George’un konuşmalarına da yansır. Kitle insanı olarak, evdeki dört kişi de özetle Ionesco’nun deyimiyle kutuya kapatılmış “tutsak birer böcek gibidir.” Umut ise neredeyse yoktur. Sevgiyi, güveni, arkadaşlığı esas alan ilişkiler de bireyi yok olmaktan kurtaramaz. Pinter’in *Hafif Bir Acı* ya da Ionesco’nun *Ücretsiz Katil*’i oyunlarına benzer şekilde Cadılar Bayramı’nı kutsayan bu sahnede de karakterler, kimi zaman tehlikeyi üzerlerine çekerler. Tehlike karşısındaki direnme gücü korkudan felce uğradığı için, durmadan korkmadıklarını öne sürerler ve sonunda tehlikenin kucağına atlarlar. Uyumsuz tiyatro yazarı olarak Albee, edebiyat yapmadan somutlama çabasına girer. Bu yüzden, bu sahnede görsel öğelerden yararlanmak zorundadır. Bu öğelerin bulunmadığı yerde, karakterler arasındaki diyalog yani dil, bu görevi üstlenir. Anlaşma aracı olan dil, burada anlaşmazlığın ifadesi olur ve sözcükler sakız gibi çiğnenerek, çekilerek ve uzatılarak korkunç bir somutluk kazanır.

NICK. Neden kendinizi başka insanları da buna maruz bırakmak zorunda hissettiğinizi anlamıyorum.

GEORGE. Ben mi?

NICK. Siz ve karınız... ille de... vahşi hayvanlar gibi, birbirinizin...

GEORGE. Ben mi? Ben niye isteyeyim?

NICK. ... gırtlığına sarılacaksanız, niye bunu etrafta kimse...

GEORGE. Seni sığ, kendini beğenmiş küçük...

NICK. BAYIM... SUSUN...YOKSA! Laflarınıza... dikkat edin!

GEORGE. ...bilim adamı.

NICK. Kendimden daha yaşlı birine hiç el kaldırmadım daha önce.

GEORGE. Yaa. Sen sadece kendinden küçüklere... ve çocuklara... kadınlara.... kuşlara el kaldırırsın. Haklısın aslında. İki tane orta yaşlı tipin, suratları kıpkırmızı, gözleri dışarı uğramış, birbirine saldırması, çoğu zaman da hedefi şaşırması... pek de seyrinden hoşlanılacak bir manzara değil.

NICK. O, yo, siz ikiniz hedefi şaşırmıyorsunuz... ikiniz de bayağı iyisiniz. Etkileyici.

GEORGE. Etkileyici şeyler de seni etkiliyor, öyle değil mi? Çok kolay... etkileniyorsun... bir tür... pragmatik idealizm bu.

NICK. Hayır, yalnızca bazen genelde hayranlık duymadığım şeyler bana hayranlık verebiliyor. Gerçi kendine eziyet etmek, benim iyi vakit geçirmek olarak düşündüğüm şeyler arasında yer almıyor, ama...

GEORGE. ...ama kendine çok iyi eziyet eden birine... bu işin ustasına da hayran olabiliyorsun.

NICK. Iıuh... evet. (Albee, 1993, ss. 62-63)

George'un "pragmatik idealizm" dediği nedenle oyunların etkileyici olmasının istenmesi, aslında dilin somutlaştırılmasını sağlamak içindir. Psikolojik şiddetin fiziksel şiddete dönüşebileceğini gösteren yukarıdaki diyalog, aynı zamanda karakterlerin içerisinde bulundukları gerçekdışılıktan mazozist bir zevk aldıklarını da gösterir. Kişiler kuklalar gibi rollerini oynar. Bu noktada; Albee, Ionesco ve Beckett'in yaklaşımlarını aynı potada eritir. Karı-koca, komşu-cinsel partner gibi

ilişkiler alışkanlığa dönüştü mü, insanlar arasında bir türlü kurulamayan bağlantılar, birbirine yapışıp kalmaya dönüşür. Zincirleri koparmaya çalışmak için yapılan her deneme Martha ve Nick'te olduğu gibi (Nick'in iktidarsızlığını üçüncü perdede öğreniriz) yenilgiyle sonuçlanır. Örneğin, Godot'yu bekleyen Vladimir ile Estragon gibi Martha ve George'u birbirine kenetleyen de aynı durumda olmaları, yani hiçliği beklemeye alışmış olmalarıdır.

GEORGE. Ayda bir, Martha! Alıştım artık buna... ayda bir karşımıza yanlış anlaşılmaz bir Martha, yosunların altında kalmış iyi yürekli kız, nazik bir dokunuşla çiçek açan küçük hanım kız çıkıyor. Ve ben de buna öyle çok inandım ki şimdi hatırlamak istemiyorum; çünkü o kadar aptal olduğuma inanmak istemiyorum. Sana inanmıyorum... sana kesinlikle inanmıyorum. Öyle bir an yok... artık... bir araya gelebileceğimiz hiçbir an falan yok.

MARTHA. Belki de haklısın, canım. Sen hiçbir şeyle bir araya gelemezsin; çünkü sen bir hiçsin! ÇAT! Babamın bu akşam verdiği partide çat diye koptu. Partide oturup seni seyrettim... orada otururken seyrettim seni, etrafındaki genç çocukları, ileride bir yerlere varacak olan adamları seyrettim. Ve orada oturup seni seyrettim, sen orada değildin! Ve koptu! Nihayet koptu! Uluya uluya haykıracağım bunu, ne olursa olsun umursamayacağım ve duyup duyacağın en büyük patlama sesini çıkaracağım. (Albee, 1993, ss. 100-101)

İşte, bu durumdan kurtulabilirse özgür olacaklardır. Birbirlerine karşı inancın kalmayıışı, aradaki insancıl bağın ya da gerçekliğin “çat” diye kopuvermesi onları ötekileştirir. Gerçeklikten ne kadar uzaklaşırlarsa, birbirlerinden de o kadar uzaklaşır karakterler. Kısaca, karşılıklı nasıl gelişirse gelişsin burada insancıl duygulardan uzak ve aldatmacaya dayanan bir yalan dünya kurulur; çünkü yaşamlarını sürdürmek için insanlar karşılıklı toplumsal kimlikler edinerek rol oynarlar ve bu

rol bir zaman sonra dayanılmaz olur; aniden Martha'nın deyimiyle "ÇAT" diye kopar.

Bu perde şiddet açısından ele alınırsa; aklın mutlak tersi olan şiddet, evdeki iki çiftin de kullandıkları dilin öteki yüzüdür. İkinci perdede dil yitik insanın ifadesi iken, şiddet suskun rolü üstlenmez. Böyle bir tavır da farazının akıl üzerindeki emperyalizmini ifşa eder:

"Uygarlık ve dil, sanki şiddet, sadece uygarlığa değil, aynı zamanda insanın kendine de (insan dil ile aynı şey iken) yabancı, dışarıda kalmış bir şeymiş gibi, oluşmuşlardır." Gerçekte, "şiddetin, tüm insanlığın gerçeği olarak, prensipte suskun kaldığını, böylelikle tüm insanlığın unutkanlıkla yalan söylediğini ve dilin bizzat bu yalan üzerine kurulduğunu" düşünmek gerekir. (Besnier, 1996, s. 175)

Oyunda kullanılan dil-şiddet çiftinin beraberliğinin ilan edildiği görülür. "Şiddetin indirgenemezliği ölümden daha az değildir ve eğer dil, dolaylı yoldan evrensel yok oluştan –zamanın dingin eseri- kaçıyor da sadece dil ondan zarar görür, şiddet değil" (Besnier, 1996, s. 176). Bu durum, George'un şu sözlerinde de anlaşılabilir: "İĞRENÇ! Sence ben bütün bu ... her ne boks ... aşağılamalara, küçültmelere maruz kalmayı çok mu seviyorum ... hem de senin önünde. Sence bu çok mu umurumda benim?" (Albee, 1996, s. 62) diyerek psikolojik boyutta maruz kaldığı şiddetten dil aracılığıyla da kurtulamadığını gösterir; aksine umursamadığını söylese bile giderek yok olmaktan korktuğu çok açıktır.

GEORGE. Bir uygarlık inşa etme ... şey ilkelerine ... ilkesel olma ilkesine dayalı bir toplum oluşturma zahmetine girersin ... doğal düzenden iletilebilir bir anlam, insan zihninin doğal-olmayan düzensizliğinden bir ahlak çıkarmaya çalışırsın ... yönetim ve sanatı yaratır, ikisinin de aynı şeyler olduğunu, olması gerektiğini anlarsın ... şeyleri en hüznün verici noktaya ... kaybedilecek bir şey olan noktaya getirirsin ... sonra birdenbire tam

o müziğin, insanların bir şeyler yaparken, bir şeyler için uğraşırken çıkardıkları tüm o anlaşılabilir seslerin arasından Dies Irae [kıyamet günü] çıkagelir. Nedir o peki? Borozandan gelen ses nedir? Kışına sok. Bütün o yıllardan sonra haklı bir yanı var galiba ... Kışına sok. (Albee, 1993, ss. 77-78).

George'un bu yalıtım ya da yabancılaşma süreci, Irvin Yalom'un (1980) *Varoluşçu Psikoterapi*'de söylediği gibi kişilerarası yalıttır. Ahlaki olarak bir şeyler yapmaya çalışırken tam da o esnada sistemin çöktüğünü görmek (*Dies Irae* ile bu kastedilmektedir) umudun kırılma noktasına dem vurur. Yalom, kişilerarası yalıttımın genellikle yalnızlık şeklinde yaşandığını, kişilerden uzak olmayı ifade ettiğini söyler ve bu durumun coğrafi yalıttım, uygun sosyal becerilerin eksikliği, yakınlıkla ilgili çatışmalı duygular veya doyurucu sosyal etkileşime engel olan kişilik yapısı gibi etkenlerin işlevi olduğunu belirtir. George karakteriyle Albee, işte bu yalıttımın izleyicisinde de olduğunu göstermeye çalışır; çünkü kişilerarası yalıttımda kültürel etkenler de etkilidir ve Yalom'a göre (2000, ss. 556-557) geniş aile, komşuluk, mahalle esnafı, aile doktoru gibi yakınlığı destekleyen kurumlardaki azalma ABD'de kişilerarası yabancılaşmayı engellenemez şekilde artırmıştır. Bu yüzden George karakterinde de görüldüğü gibi kişinin kendi içindeki yalıttım ile birey duygularını veya arzularını bastırdığında, kendi yargılarına güvenmediğinde ya da kendi potansiyelini bastırdığında yalnız da olduğu için son derece kaotik bir durumla karşı karşıya kalır.

Sonuç olarak; bu sahnede karakterlerin "varoluşsal yalıttım" içerisinde oldukları da söylenebilir. Modern Amerikan bireyi sık sık kendisinden ve başkalarından soyutlanır; fakat bu ayrılımların derininde varoluşa ait daha da temel bir yalıttım vardır. Bu, bireylerle girilen en doyurucu ilişkilere, tam bir kendilik bilgisi ve bireysel bütünlüğe karşın süren bir yalıttımdır. Varoluşsal yalıttım, insanın kendisini ve başka biri arasındaki kapatılamayan uçuruma ve daha temel bir yalıttıma, bireyin kendisi ve dünya arasındaki ayırma da işaret eder. Ölüm-

le ve özgürlükle yüzleşme bireyi kaçınılmaz şekilde, pek çok giriş yolu olan yalnızlık vadisine yani varoluşsal soyutlamaya götürür (Yalom, 2000, s. 559-561). George'un Martha'yı bir "kiklop"a benzetmesi, George'un "gençliğimin en önemli günü" (Albee 65) dediği anısının ölen insanların ardından saatlerce gülmelerinden ibaret olması bu soyutlamayı örnekleyebilir.

Sartre'in, (2010, s. 25) "ilkin insan vardır, insan önce dünyaya gelir var olur; ondan sonra tanımlanıp belirlenir, özünü ortaya çıkarır," şeklinde yorumladığı üzere, oyunun ana karakterleri de insani özellikleriyle sahnede olsalar da toplumun üstlerinde yarattığı şiddet nedeniyle bir türlü kendilerini "tanımlayıp" belirleyemezler. "Öz"lerini ortaya çıkarma ise alkolün de yardımıyla tersine bir şekilde olur: bu geçmişin ve şiddetin altında ezdiği yabancılaşmış, irinli ve kirli bir öz ortaya çıkarır ancak. Bu yüzden, toplumda deli olmak George için en iyi olandır; çünkü deliler ona göre "değişmiyor" ve "yaşlanmıyor"; ayrıca "bir şeyle uğraşmıyorlar" ve bu yüzden "bütünlükleri bozulmuyor"dur (Albee, 1993, s. 66). Yine, George'un şu sözleriyle belirttiği gibi birey olarak kendilerini ezen sosyal düzen ona göre artık doğallaşmıştır: "Yerleşme, uyumlanabilirlik, düzenleme... bunlar şeylerin doğasında var sanki değil mi?" (Albee, 1993, s. 69). Varoluşsal anlamda tükeniş ve anlamsızlık birbirlerine karşı inançlarının yitimi demek olduğu gibi ayrıca bir tür imtihan görevini de üstlenir ve çift sürekli birbirlerinin tükeniş sınırlarını zorlamaya çalışır:

GEORGE. Sana göre hava hoş tabi... Yani, kendi kurallarını kendin koyuyorsun... Kafayı bulmuş bir arap gibi dolanıp önüne gelen her şeyi kesip biçiyor, canın isterse dünyanın yarısını yara bere içinde bırakıyorsun. Ama bir başkası böyle yapmaya kalkışsa... hayır efendim! [. . .]

GEORGE. Ama bebeğim, bütün bunları senin için yaptım. Hoşuna gider sandım, sevgilim... senin beğendiğin tarz... kan, revan falan. Çok heyecanlanıp derin derin

nefes alacağını, memelerini hoplatarak üzerime atlayacağını sandım, ne bileyim.

MARTHA. Gerçekten içine sıçtın, George.

GEORGE. Oh, Allah Aşkına, Martha!

MARTHA. Ciddi söylüyorum... gerçekten içine sıçtın.

GEORGE. Sen şu sandalyede oturup, ağzının kenarından cin sızarken oturup beni küçük düşürebiliyor, paramparça edebiliyorsun... hem de BÜTÜN GECE... buna gelince iyi ama değil mi... böyle hoş...

MARTHA. SEN DAYANABİLİYORSUN!

GEORGE. DAYANAMIYORUM!

MARTHA. DAYANABİLİYORSUN! BENİMLE BUNUN İÇİN EVLENDİN! GEORGE. Çılgınca, marazi bir yalan bu. (Albee, 1993, s. 97)

Görüldüğü gibi, var olan duruma “dayanma” yetisi sürekli ölçülebilir bir nicelik olarak görülür. Bu yüzden de sözlü şiddetin tonu sürekli artar; belirli yerlerde fiziksel şiddete kadar çıkar; çünkü George’un deyimiyle oraya “giden herkes hırçınlaşır” (Albee 67). Sahnede bir ara George, aşırı aşağılamaları ve alayları nedeniyle Martha’nın boğazına bile sarılır; bu olay en basit karakter olan Honey’nin şiddeti kutsaması eşliğinde verilir (Honey, fonda sürekli “ŞİDDET, ŞİDDET” diye bağırmaktadır.) “Misafirleri Kızıştırma” oyunu da aynı şekilde şiddetin tonunun arttığı bir oyun haline gelir. George, hikâyeyi anlattıkça Nick kendi haya öyküsü olduğu için kızar, köpürür ve neredeyse saldıracak konuma gelir. Özel hayatın kamuya çıkarılarak tartışılabilir yapılması ve bunun üzerinden eğlence unsuru yapılarak tüketim nesneleri haline getirilmeleri bu noktada yazar tarafından modern Amerikan bireyini sosyolojik bağlamda eleştirmek için kullandığı malzemeler haline gelir.

Özetle; “yarattığı pisliği temizlemeye çalışan” (Albee, 1993, s. 69) George karakteri, erken çocukluk dönemlerinden beri tanışan Nick ve Honey karakterleri, Martha’nın “iktidara giden tek yol bu-hepsini

düz” (Albee, 1993, s. 76) açıklamasını toplumsal normlarla haklı çıkaracak şekilde uygunsuz hareketleri, Albee’nin modern Amerikan toplumsal yapısının deformasyonunu göstermek üzere sahnede çizmiş olduğu şekillerdir. Nick üzerinden Amerikan pragmatizmini, hem Nick hem George’un kayınpederleri üzerinden kilisenin ve akademinin egemen kapitalist sistemin içerisinde yozlaşmışlığını göstermeye çalışır. Böylesi bir düzen içerisinde karakterlerin her şeylerini toplayıp hayal dünyasına göçmeleri (Martha) ya da bunu umursamayacak kadar hissizleşmeleri ya da buna “alışmaları” (George ve Honey) işten bile değildir. Nick’in gelecekte “vazgeçilmez” (Albee, 1993, s. 75) olma çabası nedeniyle George bu yozlaşmışlığı algılamaya çalışır:

GEORGE. Çok basit... insanlar şeylerle olduğu gibi başa çıkamadıkları zaman, bugünle başa çıkamadıkları zaman, iki şeyden birini yaparlar... ya... ya benim yaptığım gibi, geçmişe düşünüp dururlar ya da geleceği değiştirmeye... karar verirler. Bir şey değiştirmek istediğin zaman da ne yaparsın... BANG! BANG! BANG! BANG! (Albee, 1993, s. 113)

Sonunda “ÇAT” diye kopan şey aslında algıdaki gerçekliktir. Gerçekliğin resmi. Bu resmin çizilmesi için de (bunu tetikleyen belki de Martha’nın Nick’le ilişkiye girmek için yukarı kata çıkması) yaratılan hayali oğlun ölümünün gerçekleşmesi gerekir. Böylece, tüm “ülkenin çok fazla içtiği gibi” (Albee, 1993) onlar da içmekten yani uyuşmaktan kurtulacaklardır; bu sayede George “BANG BANG” etkisi yaratacak hayali oğlu öldürerek içerisine gömüldüğü geçmişten böylece belki de arınabilecektir.

İkinci perde de sevgi yoksunluğu, yalnızlık, yabancılaşma, karşılıklı rol oynama, alışkanlık, karşılıklı çıkar, aldatmaca, ezme-ezilme gibi bireysel sorunlar öne çıkan temalardan bazıları olarak Albee’ye yön verirler. Karakterler cadıların kazanında birbirlerinin ruhlarını haşlarken; “başka bir çözüm yolu olmalı mı” sorusu ise izleyiciye bırakılır.

“Şeytan Çıkarma”nın Şiddetle İmtihanı

Bu perdede, karakterler çıkmazda olan modern bireyi en gerçekçi yanlarıyla canlandırırlar. Adından anlaşılacağı üzere; bir ruhsal çözülmeye, psikomatik arınma ve şiddetten kurtulma çabası vardır. Karakterler, bu sahnede diğerlerinden daha da yoğun olarak bilinçaltılarıyla izleyici karşısındadırlar.

Karakterler daha dengeli olmak isterler. Duyusal algılarında canlılığa ulaşma çabası vardır. Ayrıca, insan ruhunu ve onun işleyişini anlamak isterler. Önemsizlikten sonsuza kadar kaçmak ve güçlü olmak, yaşama daha etkin bir şekilde katılmak için irade sahibi olmak isterler. Hepsinden önemlisi, kendilerini nasıl ifade edeceğini bilmek isterler; çünkü bu onların kendilerini tanımlarına ve bilinmeyen olasılıklarını öğrenebilme yoludur. Çıkış yolu hayal anlarında ortaya çıkar. Sözü edilen hayal anlar kişinin bilinçli ya da bilinçsiz olarak oynadığı oyunlar olarak da değerlendirilebilir. (Wilson, 1987, ss. 214-215).

“Oyunlar bir taraftan istenmeyen, zorunlu gerçeklikten kaçma yöntemi olarak nitelendirilebilirken diğer taraftan da kişinin ironik olarak kendi gerçekliğini yaratması olarak da değerlendirilebileceğinden” buradaki sorunsalın “özünü oluşturan yaratma eylemi kişinin içinde bulunmak zorunda olduğu durumdan çıkmak için sarf ettiği çaba anlamına gelir. Bunu başarmak zordur. Farkındalık önemlidir; ama bunu gerçekleştirecek özyetinin olması şarttır” (Yabangümeli, 2004, s. 45). Bu yüzden son oyunda George yarattıkları hayali oğulu öldürerek özyetiye ulaşılmasını sağlar.

Bu perdede Sartre’ın deyimiyle karakter “kendisini kavradığı gibidir. Varlaşmaya doğru yaptığı bu atılımdan sonra olmak istediği gibidir” (Sartre, 2010, s. 64).

MARTHA. ... şu anda karanlıkta bir yerlerde olan George... bana iyi davranan, benim küfredtiğim; beni anlayan, benim ittiğim; beni güldürebilen; ama güldüğümü

görmesin diye surat astığım; geceleyin bana sarılıp ısıtan, benim ısıtırıp kanattığım; ben kuralları ne kadar hızlı değiştirirsem değiştireyim oynadığımız oyunları öğrenmeye devam eden; beni mutlu edebilen George; ama ben mutlu olmak istemiyorum, hayır mutlu olmak istiyorum. George ve Martha: çok acı, çok acı, çok acı. [. . .]

... artık dinlendiği için; beni görüp de: tamam, bu olur dediği için a ffetmeyeceğim; beni sevmek gibi çirkin, incitici, aşağılayıcı bir hata yapan ve bunun için cezalandırılması gereken George. George ve Martha: çok acı, çok acı, çok acı.[. . .]

... bana katlanması katlanılmaz olan, inceliği zalimce olan; anlama gücünün ötesinde anlayan George... (Albee, 1993, s. 121)

Martha, varlığının ve seçimlerinin sorumluluğunun muhakemesini yapar ve bu durum onda bir bunaltı hissi doğurur. Aslında George'u sevmektedir; onun da kendisini sevdiğini bilir. George'a o denli bağlanmış ve güvenmiştir ki gittiğini sandığında kendisini tamamen yapayalnız hisseder. Yaptığı özeleştirici ile; Nietzscheci açıdan varoluşun özden önce gelmesiyle birlikte kendisinin sonuçta ne olduğundan da sorumlu olduğunu; ama bu sorumluluğun yalnızca kendisini değil tüm insanları da kapsadığını algılar. Bundan ancak "bunaltıyı maskeleyerek" yani yanılsama yaratılarak kaçtığının farkına varır. Bu noktada, bir birey olarak seçtiğini, gerçeği üstlenme sorumluluğundan kaçarak eylemsizliğe kapandığını ya da edimlerinin baş koşulu olarak bunaltıyı kendisini uyanışa götüren bir araç olarak kullandığını fark eder. Tek başına ve dünyaya fırlatılmış da olsa "insan özgür olmaya mahkûmdur, zorunludur" (Sartre, 2010, s. 72). Özgür olmak için eylem ve çabayı ise, oyunu bitirmesiyle George, içsel konuşmalarıyla da Martha yapar:

MARTHA. Hey, hey... Neredesiniz millet...? Eee? At bakalım beni... Allah'ın belası bir... şey gibi... ne gibi... bir sarmaşık gibi söküp at, eski bir ayakkabı gibi at beni om-

zuna... George? George? George! Ne yapıyorsun: Saklanıyor musun? GEORGE! Oh, Allah... Bırakıldım! Terk edildim! Kocamış bir kedi gibi sokağa atıldım. HA! Sana bir içki vereyim mi, Martha? A, teşekkür ederim, George; çok kibarsın. Hayır, Martha, Hayır; senin için her şeyi yaparım. Öyle mi, George? Ben de senin için her şeyi yaparım. Öyle mi, Martha? Tabii ki, George. Martha, ben seni yanlış anlamışım. Ben de seni yanlış anlamışım, George. NERDESİNİZ MİLLET!!! Ev Sahibesini Becermeye! Büyük şans. Büyük şans. Şimdi bebek gibi konuşur Babacım? Babacım? Martha'yı terk ettiler. Onu... sabahın bilmemkaçında kendi günahlarıyla baş başa bıraktılar. Beyaz Fare Babacık; gerçekten kırmızı gözlerin mi var senin. Öyle mi? Dur bakıyım. Ohhhh! Öyle! Öyle! Babacık, kırmızı gözlerin var senin... çünkü hep ağlıyorsun, öyle değil mi, babacık. Evet; öyle. Heeep ağlıyorsun. HEY OROSPU ÇOCUKLARI ORTAYA ÇIKMANIZ İÇİN SİZE BEŞ SANİYE VERİYORUM!! Ben de ağlıyorum, babacım. Heeep ağlıyorum; ama içten içe, kimse görmesin diye. Hep ağlıyorum. Georgie de hep ağlıyor. İkimiz de hep ağlıyoruz ve sonra ne yapıyoruz, ağlıyor, gözyaşlarımızı alıp buzdolabına, o lanet buz kalıplarına koyuyoruz hepsi buz kesene kadar ve sonra... bunları... içkilerimize... atıyoruz. Boka batmış, bok olmuş, ölmüş, gitmiş, unutulmuş... boka batmış değil, bok olmuş; bok olmuş; BU GECE ARTIK ÇOK OLDU. Bok olmuş... Gözlerimin üzerinde silecekler var; çünkü seninle evlendim... canım! Martha şarkı yazmalıymışsın. KLINK! KLINK! KLINK! KLINK! KLINK! KLINK! (Albee, 1993, ss. 117-118)

Bu konuşmayla Martha bir itiraf da yapmış olur: babasının üzerinde kurduğu iktidar ve egemenliği bir baskı unsuru olarak kabul ediş vardır bu konuşmada; çünkü kocasının “beyaz kırmızı gözlü fare” dediği babasını o da öyle görmeye başlar. Ağladıklarını; ama bunun onları rahatlatmak yerine anlamsızlaştırdığını söyler (gözyaşlarını

buzluğa koyup içkilerini soğutucu olarak kullanmalarını söylemesi [ki bu tabii ki sembolik olarak saçmalığı göstermek içindir] bunu gösterir). Gözyaşının sembolik olarak içkiye katık edilmesiyle aslında kendilerini içkideki alkolün değil kendi içlerinden gelen özün uyuşturduğuna bir çağrışım yapar. “Gözlerinin üzerindeki silecekler,” aslında gerçek benliklerini gizledikleri yapay kimlikten başka bir şey değildir.

Bu perdeyle Albee, dünyasıyla kendisi arasında bir perde olduğunu, kafese benzeyen dünyanın daracık bir alan olduğunu söyler. İnsan nerede olursa olsun, kendini hep yabancı bir dünyada bulur. Yalnızlık, bu noktada bir alinyazısı gibi sosyal bir varlık olan insanın yabancılaşmasının nedeni de olarak onu kısıkırak içine alır. Bu yalnızlıktan kurtulabilme sorunsalı uyumsuz tiyatro yazarlarından Albee’nin de kurmaca insan yaratmasıyla sonuçlanır. Bu insan, bir tür ada insanıdır. Ancak, bu insanda ne kendini tanıya adayan bir dindarın imanı ne de Robinson’ın yapımcılığı vardır. Robinson, bir umut sembolüdür. Yeni bir dünya kurar. Uyumsuz tiyatrodaki ise yalnız insan içine kapanır. Robinson’ın aksine yaşamdan da kopmuştur o. Bir tutuklu gibi çevresinde hiçbir şey yeşertemez. Uyumsuz tiyatro yazarlarının, sosyal ilişkilerinden kopmuş olarak tasarladıkları insanın yaşamı, hep dönme-dolap şemasının içine hapsolür. Bu yüzden, gerçekte bir türlü ilişki kuramaz, düş ve hayal dünyasında yaşar. Bu düş dünyasında zaman durur. Belki de bu insanın en karakteristik yanı, zaman bilincinden yoksun olmasıdır. Şimdiyi yaşayamayarak geçmişe saplanır ya da ütopyalar kurar; böylece zamanın dışında kalır. Ionesco, (1994, s. 22) *Tagebuch*’ta şöyle yazar:

Zamana yetişmek için ardından koştum yaşamın, yaşamak istiyordum. Yaşamın o denli ardından koştum ki, kaçtı benden, koşuyordum; ama ya çok geç ya çok erken varıyor, hiçbir zaman yetişemiyordum ona. Sanki dışındaydım yaşamın. [. . .] Yaşam benim için yaşanılan an demektir, o denli peşinden koştum ki yitirdim onu.

Zamanın dışında olduğu için, geride bırakılan yol bulanıktır. Diriltmeye çalışılan anlar, Martha'nın kendi kendine yaptığı konuşmalarda görüldüğü gibi sağlıksızdır.

Edward Albee'ye göre *Kim Korkar Virginia Woolf*'tan şarkısında söylenmek istenen *kim korkar sanrısız yaşamaktadır*. Oyunun sonunda da Martha, bundan korktuğunu söyler. Aslında Martha ve George'un evliliklerini dayanılır kılan oğullarının yarattığı büyüdür; fakat George, Martha'nın bu büyüü gerçeğe çok yaklaştırmasından rahatsız olarak, oğullarını öldürmek ister. Oyunun her bölümünde gerçek ile sanrı iç içe verilir. George ve Martha'nın ne zaman gerçekten ne zaman sanrılarından bahsettiği ayırt edilemez. George'un hikâyesinin gerçek mi kurgu mu olduğu anlaşılmaz. Benzer olarak Nick ve Honey'nin hayatları da sanrı temellidir. Nick aşk için değil para için evlenmiştir. Nick, güçlü ve kuvvetli gözükmesine rağmen aslında bir hayli zayıftır. Honey, onu doğum kontrolü yaparak kandırmaktadır. Uyumsuz bir tiyatro yazarı olarak Albee, hayatın büyüünün yanlış olduğuna ve onun yanılsama mutluluklar yarattığına inanır; tıpkı George ve Martha'nın evliliklerinin bir sanal oğula bağlı olması gibi. Albee'ye göre gerçek, derin anlamdan yoksundur ve George ile Martha kendi sanrılarından kurtulup gerçekle yüzleşmelidir. Sonuç olarak; George Gerbner'in "acımasız dünya sendromu" bağlamında insanlar kimliklerini korku kültürüyle sabah uyandığından gece yatana kadar şekillendirir ve ironik bir şekilde bunları her zaman kullanırlar. Korkularından kurtuldukları ölçüde şiddetten de sıyrılırlar.

George ve Martha'nın evliliklerini resmederek, Albee, bu perdede sık görülen yazınsal bir iddiayı öne sürmektedir; aşk ve nefret bir bütünün iki parçasıdır. İğneleyici şakalarından anlaşılmaktadır ki George ve Martha birbirlerinden nefret etmektedir. Aslında onların amaçları birbirlerini yok etmektir. Buna rağmen onlar, şefkatli hâllerinde bu kini yalanlarlar. George pek sık Nick'e gördüklerine inanmamasını söyler. George ve Martha'nın tartışmalarının pek çoğu şov içindir, bazıları da sadece birbirlerine zarar vermek içindir. Buna rağmen Martha'nın, George'un onu tatmin eden tek erkek olduğuna dair

itirafı da evliliğin olumlu yönlerinin olduğunu gösterir. Onlar her ne kadar çok kavga etseler de birbirlerine muhtaçtırlar, büyü devam ettikçe onların da ilişkisi devam edecektir:

MARTHA. Gerçek ve hayal, George; aralarındaki farkı bilemezsin.

GEORGE. Evet; ama sanki biliyormuş gibi devam etmeliyiz yaşamımıza.

MARTHA. Amin. (Albee, 1993, s. 128)

Kısacası; onların tüm varlıklarını şekillendiren ve hayali bir karakter olan şiddet hem onların düş dünyasına hem de gerçekliğe egemendir. Örneğin; Sade'in bakış açısıyla açıklanacak olursa şu dile getirilebilir: şiddet dil *içinde*, yani akıl *içinde* ifade edilir. Oluşmuş her türlü yapı (toplumsal veya ahlaki) dil aracılığıyla alt üst edilmeli ve sonsuz çeşitlemeler dayatılmalıdır ki bu çeşitlemelerin sonunda, hayatın dış zarı tersine çevrilsin ve içindeki cisimler berelensin. Şiddetin dil üzerindeki egemenliği bu noktada Martha'nın şu konuşmasında gözlemlenebilir:

MARTHA. Hepiniz sünepesiniz. Ben Toprak Ana'yım, siz hepiniz sünepesiniz. Kendimden iğreniyorum. Hayatımı ucuz, tamamen anlamsız sadakatsizliklerle harcıyorum... sözde sadakatsizliklerle. Ev Sahibesini Becerme haa? Gü-lünç. Bir sürü ayyaş... iktidarsız gerzek. Martha çapkın çapkın göz süzer, gerzekler sırtır ve o güzel gözlerini devirirler, biraz daha sırtırlar; Martha dudaklarını yalar, gerzekler biraz cesaret toplamak için bara koşarlar ve biraz cesaret toplayıp hoplaya zıplaya ihtiyar Martha'nın yanına dönerler, o da küçük bir dans gösterisiyle hepsini iyice kızıştırır... zihinsel olarak... böylece yine bara koşup biraz daha cesaret toplarlar; karıları ve sevgilileri burunları havada... hatta tavanda kurumlanırken... bizim gerzekler yine soda çeşmesine gidip biraz daha yakıt alırlar; bu arada Martha'cık orada öyle, elbisesi kafasının üzerinde, oturur durur... boğulur durur- elbisenin kafanın üzerinde olması

ne kadar *boğucudur* bilemezsin- boğulur! Gerzekleri bekler; *en sonunda* cesaretlerini toplarlar... ama işte hepsi bu kadar, canım! [. . .] Ama uygar denen toplumlarda bu iş böyle oluyor işte. (Albee, 1993, s. 120)

Marquis de Sade’ın deyimiyle söyleyecek olursak, Martha’nın dili “konuşan kişi ile hitap ettiği kişiler arasındaki ilişkiyi inkâr eden bir dildir”; başka bir deyişle: Yaratıcısının bir tanınma arzusu içinde olmasını gerektirmeyen, bazı arzulara yönelterek onun saygınlığını lekelemeyen bir dildir, şöyle ki onu projeden, akıldan ve sistemin büyüleyiciliğinden uzak tutar. Bu, karşılıklı ilişkiye, dürüstlüğe dayanmayan bir dildir ve paradoksal olarak doğallığı da buradan gelir: “Şiddet, mantığın, yasanın, dilin prensibinin oluşturduğu ötekilere karşı bu dürüstlüğün tersidir” (Besnier, 1996, ss. 176-177). Martha’nın dediği gibi, “Ooo, dünyanın gerçekdışılığı ufacık kafalarımız üzerinde fazla ağırlık yaptığı zaman başvurduğumuz sığınaktır bu. Gevşe; sen de dal içine; sen de herkesten daha iyi sayılmazsın” (Albee 119).

Hristiyanlığa özellikle Katolik ayin ve ritüellerine pek çok gönderme de söz konusudur. Örneğin; Martha oğullarına “zavallı kuzu” diye seslenerek İsa’nın Hristiyanlık’taki bir adı olan “tanrının kuzusu” adına bir gönderme yapmaktadır. George, *kyrie eleison*’dan, *dies irae*’den ve şarap ayininden şarkılar söylemektedir. İkinci sahne sonunda çalan kapı zilleri de şarap ayininde çalan zillere benzemektedir. Albee, ayrıca üçüncü bölümün adını “Şeytan Çıkarma” (başka bir ifadeyle “Defetme”) koymuştur. Tabii ki bu ad George’un çocuklarını ve bu evliliğin büyüsünü öldürme girişiminde bulunmasından gelmektedir. Bu öldürme eylemi, evlilikleri için gerekli olan bir itiraf olarak da görülebilir. Ayrıca; George tutanaklardan paskalya yortusu töreni diye söz etmektedir. Bu da tanrı kuzusunun dünyayı kurtarmak için kurban edilmesine bir göndermedir ve bu sahne de pazar sabahında geçmektedir. Tüm bu göndermelerse Jungcu söylemle arketipsel anlamda inancın yok oluşu ve tekrar edinimi çabasına değinmek için oyuna dahil edilen sembolik araçlardır. George da bir şekilde kendi “kuzu”larını infaz ederek karısı ve kendisinin toplumsal günahlarından arınmalarını sağlar.

Yine de tüm bu şiddet söylemlerine rağmen, az da olsa bir umutla kapanır perde. Yaratılan hayali gerçekliğin katledilişi, sonucunda korkuyu getirse de (çünkü aşırı dozda alınan her şey alınmadığı takdirde kişide titreme ve korku yaratır) umudu aşılır. En azından bir sonraki gün Pazar'dır ve dinlenmek ve uyumak için bir fırsat sunar. Virginia Woolf'un eserlerinde yansıttığı hayatın gerçekliğine bir adım atmış olacaktırlar. "Yaşamı ve ölümü vermek istiyorum, sağlığı ve çılgınlığı, toplum düzenini eleştirmek istiyorum, işler halinde, en yoğun biçiminde," (Woolf, 1999, s. 194) sözleriyle kabaca özetlenebilecek Woolf'un yazın görüşüne kapalı olan kapılarını açacaklardır (ki Martha tam da bundan korkar). Şeylerin özünü kavrayamadığı için "hadım edilmiş bir beygir" (Albee, 1993, s. 122) olarak tabir edilen ve uşak konumuna getirilen Nick'in aksine George ve Martha "daha iyi olacaklar"dır; çünkü maskeleri atmış, birbirleriyle alay etmeyi bırakmışlar, sınıştırmak yerine gerçekle karşılaşmayı zor da olsa göze alabilmişler, birbirlerini kandırmayı, "saklambaç" oynamayı bırakarak deliliğin eşiğinden dönmüşler, kısaca mutsuz olmaktan belki de kurtulmuşlardır. Bu noktada, bu kısmı Kierkegaard'ın *Ya, Ya da*'sından bir alıntıyla kapatmak bu perde için en iyi özet olacaktır:

Herkesin maskesini çıkarıp atmak zorunda kalacağı bir gece yarısı vaktinin geleceğini bilmiyor musun? Hayatın her zaman kendisiyle alay ettireceğini mi sanıyorsun? Bundan kaçmak için gece yarısından biraz önce sınıştırmayı mı zannediyorsun? Yoksa ondan dehşete kapılıyor musun? Gerçek hayatta insanlar gördüm, öylesine uzun zamandır başkalarını kandırmışlar ki, en sonunda gerçek mizaçları ortaya çıkmaz olmuş; saklambaç oynayan insanlar gördüm, o kadar uzun zaman oynamışlar ki en sonunda delirip o ana kadar gururla sakladıkları gizli düşüncelerini iğrenç bir şekilde başkalarının gözünün içine sokmuşlardı. Peki, sonunda mizacının bir çokluğa dönüşmesinden, açıkçası çok sayıda olmaktan, o mutsuz şeytaniler gibi bir lejyon oluşturmaktan ve bu şekilde bir insanda bulunan en içteki, en kutsal şeyi, kişiliğin birleştirici

gücünü kaybetmiş olmaktan daha korkutucu bir şey düşünebiliyor musun? Doğrusu ciddi olduğu kadar dehşet verici olan o şeyle dalga geçmemelisin!

Sonuç

Edward Albee'nin Connecticut'ta The Choate Okulu'nda yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak yazdığı *Kim Korkar Virginia Woolf'tan?* adlı oyun, modern Amerikan toplumunun uyumsuzluğunu dile getirir. Martin Esslin'e (1999, s. 24) göre (Albee'nin) uyumsuzluk tutumunun belirleyicisi ise “onun, geçmiş çağların kesinliğinin ve sarsılmaz temel varsayımlarının silinip gittiği, bunların denenip yetersiz bulunduğu, ucuz ve çocuksu yanılsamalar olarak küçümsendiği duygusunu tanımasıdır” .

Albee, olay örgüsünü kurarken yukarıda da incelendiği gibi uyumsuzluk tiyatrosunun özelliklerinin büyük kısmını eserinde kullanır. Albee, bir öykü anlatmaz; oyunda belirli bir olay örgüsü yoktur. Tanınabilir, soylu, vb. karakterler de oyunda yoktur; bu yüzden seyirci karakterlerle doğrudan özdeşlik kurmaz. Oyun bir rüya ya da karabasan gibidir ki zaten olaylar gece yaşanır. Dilin oyunda iletişim değerini kaybedip ilintisiz gevezeliklerden oluşan bir yapıya bürünmesi bir başka uyumsuz tiyatro ögesinin kullanımına işaret eder. Ayrıca, olay varoluşun uyumsuzluğu üzerine odaklanır; ama bunu yine doğrudan tartışmaz. Oyunda, parodi, yergi ve kara mizahın birleştirilmesi; inanç, bireysellik ve otoritenin kaybı, toplumsal kuralların ortadan kalkması, iletişimsizlik, uyum ve uyumsuzluk, gerçek ve yanılsama, ölüm ve ölümsüzlük gibi konuların kullanılması, oyunun uyumsuz tiyatronun izinden gittiğini gösteren diğer ipuçlarıdır. Uyumsuz tiyatrodan tek farkı ise döngüsel bir olay örgüsü yerine dolaylı bir sonuç tamamlama yönünde bir örgü kurulmasıdır.

Sonuç olarak, herkesin bir “maymuncuğu” olduğunu; ama kendisinin “tek cahil” olduğunu savunan Ionesco'nun da belirttiği gibi Albee'nin uyumsuz tiyatrosu, diğer uyumsuz tiyatrolar gibi çağımız gerçekleriyle sürekli bir hesaplaşma içinde bulunan bir akımdır. Dış

dünyadan kopmuş, eyleme geçemeyen içine dönük insanlar ki roman-
da en iyi örneklerinden ikisi Gonçarov'un *Oblomov*'u ve Beckett'ın
Belaque tipidir, hiç kuşkusuz uyumsuz tiyatro akımının baş kişileridir.
Gerçekten kopmuş, soyut bir düş dünyası yaratmanın alt metninde
toplum ve sistem değil de sadece birey olduğunu savunanlar aslında
yanılmaktadır. Marienne Kesting, uyumsuz tiyatro ile İrlandalı-İngiliz
duyumcu düşünürler arasında bir bağlantı kurar. Berkeley, "Esse est
percipi," (*Varlık algılanmış olmaktır*) ilkesinden yola çıkar. Locke,
benzer olarak *Essay concerning Human Understanding*'te, "Kafamız-
da hiçbir düşünce yoktur ki daha önce duylardan geçmiş olma-
sın," der; yani bir kurmacanın ne denli soyut olursa olsun duyular dün-
yasının dışında kalamayacağını söyler. İrlandalı düşünürlere göre algı-
lanan gerçeğin dışında kendi başına bir gerçekten söz edilemez. Aynı
şey, Albee için de geçerlidir. Dış ve iç, nesnel ve öznel oyunda da
görüldüğü gibi birbirinden ayrılamaz. Albee'ye göre gerçek, bizim
dışımızda donmuş, saptanmış, bilinen bir şey değildir; kişinin duyarlı-
lığı ve algılama yeteneğine göre değişir. Bu bakımdan gerçek, bir
kurmacadır. Nesnel gerçekten söz ettiğimiz anda, kurmacayı; yani
gerçeği dondurmuş oluruz. Gerçeğin yerini, alışılmış kalıplar alır ve
yaşam akışıyla bu dondurulmuş gerçek arasında bir uyumsuzluk do-
ğar. Albee, oyunlarında ve düz yazılarında hep uyumsuzluğun üzerin-
de durur. Kısaca; hayırlama (negasyon), bu yazarın yapıtlarının temel
ilkesidir. Albee, durmadan uyumsuzluklara basarak yaşam akışına ters
düşen kalıpları kırar, her kırılan kalıp yeni bir kurmacanın doğmasına
yol açar, bu kurmaca yeniden kalıplaşır, bu kalıp yeniden kırılır, yeni-
den bir kurmaca doğar ve böylece gerçekçilik doğrultusunda bizi üre-
tici olmaya zorlayan sürekli bir gelişim süreci oluşur. Negasyon, bu-
rada bir gerçeği yaratma ve üretme gücü olur. Bu bakımdan;
Albee'nin bu oyununda gerçekten bir kaçış söz konusu değildir; nes-
nel gerçekle sürekli bir hesaplaşma ve çarpışma vardır. Albee, durma-
dan yeni kurmacalar kurar, kalıpları kıran kurmacalar gerçeği
değiştirir, yeni gerçekler yaratır. Albee, burada karikatüre, groteske
kaçan bir kurmaca aracılığıyla edilgenlik, alışkanlık, geleneklerle
dondurulan bir gerçeği yansıtır. Böylece, gerçek sanarak Amerikan

bireyinin bağlandığı şeylerin gerçek olmadığı ortaya çıkınca, bastığı yer kayar, kişi boşluğa atılmış gibi olur. Ionesco gibi Albee de groteske kaçan bir kurmaca yaratarak ideolojiler, dogmalarla dondurulmuş bir gerçeği eleştirir. Bir düşün akımına, bir ideolojiye saplanarak kendi özvarlığına yabancılaşan insan, onun oyunlarında bir *gergedan* maskesi altında çıkar seyirci karşısına. Yığın insanıdır gergedan; kişiliği olmayan, ideolojilerin ve sistemin buyruğu altında araca dönüşen insan. Böylesine katı, böylesine acımasız bir eleştiriye dayanmak özellikle dinsel ve ideolojik/dogmatik inançlara umudunu bağlayanlar için gerçekten güçtür. Bütün olumsuz yanlarıyla kendini tanımasını, gergedanlığını bilmesini salık verir Albee. Birey; kendi gerçeğinin donmuş bir gerçek, bir kurmaca olduğunun bilincine vardığı anda, kendi kendisiyle hesaplaşmaya, düşünmeye başlar. Gerçeği donduran kalıpları, gelenekleri, ideolojileri kırmak için yeni yollar arar. Böylece, yeni kurmacalar ve yeni gerçekler oluşur. Düşlerinin nesnelerini, Martha gibi onlardan korksa da George gibi öldürmesini bilmelidir.

Albee'nin üzerinde ısrarla durduğu, yerdiği ve eleştirdiği gerçek, Amerikan bireyinin körü körüne bağlandığı gerçektir. Bu gerçek, toplumsal şiddettir. Bu gerçekle hesaplaşmak, onunla çarpışmak, onu aşmak bireye düşer. Bu yüzden, Albee, bireyin kişiliği ve özgürlüğünün üstünde bir değer tanımaz. Eğer herkesi ilgilendiren temel sorun ortaya çıkacaksa, önce birey kendine temel sorunun ne olduğunu sormalıdır. Önyargılar ve alışılmış kalıplar belli bir ortamın, belli bir sosyal düzenin içinde oluşur ve önyargılara karşı eleştirisi, Albee'nin bu oyununda olduğu gibi çoğu kez sosyal bir eleştiri niteliğine dönüşür. Ancak, bitmiş ve hazır bir çözüm yolu ile izleyici asla karşılaşmaz. Çözüm, her daim seyredene bırakılır ve izleyici aktive edilir.

Kısaca; Albee'nin oyununda gerçekten kaçma, onu çarpıtma, toplumsal sorunlara sırt çevirme söz konusu değildir. Burada geleneklerle hesaplaşmaktan çekinmeyen, yüzyılların birikimini tasfiye etmek isteyen bir çağrıyla karşılaşırız. Büyük dinler bize, yaratıkların en yükseği, en yücesi olduğumuzu söylemişlerdir. Yüzyıllar boyu tanrılar soyundan geldiğimize inanırız; ama artık yeni bir dönem başlamıştır.

Tanrıların öldüğü, dinsel inançların, damgaların ve dogmaların, izm'lerin geçmişe karıştığı bir dönem. Albee; bize, kendi kişiliğimiz, kendi öz varlığımız dışında hiçbir dayanak tanımayan bu dönemin sözcüsüdür.

Şu halde mücbir boyutu ile ele alındığında sahnedeki şiddet, kesin olarak gidimli –daha açıkçası sınırsız- yönetime indirgenemez olarak ortaya çıkar. Akıldan (ve akıl tarafından) dışlanarak, kaçınılmaz olarak *tanımlanmaya* –sınırlanmaya- ve bunun uzantısı olarak, her türlü tutsaklığa karşı dirençli olarak kendini gösterir. Buradan şiddetin, insanı sınırsızlığa tekrar kavuşturmakta, sınırlarını açmakta ve insanı olduğu şeyin düzeyine ulaştırmakta yani Bataille'ın sık sık *imkânsız* olarak adlandırdığı ve ona göre her zaman “yalnız bireyden sınırsızlığa doğru giden bir kayışı” gerçekleştirmeye yönelik olan kurban etme ritüeli içinde bulunduğunu önceden sezdiği “belirsiz bütünlüğe” ulaştırmakta büyüleyici ayrıcalığı ortaya çıkar (Besnier, 1996, s. 178). “Yerle bir etmeyen, fakat onun karşısına bir şey çıkarılana kadar, işin içine giriveren, yoksun bırakan, felç eden, büyüleyici şiddet [. . .] (Besnier, 1996, s. 178).

Kim Korkar Virginia Woolf'tan?’da Albee, Yeni Tarihçi açıdan bakılırsa, Amerikan rüyası ilüzyonunun, kamusal şiddetle gelen yıkımın özünü ve başarısızlığı maskeleydiğini ileri sürmektedir. Greenblatt'ın “kültür poetikası” kuramıyla açıklanacak olursa; Soğuk Savaş sırasında yazarak Albee, halka 1950'lerin vatansever sanrıları'nın başını sunmaktadır. George ve Martha adaşları olan vatansever George Martha Washington'a bir göndermedir. Albee bu karakterlerin mutsuz evlilikleri ile Amerika'nın eksikliklerine dikkat çekmek istemiştir. George ve Martha'nın evliliklerini sanal oğulları etrafında dönen bir sahteliğe çevirerek Amerikan rüyası büyüüne dair sorulara öncülük etmiştir. Klasik bir Amerikan rüyası çifti olan Nick ve Honey ile de yanlışlıkla mutlu bir “façade” sunulmak istenmiştir. Ayrıca Nick'in adı da Sovyet başkanı Nikita Khrushchev'e direkt bir göndermedir. Onun George ve Martha'nın evliliklerine yaptığı tehdit de Amerika'nın soğuk savaş karmaşasına bir gönderme niteliğindedir.

Özetle; Jung'un "ortaklaşa bilinçsizlik" diye bahsettiği üzere, oyunda "benlik" kolektif bir ögedir. Albee, karakterlerin psikolojik yapıları ve arketipler üzerinden Amerikan bireyinin kolektif bilincini sahneye yansıtır. Jung'un dediği "her şeyin zıddı kendi içindedir"den yola çıkarak, Albee'de karakterlerinin dil aracılığı ile kendi içlerinden ve birbirlerinin içlerinden (şiddeti kullanarak da olsa) zıtlıklarını çıkararak bunları uyumlamaya çalıştıklarını ve sonunda bir şekilde kolektif ve psikolojik şiddetle baskılanan ve onları hiçliğe taşıyanları def ettiklerini (exorcism) gözler önüne serer. George'un söylemiyle "made in USA" olmayı reddeden karakterler bir birey olmaya çalışırlar. "Aktör perspektifi"nden ve onun yarattığı şiddetten kurtulmaya çalışarak bir öz kimlik edinmeye çabalarlar. Nihayetinde ise Edward Albee, Wilson'un ikili önermelerinden¹⁵ ebedi aşkı, varoluşu ve bedenin son etkisini kutsar. Hangisini seçeceğiyle tamamen izleyicinin seçimi olacaktır; çünkü George'un sözleriyle; "Kemiğe ulaşmakla bitmez işin. Kemiğin içinde bir şey vardır... ilik... işte buna ulaşman gerekir" (Albee, 1993).

Kaynakça

- Albee, E. (1993). *Kim korkar Virginia Woolf'tan?: Üç perdelik oyun* (Tuncay Birkan, çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Besnier, J.M. (1996). *İmkânsızın politikası: İsyanla bağlanma arasında entelektüel* (Işın Gürbüz, çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Esslin, M. (1999). *Absürd tiyatro* (Güler Siper, çev.). İstanbul: Dost Kitabevi.
- Gruppe, B. (2010). *Tagebuch: Johann Wolfgang von Goethe, Virginia Woolf, Richard*
- Buckminster Fuller, Franz Kafka, Joseph Goebbels, Thomas Mann, Erich Kästner*
New York: Books LLC, Ionesco, E. (1994). *Rhinoceros and other plays*.
New York: Grove Press.
- Kim korkar hain kurttan (2014) Beyaz perde web anasayfadan <http://www.beyazperde.com/filmler/film-2768/>. Adresinden erişildi.

¹⁵ Ebedi kayıtsızlık mı ebedi aşk mı; varoluş mu hiçlik mi; bedenin son etkisi mu yenilgi mi (111-126): işte bunlardan hangisini seçtiğiyle kişi yabancılaşır ya da kendini tanıır bir çeşit *nosce te ipsum* (kendini tanı) söylemi olarak da nitelendirilebilir.

- Roudané, M. C. (1987). *Understanding Edward Albee*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Sartre, J. P. (2010). *Bulanık* (Erdoğan Alkan, çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Wilson, C. (1987). *The Outsider*. Los Angeles: Tarcher.
- Woolf, V. (1999). *Mrs. Dalloway* (Tomris Uyar, çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalom, I. (2000). *Varoluşçu psikoterapi* (Zeliha İyidoğan Babayiğit, çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Yarangümeli, F. D. K. (2001). *Fahrenheit 2000: Edward Albee'nin Oyunlarında Yabancılaşma*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

MODERN ZAMANLARDA KADIN OLMAK: *ZERRE* FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Günseli Pişkin

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, gunseli.piskin@izmir.edu.tr

Özet

Zerre filminde büyük kentte işsizlikle mücadele ederken yaşlı annesi ve kötü-rüm kızına da bakmak zorunda olan genç bir kadının günlük yaşamından kesitler yer almaktadır. Büyük kentin acımasız yaşam koşullarında hem erkek hem de kadınlar ayakta kalmak için büyük uğraşlar vermektedirler. Filmin başlangıç sahnelerinde kahramanın kadın olmasının ekonomik koşullara karşı ayakta kalmaya çalışması karşısında herhangi bir cinsiyet ayrımcılığı söz konusu değildir. Ancak daha sonra izleyiciler fabrikada kadınlara karşı gizli saklı yürütülen cinsel şiddet olgusuyla karşılaşır. Popüler medya metinlerinde kadınlar bir birey ve özne olarak ele alınmaktan çok seyirlik bir nesne olarak gösterilmektedirler. *Zerre*'de olduğu gibi olayların akışının izleyicilerin görüşüne nesnel olarak sunulması, kadın imgesinin ve dolayısıyla sorunlarının ve çaresizliğinin doğru olarak yansıtılmasında önemli bir işleve sahiptir. Türk bağımsız film kategorisinde ele alınan *Zerre* filmi açıklanırken feminist eleştiriden dolayısıyla psikanalitik yaklaşımdan yararlanılmaktadır. Bunlar filmde kadın imgesinin popüler film metinlerindeki sunumlardan farklı bir şekilde seyirlik bir nesne olmaktan uzaklaştırılmasını açıklamakta kullanılmaktadır. Çalışmada yöntem olarak filmin sahneleri incelenirken karakterin birey ve kadın olarak, çalışma hayatındaki ve toplumsal yaşamdaki konumu çözümlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feminist, psikanalitik, toplumsal, seyirlik

Filmin Öyküsü

Erdem Tepegöz'ün yönettiği *Zerre* (2012) filminin kahramanı Zeynep (Jale Arıkan), küçük kızı Gülçin ve annesiyle büyük şehrin kenar mahallesinde köhne bir apartman dairesinde yaşayan bir kadındır. Çalıştığı konfeksiyon atölyesinde işine zor kullanılarak son verilir. Evsahibi de kirayı ödemediği için evden çıkmasını ister. Aynı zaman-

da kadına başlangıçta belli olmayan bir teklifle gelir ve bu kadın tarafından şiddetle reddedilir. Zeynep durmaksızın şehirdeki pek çok insanla birlikte bulaşıkçılık da dahil olmak üzere iş aramaktadır. En büyük hayali de Belediye’de kadrolu bir iş bulup çalışmaktır. Tek arkadaşı bir lokantada çalışan Remzi’dir. Remzi’nin en büyük amacı Fransa’ya orada bulunan bir akrabasının yardımıyla çalışmaya gitmektir. Zeynep bir yandan işsizlikle uğraşırken bir yandan da evde hasta kızına bakmaktadır. Çocuk yürüyememektedir ve her gün bu kız çocuğuna yürüme alıştırmaları yaptırılması gerekmektedir. Zeynep evde hazırladığı kokulu küçük tül bohçalarını satmak için cenaze namazından çıkanları beklemektedir. Devamlı bir iş bakarken şehir dışında - Trakya’da- bulduğu bir işi mecburen kabul eder. Çok düşük ücretle işe girdiği konfeksiyon firmasında bu kez de cinsel tacizle karşılaşır. Ancak Zeynep inandığı değerlerden ödün vermez, eve gelinerek kızından kan alındığını öğrendiğinde çalıştığıının hakkı olan parayı da almadan geri döner. Sonunda çaresizlik içinde hayatlarında yeni bir sayfa açabilmenin yolunu bulur, evsahibine giderek işi kabul ettiğini ve kan almaya gidebileceklerini söyler. Böylece küçük kızını da korumuş olacaktır. Çözüm organlarından birisinin alınmasına izin vermesidir. Zeynep Belediye’ye girip çalışmakta kararlıdır, ancak evinin penceresinden bu kez daha da umutsuz bakışlarıyla şehrin soğuk, sisli havasında dikilen apartmanlarına bakar.

Giriş

Zerre filminde kadın kahramanın popüler filmlerin klasik anlatı biçimlerinde görülen seyirlik nesne konumundan uzaklaştırılmasına çalışılmaktadır. Bu durum gerçekleştirilirken feminist eleştirmenlerin keşfettiği pek çok unsur kullanılmaktadır. Klasik anlatıma sahip kadın ve erkeklik rollerinin kodlandığı ticari filmler amaçladıkları etkiyi gerçekleştirebilmek için önceden belirlenmiş tekrarlara dayalı kafiyele anlatımlara sahiptir. Benzer ve birbirini tekrarlayan anlatımlar, sade ve kilişleşmiş tiplerler öykü anlatılmıyormuş havası verilerek ve fantezilerimiz yönetilerek, beklentilerimiz belirlenerek gerçekleştirilmektedir. “Klasik film başından sonuna kadar devamlı olarak kendi ken-

disini tekrarlamaktadır çünkü kendisini çözümlemektedir.” (Bellour, 2001, s. 194). *Zerre* filmindeyse eleştiri konusu olan bu özelliklerden özenle kaçınıldığı görülmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak çalışmada Laura Mulvey, Rose Gillian, Jacques Lacan ve Michel Foucault’un görüşleri açıklanacaktır. Foucault psikanalize çok yakın durmamakla beraber yaklaşımı Freud’un yaklaşımlarıyla bazı benzerliklere sahiptir. Bunların başında Foucault’un özne anlayışı ile psikanalizin özne anlayışı arasındaki benzerlikler gelmektedir. “Özneye yapılan psikanalitik yaklaşımlar gibi Foucault da insan öznelerinin basitçe doğmadığını ancak üretildiğini düşünmüştür” (Aktaran: Rose, 2003, s. 135). Foucault’nun işit-görsel söylemler hakkındaki görüşleri de filmin çözümlemesinde kullanılmaktadır; “... söylem dünyanın nasıl anlaşıldığı ve şeylerin onun içinde nasıl yapıldığını biçimlendiren dünya hakkındaki özel bir bilgidir” (Aktaran: Rose, 2003, s. 137). Foucault olguları tarihsel bir takım süreçlerde ele alırken söylemlerin de güçle her zaman ilişkisi bulunduğunu belirtir ve bu öneri filmin çözümlemesinde bizi ilgilendiren kısımdır. Yine Sigmund Freud’un özellikle feminist eleştirinin mihenk taşlarından olan psikanalizle ilgili yaptığı çalışmalar kadın erkek rolleri ve sorunsal çerçevesinde filmleri yorumlamakta büyük öneme sahiptir. Filmde feminist eleştirinin karşı durduğu temsil biçimlerine büyük ölçüde bir karşı duruş söz konusudur ve filmsel anlamı oluşturan pek çok unsur, güç ve toplumsal cinsiyeti oluşturulan yapılanmalar eleştirilerek gerçekleştirilmektedir. Bilindiği gibi psikanalizin temeli Freud’un döneminden beri ataerkil toplum düzeni yapısına uygun olarak ortaya konulmaktadır. Bu nedenle feminist kuramcılar tarafından tercih edilen bir yöntemdir. Kadın kahramana olabildiğince nesnel yaklaşılmaya çalışılan bu filmde kadının yer aldığı toplum yapısı içinde güç yapılanmalarına da gönderme yapılmaktadır. Freud tarafından temelleri atılan psikanaliz asıl olarak insan özneliği, cinselliği ve bilinçsizliğiyle uğraşan kuramdan oluşmaktadır. Popüler söylemlerdeki kadın sunumlarıyla yakından ilgili olan görsellik psikanalizin çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Freudyen psikanaliz tarafından yapılan katkının en önemlisi erkek hakimiyeti tarafından yönetilen bir

toplum için dışılığın yerini kesin olarak belirtmesidir. Freud özellikle scopophilia kavramının bireyin yaşamında çok önemli rolü olduğunu düşünür; "... scopophilia –bakmadan alınan haz- çocuğun doğmasından itibaren ortaya çıkan en temel dürtülerden birisidir" (Aktaran: Rose, 2003, s. 100). Bu anlamda bakışın haz vermesi kadının popüler metinlerde birer haz imgesine dönüşmesine neden olmaktadır.

Görsellik psikanalist Jacques Lacan tarafından da büyük bir önemle incelenmiştir. Lacan’a göre "...çocuğun kültüre –göstergelerin içine girişi, dili, görselliği ve kastedilen cinsel yakınlaşmadan travmatik bir kopuş olan sembolik olarak adlandırılan şeyleri meydan getirmektedir" (Aktaran: Rose, 2003, s. 120). Sembolik olan gerçeğe dönüşmeden önce referanslar dünyasını kullanmaktadır. Yine Lacan, Freud’un hadım edilme kompleksine yorumlamalar yapar. "Kompleks anatomik farklılıkların algılarıyla değil sembolüğün içine girmeye ve bütün bebeklerin, erkek çocuk ve kız çocuklarının üzerinde yoğun olarak düşündüğü referanslar için göstergelerin yer değiştirmesiyle uğraşmaktadır" (Aktaran: Rose, 2003, s. 123). Bu anlamda kadın erkek kimliklerinin özellikleri toplumsal süreçte bireye aktarılmakta ve eğlence kültürüyle güçlendirilmektedir. Laura Mulvey de 1973 yılında yazdığı makalesi "Visual Pleasure and Narrative Cinema - Görsel Haz ve Anlatım Sineması"nda belirttiği gibi ataerkil toplumun bilinçsizliği filmlerin biçimini yapılandırmaktadır öyle ki; "... Hollywood Sinemasının görsel ve anlatım yapısıyla ilgili uzlaşmalı imgeleri, bakmanın ve izlemenin erotik yollarını kontrol eden cinsel farklılığın dolaysız ve toplumsal olarak kurulmuş yorumlamalarını yeniden üretir ve güçlendirir" (Mulvey, 1989, s. 14). Bu noktada psikanalize büyük görev düşmektedir. "Psikanalitik kuram böylece burada film biçimini inşa eden ataerkil toplumun bilinçsizliğini gösterme şekli olarak siyasal bir güç olarak onaylanmaktadır" (Mulvey, 1989, s. 14).

Ancak psikanalitik film çalışmaları izleyici perde ilişkisine algısal bir yanılsama olarak bakma eğilimindedirler. Bu sadece görme değil bir kimseyi ya da bir nesneyi bir nesne olarak ya da bir kimse olarak görmedir. Sözgelimi Julia Kristeva kadınlığı ataerkil düzende

baskı altına alınmış ve bu düzenle sorunlu bir ilişki halinde kabul etmektedir. Kadınlar, kadınlık konusunda açıklamalar getiren ataerkil düzende, bu açıklamalar dışında kendilerini ortaya koyabilmelidirler. Burada Kristeva'nın vurguladığı önemli bir nokta bulunmaktadır: "Geçmişle kırılma eylemi, kurallar tersine çevrilip mutlak hakimiyet reddedilerek, bireysel ve özgür anlamlar gerçekleştirme süreciyle birlikte hareket etmek zorundadır" (Aktaran: Mulvey, 1989, s. 121). Bu noktada sistemin dışında klasik film metinlerinin anlatımından farklı yollar izleyen bağımsız sinemaya büyük roller düşmektedir. Görüldüğü gibi feminist film kültürü film dilini kıyasıya eleştirmektedir. İzleyicilerle perde arasındaki kapalı uzamı aşmak için pek çok yol bulunmaktadır. Ancak bunun için yönetmenin kadın ya da erkek iyi niyetli olması gerekmektedir. Burada iyi niyetle kastedilen şey izleyicilere kadının sömürsünü güçlendiren anlatımı empoze etmenin reddedilmesidir. Kadının konumunu sorgulamayan ve sorunlarını dile getirmeyen sinemasal temsil ve biçimlerinin feminist eleştirmenlerin dikkatini çekmesi kaçınılmazdır. Ancak filmde kadının görsel bir haz nesnesi olarak sunumundan kaçınılması psikanalizinde adı geçen kadın erkek yapılanmalarının gösterilmesiyle tam olarak açıklanamamaktadır. Çünkü bir filmi açıklamak sadece izleyenlerin bakışlarını, boşlukları açıklamaktan ibaret değildir. Filmde görsel ve işitsel unsurların açıklanmasını gerektiren toplumsal pratikler, toplumsal güç yapılanmaları da bulunmaktadır. Bu anlamda *Zerre* bir kadın filmi olmasıyla beraber kadının ait olduğu ekonomik ve kültürel yapılanmalara ilişkin güçlü bir eleştiriye sahiptir. Çalışmada güç yapılanmalarını anlamak için işitsel unsurlarla birlikte görsel imglere birbiriyle ilişkileri çözümlenirken filmdeki kadın ve işsizlik sorunları ve toplumsal cinsiyet açmazlarının ulaştığı noktalar gösterilmektedir.

Kadın Sorunları ve Filme Yansımaları

Türkiye'de kadınlar nüfusun yarısını oluşturmalarına karşın iş gücünün düşük bir kısmında yer almaktadırlar. "Türkiye nüfusunun 2013 yılında (76 667 864) %49,8'ini kadın nüfus (38 194 504) ve %50,2'sini erkek nüfus (38 473 360) oluşturdu... NKA sonuçlarına

göre 2011 yılında, Türkiye’de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde işgücüne katılma oranı %47,5 olup, bu oran erkeklerde %69,2, kadınlarda ise %25,9 oldu. Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler arasında kadınların işgücüne katılma oranının en düşük olduğu ülke Türkiye’dir” (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2014).

Kadınlar medya söylemlerinde özellikle sinema ve televizyon filmlerinde temsil edildikleri zaman da klasik anlatım biçimleriyle toplumsal olarak kendilerine yakıştırılan kadın imgelerine dönüştürülerek ataerkil toplumun değerlerine göre şekillendirilmektedirler ve güncel haberlerde şiddet maduru bireyler olarak görünmektedirler. Bu anlamda çalışan alt-orta sınıfa ait kadın ve erkekler popüler medya metinlerinden neredeyse kaybolmuşlardır. *Zerre* filmi düşünüldüğünde, filmde yalnız bir kadının işsizlik ve fakirlikle mücadelesi anlatılırken işsizliğin sadece kadınların değil erkeklerin de sorunu olduğu gösterildiğini de belirtmek gerekir. Yine de kadınlar erkeklere göre çalışma hayatında daha az yer almaktadırlar. Bir başka istatistik de kadınların işgücüne katılımının nedenli az olduğunu göstermektedir. 7 Mart 2014 de yayınlanan SGK raporuna göre, “Türkiye’de çalışan 12 milyon 679 bin 379 kişiden 3 milyon 180 bin 982’ si kadın. Çalışanların yüzde 25,09’ u kadınlardan oluşuyor. Doğu ve Güneydoğu illerinde işgücündeki kadınların erkeklere oranı yüzde 10’un altındayken, batı illerinde bu oran artıyor (Sosyal Güvenlik Kurumu [SGK], 2014). Bu rakamlar kayıtlı işçi sayısına göredir. İş güvencesi, işten çıkarılma durumunda tazminat haklarının olmayışı da kadınların iş dünyasındaki diğer önemli sorunlarıdır. Filmde bu durum kadının çalıştığı işyerinden çıkarılmasıyla gösterilmektedir. Zeynep kolundan tutulup, direndiğinde itilip kakılarak işten atılmaktadır. İşyerinde uğranılan başka bir sorunun da cinsel istismar olarak gösterilmesi filmi kadın sorunlarına daha da yaklaştırmaktadır. Filmde işten atılma sekansında kadın işçiler yemekhanede kendilerine yapılan hak-sızlıklardan ve işten çıkarmalardan söz ederler. Zeynep ise işten atılmamak için bu konuşmalardan uzak durmaktadır, ama yine de işten atılmaktan kurtulamaz. Kadının işten atılma sahnesi akıllanmayacak derecede şiddet yüklüdür. Hiçbir toplumsal ve hukuki norma uygun

değildir. (Fotoğraflar 01-03). Bu sahneler aynı zamanda olabildiğince nesnel olmaya çalışılarak çekilmişlerdir. Kadın işyerinden adeta sürüklenerek çıkarılırken kamera, erkek ustabaşı ve madur kadına belli mesafede durmaktadır. Böylece kadının şiddeti uygulayan kişinin bakış açısının ve belki de bundan alınacak hazzın izleyiciye aktarılması önlenmektedir. Yönetmenin tutumu kadınların popüler metinlerdeki sunumlardan farklıdır. Filmde kadını çekici kılan unsurlar neredeyse yok edilmektedir. Bu kadın kanayan burnuyla stress içinde ayakta kalmaya çalışırken seyirlik bir imge konumundan oldukça uzaktır. Zeynep genç ancak saç başı darmadağın, montunun şapkası arkadan sarkan, bakımsız bir kadındır.

Filmde ataerkil düzenin kültürel kurallar ve yapılanmalarına olduğu kadar ekonomik yapılanmalarına karşı da bir duruş söz konusudur. Film görsel ve işitsel unsurları kadın kahramanın kişiliğinde ve yaşantısını geçirdiği mekanları yansıtarak kıyasıya bir eleştiri yapmaktadır. Bağımsız film örneği olan *Zerre*’de kullanılan kadın imgesi toplumun güçsüz bireylerine özellikle de kadına karşı olan yapılanmalarını deneyimlemektedir. Filmde gücün ve yönetimin kadınlar ve aynı zamanda erkek üzerindeki baskısı açık ve yalın bir dille anlatılmaktadır. Aile dostları olan Remzi kurtuluşu yurtdışına, Fransa’daki bir yakınının yanına giderek çalışmakta bulmaktadır. Adam küçük lokantada çok az bir ücretle çalışmakta, Zeynep ve ailesine vermek üzere lokantadaki fazla yemeklerden ayırmaktadır. *Zerre*’de olaylar erkek kahramanın değil kadın kahramanın gözünden verilirken, kamera izleyiciden bile bağımsız olayın içindeki herkese her şeye nesnellikle bakmaktadır. Klasik anlatımda, popüler metinlerdeki temsillerde kadın sadece bir imge, erkek de ona bakan ve çoğu zaman bu bakışı izleyiciyle paylaşan özne konumundadır. Ancak filmin anlatım yapısı böyle bir biçimden tamamen uzaktır. Toplumsal konumu ve kimliğiyle toplumun en güçsüz kesiminden olan kadının bir imgeye indirilmesi söz konusu değildir (Fotoğraflar 04-06). Öyküdeki karakter özneleştirilerek ve izleyiciyle görünmez bir bağ kurdurularak olayların kontrol edilmesi sağlanmaktadır. Kamera sahne kuruluşlarında kadını en güçsüz olduğu zamanlarda bile merkezine almaktadır. Bu anlamda *Zerre*

filmi büyük ölçüde ticari sinemanın her zaman toplumsal etkilere sahip kadın ve erkek temsillerini yıkmaya çalışmaktadır, aynı zamanda feministlerin eleştirel yaklaştığı görsel haz nesnesi olarak kadın imgesini de sarsmaktadır. Filmde feministlerin karşı olduğu bilinçsizlik, cinsellik ve öznellik kavramlarından büyük ölçüde kaçış kaygısı gözlemlenmektedir. Buna ilaveten filmin kamera hareketlerinin temel işlevi, ortamı, birey ve çevre ilişkisine karşı izleyicileri sorgulamaya yönelten bir tavır içine itmeye çalışmasıdır. Zeynep'in erkek kahramanlarla olduğu sahnelerde kadının yaşadığı ve içinde yer aldığı aksiyon kesinlikle erkek kahraman aracılığıyla izleyiciye yansıtılmamaktadır. Kadın iş arama sahnelerinde erkek işyeri sahiplerinden iş isterken kamera ve dramatizasyon asla kadının seyirlik bir imge olmasına müsaade etmez. Tam tersine kadın karakter izleyicilerle beraber seyreden ve gözleyen konumundadır.

Zerre filmi feminist eleştirinin önerebileceği şekilde kadına olan geleneksel bakışı sorgularken kadını görsel bir haz nesnesi olarak göstermemektedir. Zeynep karakterinin birkaç günlük yaşamı kocası hakkında herhangi bir ima ve yorum yapılmadan annesiyle ve yarı sakat kızıyla ilişkileri detaylı ev içi çekimleriyle verilmektedir (fotoğraflar 05,08). Filmde büyük bir kentte-İstanbul- yaşadığı ima edilmekle beraber kadının dünyası dış dünyayla ilintili ancak bu dünyanın da tamamen dışında öylece durmaktadır. Kızı Gülçin çok az görünmesine karşın hem görsel, hem de şiirsel olarak konuya ve asıl kahramana yapılan yaklaşımların merkezinde olmasıyla Zeynep'in aldığı kararlarda büyük ölçüde etkilidir. Ancak filmde açığa çıkmayan nokta küçük kızın sakatlığının derecesi ve bunun için kadının sakat aylığı alıp almadığıdır.

Filmde abartılmış, estetize edilmiş, cinsel nesne durumuna getirilmiş kadın karakterler, anlatımın merak uyandıran yapısı bulunmamaktadır. Zeynep'in acıklı öyküsü acıma uyandırmaktan öte insanı rahatsız etmek üzerine kuruludur. İzleyicilerden sunulan parçaları bir araya getirmesi, sorunu çözebilmesi için fikirler geliştirilmei beklenmektedir. Kadın, filmde ataerkil düzenin maduru olarak temsil edilir-

ken erkek kahraman Remzi de sistemden-işsizlikten- muzdarip olarak gösterilmektedir. Klasik anlatıların kadınlarındaki güçsüzlük, psikanalizin Freud'dan beri üzerinde durduğu eksiklik, ataerkil düzenin hatalı, eksik kadın ve erkeğe dair imgeler üretmesinden kaynaklanmaktadır. Mulvey, Popüler metinlerde kadınların ataerkil terimlerle temsil edildiğini öne sürmektedir. "... eril terimlerin etrafında yapılan kültürel anlamları betimleyen ataerkilikten çok (kayıp) phallus'a verilen analitik önem bu durumda bizleri sıklıkla phallocentrism teriminin kullanımına itmektedir" (Aktaran: Rose, 2003, s. 108). Anlatım sinemasında kadın imgelerini izleyicinin nasıl gördüğüyle ilgili sap-tamalar ilgi çekicidir. Mulvey öncelikle *voyeurism* kelimesini betimlemektedir. "voyeurism aktif olan şeyi görme şeklidir, bakılan nesneye, şeye uzaklık koyar ve nesnelleştirir" (Aktaran: Rose, 2003, s. 110). Kadını cezalandırmak ya da kurtarmak hadım edilme kaygısıyla ilintilidir. İzleyiciler klasik anlatı sinemasında kadın imgelerini belli kalıplarda görmeye alışkındırlar; kadın güzel giysileri içinde eksikliğini tamamlayacak erkek kahramanla bütünleşmeye hazır durumda bekletilmektedir. Olayın içinde yer alan kadın, erkek kahramanın gözüyle verilmekte ve izleyiciye aktarılmaktadır. Kadın sahne düzeninin merkezinde yer alamamaktadır. *Zerre* filmi böyle düzenlemelerden kaçınmaktadır (fotoğraflar 01-07). Evin klostrofik havasına karşılık kadının zaafi olarak sadece kızı sunulmaktadır. Filmin karelerinde çok az hareket ve açı değişikliği bulunmaktadır, kamera genellikle sabit konumdadır. Kamera hareketlerinin azlığı ve çekimlerin süresi dolayısıyla görsel durgunluk kahramanın bıkkınlığıyla, çaresizliğiyle ve zamanın yavaşlatılmasıyla koşut olarak ilerlemektedir.

Kadın kahramanın evsahibiyle konuştuğu sahnede aynı zamanda kadının baskıcı gücün altında ezildiği gösterilirken kamera açısı kadını üst açıdan görecektir şekilde ayarlanmıştır (fotoğraf 10). Burada kadının ezikliği onun hadım edilmek isteğinden kaynaklanmaz, bu halde kadın gösterinin güzel bir nesnesi konumundan çok uzaktadır. Filmde kadının eksikliği onun görsel bir haz nesnesine dönüştürülmesiyle ilgili değildir. Hadım edilmiş kadın imgesini göstermenin önemli bir şekli fetişistik scopophilia ile ilgilidir. "Bu kadın figürünün gösterinin güzel

bir nesnesi olarak basitçe gösterilmesidir” (Aktaran. Mulvey 110). *Zerre*’de bu durumdan olabildiğince kaçınılmaktadır. Evsahibinin kapıyı kırması karşısında erkek misafirin çaresizliği izleyicinin görmeyi beklediği koruyucu erkek modelini tamamen tersine çevirir. Remzi’nin kapı aralığından evsahibine gözdağı vermesi ve “başlarında erkek olmadığı için adamın böyle davranabildiğine” dair evdekilerle imalı konuşması, evsahibinin arka plandan verilmiş itici ve görüntüdeki baskın konumuyla inandırıcılığını yitirir (fotoğraf 11). Buna cevap evsahibinin kapıyı kırmasıyla gerçekleştirilir. Verilen mesaj açıktır: Toplumda güçsüz olmanın cinsiyeti bulunmamaktadır (fotoğraf 12).

Kadın kahramanın cinsel tacize uğradığı zaman bunun nedeni kadının suçu olarak değil toplumsal yapıdaki güç ilişkilerinin olduğu en alalade ve çarpıcı şekilde yansıtılmaktadır. Güçlülerin güçsüzler üzerine uyguladığı baskı cinsellik konusunda da kendisini göstermektedir. Çok eski zamanlardan beri yönetmekle yükümlü güçler, yaşam ve ölüm hakkına karar verme yetkisine sahip olmuşlardır. “Resmi olarak Romalılar zamanındaki aile babalarının yetkisi babalara ödül olarak verilmişti. Bir Romalı ailenin babası, çocuklarının ve kölelerinin yaşamını sona erdirmeye hakkına sahipti, onlara hayat verdiği gibi bu hayatı onların elinden alabilirdi de” (Foucault, 1984, s. 135). Böyle bir kanunun elbette ki cinsel yaşama da yansması kaçınılmaz olacaktı. Batı uygarlığının gelişimi içinde gücün parçalara ayrılarak en üstteki gücün doğrultusunda hizmet ettiği görülmektedir. Bu daha sonra insanların birey olarak varlıklarını kazanıp, bazı haklar elde etmesiyle değişen uzun süreç içinde yaşam hakkı ve yaşamla ilgili olarak gücün tanımına göre cinsellik de değişim gösterecektir. Bu durum modernleşme sürecini yaşayan tüm toplumlar için geçerlidir. Foucault cinsellik ya da cinsel ilişkinin de politik bir konu olduğunu belirtmektedir. Foucault buradan gücün cinsel edimle ilgili ilişkisine geçmektedir; “Cinsellik güçle ilgili bir şey değildir, başvuru gücün bir dışsal alanı değildir, tam tersine sonucun ta kendisidir ve güç tasarımlarının bir unsurudur, tümüyle mükemmeldir” (Foucault 1984, s. 152). Cinsellikle ilgili ilişkiler her zaman aktiflik ve pasiflik gibi farzedilen zıt kutupluluğu göstermektedir “... birbirine zıt bu iki kutupluluk aktiflik

ve pasiflik, baskınlık kuran ve baskıya boyun eğen, mağlup edilmekte olan bireyler ve baskın ve boyuneğen kişiler arasındaki ilişkiler olarak görüldüler” (Foucault, 1990, s. 215). Filmde Zeynep’in ve diğer kadınların işyerinde muhatap olmak zorunda kaldıkları cinsel taciz bu güç yapılanmalarını göstermektedir. Foucault 1979’da “Disiplin ve Ceza: Hapishanenin Doğuşu - Discipline and Punish: The Birth of the Prison” kitabında şunları dile getirmektedir. “Bizim çalışmalarımız gösterilerden değil, gözetlemelerden birisidir... Bizler ne büyük bir tiyatro sahnesi ne de bir sahne üzerindeyiz, bizler gücün etkilerince icad edilmiş, bu mekanizmanın bir parçası olduğumuz için de gücün bizi kendimize getirdiği panoptik bir makinanın içindeyiz” (Aktaran: Elsaesser ve Buckland 2002, s. 268). Buradan yola çıkılarak gücün toplumsal yapılanmalarının ve etkililiğinin bireylere fazla seçenek bırakmadığı sonucuna varılmaktadır.

Günümüzde sadece Türkiye’de değil, tüm dünyada işyerinde taciz gündemdeki yerini korumaktadır. İş yerlerinin hiyerarşik yapılanması ve güç eşitsizliği daha düşük konumdaki kişileri tacize hedef yapmaktadır; ataerkil yapılanma ve üst kademelerde genelde erkek çalışanların olması ise kadınların iş yerindeki cinsel tacize daha sık hedef olmasına sebep olmaktadır. Kuşkusuz hukuksal alanda bu durumu önleyici tedbirler alınmaktadır: Cinsel taciz eylemi 2004’te düzenlenen Türk Ceza kanununa göre bir suç sayılmakta, tacizde bulunan kişiye mağdurun isteği gözetilerek ceza verilmektedir. Özellikle feminist hareketlerin etkisiyle 2005’de bu maddeye bir durum daha eklenmiştir. “TCK’nın 105. maddesinin 2. fıkrasında yapılan düzenleme ile iş yerinde gerçekleşen cinsel taciz eylemi hiyerarşiden ve güç eşitsizliğinden dolayı nüfuzu kötüye kullanmak kapsamında değerlendirilmekte ve aynı iş yerinde çalışmanın getirdiği rahatlık da göz önünde bulundurularak cinsel taciz suçuna verilecek ceza yarı oranında arttırılmaktadır” (Alözkan, 2010). Ancak uygulamada bazı sorunlarla karşılaşılması sıkça rastlanan bir durumdur ve filmde de bu gözler önüne serilmektedir. Bu durum kadının ispatlayamayacağı bir şekilde meydana geldiğinden çoğu zaman dava açılmamaktadır, kadınlar da ya durumu kabul etmekte ya da iş değiştirmek zorunda kalmak-

tadırlar. Zeynep'in uğradığı taciz de mesai saatleri dışında gerçekleştirilmekte ve şahit de bulunmamaktadır. Oysa ki burada tacizin niteliği TCK'da da belirtilmiş durumdadır. "105 inci maddenin gerekçesinde cinsel taciz; "mağdurun vücut dokunulmazlığının ihlali niteliği taşımayan cinsel davranışlar" şeklinde tanımlanmış ve cinsel taciz halinde mağdurun cinsel yönden, ahlak temizliğine aykırı olarak rahatsız edildiği belirtilmiştir." (Artuk, 2006, s. 36). Ayrıca 4857 sayılı işkanunun 24. Maddesine göre işçiye yapılan hakaret ve benzeri davranışlar neticesinde açılan davaya tazminat ödenebilmektedir.

Zeynep'in çalışmaya götürüldüğü fabrikada kadın işçilerin yatacağı yerin gösterildiği sahnede kamera geniş bir açıdan çekim yaparak izleyiciye yoruma açık görüntüler sunmaktadır. Zeynep'in yattığı yerden fare görmesi, daha sonra göreceklelerinin yanında son derece masum kalmaktadır. Haftalık 90 Türk Lirasına çalıştırılması da iş sömürsünün ayrı bir boyutudur. Daha sonrasında Zeynep kadınların fabrikasının daha iyi bir yerinde çalışmak için daha üst mevkideki usta ve ustabaşılarla ilişkiye girmek zorunda kaldıklarını öğrenecektir. Çok geçmeden kendisi de bu tuzağa çekilmeye çalışılır (fotoğraflar 14-16). Ancak Zeynep isteği dışındaki ilişkiye karşı duracaktır, verdiği tepkiyi görünür kılsa burnunun kanamasıdır (fotoğraf 19). *Zerre* filminde cinsel ilişkiyi ima eden sahneler izleyicide erotik duygular uyandırmak üzere geliştirilmezler. Burada işyerinde gücü sahiplenilenler kadın cinselliğini kendi çıkarlarına kullanmaktadırlar. Fabrikasının daha iyi kısmına geçerek çalışmak isteyen kadın işçilerin cinsel sömürsü kalın naylonların ardından belli belirsiz gösterilir ve bu kadınların yakın çekimleri yapılmaz ya da erkeklerin gözünden çekim yapılmaz. Zeynep'in cinsel tacize uğradığını gösteren iki çekimden kadının tamamen madur durumda kaldığını gösteren ve uzaktan belir belirsiz görünen boğuşma sahneleri kadının cinsel bir nesne olarak temsiline izin vermez (fotoğraflar 17-18). Klasik anlatım yapısındaki ölçülerde kadın kahraman şiddet ya da nesneleştirmeyle öznelliğinden arındırılmaya çalışılırken *Zerre*'de kadının kendine ait öznelliği muhafaza edilmektedir. Fabrikada aterkil düzenin temsilcisi konumundaki usta ve ustabaşılar kadınların cinsel sömürsünü planlayıp uygularken kadın cin-

selliliğini fetişleştirip kadın cinselliğini cezalandırmayı onaylayan bir düşünce yapısını ortaya çıkarırlar, ancak filmde kadınların böyle bir şeye istemediği katılmaları, zorlanmaları ve kahramanın bu işi bertaraf etmesi kadını kurban konumundan uzaklaştırır ve izleyiciyi asıl neden üzerinde düşünmeleri konusunda sürekli olarak rahatsız eder. Burada feminist bir bakış söz konusudur, kadınların tüketim ekonomisinin çarklarında durumlarının ne denli zor olduğu gösterilir. Filmin başarısı da buradadır kadın ve erkeğe, cinselliğe, tüketim toplumu değerlerine kadınlara atfedilen niteliklere popüler sinema metinlerinden farklı olarak alternatif bir görüş üretmektedir.

Zeynep fabrikada yaşadığı deneyimden sonra kızının kanını almaya geldiklerini duyunca işyerinden eve alelacele dönmeye karar verir. Bu durumda bile ustabaşı kadına tacizini sürdürmektedir (fotoğraflar 20-21). Kadının kızından kan alınmasından neden bu kadar korktuğu gerilimi artırır ve sorunun daha da büyük olduğunu izleyicilere hissettirir. Evine geldiğinde kızını bu kan alma eyleminin anımsattığı pislikten arındırmak istercesine yıkar. Yaşadığı son olaylar sonrasında buğusunu sildiği ve burnunun kanayıp kanamadığını kontrol etmek için aynaya baktığında Zeynep kendisini nasıl görmesi gerektiği konusunda kararsızdır (fotoğraf 22). Bu kararsızlıkta onun da insanca bir yaşam sürmek isteği saklıdır. Filmde bakışın nesnesi olarak kadın imgesine ironik bir yaklaşım olduğu kesindir. Bu kadının olmak istediği kadın imgesi olup olmadığı açık uçlu bir soru olarak hem Zeynep'e hem de izleyicilere bırakılmaktadır. Filmi izleyenlerin alışkın olduğu kadın imgelerine ters bir bakıştır bu. Çünkü bizlerin aynaya baktığımızda aslında olmak istediğimiz kişi kendimiz değilizdir. Bu nedenle perdede ve ekranda güzel kadınlar, erkekler görmeye onlara benzemeye alışmışızdır, sonuçta fantezilerimiz de yaşantılarımızın ayrılmaz birer parçasıdır. Film yıldızları Jacques Lacan'ın belirttiği gibi 'ayna' da egomuzun olmak istediği formu gösterirler. Ayna'daki kendi yansımamız bizim bedenimizden farklıdır. Bedenimizin gerçekliğinden ayrı olarak görmek ve olmak istediğimiz bir yansımadır. Bu aynı zamanda egonun bölünmesini ve gerçekten uzak yapılanmalar içinde değişmesini göstermektedir. Sinema, daha doğrusu

sinema perdesi, bu anlamda aynanın yerini almaktadır. “Şeylerle olan ilişkimizi görme yoluyla oluşan ve temsillere ait figürlerle düzenlediği haliyle, bu ilişkide bir şey bir evreden ötekine koyar, geçer, aktarılır ve hep bir dereceye kadar elden kaçırılır –bakış dediğimiz şey budur” (Lacan, 2013, s. 81). Bu anlamda Lacan’a göre en saf doğal bir manzaraya bakıldığında dahi bu manzara çok farklı şekillerde yansıtılabilmektedir. Aaterkil düzende kadına bakış saf haliyle düşünülemez. Bu bağımsız sinema yönetmenlerinin kaçındıkları, kaçınmak zorunda oldukları bir durumdur. Zeynep’in aynada kendisine bakışı aynı zamanda izleyicileri rahatsız eden bir bakıştır. Bu anlamda kadın kahraman Zeynep’in işyerinde cinsel tacize uğradıktan sonra rastgele karşışarşıya geldiği bakışın yorumu kamera izleyicilerle aynı konumda olmasına karşın kadının kendi yorumuna bırakılır. Burada kadın kahramanın nesnelleştirilmesinden çok öznelleşmesi söz konusudur. İzleyiciler de görmeleri gerekeni sorgulamak zorunda bırakılırlar. Bu anlamda ayna sahnesi filmde rastgele seçilmemiştir, bireyin toplumsal yapı içindeki sosyo-psikolojik gelişiminde önemli bir safhaya işaret etmektedir. Yine Lacan çocuğun aynada kendi imgesini fark etmesinin ego’nun yapılanmasında büyük rol oynadığını belirtmektedir. “Kendi kendilerini farkındalıklarının eğlenceli olduğunu fark etmelerinin sonucunda, kendi bedenleriyle ilgili deneyimlerinden aynadaki kendi imgelerinin daha tamamlanmış ve daha mükemmel olduklarını düşündükleri durumda, ayna safhası çocukların fiziksel hırsları ve motor becerilerini daha ileriye götürdükleri zaman ortaya çıkmaktadır, Farketme böylece fark etmemeye yüklenmektedir: imge kendisinin yansıtılmış bedeni olarak fark edilir, ancak imgenin ideal ego olarak bu bedeni olağanüstü yansıtarak, egoyu ideal olarak kendini yeniden başka biri olarak zanneden yabancılaşmış bir özne olarak bu fark etmeme gelecekteki diğerlerinin de tanımlanması yolunu hazırlar” (Aktaran: Mulvey, 1989, s. 17). Sinema da hem egoyu güçlendirirken hem de egonun geçici olarak kaybına izin veren güçlü cazip yapılara sahiptir ve kendisini sözgelimi yıldız-oyuncu sistemini kullanarak ego üretiminde ayırt etmektedir. “Film yıldızları, karmaşık bir benzerlik ya da farklılık süreci oynadıkları yerde sinemasal uzamda ve sinemasal öy-

küde bir odak ya da merkez sağlamaktadırlar” (Mulvey, 1989, s. 18). Bağımsız Sinemacıların yıldız oyuncu kullanmak istememesinin nedeni de budur. Ancak görsel anlamı kanıksanmış yüzlerle de deneysel çalışmalar yapılmaktadır.

Cinsel anlamda dengesizliğin olduğu bir dünyada bakmaktan duyulan haz aktif erkek ve pasif dişi arasında bir çatlak meydana getirmektedir. Fakat filmde kadın karakter kadar erkek karakter de toplumdaki güçlü kesim, ekonomik yetersizlikler, işsizlik tarafından ezilmektedir. Geleneksel olarak kadının seyirlik sunumu erkek karakter/ustabaşı karşısında beden bulur, ancak böyle bir sunumda bile izleyicinin gözünde erotik bir nesne yoktur. Her iki bakış da, hem perdenin içindeki hem dışındaki bakışın yaratacağı gerilim, karakterin çaresizliğine karşı duyduğumuz rahatsız edilmişlik duygusuna kendisini bırakmaktadır. Lacan’ın “Bakışı” Mulvey’in kuramsallaştırdığı ve feministlerin kullandığı anlamdaki bakıştan farklıdır. Lacan’da bakış bir görsellik biçimidir. Bireysel özneyi önceden var eden, öznelere doğduğu görselliktir. Ancak görselliğin önemli bir usuru olan bakış kültürel olarak yapılanmıştır. Filmdeki erkek karakterler aynada/perdede fark ettikleri gibi daha mükemmel, daha güçlü değerlerdir. Erkek karakterler için Mulvey şöyle bir saptamada bulunmaktadır: “Öyküdeki karakter özne/izleyiciden daha iyi olarak olayları kontrol eder ve olayların olmasını sağlar, tıpkı motor koordinasyonunun kontrolünü daha fazla sağlayan aynadaki imge gibi” (Mulvey, 1989, s. 20). *Zerre* filmindeyse kadın karakter bu kontrolü tüm zayıflığına karşı savunmaktadır. Erkek karakterlerin bu sinemasal gücü filmde tersine çevrilir. Özellikle aynada kendisini gördüğünde imge olarak kendisini nasıl değerlendireceği konusunda karar veremeyen kadın kahraman Zeynep aracılığıyla. Bu kez kadın kahraman cinsel saldırıya uğradığı sahnede bile sahneye hükmetmektedir, erkek kahramanın bakışları yönettiği ve olayın akışını yönlendirmeye çalıştığı yerde bile bu hükmetme eylemine sahip olmaktadır.

Filmin biçimsel olarak klasik anlatım sinemasına karşı durduğu bir nokta da kahramanın görünüşü, yaşadığı mekan ve çalıştığı ortam-

ların iticiliğidir. Burada insanların izlemekten duydukları haz yok edilmeye çalışılmaktadır. *Zerre*'de insana bakmaktan duyulan zevk ve ilginin sinema tarafından kullanılmasına bir karşı duruş söz konusudur. Ancak izleyicileri rahatsız eden bu filmde herhangi birisi yaşadığı kendi sıkıntılarını değerlendirebilmektedir ve kahramanın yaşadıklarından acı duyabilmektedir, bu klasik sinemanın göz alıcı imgelerine alışkın izleyiciler için şok edicidir. "Sinema pek çok olası zevk sunmaktadır. Bunlardan birincisi daha önceden sözü edilen scopophilia'dır. "Kendikendine bakmanın bir haz kaynağı olduğu durumlar vardır. Tıpkı tersi durumda olduğu gibi bakılmış olmaktan da duyulan bir haz vardır" (Mulvey, 1989, s. 16). Cinsellik üzerine yazdığı makalelerinde Freud erotejenik bölgeleri tamamen bağımsız olarak yöneterek var olan scopophilia'yı cinselliğin tamamlayıcı içgüdülerinden birisi olarak izole etmektedir. "Çocuklar özel ve yasak olana karşı meraklıdır. Bu durum scopophilia'yı diğer insanları nesnelleştirmeyle, onları kontrolcü ve meraklı bakışlarda özneleştirmeyle ilişkilendirir. Bu bakışta scopophilia tamamen aktiftir." (Aktaran: Mulvey, 1989, s. 16). Sonraları Freud scopophilia kuramını daha ileriye taşır, kuramına başlangıç olarak "pregenital otoerotizm" ekleyip, daha sonra analojik olarak bakış hazının diğerlerine geçirildiği sonucuna varacaktır. "Burada aktif içgüdü ve onun daha sonraki narsistik biçiminde gelişimi arasında çalışan yakın bir ilişki vardır. Bu içgüdünün diğer unsurlar tarafından nitelenmesine karşın, özellikle ego'nun yapılanmasında nesne olarak diğer insana bakmaktan duyulan hazın erotik temeli olarak var olmaya devam etmektedir" (Aktaran: Mulvey, 1989, ss. 16-17). Klasik sinema görme hazzını tatmin ederken narsistik alanda scopophilia'yı geliştirmektedir. *Zerre*'de bu durum büyük ölçüde kırılmaktadır. Bu kırılma anaakım sinemanın metnlerinin tam tersine insan biçimine odaklanmaya alışkın dikkatleri yine insan biçimini alışılmamış yaparak gerçekleştirilir.

Klasik anlatımda kadın karakter aradığı erkekte güveni bulduğunda güzel elbiseleri içinde güvenli görünmektedir. Ama *Zerre*'deki kadın karakterin aksine özünde güçlü değildir. Filmde Zeynep'in kızı kuşkusuz ironik bir anlam taşımaktadır. O da Zeynep gibi dişi, eksik,

erkek olmayan ve üstüne üstelik yürüme güçlüğü olan bir kız çocuğudur. Ataerkil düzende güçlü olmak, ayakta kalmak onlar için oldukça güçtür, ama bir şekilde yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar. Kadın karakter bütün varlığını kızının kurtuluşuna adamaya hazırdır, böylece eksikliğini giderecektir. Burada yine klasik sinema anlatımlarına bir saldırı söz konusudur. Çünkü filmde eksik ve güçsüz bir erkeklik söz konusudur. Güçlü erkek –evsahibi- organları parayla alıp satan bir canavardır, aslında bu adam da sistemin öteki’lerindendir. Filmde bu anlamda metaforik olarak kadının içinde bulunduğu ataerkil toplum düzeninin kırılmalılığı, zayıflığı ve acımasızlığına gönderme yapılmaktadır. Bu klasik sinemanın dışında yaratılmaya çalışılan bir anlamdır. Mulvey’e göre klasik anlatımda “... kadın kahramanlar sadece hadım edilmekle var olabilmektedirler ve ona üstün gelememektedirler. Kadının kendi çocuğunu genital erkekliğe sahip olma arzusunun göstergesine dönüştürmektedir” (Mulvey, 1989, ss. 14-15). Burada kadın kahraman, erkek olmanın yüceliğini, fantezilerini güçlü konumdaki erkek ötekinin mükemmeliğini sorgulatan ve metaforik olarak gösteren hastalıklı çocuğuyla yıkmaktadır. Çünkü bu çocuk, ataerkil toplum düzeninin eksik, yabancılaşmış, acımasız yönlerini ve içinde bulunduğu umutsuzluğu ve aynı zamanda umudu da yansıtmaktadır.

Zerre filminde sahneler tek boyutlu değildir. İlk bakışta görsellik karakterlerle daraltılmış olarak görünse de gölge ışık, ev eşyalarındaki ayrıntılar, dış mekanlar karakterlerin durumunu pekiştirici görüntülerdir. Kritik anlar ve olaylar izleyicinin gözlemine bırakılır. Popüler filmlerde bakış, çekimin merkezinde yer almaktadır ve voyeurizmle fetişistik çekicilik arasında gidip gelmektedir. Filmdeki erkek kahramanlar baskın ve güçlü olmakla beraber kadın kahramanın onların gözünden izlenmesine asla izin verilmez. Kadının kızını kurtarmak üzere evsahibi adama onun teklifini kabul etmek için gittiği sahnede (fotoğraf 24-25) Zeynep adamın gözünden verilmez, arka plandan çekilen kadınla izleyici arasında herhangi bir özdeşleşim kurulması da amaçlanmaz. Kadın, evsahibinin teklifini kabul etse de aslında zayıf konumda gösterilen erkek karakterdir, kadına göre daha aşağı konumda çekilmiştir. Kadının hangi teklifi kabul ettiği evsahibi tarafın-

dan hastaneye kan vermeye götürüldüğünde anlaşılır. Zeynep para karşılığında organ ya da organlarını satmaya karar vermiştir (fotoğraf 26). Filmde karşılaşılan her erkek karakter kötü değildir. Bulaşıkçılık yapmaya gittiği yerde bodrum katına indiği adam kadına yapacağı işi açıklayarak ayrılır. Böylece kadının bulaşıklara umutsuzca baktığı yerde izleyicilerin beklentisi yeniden boşa çıkarılır (fotoğraf 27-28). Bundan sonra Zeynep, biri belediyede çalışan kadın diğeri Remzi'ye olan borçlarını evsahibinden aldığı avansla öder. Zeynep Belediye'de çalışan bilet satıcısı arkadaşına gittiğinde hala Belediye'de işe girmek umudunu taşımaktadır. Remzi'ye aldığı borcu ödediği çekimlerde (fotoğraflar 30-31) kadın üst açıdan gösterilir ve burada izleyicinin algılayış tarzına olumlu bir müdahalede bulunulur. Zeynep her ne kadar zor durumda olsa, hatta organlarından vazgeçmek zorunda kalsa da güçlü konumda verilir, çünkü acımasız yaşam koşullarında hayatta kalmayı başarmaktadır, kızını korumak üzere kendi sağlığını hiçe sayabilmektedir. Kadın dar ve sınırlı mekanlarda verilirken, metroda yolculuk yaptığında kadının büyük ve modern bir kentte olduğu aniden vurgulanır (fotoğraf 29). Kentin soğuk ve beton yığını görüntüsü kadının yalnızlığı ve umutsuzluğuna açılan bir penceredir. Film, kadının her zaman yaptığı gibi ancak bu kez umutsuzca mutfağının camından baktığı sahneyle son bulur (fotoğraf 32). Filmde kadın kahramanın işsizlik karşısında ayakta kalmak için edindiği kimlik, iş yerinde cinsel nesne olarak görülmesiyle krize girse de kadının kimliği tartışmanın sadece bir kısmını oluşturmaktadır. *Zerre*'de kadının cinsel kimliği ve genel olarak bireyselliği, sadece pasif kadın kimliği ve baskın erkekliğin birleşiminde sıkışık kalmamakta, aynı zamanda işsizlik ve acımasız yaşam koşulları altında ezilmektedir. Organları alarak satan kötü adamlarla muhatap olması kahramanın kendisini olağanüstü bir durumda bulmasıdır ve bu kahramanı hayatta kalma içgüdüsüne tamamen zıt bir durumda davranmaya zorlarken onu aynı zamanda güçlü, şok edici ve acıverici bir kadın imgesine dönüştürür.

Sonuç

Günümüzde sistemin aksayan yönlerini irdelerken, katil ve cani olmayan, kendi halinde ötekileri gösteren düşük bütçeli filmler medya

kuramcıları, eleştirmenler tarafından övülmektedir. Bu filmlerde yer alan tipler ve ait olduğu toplumsal gruplar baskın medya tarafından görmezden gelinen ya da gerçek anlamda temsil edilmeyenlerdir. Her bir bağımsız sinema pratik olarak bir film modu meydana getirebilir. Bu noktada *Zerre* filmi Türk Anaakım Sinemasından tamamen farklı bir moda sahiptir.

Ticari sinemaya karşılık Bağımsız sinema her zaman varlığını koruyabilmiştir ve kadın sorunları Türkiye’de ve bütün dünyada bağımsız sinemada ele alınmaktadır. *Zerre*’de kadınların işyerlerinde maruz kaldıkları cinsiyet ayrımcılığı en yalın ve acımasız haliyle gösterilmektedir. Filmin belki de en önemli çıkması, cinsiyet ayrımcılığının sadece sosyo-ekonomik açıdan alt sınıfa özgü olarak gösterilmesi değildir. Film kadın ve birey olarak işsizlik sorununa kahramanını organlarını satmaya kadar götürdüğünü yansıtan nitelikli bir anlatım yapısıyla çarpıcı bir eleştiri yapmaktadır. Bağımsız filmler kadınların ve toplumun yaşadığı sorunları ticari sinemanın aksine çok daha fazla duyarlılıkla yansıtabilmektedir. Bu noktada yönetmenin kadın ya da erkek olarak kimliği çok da önemli değildir. Kadınların ataerkilliği metin yapısından ayrılmaları oldukça zor görünmektedir. Bunun için en azından bağımsız sinemanın *Zerre*’de olduğu gibi karşı duruşunun olması ve ticari sinemanın yaptığı hileleri ve alışılmış kalıpları kullanmaması gerekmektedir.

Uzunca bir süredir ticari anaakım sinema, klasik anlatım yapısı ve toplumsal cinsiyet temsilleriyle insanların kafasındaki cinsiyet ayrımcılığını körüklemektedir. Ancak sinema teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler sinema yapmanın ve yönetmenin ekonomik koşullarını da değiştirmekte böylece alternatif sinemanın da doğuşu gerçekleşmektedir. Bu film, feminist eleştirinin kıyasıyla eleştirdiği kadın temsillerine, hatta sistemin içinde güçlü gösterilen erkek temsillerine de meydan okumaktadır. Klasik anlatı sineması için rahatsız edici olan da budur. Eğer kadın temsilleri değiştirilmek isteniyorsa erkek temsilleri de bunu izlemek zorundadır. Filmdeki en önemli unsurlardan birisi ataerkilliğin altı çizilip, tüketim toplumlarındaki aksayan yönleri

eleştirilirken kadın karakterin bu durumun dışında tutularak her türlü zorluğa karşın bir özne ve kimlik olarak varlığını korumaya çalışmasını göstermesidir.

Zerre filminden alınan aşağıdaki fotoğraflar filmdeki olayların akış sırasına göre düzenlenmiştir.

Fotoğraf 01

Fotoğraf 02

Fotoğraf 03

Fotoğraf 04

Fotoğraf 05

Fotoğraf 06

Fotoğraf 07

Fotoğraf 08

Fotoğraf 09

Fotoğraf 10

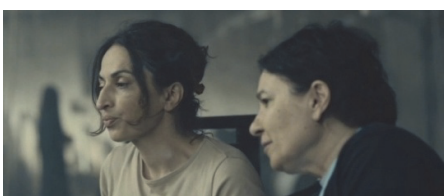
Fotoğraf 11

Fotoğraf 12

Fotoğraf 13

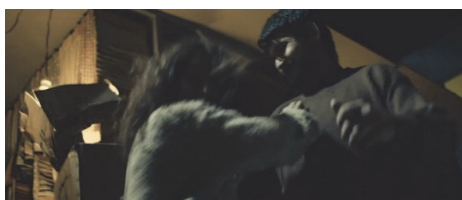
Fotoğraf 14

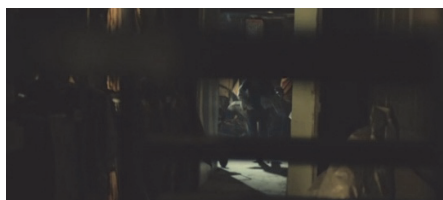
Fotoğraf 15

Fotoğraf 16

Fotoğraf 17

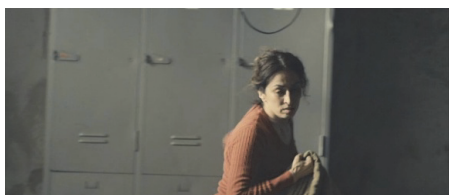
Fotoğraf 18

Fotoğraf 19

Fotoğraf 20

Fotoğraf 21

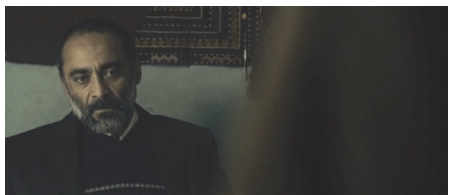
Fotoğraf 22

Fotoğraf 23

Fotoğraf 24

Fotoğraf 25

Fotoğraf 26

Fotoğraf 27

Fotoğraf 28

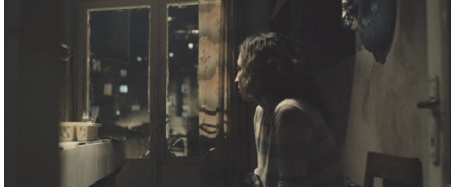
Fotoğraf 29

Fotoğraf 30

Fotoğraf 31

Fotoğraf 32

Kaynakça

- Alözkan, C. (2010). İş yerinde cinsel taciz. 11 Nisan 2014 tarihinde <http://www.bilgiacikkapi.com/toplumsal/is-yerinde-cinsel-taciz-2/> adresinden erişildi.
- Artuk, M.E. (2006) Cinsel taciz suçu (TCK.m.105). *Çalışma ve Toplum*, 4(11), 29-43. 11 Nisan 2014 tarihinde <http://www.calismatoplum.org/sayi11/artuk.pdf> adresinden erişildi.
- Bellour, R. (2001). *The Analysis of film* (C. Penley, ed.). Indianapolis: Indiana University Press.
- Elsaesser, T. and Buckland, W. (2002). *Studying contemporary American film: A Guide to movie analysis*. London: Oxford University Press.
- Foucault, M. (1984). *The History of sexuality: An Introduction* (v.1) (R. Hurley, trans.). London: Penguin Books.
- Foucault, M. (1990). *The Use of pleasure: The history of sexuality* (v.2). (R. Hurley, trans.). New York: Vintage Books.
- Lacan, J. (2013). *Psikanalizin dört temel kavramı* (N. Erdem, çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Mulvey, L. (1989). *Visual and other pleasures*. Basingstoke: The Macmillan Press.
- Rose, G. (2003). *Visual methodologies: An Introduction to the Interpretation of visual materials*. London: Sage Publications.
- SGK (2014). *İşte kadın istihdam oranında en yüksek il*. 11 Nisan 2014 tarihinde <http://www.sgkrehberi.com/haber/34196/> adresinden erişildi.
- TÜİK (2014). İstatistiklerle kadın, 4 Mayıs 2014 tarihinde, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=16056> adresinden erişildi.

“CAN” FİLMİ ÖRNEĞİNDE KADIN VE AİLE

Ali Emre Bilis

Yrd. Doç., İzmir Üniversitesi, emre.bilis@izmir.edu.tr

Özet

Günümüz modern toplumunda kadın ve erkek olarak yerine getirilmesi beklenen çeşitli sorumluluklar ve uyulması istenilen rol kalıpları bulunmaktadır. İnsanlar bu rol ve sorumlulukları ilk önce ailede öğrenmeye başlamaktadırlar. Bu sebeple bir toplumda kadının ve erkeğin konumunun belirlenmesinde aile başat bir rol oynamaktadır. Yaşamı, toplumu yansıtan bir niteliğe sahip olan sinema, aile içersinde kadın ve erkeğe yönelik belirlenmiş davranış kalıplarını temsil eden örneklerle doludur. Bu kalıpların oluşmasında etkili olan erkeklik ve kadınlık hakkındaki değer yargıları, sinema aracılığıyla toplumun geneline aktarılmaktadır. Bu çalışma, 2011 yılında çekilen “Can” filmini sinemadaki kadınlık, erkeklik temsillerinin toplumsal değer yargılarıyla ilişkisi ekseninde incelemektedir. Film, çocuk sahibi olamayan ve yasadışı yollarla evlat edinen bir aileyi konu edinmektedir. Çok fazla dile getirilmeyen ancak yaşamda karşılığı olan bir soruna değinen film, nitel çözümleme yöntemi ile analiz edilmekte ve kadın ile erkeğin aile içinde nasıl konumlandırıldığı değerlendirilmektedir. Çalışmada toplumsal yaşamda kadının ve bu bağlamda ailenin karşılaştığı sorunlar ve bu sorunların ardında yer alan kültürel, sosyal gerekçeler değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, toplumsal cinsiyet, aile, sinema

1. Giriş

Sinema filmleri, kurgusal ve yaratıcı birer sanat ürünü olmakla birlikte toplumsal olaylara, olgulara yer vermekte ve onları farklı açılardan görme imkânını sağlamaktadırlar. Böylelikle içinde bulundukları veya ele aldıkları toplumu biçimlendirme yetisini elde eden sinema filmleri birey ve toplum arasındaki algıya da etki edebilmektedirler. Nitekim sinema, en güçlü kitle iletişim araçlarından biri olan televizyon ile birlikte toplum içersindeki kadın erkek ilişkilerini, aile düzenini, toplumsal rolleri ve toplumsal cinsiyet anlayışını belirleyen en önemli etkenlerden birisidir.

Sinemanın toplumu yansıtmaya niteliği kadın konusunda çok önemlidir, zira sinema, kadına ilişkin genel veya belirli bir yöreye özgü birçok sorunsalı doğrudan ya da dolaylı olarak konu edebilmektedir. Nitekim Türk sinema tarihinde kadın merkezli sorunları ele alan filmler mevcuttur. Berdeli konu edinen “Ezo Gelin” (1973/ Yön: Feyzi Tuna), kadın-erkek eşitsizliği yaratan yasal düzenlemeleri eleştiren “Madde 438” (1990/ Yön: Ümit Efekan), töre cinayetini ele alan “Mutluluk” (2007/ Yön: Abdullah Oğuz) ve çocuk gelinleri konu edinen “Lal Gece” (2012/ Yön: Reis Çelik) filmleri bu hususta örnek olarak gösterilebilmektedir. Bu filmlerde ele alınan sorunlar ve kadına karşı olan eylemler çeşitli yönleriyle toplumsal vicdana, hukuk devletine, evrensel insan haklarına, özgürlüklere, adalete aykırıdır ve bu sebeple kamuoyunu ilgilendiren bir niteliğe sahiptirler. Bununla beraber Türk sineması, toplumun geniş bir kesimini ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan ilgilendiren, dolayısıyla kadını, erkeği, çocukları kısacası aileyi etkileyen kentleşme, işsizlik, göç, batılılaşma, yabancılaşma vb. gibi çeşitli konuları da sıklıkla işlemektedir. Bu temalar çoğunlukla ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışının onaylanmasını ve kaçınılmaz görünen bir takım toplumsal değişimlerin dışında geleneksel düzenin devamını yinelemektedirler.

Bu çalışmada, kent yaşamı, çalışan kadın, çocuğu olmayan erkek, geçim sıkıntısı, evlat edinme, toplumsal baskı, suiistimalci erkek vb. gibi bireysel ve toplumsal sıkıntıların ele alındığı “Can” filmi üzerine bir inceleme sunulmaktadır. Kadının toplumsal yaşamdaki sıkıntılarına değinen film hakkında bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle Türk toplumunda kadın-erkek arasındaki ilişkilerin, aile yaşamındaki rollerin, sorumlulukların ve bu konudaki sinematografik yaklaşımın ele alınması gerekmektedir.

2. Toplumsal Yaşamda Kadın ve Aile

Bir toplumun yaşamına ilişkin bilgi edinmenin en kolay yollarından birisi o toplumdaki aile yapısına ve kadının konuma bakmaktır. Aile hakkındaki gözlemler ile o toplumda demokratik ya da baskıcı bir

düzen olup olmadığı, kadının erkek ile eşit haklara sahip olup olmadığı ve ayrıca kadın ve erkeğin hangi rollere sahip olduğu tespit edilebilmektedir. Yapılacak her tespit o toplumdaki cinsiyet anlayışını da ortaya koyacaktır. Nitekim toplumsal yaşamın temel unsuru olan kadın-erkek ilişkileri ve bu bağlamda kadının toplumsal konumu, biyolojik cinsiyete göre değil o toplumun tarihsel ve kültürel bakış açısını ifade eden toplumsal cinsiyet anlayışı tarafından belirlenmektedir. Bu noktada toplumsal cinsiyet kavramının ne anlama geldiği hakkında bir açıklamanın yapılması gerekir görülmektedir.

2.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Toplumsal düzende kadın ve erkeğe çeşitli roller atfedilmesi ve onların bir takım farklı yeteneklerle, değerlerle özdeşleştirilmesinin temelinde İngilizce “gender” olarak ifade edilen toplumsal cinsiyet anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış, kadın ve erkeğe yalnızca roller vermemekte aynı zamanda yerine getirilmesi beklenen sorumluluklar yüklemektedir. Bu rol ve sorumluluklar hususunda toplumu oluşturan bireyler arasında ortak bir anlayış bulunmaktadır. Bu ortak anlayış, davranışların, giyim kuşamın ya da eylemlerin kadınlığa ve erkekliğe uygun olup olmadığına karar verme gücünü ifade etmektedir.

Scott’a göre (2007, ss. 3-11), toplumsal cinsiyet tamamen toplumsal olarak kültürel inşalarla üretilen ve bu bağlamda zoraki kabul ettirilen bir kavram iken, Giddens toplumsal cinsiyetin erkekler ve kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklarla ilgili olduğunu belirtmektedir (Giddens, 2005, s. 107). Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı bir kavramdır. Nitekim biyolojik cinsiyet doğuştan gelmekte, toplumsal cinsiyet ise içine doğulan toplum tarafından belirlenmektedir. “Toplumsal cinsiyet anlayışı kadın ve erkeklerin birbirinden yaradılış, görünüş, düşünüş, yetenek açısından farklı olduğunu varsaymakta ve bu varsayımdan hareket eden toplum çocuğun önüne cinsiyetine uygun gördüğü davranışları, kuralları koymaktadır” (Conell, 1998, s. 255). Bu bağlamda, sosyalleşmeye başlandığı andan itibaren cinsiyet rolleri de öğrenilmektedir.

Toplumsallaşma sürecinde, içinde yaşanan toplumun kural ve işleyişi öğrenilmekle birlikte o toplumda nasıl kadın olunduğu, nasıl erkek olunduğu da öğrenilmektedir. Ebeveynler, kız ve erkek çocukların nasıl oturacağı, kalkacağı, oynayacağı, giyineceği, kısacası nasıl yaşayacağını yeni kuşaklara aktarmaktadırlar. Böylece toplumsal cinsiyet rolleri de kuşaktan kuşağa aktarılarak devam etmektedir. Tabi ki okul, medya ve çeşitli kamu kurumlarının da bu hususta büyük bir etkisinin bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Medya önemlidir zira günümüzde çocuklar daha çok küçük yaşlardan itibaren medya kullanıcısı ve düzenli bir televizyon izleyicisi olmaktadır. Medya sektörü çocuklara yönelik çok çeşitli yapımlar, programlar üretmektedir ve bunlar arasında özellikle çizgi filmler toplumsal rolleri, değerleri, kuralları öğreten bir niteliğe sahiptirler. Büyük bütçeli animasyon sinema filmleri de çocuklar için önemli bir rol model platformunu oluşturmaktadır. Okul yaşamı ve eğitim kurumları ise çocukların sosyalleştiği, dolayısıyla aynı zamanda bir iktidar ilişkisini ifade eden toplumsal cinsiyet ilişkilerini öğrendikleri yerlerdir. Okulun bu husustaki en önemli işlevlerinden biri ise aile tarafından aktarılan cinsiyet rollerinin geliştirilmesi ve pekiştirilmesidir.

2.2. Toplumsal Düzendeki Ailenin Önemi ve İşlevleri

Aile, toplumun en küçük birimi, temel yapı taşıdır ve bununla beraber hukuksal, psikolojik ve sosyolojik bir kurumdur. “Aile, birbiriyle kan, evlilik veya evlatlık bağı olan, aynı çatı altında yaşayan sosyal, ekonomik bir birim oluşturan bireyler grubudur ve aile ilişkilerinin yapısı büyük ölçüde değişiklik gösterse de, bilinen bütün toplumlarda bir aile sistemi bulunmaktadır” (Budak, 2003, s. 25). Aile, kadın-erkek ve çocuklardan oluşan, maddi ve manevi vasıfları olan bir yapı olarak kavranabilmektedir.

Ünlü sosyolog Parsons’a göre, ailenin en etkili şekilde işleyişi için kadın anlatımsal roller üstlenerek çocuklara bakım, güvenlik ve duygusal destek vermeli diğer yandan erkek araçsal rolleri yerine getirmeli, ailenin ekmeğini kazanan kişi olmalıdır. Biyolojik cinsiyet

ayrımından kaynaklanan bu bütünüleyici iş bölümünün, ailede dayanışmayı sağlayacağı varsayılmaktadır (aktaran Giddens, 2005, s. 114). Böyle bir dayanışma ve iş bölümü anlayışı toplumsal cinsiyet algısı ile de örtüşmektedir. Nitekim Türk aile yapısında geleneksel şekilde kadın anlatımsal, erkek ise araçsal rolleri üstlenmektedir.

Geleneksel geniş aile, çekirdek aile, kök aile, bileşik aile, sanal aile vb. gibi birçok aile türü bulunmaktadır (Doğan, 2000, ss. 172-173). Günümüzde en fazla yaygın olan aile biçimi çekirdek ailedir. Çekirdek aile, anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ve sanayi toplumuna özgü olarak görülen bir aile biçimidir (Sayın,1994; Doğan, 2000; Marshall, 2003). Çekirdek aile, işlevsel yapısı, yeniliklere uyum sağlamadaki başarısı sebebiyle modern dönemin temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Parsons'a göre, çekirdek ailenin iki temel görevi bulunmaktadır ve bunlardan birisi neslin devamını sağlamak, diğeri ise eşler arasında psikolojik bir denge ve doyum sağlamaktır. (aktaran Sayın, 1994, s. 189). Bu durumda kadın ve erkek, ailenin kurulması ve aile birlikteliğinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi konusunda birbirlerine karşı maddi ve manevi açıdan sorumludurlar.

Ailenin işlevleri ya da görevleri olarak tarif edebileceğimiz çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır (Sayın,1990; Arslantürk ve Amman, 2000). Bu işlevler; biyolojik işlev, eğitim işlevi, psikolojik işlev, saygınlık ve koruyucu yönleri itibariyle toplumsal işlev, ekonomik işlev ve eğlence işlevleridir. Biyolojik işlev, ailenin üremesini yani neslin sürdürülmesini ve toplumun varlığının devam etmesini ifade etmektedir. Eğitim işlevi çocuğun yetişmesi ve toplumsallaşmasıyla ilgilidir. Psikolojik işlev, aile ortamındaki sevgi ve güven duygusunun önemine işaret etmektedir. Aile bireylerinin saygınlık görmesi ve korunması ailenin bir diğer işlevidir. Ailenin gerek üretimde gerekse tüketimde oynadığı rol ekonomik işlevini akla getirirken, eğlence ve dinlenme işlevi sayesinde aile, üyelerinin boş zamanlarını iyi bir şekilde geçirmesine yardımcı olabilmektedir. Günümüz toplumsal yaşamı ailenin bu işlevlerini büyük ölçüde değiştirmiştir. Örneğin artık eğitim çok küçük yaşlardan itibaren başlamaktadır ve aile, eğitim işlevini büyük

ölçüde eğitim kurumlarına bırakmaktadır. Yine çağımızda artan bireyselleşme ve kişisel kullanıma uygun medya araçları sebebiyle ailenin eğlence ve dinlenme işlevinin de aksatıldığı gözlenmektedir.

3. Türk Kültüründe Aile ve Kadının Ailedeki Konumu

Türklerde aile, geçmişten beri çok önem verilen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk aile yapısı, Türklerin göçebe topluluklardaki yaşamlarından itibaren başlatılmaktadır. İslamiyet öncesine tekâmül eden bu dönemde kadın ailede çok önemli bir figürdür ve erkeklerle aynı etkinliklere katılabilen, dışa dönük bir yapıya sahiptir (Doğan, 2000, s. 184). Kadının aktif olduğu bu toplumsal düzen zaman içerisinde dini, kültürel ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle değişime uğramış ve kadın dış yani kamusal alanla değil iç yani özel alanla ilişkilendirilmiştir.

Tarihsel süreçte Türk aile yapısı önce göçebe yaşam koşullarının, sonra İslamiyet'in getirdiği kural ve normların etkisi altında kalmıştır. Türk ailesini en son etkisi altına alan düşünce biçimi ise Batı modernitesinin yansıması olan çağdaşlık kavramıdır. Çağdaşlık kavramı ailenin büyüklüğünü, işlevini, ailedeki bireylerin rollerini, roller arasındaki ilişkilerini ve tüm bunların sosyal ve kültürel yaşam ile olan etkileşimlerini büyük bir değişime uğratmıştır.

Cumhuriyet döneminde Batıcılık akımı, tüm sosyal yaşamı olduğu gibi aileyi de etkilemiştir. Sosyal reformlar aile üyelerine yeni roller biçmiş, inşa edilen yeni toplumda en büyük rol değişimi ise kadında yaşanmıştır. Bu dönemde kadına, aile ve özel alandaki doğal görevlerinin yanı sıra fedakârlık ve erdem gerektiren toplumsal sorumluluklar yüklenmiştir. “Cumhuriyet ideolojisi, ev içi rollerini yerine getirmeleri koşuluyla kadınların kamusal alana çıkmalarından, çalışmalarından, meslek sahibi olmalarından yanadır” (Berktaş, 2007, s. 284). Cumhuriyet, kadına seçme-seçilme hakkı, miras hakkı, boşanma hakkı, velayet hakkı gibi birçok hak vermiş ve bunları yasalarla güvence altına almıştır. Dolayısıyla kadın, kamusal alanda daha fazla görünürlük elde etmiş, toplumsal yaşamda erkekle beraber var olma durumuna erişmiştir.

Cumhuriyet tarihinde zaman içersinde sanayileşme ile beraber kentleşme artmış ve aile yapılarının geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru değişmeye başladığı bir süreç yaşanmıştır. Göçlerle beraber şehirleşme artarken, şehirlerde birbirine yakın yerlerde yerleşen ve böylelikle yalnızca ailelerini değil kırsal yaşamdaki mahallelerini-köylerini aynı şekilde şehre taşıyan vatandaşlar, gecekondulaşma vasıtasıyla geleneksel aile yaşamlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Ancak özellikle iş ve çalışma faktörü aileleri yapısal açıdan oldukça etkilemiştir. Kent yaşamı insanlara eğitim, ulaşım, iş bulma vb. gibi imkânlar sağlarken bir yandan da yabancılaşma, artan ekonomik giderler, kültürel çatışma vb. gibi yükler yüklemiştir. Bu yükler kadının da erkeğin de çalışması ve hane bütçesine katkı sağlamasını gerektiren bir durumu ortaya çıkarmıştır. Böylelikle ülkemizde kent nüfusu ile beraber çalışan kadın sayısı da artmıştır. Ancak 2011 yılı verilerine göre, kadının çalışma yaşamına katılma oranı % 28,8 olarak görünmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2012, s. 16). 1980'lerden itibaren bu değişime bir de küreselleşmenin etkileri eklenmiştir. Ekonomide küresel liberal politikaların benimsenmesi, iletişim araçlarının hızla çoğalması sonucunda ailelerin uyum sağlaması gereken yeni bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 90'larda başlayan ve günümüzde etkisi gittikçe artan bu yeni durum, televizyon kanallarının hızla arttığı, cep telefonlarının kullanılmaya ve hayatın her anını hızla kontrol altına almaya başladığı, on yıl önce var olmayan sosyal medyanın bugün yokluğunun düşünülemediği bir döneme işaret etmektedir. Bu yeni yaşam, kadın erkek ilişkilerine olumlu (daha kolay iletişim, uzak kavramının aşılması vb.) ve olumsuz (bağlanma zorlukları, gerçek yerine sanal dünyanın tercih edilmesi vb.) çeşitli etkileri olmaktadır. Günümüz Türk ailesi, özellikle iletişim teknolojilerinin gelişimiyle yaşanan bu hızlı değişime tam olarak hazır görünmemektedir. Evliliklerin sonlanması veya krize girmesi, çocukların anne ve babadan uzaklaşmaları, bitmek bilmeyen bir tüketim ihtiyacının varlığı günümüz ailelerinin, medya ve sosyal medya ile ilişkilendirilen sıkıntıları arasında yer almaktadır. Günümüzde aileler, ekonomik, kültürel, politik, teknolojik, sosyal ya da eğitimsel birçok gelişmeyi takip etmeli ve bunları dengede tutmalıdırlar.

4. Türk Sinemasında Kadın ve Aile

Türk sinemasında aile, korunması ve yüceltilmesi gereken bir kurum olarak işlenmektedir ve dolayısıyla aile kavramını ve kurumunu nesnel olarak veya olumsuz olarak ele alan bir yaklaşıma rastlanılmamaktadır. Bu sebeple filmlerimizde aile pek çok dinsel değerle desteklenmekte ve abartılı geleneksel tavırlar yinelenmektedir (Abisel, 2005, ss. 77-78). Nitekim Türk sinemasında aile ile ilgili olarak birlik, beraberlik, mücadele, iyi niyetlilik gibi kavramlar ön plana çıkarılmaktadır.

Toplumu yansıtan bir niteliğe sahip olan sinema, aileye ve kadına bakış açısının anlaşılmasına olanak vermektedir. Nitekim toplumumuzda, geleneklerimizde, dini inançlarımızda ailenin, özellikle anneliğin yüceltildiği gibi Türk sinemasında da aile ve annelik yüceltilmekte, olması gereken en iyi şekliyle gösterilmeye çalışılmaktadır. Çoğu filmde fedakârlık, namus, masumiyet, şefkat vb. gibi kavramlar anne olan kadın ile özdeşleştirilmektedir. Türk sinemasında ailenin toplumsal yapıyı yansıtacak şekilde işlendiğini belirten Kaplan'a göre, Türk sinemasında kadın, ailesi ve çocukları için özverili, kocasına bağlı olarak iyi bir şekilde gösterilmektedir (Kaplan, 2004, s. 61). Türk sinemasında kadın, erkeğin tamamlayıcı unsuru olarak temsil edilmekle beraber aynı zamanda erkeğin mücadele etmesine ya da sıkıntıya düşmesine sebep olan bir kaynak olarak da gösterilmektedir. 1980'lere kadar olan sinema filmleri kadını merkeze alınmamış ve kadın sorunlarına büyük ölçüde değinilmemişken 1980'lerde feminizmin yansımaları, 1990'larda ise yabancılaşma ve bireyselleşmenin etkileri ile kadın sorunlarını ve kadını merkeze alan filmler yapılmaya başlanmıştır.

Türk sinemasının en önemli dönemlerinden birisi melodram sinemasının verimli dönemini ifade eden ve 1960'lı yıllardan 1970'lerin ortalarına kadar devam eden dönemdir. Belirli "tip"lerle bütünleşen yıldız oyuncuların bulunduğu bu dönemde toplumsal yaşamın üzerine kurulduğu "etkin denetleyici erkek" ve "edilgin denetlenen kadın" imgeleri üretilmiştir. Bu dönemde sinema, kadının kapalı ev çevresin-

den çıkarak ulaşabildiği tek kolektif mekân haline gelmiştir (Abisel, 2005, s. 138). Bununla beraber filmdeki erkek ve kadın karakterler bir takım kalıplaşmış tipler ve iyi-kötü arasında keskin ayrımlar vasıtasıyla temsil edilmektedirler. Nitekim Türk melodram sineması 1960’lı yıllara kadar tam da böyle bir ayrıma giderek kadınları “faziletli anne”, “dokunulmamış sevgili” gibi iyi ya da iffetli olamayacak şekilde cinsellik çağrıştıran kötü bir biçimde tanımlamıştır (Kalkan, 1988, s. 42).

1960’lı yıllardaki salon güldürüleri zengin-fakir, kentli-kırsal arasındaki farklılıkları konu edinmektedir. Bu filmlerinde yoksul aileler, sevecen, sıcak ve dayanışmanın var olduğu bir ortamda yaşarlarken zengin ailelerde ahlaki yozlaşmaya, aile değerlerinin önemsenmemesine rastlanmaktadır. Bu durum sınıfsal çelişkiler yaşayan ailelerin hallerinden memnun olmaları, zenginlere imrenmemelerini sağlayıcı bir yaklaşıma işaret etmektedir (Abisel, 2005, s. 79). Bu filmlerde anne rolündeki kadın sevecen ancak fakir ailenin tamamlayıcı bir parçası, zengin ancak mutsuz ailede ise baskın baba ile evlatları arasında bir denge unsuru vb. şekilde temsil edilmektedir. Esas kadın ise çoğu zaman haksızlığa uğrayan, hep zorluklarla boğuşmak zorunda kalan, ataerkil baskıyı ve toplumsal statü farkının ağırlığını hep hisseden bir görünümündedir. Abisel, Türk sinemasının kadına ilişkin ideolojisini şöyle ifade etmektedir:

“Kadın karakterlerin başına gelenler –ister töreler, ister kötüler, ister kader yüzünden olsun- çok korkunçtur; bu yüzden kadınlara acımamak elde değildir, ama işte kadını kadın yapan tam da budur, bütün bu korkunçluklara boyun eğmeyi bilmesidir. Kadın eğer çok büyük yanlışlık yapmamışsa, sabrının, fedakârlığının ödülü olarak erkek karşısında küçük başarılar ve evlilik tacını kazanabilir. Ama erkeğin mutsuzluk kaynağı olduğundan, gerektiğinde ölere cezalandırılması da mubahtır (Abisel, 2005, s. 137).

1970’lerden itibaren Türk toplumsal yaşamında modernleşmenin meydana getirdiği kentleş(eme)me, işsizlik, göç, kültürel değişim, sınıf farklılıkları vb. gibi sorunlarla karşılaşılmaya başlanmıştır. Türk sinemasında bu sorunları ele alan filmler yapılmaya başlanmış kadın ve erkek bu sorunlarla uğraşırken, çözüm yolları ararken tasvir edilmiştir. Örneğin 1976 yılında çekilen “Aile Şerefi” filmi, sınıf farklılığını, işsizliği ve ekonomik zorlukları aile ekseninde ele almaktadır. Filmin anlatısına göre önemli olan zenginlik değil doğruluktur, aile şerefidir. Bu dönemde aile merkezinde gelişen hikâyeler sıklıkla ele alınmış, kadın ve erkek bir takım roller, değerler ve yönelimler bütünüyle tanımlanmaya çalışılmıştır. Nitekim sinemada milli ve manevi değerlerin, inancın korunup yüceltilmesini amaçlayan Milli Sinema Akımı kadın ve erkek temsilini bu bağlamda ele almış, maddecî, hazcî ve Batılı bir yaşam yerine maneviyat ve inanca önem veren bir yaşamı olumlamıştır. Batılılaşma, Milli Sinema Akımının temel sorunsallarından birisidir. Bu akıma dâhil olan “Birleşen Yollar” (1970/ Yön: Yücel Çakmaklı), “Oğlum Osman” (1973/ Yön: Yücel Çakmaklı), “Gençlik Köprüsü” (1975/ Yön: Salih Diriklik) gibi filmler bulunmaktadır. Bu sinema akımı, Batı’nın yozlaşmış değerlerine karşı aileyi korumaya çalışmıştır. Bu akımı temsil eden filmlerde gençlerin kendi milli ve dini değerlerinden uzaklaşarak Batılı değerlere yönelmesinde kimi zaman yozlaşmış ebeveynler, kimi zaman kötü arkadaş çevresi, kimi zaman ise Batı tarzı eğitim sorumlu tutulmuştur. Bu filmlerde kadın, Batılılaştıkça metalaştırılan, manevi değerlere yöneldikçe hak ettiği değeri gören bir şekilde temsil edilmiştir.

Türk sinemasında 1970’lerin sonlarında seks filmleri furyası başlamış ve bu furya 1980 ihtilaline kadar devam etmiştir. Kadının cinsel bir obje olarak metalaştırıldığı bu dönem, sinemanın toplumsal yaşamdan, sıkıntılardan kaçışını ifade etmektedir. 1980 sonrasında ise sinemada feminist akımın izleri görülmeye başlanmıştır. Feminist yaklaşımlı filmler, kadına yönelik toplumsal tutumu eleştirmişler ancak bir yandan da kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan kadınların ataerkil düzen tarafından nasıl zorla düzene uydurulduğunu göstererek izleyiciye fazla umut verememişlerdir. “Mine” (1982/ Yön: Atıf Yıl-

maz), “Şalvar Davası” (1983/ Yön: Kartal Tibet), “Fahriye Abla” (1984/ Yön: Yavuz Turgul), “Kurbağalar” (1985/ Yön: Şerif Gören), “Kadının Adı Yok” (1987/ Yön: Atıf Yılmaz) vb. gibi filmlerde kimi zaman komik, kimi zamansa dramatik bir anlatıyla kadın ve erkek arasındaki toplumsal eşitsizlik eleştirilmektedir. Bu filmlerle kadına yönelik olarak kullanılan töre, baskı ya da şiddet gibi kavramlara eleştirel bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır.

1990’lı yıllar ülkemizde özel televizyon kanallarının açıldığı bir dönemdir ve Türk sinemasının ivme kaybettiği bir zamanı ifade etmektedir. Türk sinemasında kadına ilişkin toplumsal sorunların yanı sıra içsel muhasebelerin, benmerkezli anlatımların ön plana çıktığı bu dönemde kadını özellikle kadının cinsel kimliğini ön plana alan filmler yapılmıştır. Bu filmler arasında “İki Kadın” (1992/ Yön: Yavuz Özkan), “Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri” (1992/ Yön: İrfan Tözüm), “Mum Kokulu Kadınlar” (1995/ Yön: İrfan Tözüm) vb. gibi filmler bulunmaktadır. Yine bu dönemde Milli Sinema akımını devam ettiren “Sonsuza Yürümek” (1991/ Yön: Mesut Uçakan), “Bize Nasıl Kıydınız” (1994/ Yön: Metin Çamurcu) vb. gibi filmler ise kadının kimlik sorunlarını İslami bir pencereden değerlendirmektedirler. Kadının ve ailenin temsil edilmesinde dünya görüşünün, ideolojilerin sinemaya yansıma biçimi bu filmlerle görülebilmektedir.

2000’li yıllarda aileyi ve kadınların hikâyesini merkeze alan filmler yapılmaya devam edilmiştir. Bu dönemde kadını temel alan filmler genellikle toplumun alt-orta sosyo ekonomik sınıfını temsil eden kimi zaman kırsalı, kimi zaman göç etmiş eski kırsal-yeni kentliyi ele almıştır. Bu filmlerdeki kadınlar töresel sıkıntıların yanı sıra kent yaşamının getirdiği dışsal ve ailevi sıkıntılarla da mücadele etmektedirler. “Mutluluk” (2007/ Yön: Abdullah Oğuz), “Hayat Var” (2008/ Yön: Reha Erdem), “Üç Maymun” (2008/ Yön: Nuri Bilge Ceylan), “Halam Geldi” (2013/ Yön: Erhan Kozan), gibi filmler günümüzde suçtan, yanlışlardan, insan haklarına uygun olmayan bir takım yönelimlerden zarar gören aileleri merkeze almaktadırlar. Bu filmlerden biri olan Can filminin analizi, günümüz toplumsal yaşa-

mında aile-kadın-erkek kavramlarının daha iyi ortaya konmasını sağlayacaktır.

5. “Can” Filminin Çözümlemesi

“Can” filminin yapımı, yönetimi ve oyuncularına ilişkin bilgiler şunlardır (Can, 2014).

Yazan-Yöneten: Raşit Çelikezer

Oyuncular: Selen Uçer (Ayşe), Serdar Orçin (Cemal), Yusuf Berkan Demirbağ (Can), Erkan Avcı (Ali)

Yapımcı: Defne Prodüksiyon ve Efekt Yapım Ortaklığı

Vizyon Tarihi: 2012

“Can” filmi, birbirini severek evlenen ve kaçarak geldikleri büyükşehirde yaşamlarını sürdüren Ayşe ile Cemal’in hikâyesini konu edinmektedir. Mutlu bir evlilik sürdüren bu çiftin en büyük sıkıntısı çocuk sahibi olamamaktır. Ayşe’nin karşı çıkmasına rağmen Cemal’in ısrarlı tutumu çiftin yasadışı yollardan çocuk sahibi olmalarına yol açar. Bu karar çiftin bütün hayatını değiştirir.

Öncelikle filmin, aynı zamanda evlat edinilen çocuğun adı olan “Can” kelimesinin birçok anlamı olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Can kelimesi, hayat, kişi, insanın kendi varlığı, gönül, sevimli, güç vb. gibi çeşitli anlamlara gelmektedir (Güncel Türkçe sözlük, 2014). İsim bir yandan evlat edinilen Can’ın varlığına, hayatına diğer yandan ise günahsızlığına, sevimliliğine ve sevgiye olan ihtiyacına dikkat çekmektedir. Ayrıca her ne kadar evlatlık olsa dahi onun içselliğine, ondan vazgeçmenin zorluğuna da vurgu yapmaktadır.

Film, geçmiş ile şimdiki zamanı iç içe anlatmaktadır. Bir yandan Cemal ile Ayşe’nin yasadışı yollardan nasıl bebek edindikleri ve ondan sonra yaşadıkları anlatılmakta diğer yandan ise Cemal’in kendilerini terk etmesinden yıllar sonra Can yedi yaşına geldiğinde Ayşe ve Can’ın nasıl yaşadıkları, Cemal’in ne durumda olduğu anlatılmaktadır.

Böylelikle film, karakterlerin yaşadıkları değişimi izleyiciye sunmaya çalışmaktadır.

Cemal, aralarına Can'ın katılmasıyla “gerçek” bir aile olacaklarına inanır ancak bu beklenti gerçekleşmez ve ebeveynler olarak Cemal ile Ayşe ailenin işlevlerini büyük ölçüde yerine getiremezler. Görünürde biyolojik sıkıntı çözülmesine karşın ailenin psikolojik, saygınlık, duygusal işlevleri ve yine eğitim ve ekonomik işlevleri büyük ölçüde sağlanamaz. Bunun en büyük sebebi Ayşe'nin evlatlık edinmeye karşı olan tutumudur. Durumdan en fazla etkilenen ise Can ise okula gidemez, anne diye bildiği Ayşe'den ilgi ve sevgi göremez, özellikle manevi ve psikolojik ihtiyaçlarını gideremez.

Çocuk sahibi olamamak Cemal ve Ayşe'nin ortak sıkıntısı olmakla birlikte bu konudaki fiziksel kusur Cemal'den yani erkekten kaynaklanmaktadır. Cemal bunu bir türlü içine sindiremez zira çocuğu olmamak onun “erkeklik” algısında kabul edilebilir değildir. Aslında bu durum yalnızca Cemal ile değil tüm toplumla, bugün ile değil yüzyıllar öncesine dayanan değerler ile ilgilidir ve toplumsal yapımızda kadın ve erkeğin çocuk sahibi olamamaları olumsuzlanmaktadır. Nitekim Dede Korkut hikâyeleri arasında erkeğin çocuğunun olamaması durumuna ilişkin bir hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeye göre Dirse Han'ın çocuğu olmamaktadır ve o zamanki gelenek “*Çocuğu olmayan, kara otağa otursun!*” deyişiyle dışlanmayı anlatmaktadır. Dirse Han bu durumu karısıyla dertleşir ve onun “*İyilik yap, açları doyur, çıplakları giydir, çocuğumuz olur*” önerisi dikkate alır ve kısa zaman sonra daha sonra Boğaçan ismini alacak çocukları dünyaya gelir (Aktaran Tarhan, 2009, ss. 116-117). Bu hikâye çocuk sahibi olamayan erkeğin yaşadığı toplumsal ve psikolojik sıkıntıyı ortaya koymaktadır ve tarih içersinde yaşanan onca dini, kültürel ve toplumsal değişime karşın günümüz yaşamında da benzer toplumsal ve psikolojik sıkıntılara rastlanabilmektedir.

Çocuğu olmayan erkek, çevresel bir baskı olmadan veya çok samimi bir yaklaşımda dahi kendi erkekliğini sorgulama davranışına yönelebilmektedir. Filmde Cemal de kendine yönelik böyle bir sorgu-

lama ve suçlama içersindedir. Cemal, kendisine evlat edinme hususunu açmak isteyen Mehmet Usta'nın "*Üzülüyorum be oğlum. Çocuksuz aile olmaz. Seni de her gün böyle görünce*" sözüne, "*Ne yapalım abi? Olmuyormuş işte. Erkek değilmişiz*" diyerek cevap verir. Mehmet Usta bu sözü, "*Kiminin çocuğu olur kiminin olmaz. Kiminin sakat olur kiminin düzgün. Böyle deme. Allah'ın gücüne gider*" diyerek dini ve geleneksel bir yaklaşım ile cevaplandırır. Mehmet Usta burada adeta toplumun sesidir ve onun "*Çocuksuz aile olmaz*" ifadesi toplumun aile kavramına olan bakışını yansıtır. Aile, ancak çocukla güzel ve anlamlı görülür. Cemal ise "*Erkek değilmişiz*" diyerek kusurunu kabullenir ve çaresizliğini ortaya koyar. Sonrasında Mehmet Usta'nın kadere ve ilahi güce işaret etmesi ve bu durumun yargılanmaması gerektiğini belirtmesi ise geleneksel düşüncüyü ortaya koyar.

Ailenin, ancak çocuğun doğmasıyla tamamlanacağı veya mana kazanacağına ilişkin toplumda genel bir algı bulunmaktadır. Nitekim bu algıyla paralel olarak, evli çiftlerin çocuk sahibi olması için daha evliliğin ilk başından itibaren yakınlar başta olmak üzere çevreden bir baskı ortaya çıkmaktadır. Bu baskı, çocuk haberinin gelmediği, geciktiği her an artmaktadır. Artık kanıksanan bu baskı, evlilerin çevreye gerek kalmadan kendilerine yönelik psikolojik bir tutum geliştirmelerine neden olabilmektedir. Toplumumuzda evlilik kurumunun üzerinde oluşan bu tarz bir baskı boşanma istatistiklerine de yansımaktadır. TÜİK tarafından 2006 yılında yapılan araştırmalara göre, boşanmış kadınlardan % 1,4'ü, erkeklerden ise % 0,8'i "çocuk olmamasını" boşanma sebebi olarak göstermiştir. 100 kadından 13'ü, 100 erkekten ise 12,7'si "kadının çocuğu olmamasını" kesin boşanma sebebi olabilecek nedenler arasında göstermektedir. 100 kadından 7,2'si, 100 erkekten ise 8,7'si ise "erkeğin çocuğu olmamasını" kesin boşanma nedeni olarak görmektedirler. (TÜİK, 2012, s. 77). Bu veriler çocuğun aile için önemini ortaya koymakla birlikte durumun manevi ve psikolojik yönü istatistiksel verilerden daha önemlidir. Manevi ve psikolojik sıkıntılar insanların yanlış kararlar vermelerine, rasyonel davranmamalarına sebep olabilmektedir. "Can" filmindeki Cemal ve Ayşe çifti de çocuk sahibi olamama durumunun üstesinden gelmeyi başaramayan ve doğru kararlar alamayan karakter temsilcileridir.

“Can” filmi, çalışan bekâr/dul kadının ekonomik, cinsel ya da sosyal yönden bir takım tehlikelerle karşı karşıya olduğunu aktarır. Zor ekonomik koşulların, toplumsal baskının yanı sıra tekinsiz, dala-vereci erkekler de çalışan kadınlar için bir tehlike arz eder. “Can” filmindeki Ali karakteri de böyle bir erkeği temsil eder. Ali, Ayşe ile aynı işyerinde çalışır ve onunla yakınlık kurmaya çabalar. Ayşe’ye karşı ilgili, yardımsever bir tavır takınan Ali’nin asıl niyeti Ayşe ile beraber olmak ve onu maddi açıdan da suiistimal etmektir. Nitekim Ayşe bir gün eve geldiğinde her yeri dağınık bulur, mutfakta bir kavanozda sakladığı parayı da bulamaz ve bunu yapabilecek tek kişinin daha önce evine aldığı Ali olduğunu anlar. Bu arada evde bulunan Can da hırpalanmış haldedir. Can, paraları Ali’nin aldığına emin olan ve bu sebeple ağlayan Ayşe’nin yanına gelir ve ayakkabısına sakladığı parayı ona verir. Can, Ali’nin niyetini anlayarak parayı saklamış ve Ayşe’yi kötü bir durumdan kurtarmıştır. Bu olaydan sonra Ayşe, Can’a karşı daha sıcak davranmaya başlar. Ali, yalnız yaşayan bir kadının çevresinde rastlayabileceği tekinsiz, güvenilmez erkekleri temsil eder. Ayşe’nin karşısına Cemal’den sonra böyle güvenilmez birinin çıkması geleneksel düşüncenin filmde onaylandığını gösterir. Gerçekten de toplumumuzda, kadın olarak yalnız yaşamanın çok zor olduğuna, hele bekâr ve çocuklu bir kadının birçok sıkıntı yaşayabileceğine ilişkin bir düşünce bulunmaktadır. Cemal gittikten sonra Can ile bir başına kalan, köyündeki ailesinden maddi destek göremeyen, geçinmek için çalışmak zorunda olan, zorluklarla para biriktirmeye çalışan Ayşe’nin durumu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Filmde anne ve babanın çocuk ile ilişkili rolleri de ele alınmaktadır. Ayşe ve Cemal, yakın arkadaşları Fevzi ve Mükerrerem’in evine yemeğe giderler. Bu çiftin bir erkek çocuğu vardır ve ailesi ona büyük bir ilgi ve sevgi gösterir. Yemek sırasında Fevzi, “*Bir hafta izinliydim. Sabahları ben baktım ama bir türlü yediremedim yemeğini, alıştıramadım elimi*” der. Mükerrerem ise “*Anne olmak kolay mıymış Fevzi bey?*” diyerek Fevzi’ye tatlı sert çıkışır. Fevzi ise babanın da önemli olduğunu “*Biz de dış kapının mandalı değiliz babayız baba*” diyerek savunur ve oğluyla futbol oynama planlarını Cemal’e anlatır. Burada

anne ve babanın aile içersinde nasıl roller üstlendiği veya üstlenmesi gerektiği aktarılmaktadır. Anne çocuğun bakımı konusunda daha becerikliken baba ise iş yaşamında ve çocukların eğlendirilmesinde daha beceriklidir. Bu ailenin çocuğa gösterdiği ilgiye imrenen Cemal ise birden “*Yakında bizim de çocuğumuz olacak*” demesi ise aslında hamile olmayan Ayşe’nin büyük bir şok yaşamasına neden olur.

Kısır olan Cemal tek çare olarak evlat edinmeyi görürken Ayşe ise başka birinin çocuğunu evlat edinmeye karşı çıkar. Ancak Cemal, “*Ne hayallerle geldik biz buraya. Ben o kadar şeyi göze almışım, seni kaçırmışım getirmişim buraya. Benim bir çocuğum olmayacak mı? Ben erkek değil miyim? Sen de ben de bu çocuğu çok istiyoruz*” diyerek Ayşe’yi razı eder. Bu noktada geleneksel düşünce yinelenir ve erkeklik algısı çocuk sahibi olabilme yetisi olarak tanımlanır. Ayşe’yi ikna eden Cemal ise çok sevinçlidir ve tavlada yendiği arkadaşına, “*Oğlan kismetiyile geliyor. Salih’im üzülme. Daha küçüksün. Sen de evleneceksin. Senin de çocuğun çocuğun olacak. Kismetler gelecek*” der. Bu sözler, “baba” olmanın verdiği mutlulukla ancak aynı zamanda toplumsal alanda erkekliğini ispatlamanın gururu ve rahatlığıyla söylenir. Filmdeki bu ifadeler çocuk sahibi olmanın bereketli, kismetli ve talihli bir durum olarak görüldüğünü de anlatır.

Aslında Can, gecekonduda yaşayan çok çocuklu bir ailenin yeni doğan bebeğidir ve ailenin para karşılığındaki rızasıyla yasadışı yollardan Cemal’e satılır. Bu anlatı, kan bağıını sorgulayan bir niteliktedir zira bir yanda çocuğu olmayan ve başka birinin çocuğunu satın alan bir aile, diğer yanda ise çok çocuğu olan ancak fakirlik sebebiyle bu çocuğu satan bir aile bulunmaktadır. Filmin söylemi kan bağına bu şekilde değinmekte ancak sorguyu derinleştirmemektedir zira film anlatısında asıl önemli olan çocuklar ve onların yetişkinler dünyası karşısındaki masumiyetleridir.

Ancak Can’ın gelişine Ayşe hiç mutlu olmaz ve ruhsal bir bunalıma girer. Hatta Can’ı seven Cemal’e “*Oğlum oğlum deyip durma şuna, sinirim bozuluyor*” diyerek tepki gösterir. Ayşe’nin bu tavırları ve ayrıca ev işleri ile hiç ilgilenmemesi bir gün Cemal’in canına tak

eder ve Cemal bir miktar para bırakıp ceketini alarak evi terk eder. Ayşe, istemediği Can ile baş başa kalır ve tüm aramalarına karşın Can'ın gerçek ailesine ulaşamaz. Can'ı camiye ve tren istasyonuna bırakma düşüncelerinden ise son anda vazgeçer.

Filmdeki temalardan bir diğeri sınıf kavramı ve bu bağlamda Cemal'in sınıf atlamasıdır. Ayşe ile evliyken bir fabrikada çalışan Cemal, Ayşe'yi terk ettikten sonra zengin bir oto galeri sahibine damat olur ve bu sayede sosyo-ekonomik olarak sınıf atlar. Cemal kendi ismi yerine daha modern olarak tanımlanabilen Cem ismini kullanır ve artık zengin görünür, iyi giyinir, güzel bir evde yaşar. Cemal'in bu sözde güzel yaşamı ise yeni karısının hamile olduğunu öğrenmesiyle değişir. Cemal, kısır olduğunu bilir ve karısının başka birisinden hamile kaldığını anlar. Cemal'in kayınpederi hamilelik haberine çok sevinir ve *“Ne varsa bizim toprakta var. Koçum benim be. Şimdi size o ev yetmez artık. Şöyle bahçeli bir şey yapalım. Salıngaç koyalım oğlan sallansın... Erkek adamın erkek torunu olur”* diyerek geleneksel erkeklik algısını yineler. Aldatıldığını öğrenmiş olduğu için duruma sevinmeyen Cemal kısır olduğunu kayınpederi ile paylaştığında ise ummadığı bir tepki görür. Kayınpederi, bu skandal durumun ortaya çıkmasını istemez. Kayınpederi, Cemal'e *“Bu çocuk senden, anladın mı bu çocuk senden. Çeneni kapalı tutacaksın. Bu ikimizin arasında kalacak. Sana verdiklerime say. Buraya geldiğinde baldırı çıplaktın, tepeye tırmandın”* diyerek onun durumu kabullenmesini sağlar. Cemal, zengin olmuş, sınıf atlamış ancak bunun karşılığını ağır bir şekilde ödemek zorunda kalmıştır. Fakat Cemal bir gün, yaşadığı bu duruma katlanamaz ve başka erkeklerle gezmeye giden Serap'ı öldürür. Aynı zamanda Cemal'in geleceğini karartan bu gelişme, namusun cinayet ile temizlenmesini vurgular. Ancak film, cinayet sahnesini göstermeyerek ve yine Cemal'in herhangi bir namus söyleminde bulunmaması sebebiyle bunu örtük bir şekilde vurgular.

Filmde Ayşe'nin kendi çocuğu olmayan Can'a ilgi göstermemesi gibi Serap da bu kez kendi çocuğu olan Merve'ye ilgi göstermez. Dolayısıyla Cemal, adını Cem de yapsa, farklı bir hayat da sürse yine aynı şekilde çocuklara ilgi gösteren taraf olmak durumunda kalmıştır.

Film, bu durumun olağan dışı olduğunu vurgular zira toplumsal algımız kadınların, bebeğe, çocuğa daha fazla sevgi gösteren onun bakımını daha fazla üstlenen taraf olduğunu benimser. Zaten Cemal de bu durumu fazla sürdüremez ve ilk evliliğinde, çocuğu bakmayan Ayşe'yi terk eder, ikinci beraberliğinde ise kendisini aldatmakla kalmayıp hovarda bir yaşam süren Serap'ı öldürür. Böylelikle film, normal olmayan durumların istenmeyen sonuçlara yol açtığını izleyiciye aktarır.

Filmin sonunda Ayşe, Can'ın temizliğini, günahsızlığını, ilgiye, sevgiye olan ihtiyacını kavramış görünür. Can ile konuşurken önceleri kızgın, asık suratlı olarak gördüğümüz Ayşe artık Can'a sevgi göstermeye başlar hatta onu ilk kez parka götürür. Yaşı geldiği halde okula göndermediği Can'ı okula göndermeye karar verir zira Can'ın geleceğini düşünmeye başlar. Can da bu sevgi ve ilginin farkına varır ve Ayşe'ye ilk kez “anne” dediği duyulur. Böylelikle film, Can'ın saflığıyla çoktan beri hak ettiği şefkati bulduğunu göstermektedir ve kadının nihayetinde çocuğa bakacak, ona sevgi gösterecek gerçek kimliği bulduğunu vurgular. Bu anlatı da filmin, geleneksel kalıplara uygun bir yönünü gösterir.

Filmin, sonunda “bütün çocuklara” ifadesine yer verilerek filmin çocuklara adandığı vurgulanır. Böylelikle bir takım günahların, yanlışların eseri olarak dünyaya gelen Can ve Merve'nin günahsızlığını, saflığını ve sevgiye olan ihtiyaçlarını sonsöz olarak yinelenir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Sinema, yaşamı, yaşamda karşılaşılan sıkıntıları, kötülükleri ve ya iyilikleri, güzellikleri belki de en etkili yansıtan sanat dallarından birisidir. Kimi zaman küçük bir çocuğun hayal dünyasını kimi zaman ise uzay savaşlarını anlatma potansiyeline sahip olan sinema aynı zamanda toplumsal sorunlara dikkat çekebilen, çözüm hususunda kamuoyu oluşturabilen bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla ülkemizde son yıllarda gittikçe artan kadın çalışmalarında böyle etkili bir gücü bulunan sinemanın da mutlaka ele alınması gerekmektedir.

“Can” filmi, aile kurumunun biyolojik işlevini yerine getiremeyen bir çiftin hikâyesini ele alırken, bu konudaki toplumsal tepkileri ve psikolojik sıkıntıları izleyiciye aktarmaya çalışmaktadır.

Filmlerde aile ilişkilerinin önemli yer teşkil etmesi, sinemanın kadın, erkek ve çocuklara ilişkin bir takım anlatı biçimleri geliştirmesine olanak sağlamıştır. Genellikle toplum tarafından kadın ve erkeğe biçilen rolleri onaylayan anlatı biçimleri toplumsal sorunlara da dikkat çekebilmektedir. Günümüzde kadınların; şiddet, cinsel şiddet, namus cinayetleri, çocuk gelinler, dayatılan güzellik anlayışı, çifte standart, baskı, aldatılma vb. gibi birçok sıkıntısı bulunmaktadır. Bu sıkıntıların bir kısmı aile yaşamıyla bir kısmı ise toplumsal yaşamla ilgilidir. Birçok işlevi bulunan aile kurumunun, bu işlevleri layıkıyla yerine getirmesi, en başta ailenin mutluluğunu sonrasında ise toplumsal sistemin düzenli bir şekilde işlemesini sağlayacaktır. Sinemadaki öykülerin bir kısmı ailelerin, biyolojik, eğitim, psikolojik, ekonomik, saygınlık gibi işlevlerini gereği gibi yerine getirmemesinden kaynaklanan sorunlarla ilgilidir. “Can” filmi de biyolojik yani üreme işlevini yerine getiremeyen bir ailenin durumunu anlatarak bu konuya dikkat çekmeye çalışmaktadır. Film toplumda boşanma sebebi sayılan önemli bir kusur olarak kabul edilen çocuğu olamama durumunun, yaratılmış olan “kadınlık” ve “erkeklik” algılarıyla nasıl ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. “Can” filmi, kadın ve erkekliğin doğuştan gelen bir cinsiyet ile değil, toplum tarafından inşa edilmiş bir roller bütünüyle alakalı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Abisel, N. (2005). *Türk sineması üzerine yazılar*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2000). *Sosyoloji (kavramlar, kurumlar, süreçler, teoriler)*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Arslantürk, Z. ve Amman, T. (2009). *Sosyoloji (kavramlar, kurumlar, süreçler, teoriler)*. İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Berktaş, F. (2000). *Tektanrılı dinler karşısında kadın*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Budak, S. (2003). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Can sinema filmi (2014). Sinema Türk web sayfasından 10 Haziran 2014 tarihinde <http://www.sinematurk.com/film/44912-can/> adresinden erişildi.
- Connel, R.W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika* (C. Soydemir, çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Doğan, İ. (2000). *Sosyoloji- kavramlar ve sorunlar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji* (Cemal Güzel, haz.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Güncel Türkçe sözlük (2014). Türk Dil Kurumu web sayfasından 10 Haziran 2014 tarihinde <http://www.tdk.gov.tr> adresinden erişildi
- Kalkan, F. (1988). *Türk sineması toplum bilimi*. İzmir: Tümer Ajans Yayınları
- Kaplan, N. (2004). *Aile sineması yılları 1960'lar*. İstanbul: Es Yayınları.
- Marshall, G. (2003). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay ve D. Kömürcü, çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sayın, Ö. (1994). *Sosyolojiye giriş*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Scott, J. W. (2007). *Toplumsal cinsiyet: Faydalı bir tarihsel analiz kategorisi* (A. T. Kılıç, çev.). İstanbul: Agora Yayınları.
- Tarhan, N. (2009). *Kadın psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- TÜİK (2012), *İstatistiklerle Kadın 2011*, Ankara: TÜİK.

ANA AKIM MEDYADA YABANCI KADINLARIN TEMSİLİ VE SOSYAL MEDYANIN YABANCI KADIN CİNAYETLERİNE YAKLAŞIMI

Zafer Parlak

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, zafer.parlak@izmir.edu.tr

Özet

Bu çalışma Türkiye'deki yabancı kadın algısı ve yabancı kadın cinayetlerinin tarihsel köklerine vaka incelemeleriyle yoluyla yaklaşmakta ve 1960 sonrası dönemi kronolojik olarak ele almaktadır. Araştırmada sosyolojik ve kültürel çözümlemeler yoluyla cinayetlerin hem ana akım medyada hem de sosyal medyadaki yansımaları incelenmektedir. Bu aşamada habercilerin, köşe yazarlarının ve sosyal medyada yorum yapan kişilerin cinayetlere bakış açılarındaki farklılıklar, nedenleri ve vardıkları sonuçları ele alınmaktadır. Yabancı kadın algısı için 1960'ların çok okunan gazetesi *Hürriyet*'ten yararlanılmıştır. Cinayetlerle ilgili olarak ve popüler mikro blog sitelerindeki üç bin civarında giriş/tanım/yorum (entry) incelenmiş ve söylem çözümlemesine tabi tutulmuş ve sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı kadın algısı, yabancı kadın cinayetleri, Pippa Bacca, Sarai Sierra, Mai Kurihara, Ekşi Sözlük, İtü Sözlük, Uludağ Sözlük, Twitter.

Giriş

Gazetelerin üçüncü sayfalarında her gün daha fazla kadına yönelik şiddet, taciz, tecavüz, kadın cinayeti ve çocuk gelin haberi yer almaktadır. Ataerkil aile yapısını korumakta olan ülkemizde bu tür haberler çok yakın zamana kadar sıradan haberler arasında yer almaktaydı. Söz konusu haberlerin görsel ve yazılı basında son dönemlerde daha çok yer almasına yönelik iki temel yorum vardır. Birincisi bu türden olayların artışta olduğu ve toplumsal bir cinnet içine girildiği; ikincisi ise sorunun her zaman var olduğu, bir artış olmadığı sadece farkındalığın artmasıyla birlikte bu tür olaylara yazılı ve görsel basının

daha çok ilgi gösterdiği şeklindedir. Bu konudaki yorumlar ve gerçek neden ne olursa olsun değişmeyen gerçek “kol kırılır yer içinde” kalır yaklaşımının hala geçerli olduğudur. Bu nedenle kadına yönelik bütün suçların ifade edilen, duyulan ve medyaya yansıyanlardan çok daha fazla ve vahim olduğu düşünülebilir. Artık kanıksanan yerli kadın cinayetleri ile ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Buna karşın bazıları günlerce gündemde ilk sırayı koruyan bazıları ise çok sıradan bir haber olarak geçirtilen yabancı kadın cinayetleri ile ilgili ana akım ve sosyal medya tepkilerini içeren bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmanın alandaki boşluğun doldurulmasına yönelik mütevazı bir katkıda bulunacağı umulmaktadır.

Tarihçe

Türkiye’de 1960’lardan beri var olan yabancı kadın cinayetleri ülkeye gelen turist sayısındaki artışa paralel olarak son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. Yerli kadın cinayetleri ile karşılaştırıldığında sayıca çok az olmalarına rağmen yabancı kadın cinayetlerine yönelik haberler ve yorumlar hem ana akım görsel ve yazılı medyada hem de sosyal medyada daha çok yer bulmaktadır. Haberlerin gündemde kalma süresi maktulün uyruğuna göre değişmektedir.

Türk erkekleri yakın çevresindeki kadınları ana, bacı, yar gibi kavramlarla kutsallaştırmış, onlar için yüzlerce türkü yakmış, deyimler üretmiştir. Türk erkekleri “Cenneti anaların ayağı altında” olarak tanımlayan bir kültürde “Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz” diyerek ve ana hakkının asla ödenemeyeceği inancıyla büyürler. Ne var ki yakın çevredeki kadınları kutsallaştırsalar da bu çevreye dahil olmayan kadınları daha az “saygıdeğer” görme eğilimindedirler. Bunun en çarpıcı örneklerini özellikle cinsel içerikli ve kadınları hedef alan küfürlerde görmek mümkündür. Bir erkeği sözlü olarak yaralamanın ve en güçlü hakaretin yolu gene onun yakın çevresindeki kadınlara küfür etmekten geçer. Aynı küfürlerin kadınlar tarafından kadınlara karşı kullanılması ise ayrı bir sosyolojik gerçeği ifade etmektedir.

Çokuluslu ve çokdinli bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nde müslümanların köle olmaları yasaktı. Köle olarak satılan kadınların gayrimüslim olmaları şarttı. Vergilerini vermeleri şartıyla gayrimüslim cemaatlerin dinle ilgili işlerinde cemaatler serbest bırakılmışlardı. Cemaatten cemaate küçük farklılıklar olsa da gayrimüslim kadınlar Müslüman kadınlara göre daha “rahat” koşullarda yaşıyorlardı. Bu rahatlık kendini en çok kılık kıyafette gösteriyordu. Gayrimüslim kadınlar meslekler konusunda da nispeten daha avantajlıydılar ve ev ortamı dışında çalışmaları yadırganmazdı.

Osmanlı tebasında olmayan batılı kadınlar ise en başta kılık kıyafetleri olmak üzere adeta ayrı bir evrenden gelmiş gibi farklıydılar. Farklı dinlere mensup kadınlar arasındaki görünür farklılıkların çok çarpıcı olduğu Osmanlı toplumunda erkeklerin daha az örtünen gayrimüslim kadınları “hafif meşrep” ve “kolay” olarak algıladıkları kuvvetle muhtemeldi. Örtünme ve namus kavramlarının adeta eş anlamlı olarak kullanıldığı bir ortam ve dönemde yabancı kadın algısının da buna paralel bir biçimde gelişmesi kaçınılmazdı.

Osmanlı Devleti’nin yıkılması gibi büyük bir travmanın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti de tıpkı Osmanlı’nın son döneminde olduğu gibi Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nin temsil ettiği “Batı”yı çağdaş uygarlık düzeyinin tartışmasız örneği olarak gördü. 19. yüzyılın başlarından beri süren batılılaşarak çağdaşlaşma amacı Cumhuriyet döneminde de değişmedi. Cumhuriyetin ilanından İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, özellikle kadın hakları konusunda çok önemli adımlar atıldı. Kılık kıyafet inkılabı ile peçenin kaldırılması, Medeni Kanunun kabulü, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, okuma yazma seferberliğinde kadınların ihmal edilmemesi, yurtdışına yüksek öğrenim için gönderilenler arasında çok sayıda kız öğrencinin olması, kadın milletvekillerinin oran olarak rekor düzeye varması... bu süreçteki kararlılık ve başarının en önemli göstergeleriydi. 1980’lerde daha sonra filme de alınacak olan “Kadının Adı Yok” (Asena, 1987) isimli bir kitap yazılsa da özellikle 1920’ler ve 1930’larda yüzyıllardır yok sayılan kadının adını en azından kamusal düzlemde var etmek için çok ciddi adımlar atıldı.

Ne var ki özellikle 1930’larda uluslararası arenada yaşanan olaylar, siyasal gelişmeler ve ekonomik sıkıntılar devrimsel bir boyuta ulaşan batılılaşma sürecini, dolayısı ile de kadınların haklarını sahiplenmelerini ve toplumsal ilerlemelerini yavaşlattı. Dünyanın genel gidişatına uygun olarak Türkiye içine kapanık bir ülkeye dönüştü. 1945’te İkinci Dünya Savaşı bitene kadar da kendi sınırları dışındaki toplumlarla iletişimi son derece sınırlı oldu. Türkiye’nin içine kapanmışlığı 1940’ların sonunda Birleşmiş Milletler’e üyeliği ve 1950’li yıllarda NATO’ya girmesi ile giderek azaldı. Türkiye’nin yüzünü tekrar Batı’ya dönmesi ve çok partili sisteme geçmesiyle de demokratik haklar ön plana çıktı. Bu süreçte eski hızında olmasa da kadınlar toplumun bir çok kesiminde görünür hale gelmeye başladılar.

1950’li ve 60’lı yıllar batı sinemasının, özellikle de Hollywood’un Türkiye’de çok etkin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde hem beyazperdeyi hem de ağırlıklı olarak batılı film yıldızı kadınları konu edinen dergiler Türkiye’deki batılı kadın imajı ve algısının oluşmasında çok önemli rol oynamıştır. Benzer şekilde, dünyadaki gelişmelere paralel olarak özgür, eğitilmiş, toplum kurallarını ve gelenekleri sorgulayan ve gerektiğinde başkaldırabilen, kendi ayakları üzerinde durabilen, cinsel tercihlerini baskı altında kalmadan kullanabilen, daha rahat giyinen, ama biraz da “hafif meşrep” ve “macera” yaşamaktan çekinmeyen batılı kadın imajı yerleşmeye başlamıştır.

1960’larda Türk işçilerinin batı Avrupa’ya kitlesel göçü, 1970’lerden itibaren Türkiye’ye gelmeye başlayan turistlerin 1980’lerden itibaren iyice artması, aynı dönemde televizyonun ve videonun dış dünyayı evlere kadar getirmesi, 1990’larda Doğu Bloku ve Sovyetler Birliği’nin çökmesi ile “diğer batı” dan da yabancıların gelmesi, 2000’lerden itibaren hızlanan küreselleşmeye bağlı uluslararası hareketlilik ve 2010’larda Türkiye’nin dünyanın önde gelen turistik ülkelerden biri haline gelmesi Türkiye’yi ve Türk insanını dış dünyaya ve kültürlere açmıştır. Tüm bunlara ek olarak iletişim, bilişim ve ulaşım sektöründeki baş döndürücü gelişmeler açılmayı çok hızlı ve sıkıntılı hale getirmiştir. Bu dönemde 1960lı Batı Avrupa’ya işçi olarak

giden Türk erkeklerinin yarattığı *Helga* miti, 1990’larda *Nataşa*’ya dönüşmüştür. *Helga* meslekli, eğitilmiş, ekonomik özgürlüğü olan ve cinsel partnerini seçme hakkı bulunan Batı Avrupalı kadını simgelerken, *Nataşa* Türkiye’ye gelme nedenleri, meslekleri, eğitimleri ve medeni durumları ne olursa olsun eski Doğu Avrupa ve Kafkaslardan gelen kadınları temsil etmektedir. *Helga* bir duruşu ve tercihi olan, cinsel tercihlerini özgürce yaşadığı varsayılan, eğitilmiş ve meslekli Batılı kadını, *Nataşa* ise fuhuş ve para karşılığında cinsel ilişki peşinde koşan, edilgen ve değersiz kadını temsil eden bir anlamı barındırmaktadır. Kemal Sunal’ın çekimleri esnasında hayatını kaybettiği *Balalayka* filmi *Nataşa* kavramının çarpıklığına ve ardında yatan trajedilere dikkat çeken önemli bir yapımla beyaz perdeye yansıdı. Benzer bir temayı işleyen 2013 yılı yapımı *Öyle Sevdim ki Seni* isimli filmde de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla hayatı alt üst olan ve her şeye sil baştan başlamak zorunda kalan, çalışmak ve yeni bir hayata başlamak için Trabzon’a gelen Olga’nın diğer bir çok yabancı kadın gibi *Nataşa* olarak algılanması nedeniyle başına gelen trajik olaylar anlatılmaktadır.

Yabancı Kadın Olmak

Mutlaka fiziksel anlamda bir ortam değiştirmeyi gerektirmese de yabancı olma süreci genel tanımıyla bireylerin kendilerini ait hissettikleri mekânlar ve kültürel ortamın dışına çıkmalarıyla başlar. Eskiden gurbete gitme ile yakından ilişkilendirilen yabancı olma ve yabancılık kavramları, günümüzde çok farklı nedenlerden kaynaklanan hareketliliğe bağlı olarak değişime uğramıştır.

Türkiye’de kadın olmak zor, yalnız yaşayan kadın olmak daha da zordur. En zoru ise gurbette ve yalnız yaşayan kadın olmaktır. Kişi kendi ülkesi, kültürü ve dili içinde yabancı olabileceği gibi tamamen farklı bir ortamda da yabancı olabilir. Özellikle sosyolojik ve kültürel açılardan Türkiye’ye benzeyen ülkelerde kadınların kendi ülkelerinde de yabancı olmaları çeşitli zorluklar içerir. Kadının yabancı ve yalnız olması ile erkeğin yabancı olması arasında çarpıcı farklılıklar vardır.

En belirgin fark ise bir başkasının kutsalı olsa da yalnız ve yabancı bir kadının genellikle kolay bir av olarak algılanmasıdır.

Küçük kasaba ve köylere tayin olan ebe, hemşire ve bayan öğretmenlere ilk tavsiye edilen şey mesai ortamı dışında meslekdaşı erkeklerle yolda selamlaşmamaları, herhangi bir şekilde tanımadıkları bir erkekle kazara da olsa göz temasından uzak durmaları, erkeklerle kesinlikle konuşmamaları, renkli ve dikkat çekecek kıyafetler giymekten kaçınmalarıdır. Özellikle kırsal ve nispeten muhafazakâr çevrelerde, zorunlu nedenlerden kaynaklansa bile erkeklerle diyalog kurmak kadın için itibar kaybı ve damgalanmaya varacak kadar ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle daha açık toplumlardan gelen, cinslerarası ilişkiler açısından daha rahat ortamlarda büyümüş ve yaşamış olan kadınlar ister Türk isterse yabancı olsunlar haberdar olmadıkları “kaç-göç” kuralları, sosyal normlar ve mesafelere uymadıklarında kapalı toplumların kadına aç erkekleri tarafından kolayca elde edilebilecek birer av olarak değerlendirilmektedirler. Kapalı toplumlarda cinsel açlık kolayca doyurulmadığı için toplum tarafından onaylanmasa bile yan çözümler her zaman var olmuştur. Bu ihtiyaç üstü kapalı olarak aile içi cinsel istismarla, daha açık bir şekilde de bir başkasının kutsalı olabileceği düşünülmeyen ve “yabancı” olarak algılanan kadınların rızaları dışında cinsel ilişkiye zorlanmaları ile giderilmektedir.

1960’lı Yılların Gazetelerinde Yabancı Kadınlar

Yabancı kadın algısının çok çarpık olduğu Türkiye’de, ülkeye gelen yabancı kadınların önemli bir bölümü Türk erkekleri tarafından hiçbir ahlaki değeri ve ölçütü bulunmayan, cinsel isteklerine gem vur(a)mayan, her an cinsel ilişkiye hazır, Türk erkekleri için “deli olan” birer cinsel haz nesnesi olarak değerlendirilmektedir. Bu algının oluşmasında toplumsal ve kültürel etkenler kadar yazılı, görsel ve sosyal medyanın da önemli rolü vardır.

Çarpık bir yabancı ve yabancı kadın algısının oluşmasının ilk örneklerini 1960lı yıllarda çok satan gazetelerin haberlerinde görmek mümkündür. Bu gazetelerin ilk sayfalarında Türkiye’ye gelen ya da

Türkiye ile bir şekilde bağlantısı olan yabancılarla ilgili doğrulukları ve haber değerleri şüpheli çok sayıda haber yer almaktaydı. Söz konusu haberlerin sunulmuş şekilleri ve içeriklerinin yabancı kadınlara yönelik çarpık algı oluşmasında ve mevcut önyargıların pekişmesinde hem nedenlerden hem de sonuçlarından biri olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamızın bu algının yazılı basındaki tarihsel izlerini içeren bu bölümünde nispeten daha güvenilir ve sansasyonellikten uzak olan olduğu düşünülen Hürriyet gazetesinin 1964, 1966 ve 1971 yıllarındaki sayılarından yararlanılmıştır. 1966 yılında Hürriyet gazetesinde “‘Esrarkeş genç kız iki dakikada iki kişi ile sevişebilirim’ diyordu” başlığıyla yayınlanan bir haberde önemli bir bölümü savaş karşıtı olan, gençliğin ve macera hevesinin verdiği güçle dünyayı ve diğer kültürleri tanımayı amaç edinmiş, alışılmış yabancıardan daha farklı olan ve kıyafetleri ile hemen dikkat çeken turistler soyadları verilmeden, sadece esrarkeş İngiliz David, Amerikalı George gibi isimlerle adlandırılıyor, haber başlığındaki “esrarkeş” kıza ise neredeyse hiç değinilmiyordu.

Aynı günlerde yayımlanan “İkisi Kız Olmak Üzere Dokuz Ser-seri Turist Esrar Alemi Yaparken Yakalandı” başlıklı bir başka haber de gene çok genel ifadeler içeriyor ve doğruluğu ile ilgili şüpheler uyandırıyor. “Evden kaçan Amerikalı kız İstanbulda önüne gelenle ‘aşk yaparken’ yakalandı” başlıklı haber ise başlığın tersi bir içeriğe sahipti. Haber içeriği ise fuhuşla uğraşan bir turistten değil ergenlik bunalımına giren ve evinden kaçan onyedinci yaşındaki Amerikalı bir kızın ailesi tarafından “İzmir”de bulunmasından söz ediyordu. Haberin ayrıntısında kızın tacize maruz kaldığına ya da cinsel ilişkiye zorlandığına dair hiç bir ima yoktu. Fakat gazetenin satışını artırmaya yönelik olduğu düşünülen başlığı çok farklı bir yabancı kadın algısı oluşturuyor ve ülkeye gelen yabancı kadınlara hangi gözle bakılması gerektiği konusunda adeta yol gösteriyordu.

Gazetenin ilk sayfasının sol üst bölümünü tamamen kaplayan “Rizeli Niyazi ve Alman Sevgilisi” başlıklı bir haberin alt başlığı şöy-

le devam ediyordu: “Üç güzellik yarışması kazanmış olan 19 yaşındaki Alman kızı çoluk-çocuk sahibi Karadenizli gence aşık oldu. Haber fotoğrafı ise muhtemelen bir gece kulübünde yarı çıplak danseden otuzlu yaşlarda sarışın bir kadını ve kırklı yaşların üzerindeki bir Türk müşteriyi gösteriyordu. Aynı gazetede Tatvan’a gelen “şortlu turist kızların Tatvan’ı fethetmeleri” de önemli bir haber olarak sunuluyordu.

Aynı dönemde Kıbrıs olayları nedeniyle Yunanistan’la gerilen ilişkiler ve ötekileştirme süreci çerçevesinde yasak ilişki yaşayan ahlaksız papaz haberleri de baş sayfalarda sıkça yer alıyordu. “Bir skandal daha Papaz karılarına musallat olan Azgın metropoliti kendi kardeşi bastı” başlıklı ve Atina’da gerçekleştiği iddia edilen bir haberin metninde inandırıcı olması açısından son derece genel isimler olan Filipos ve Maria kullanılıyordu. Doğruluğu şüpheli ve eklemelerle “zenginleştirilmiş” ve okunulurluk seviyesi artırılmış olması muhtemel bu haberle diğer inançların cinsel sapkınlığa yakın olduğu mesajı veriliyordu. Haber “papaz karılarının” kocaları kilisede iken başka din adamlarıyla cinsel ilişkiye girdikleri iddiasını biraz da mizahi bir şekilde vererek Türk erkeklerindeki çarpık yabancı kadın algısının daha da pekişmesine katkıda bulunuyordu. Haber Türk erkeklerine adeta yabancı kadınların dindar bile olsalar cinsellik konusunda her zaman hazır ve aç olduklarını, cinselliği ahlaksızlık olarak görmediklerini, kendilerine bu açıdan yaklaşıldığında da olumsuz tepki vermeyebileceklerini müjdeliyordu.

1971 yazında “Bikinili kızlara Türkler sarkıntılık etmeyince Tokyo seyahati kazandılar” başlığı ile yayımlanan ve içeriğindeki tutarsızlıklardan dolayı uydurma olması muhtemel olan habere göre iki İtalyan erkeğiyle birlikte ve onların otomobilleriyle tatile çıkan üç Fransız kadın, İtalyan arkadaşlarıyla girdikleri iddia sonucu Pamukkale’den Efes’e bikinili olarak gelmiş, sabahdan akşama kadar Efes’te yarı çıplak dolaşmış ve Türkler tarafından sarkıntılığa uğramamışlardı. İddiayı kazandıkları için de İtalyan arkadaşlarından Tokyo seyahati kazanmışlardı. Haber Türkiye’nin kadın turistler için güvenli bir yer

olduğu imajını verme amaçlı gibi görünse de satır arasında verilen mesaj aslında yabancı kadınların taciz edilmesinin normal, aksi durumun ise anormal olmasıydı. Ayrı bir okuma ise yabancı kadınların ahlaksızlığını, cinsel açlığını, fütursuzluğunu ve cinsel nesne olarak kolayca elde edilebilir varlıklar olduğunu vurgulamaktaydı. Yabancı kadınların olumsuz biçimde algılanışlarını pekiştiren bu haber formatı 1980’li yıllarda özellikle *Tan* gazetesinde sıkça kullanılacak, 1990 ve 2000’li yıllarda da başta *Bulvar*, *Şok* ve *Posta* olmak üzere farklı bulvar gazeteleri tarafından benimsenecektir. 1980’lerin en çok okunan, asparagas ve erotik ağırlıklı haberleriyle tanınan gazetesi *Tan* “Anette, Belçika TV’inde Türk erkeklerini övdü” başlıklı ve çıplak bir kadının resmiyle verdiği haberle çarpık yabancı kadın algısını körüklüyordu. 2008’e kadar yayın hayatında kalan *Bulvar* da son dönemlerinde asparagas haberlerle hayatta kalmaya çalıştı, bunun en kolay yolu da yabancı kadın haberi yapmaktı. “Romen dansçı kızlar ‘Bıyıklı Türk erkeklerini çok sevdik. Öpüşürken dişlerimiz fırçalandı’” başlıklı haber buna ilişkin bir başka örnekti.

Sayısı çok az da olsa yabancı kadınların olumlu olarak temsil edildikleri haberler de vardı. Bunların başında Türklerle evlenen ve müslüman olan yabancı kadın haberleri gelmekteydi. 1964 yılında yayımlanan “Amerikalı kız, inzibat eri ile evlenmek için müslüman oldu” başlıklı haber eski turist, yeni gelin Lillian ve damat Mehmet’in birbirleriyle bakışarak anlaştıklarını, Lillian’ın “sonunda muradına erdiğini” yazıyordu. Bir başka haberde bir Türklerle evlendiği için Müslüman olan “taze dul” bir Alman kadının onyedinci yaşındaki kızının da din değiştirmesi Türkiye için büyük bir gurur vesilesi olarak sunuluyor, “hidayete eren” ve yanlış dinden dönen kadın takdir ediliyor, Türk damat ise adeta kutsanıyordu. “İzmir’e Kızılderili Bir Gelin Geliyor” başlıklı haberin fotoğrafında Metin Çelikel isimli bir Türk ve ona aşık olup nişanlandığı iddia edilen Ko-Çi Nuan isimli Kanada’da yaşayan Komançi kabilesinden beyaz görünümlü bir “kızılderili” kadın yer alıyordu. “66’lık Katolik Lucia Aşk Uğruna Dinden İmandan Çıktı” başlıklı haber ise kendisinden yirmi dört yaş küçük bir Türklerle evlenmek için Müslüman olmayı kabul eden İtalyan vatandaşı Lucia

Cassio Larbi'nin haberini Türk erkeklerinin ve Türkiye'nin bir zaferi olarak sunuyordu.

Bir Türk erkeğine aşık olup ailesini, ülkesini ve dinini değiştiren yabancı kadın miti 1990ların popüler kültüründe de rağbet görüyordu. Ailesi ile tatile geldikleri Alanya'da tanıştığı Kahramanmaraşlı bir garson olan Musa Kömeağaç'la imam nikâhı ile evlenen, Müslüman olan, başörtüsü takan ve bir çocuk dünyaya getiren 13 yaşındaki İngiliz kızı Sarah'ın aşkı 1990'larda gazeteler ve televizyonlarda sıkça yer alıyor, ülke gündemindeki yerini uzun süre koruyordu. Musa küçük yaşta kız alıkoymak suçundan 28 gün hapis yattı; Sarah ise bebeğiyle birlikte ülkesine döndü. Fakat Musa ve Sarah'ın "mutlu sonla" noktalanmayan gönül maceraları 1996 yılında bir ulusal kanalda beş bölümlük bir televizyon dizisi oldu. Musa rolünde Musa'nın kendisi vardı. Bir Türkle evlenerek Müslüman olan ve tesettüre giren yabancı bir kadının canlandırıldığı 1993 yılı yapımı "Danimarkalı Gelin" filmi de önemli klişeler içeren ve "hidayete erdiği zaman" saygıdeğer olan örnek yabancı kadın imgesini işliyordu.

Yabancı Kadın Cinayetleri

Türkiye'de basına yansıyan ilk kadın cinayeti 1963 Ekim ayında Polatlı yakınlarında Sakarya nehri kıyısında işlendi. Peter ve Renata isimli iki Alman turistin cesedi nehirde bulundu. Kadına tecavüz edilmişti. Haber toplumda büyük bir öfke yarattı, ülke çapında protestolar yapıldı, maktullerin fotoğrafları Polatlı sokaklarına asıldı, gazetelerde bunun münferit bir olay olduğunu ifade eden, Türk-Alman dostluğuna ve Türk turizmine zarar vermemesini dileyen yazılar çıktı. Katillerin idamından iki yıl sonra Türkiye Amerikalı kadın teğmen ve şoförünün Düzce'de öldürüldükleri haberiyle sarsıldı. Gazeteler bir önceki cinayete benzer tepkiler vermekle birlikte, cinayetin olası istihbarat boyutuna da gönderme yaptılar.

13 Nisan 1999'da Norveçli Eileen Gullaksen'in İzmir Balçova Baraj Vadisi'nde tecavüz edilerek öldürüldüğü haberi yerel basınla sınırlı kaldı. Bölgeye sağlık turizmi için gelen Norveçli turistlerin ür-

kütülmemesi amacıyla haber ulusla medyada çok yer almadı ve yerel basınla sınırlı kaldı. Katil onbeş yıldır bulunamadı.

7 Kasım 2003'te Antalya'nın Manavgat İlçesi'ne bağlı Taşağıl mevkiinde iki Alman turist ile Türk rehberin cesetlerinin bulunması haberi de bölgenin turistik potansiyeline zarar verebileceği kaygısıyla sınırlı kaldı.

Pippa Bacca Cinayeti

Yabancı kadın cinayetleri arasında en çok ses getiren ve kamuoyunu günlerce meşgul eden Pippa Bacca cinayeti oldu. Sanat yoluyla barışa davet amacıyla gelinlik giyerek Mart 2008'de İtalya'dan yola çıkan iki kadın performans sanatçısı İtalyan Pippa ve arkadaşı Silvia Moro otostop yaparak Filistin'e kadar gitmeyi amaçlıyorlardı. İstanbul'a kadar sorunsuz gelen ikili, yollarına ayrı devam etmeye karar verip ayrıldıktan kısa bir süre sonra Pippa Bacca kayboldu. Cesedi 2 Nisan 2008'de Gebze yakınlarında bulundu. Sanatçı aracına bindiği iki çocuk babası bir kamyon şoförü tarafından tecavüze uğramış, boğularak öldürülmüş, cesedi taşların altına gizlenmiş, cüzdanı ve telefonu çalınmıştı.

Önce sosyal medyada sonra da gazetelerin ilk sayfalarında, radyo ve televizyonların ana haber kuşaklarında yer alan kaybolma haberi, maktulün sanatçı olmasından kaynaklanan bir nedenle olsa gerek büyük ilgi topladı. *Ekşi Sözlük*, *Uludağ Sözlük*, *İtü Sözlük*, *Zibidi Sözlük* gibi mikro blog siteleri Pippa Bacca başlığı altında tanım sayfaları açtı. Kaybolma ve cinayetle ilgili çok farklı bakış açıları ve yorumları içeren bu sitelerde tepkileri şüpheli/komplocular, utananlar, savunmacılar ve gerçekçiler olmak üzere birkaç gruba ayırmak mümkündür. Aslında bu ve benzeri tepkilerin 1960lardan beri işlenen bütün yabancı kadın cinayetlerine gösterildiğini söylemek mümkündür.

Şüpheli ve komplocular ceset bulunana dek aslında böyle bir kaybolmanın olmadığını, ülke turizmini ve Türkiye'nin AB'ye giriş sürecini baltalamak isteyen yabancı istihbarat örgütlerinin uydurduğu bir haber ve komplo olduğunu iddia ettiler.

Cesedin bulunması ve katilin suçunu kabul etmesi sonrasında tepki ve yorumlar suçluluk duygusu ve utanca dönüştü. Haber büyük gazetelerde yukarda sözü edilen bütün tepkiler içeren şekilde yer aldı. Cinayet haberini Sabah "Pippa Bizi Affet", Milliyet "Siamo Molto Addolorati- Acımız çok büyük", Star "Siamo Addolorati- Acı içindeyiz", Takvim: "Utan Türkiye", Akşam: "Yüz Karası", Taraf " Utancı-mız mı yası mı büyük", Posta: "Barışa Tecavüz", Radikal "Balkanlar-dan otostopla geçti, Türkiye'de öldürüldü. Bu nasıl ülke böyle" başlıklarıyla duyurdu.

Bir *İtû Sözlük* yazarı tepkisini “muhtemelen cinsel eğitimsizlik ve cinsel, dinsel, mahalle baskısı gibisinden baskılar yüzünden ütöpileşen normal cinsel ilişki ve sevgili kavramını tecavüzün dışavurumuna dönüştüren canilerin yaşadığı ülkede yaşamaktan utanıyorum” şeklinde ifade etti.

Savunmacılar ve gerçekçilerin oluşturduğu üçüncü grup tepkiyi *Hürriyet* gazetesi "Kötü insanlar her yerde var", *Zaman* ise “İtalyan halkı Türkiye'yi suçlayıcı yaklaşımlara prim vermedi” şeklinde ifade etti. Bu tepki aynı zamanda cinayetin münferit bir olay olduğunu, ülkeye ve halka genellenmemesi gerektiğini savunuyor, bütün ülkelerde benzer cinayetlerin işlendiğine dikkat çekiyordu. Savunmacılar arasında hafifletme refleksiyle hareket edip P. Bacca'yı “yarım akıllı” ve cahil olarak tanımlayıp onun bu eylemiyle aslında katili suça davet ettiğini öne sürenler bile vardı. Bu grubun yaklaşımı, katilin P. Bacca'yı “Rus sandım” şeklindeki ifadesinde ifade bulan ve yabancı kadınların ülkede nasıl algılandıklarını gösteren *Nataşa* kavramıyla açıklanabilir.

Bir çok sivil toplum kuruluşu P. Bacca'nın anısını yaşatma ve kadın cinayetlerine dikkat çekmek amaçlı etkinlikler düzenledi. Temsili cenaze törenlerinde gelinlikleriyle yürüyüş yapan kadınlarla birlikte çok sayıda siyah duvak takan erkek “tecavüz erkeklikse biz erkek değiliz” yazılı pankartlar taşıdı. Uçan Süpürge Kadın Filmleri Festivali Pippa Bacca anısına film gösterimi yaptı. P. Bacca'nın hayatını bir Türk kadının hayatıyla birlikte anlatan bir oyun sahnelendi. Gebze Belediyesi P. Bacca'nın heykelini dikme sözü verdi. Onur Özdemir

ise P. Bacca için bir şarkı besteledi. Belgesel film yapımcısı Bingöl Elmas siyah bir gelinlik giyerek P. Bacca'nın cinayete kurban gittiği yoldan otostop yaparak Suriye sınırına kadar gitti ve yaşadıklarını belgesel film haline getirdi. Elmas *Pippa'ya Mektubum* isimli filmiyle neyi amaçladığını utanç, gerçekçilik, özeleştiricilik ve savunmacılık tepkilerinin tümünü içeren bir şekilde ve konunun küresel boyutunu ihmal etmeden şöyle açıklıyordu:

Biliyoruz ki kadınların başına gelenler sadece bu ülkede yaşanmıyor. Pippa'nın o korkunç saldırıyla hayatını kaybettiği dakikalarda, dünyanın dört bir yanında başka kadınlar şiddet görüyor, tecavüze uğruyor... kız çocukları bekaletleri için para karşılığında satılıyorlar... sünnet olmaya zorlanıyorlar, reklamlarda çeşitli medyalarda cinsel obje, zevk aracına dönüştürülüyor, gazetelerin üçüncü sayfalarını dolduruyorlardı. Ya da hala erkeklere ait dünyalarda bir savaş taktiği ve metodu olarak... tecavüze uğruyorlardı. Biliyoruz ki bu saldırılar sadece buralara ait değil. Gelişmiş olduğunu iddia eden, kendi medeniyetini diğerlerinden üstün sayan ülkelerde de yaşıyor, başka biçimlerde ve tonlarda. Ama biz kendi ülkemizin gerçekliği ile yüzleşmek, karanlık yanlarımıza denk gelen sayfalarını açmak istedik

Özelikle şüpheci, komplocu ve savunmacı tepkilerden rahatsızlık duyan Can Dündar, cinayetin asla münferit bir olay olarak görülemeyeceğini çünkü benzeri olayları adeta besleyip teşvik eden yasal ve toplumsal bir alt yapının varlığını dile getiriyor, herkesi değişim için gerçekçi bir özeleştiriyi davet ediyordu:

“Her ülkede olur”, “yapan, cezasını bulur” diye kendimizi kandırmayalım: bizde tecavüzün ardında koca bir tarih yatıyor.tecavüzcülerin şanlı ve kanlı tarihi...sadece kültürel olarak değil, yasal olarak da tacizciyi kollayan, sırtına vurarak onu tecavüze yollayan bir tarih...önce yasaları, sonra kafaları değiştirmeden kadınlar serbestçe gezemez buralarda...ya

Pippa'lara başka güzergâh önereceğiz; ya biz bu yolu değiştireceğiz.

Gazeteci Ahmet Hakan da karamsarlığını ve düş kırıklığını içinde bir çok “keşke” barındıran uzun bir yazıyla ifade ediyordu:

Keşke o iyi niyetli barış elçisi İtalyan kıza birileri "Türkiye'yi gelinlik giyip otostopla geçmeye kalkışma... Orası 17 aylık bir bebeğin tecavüze uğradığı bir ülkedir" deseydi...

Keşke o iyi niyetli barış elçisi İtalyan kıza birileri "Türkiye'yi gelinlik giyip otostopla geçmeye kalkışma... Orada öldürölürsün... Cinayetin ardından da 'Türkiye'nin tanıtımı açısından hiç iyi olmadı' diye demeç patlatırlar" deseydi.

Cinayetin üzerinden altı yıl geçmesine rağmen P. Bacca cinayeti hem maktulün sanatçı kişiliği ve idealizmine duyulan saygı, hem de medya ve sanat çevresinin gösterdiği yoğun ilgi nedeniyle unutulmadı. Sıradan vatandaşların “İtalyan turist Pippa Bacca cinayetini duydunuz mu?” sorusuna verdikleri “gelinliğiyle öldürülen turist değil mi?” şeklindeki yanıt bunun somut bir ifadesidir.

Sarai Sierra Cinayeti

P. Bacca cinayetinden beş yıl sonra, gündeme Türkiye’ye tek başına gelen yabancı bir kadının İstanbul’da kaybolduğu haberi düştü. 33 yaşındaki Amerikalı Sarai Sierra’dan yaklaşık oniki gün haber alınamadı. Sierra’nın cesedi, 2 Şubat 2013’te, Sarayburnu’nda bir kovukta başı taşla ezilmiş, tecavüz girişiminde bulunulmuş ve yarı çıplak halde bulundu. Yurtiçinde “İkinci Pippa Bacca Olayı” başlığıyla yer duyurulan kaybolma ve cinayet haberi ülke içi ve dışında görsel ve yazılı medyada geniş yankı buldu.

Kayıp haberleriyle ilgili ilk haber ve yorumlar internet sözlükleri ve mikro blog sitelerinde P. Bacca cinayetine benzer şekildeydi. Şüpheciler/komplocular, gerçekçiler, utanç duyanlar/öz eleştirciler benzer şeyleri Sierra için de yazdılar. S.Sierra akla ikinci bir Pippa Bacca olayını getiren “latin asilli, kendi ülkesinde ikinci sınıf vatandaş

muamelesi goren turkiye de kaybolmus amerikalı kadın” olarak tanımlanıyordu. Utanç içindeki *mlknatls* isimli bir sözlük yazarı endişe ve dileklerini “her turiste ‘yollu’ gözüyle bakan sapıkların olduğu bu ülkede umarım bu kadıncağızın da başına kötü bir şey gelmemiştir” şeklinde ifade ediyordu.

Şüpheli ve komploculara göre S. Sierra kaybolmamıştı, Türkiye ve Türk turizmi karşıtı bir kampanyanın sanal kahramanı olduğu yakında ortaya çıkacaktı. Bunlar kadının “sağlam pabuç” olmadığını ima ediyor, evli ve iki çocuklu bir annenin İstanbul’a tek başına gelmesinin ardında başka nedenlerin olduğunu öne sürüyor, birkaç günlüğüne Hollanda’ya gidip gelmesini onun uyuşturucu kuryesi ya da ajan olduğunun kanıtı olarak görüyorlardı. Tablet bilgisayarla fotoğraf çekerek fotoğraf sanatçısı olunmayacağı iddia ediliyor, İstanbul’da bir Türkle bir barın tuvaletinde cinsel ilişkiye girdiği, kocasını aldattığı, ahlaksız bir kadın ve sorumsuz bir anne olduğu iddia ediliyordu. En çok vurgulanan ise turist görünümlü bir ajan ya da uyuşturucu kuryesi olduğuydu.

Köşe yazarı Özlem Albayrak ise cinayetle ilgili temelsiz iddiaları ve varsayımları eleştirerek kadınlara yönelik çarpık yaklaşımın ve cinayetlerin göz ardı edilmemesini diliyordu: “Saray Sierra meselesinde dışarıya karşı Türkiye’nin itibarını düşünme dolaylarında değilim, hele de bu tür bir konuda böylesi bir bakış açısının ortak kanaati ‘kol kırılır yen içinde kalır’ noktasına taşıyacağından endişe ederim. Zira bu olay, ‘görüntü vermek’ten daha fazlasını, kendimize bakmayı gerektiriyor... Şiddete o ya da bu sebeple gerekçe temin etmek ya da kabullenmek ise, şiddetin artmasına yol açar. O yüzden ‘kadın ajan ya da kurye olabilir mi, önce gerçek ortaya çıksın’ demeden önce, bir kez daha düşünsek keşke...” Cinayet konusunda bütün kadınlar hem fikir değillerdi. *Twitter*’da *tuba* rumuzuyla yorum yapan bir kadın ise adeta kendi ezilmişliğinin acısını çıkarırcasına “oh olsun” tavrı sergiliyordu: “kadın ya kuryeydi ya da ajan... biz karı koca çalışıyoruz ama daha yurt dışına çıkamadık.nerden geliyor bu derenin suyu ki ülke ülke gezebiliyor.birileri düğmeye bastı olan oldu ama iş Türkiye’nin başına kaldı.”

Ünlü kişilerin gündemle ilgili *tweet*lerini sınıflandırarak listele-yen bir sitede paylaşılanlar da ülkedeki genel havayı yansıtır nitelik-teydi. Köşe yazarı Aykut Işıklar’a göre S.Sierra’nın gündemde tutu-lurken Güneydoğu’da şehit olan askerlerin ve masum sivillerin ölü-müne sessiz kalmak abesti. Utanç duyan grubun tercümanı Ali Eyü-boğlu “Birkaç şerefsiz yüzünden” dünyaya rezil olunmasından duydu-ğu rahatsızlığı vurguluyor, şarkıcı Haluk Levent kayıp Türk gençlerini haber yapmayan medyadan şikayetçi oluyor, şarkı sözü yazarı Şehrazat ise komplo teorisyeni tavrıyla “Bu usa lı Sarai ya ajan yada terorgutu elemani cikacak. Bn Ajan diyom” diye yazıyordu. Diğer yazarlar üzüntü ve çözüm beklentilerini içeren paylaşımlar yapmayı tercih ediyorlardı. Yazar ve karikatürist Metin Üstündağ ülkedeki ya-bancı düşmanlığını “hey yabancı dikkat et / biz bu kasabada yalnızca yabancıları değil / birbirimizi ve kendimizi de hiç sevmeyiz!” diye ifade ediyor, çarpık kadın algısını ise “erkeğ milletinin yeni ideal ka-dın tipi: mutfakta maktul, sokakta maktul, yatakta maktul!” paylaşı-mıyla mizahi bir tarzda eleştiriyordu.

Özeleştirici bir tavrı savunanlardan gazeteci Tufan Türeñç “Kendi kadinina acimayan kafa Amerikalı kadına acir mi?” diye soru-yor, politikacı Ufuk Uras “Pippa Bacca’nın cenazesinde, ‘Bu son ol-sun artık,’ demiştik, ama Sierra cinayeti nasıl bir ortamda soluk aldı-ğımızı bir kez daha gösterdi” sözleriyle toplumsal bir eleştiri yapıyor-du. P. Bacca ve S. Sarai ilintisini kuran gazeteci Mine G. Kırıkkanat Türkiye’ye yalnız gelen yabancı kadınlara, pasaporttan geçerken “pa-nik butonu” dağıtılmasını öneriyor, Deniz Zeyrek ise “Türkiye’nin seyyah kadınların ‘trajik son durağı’” haline geldiğini ifade ediyordu.

Pekbisakin isimli bir *Ekşi Sözlük* yazarı sözlükteki aşırı savun-macı, milliyetçi, komplocu, utanan, gerçekçi ve özeleştirici yorumla-rın aslında Türkiye gerçeğini yansıttığının altını çizmekteydi: “ne aca-yıp insanlar var hakikaten Türkiye’de, ve onun numunesi sayılabilecek eksisozluk’te.” Ceset bulunmadan önce yapılan yorumlardan rahatsız olan yazarlardan birisi olan *kedilipireli* önyargılı, ikiyüzlü ve şüpheli bulduğu genel tepkiyi şöyle özetliyordu: “bu kadın ya ahlaksız, ya ajan, ya da ikisi birden. bunların doğru olduğu takdirde, ölmüş olsa

dahi çok büyük problem değil.” *Disconnectus erectus* ise bu çifte standartlı tepkinin nedenini bulmuştu: “kendi vatandaşı kadınlar, (eski) kocaları, sevgilileri tarafından öldürüldüğünde ‘kesin kuyruk sallamıştır birilerine’ diye bakanlar, yabancı biri kafasına vurula vurula öldürüldüğünde de ‘ajandır bu’ bu der tabii ki.”

S. Sierra’yı koca teröründen biçare düşen, adliye önlerinde katledilen, aileleri tarafından töre adı altında vahşice öldürülen ayşelerden daha değerli, katledilmiş bir insan” olarak adlandıran *Piirsikli* isimli yazar Türk kadın cinayetlerindeki sessizliği eleştiriyordu: “bu memlekette öldürüleceksen ismin ayşe fatma olmayacak. zira, üçüncü sayfada iki satırlık bir haberden fazlası olamazsın. ancak nasıl bir kompleks, nasıl bir savunma içgüdüsü varsa bu toplumda, yabancı biri bu topraklarda öldürüldüğünde kıyamet kopuyor. bu kadar da ah-laki "norm" sahibi bir toplum işte.

Valiant ise S. Sierra’yı “ölümünün ardından ne kadar "kol kırılır yen içinde kalır"cı, ne kadar "türkiye'ye laf ettirmem lan"cı pislik varsa ortaya çıkarmış kadın” olarak tanımlıyor ve cinayetinin toplumdaki çarpıklıklara tutulan bir ayna olduğunu belirtiyordu. *i ve been mistreated* İsimli yazar, kurbanın Amerikalı olmasının yarattığı medya ilgisini iki yüzlü buluyor ve üçüncü dünya ülkesinden bir kadın ölse kimsenin aldırmayacağını vurguluyordu. Bir başka yazar da aynı günlerde bir inşaata tecavüz edilmiş ve öldürülmüş olarak bulunan Filipinli kadın cinayetini medyanın geçiştirmesini utanç olarak değerlendiriyordu.

Daha keskin ve savunmacı olan bazı *Uludağ sözlük* yazarlarına göre S. Sierra’yı Müslümanlar değil ateistler öldürmüştür. Bir başka yazar yabancı kadın cinayetlerine üzülmeyi normal saymakta ama bunun abartılıp ulusal utanca dönüştürmesini eleştirmektedir. Türkiye’de “ayşe paşalı gibi kadınlar göz göre göre ölürken elin amerika’lısı için bu kadar yas tutmak” doğru değildir.” Sarai Sierra’yı “elin gavuru” olarak tanımlayan *alucard nosferatu* isimli yazara göre asıl her gün onlarcası ölen Mehmetçiklere üzülmek gerekmektedir.

Goliath isimli yazar, milliyetçi bir söylemi tercih ediyor “bosna hersek, irak, afganistan, pakistan, somali, cezayir, ve tüm ortadoğu ülkelerinde milyonlarca müslüman öldürülürken,” Irak’ta kadınlara tecavüz eden Amerikalı askerlerle ilgili hiçbir haber yapmazken, “efendimizin kızı”nın ölü bulunmasıyla ayağa kalkan medyayı eleştiriyor ve bunu “kafir sevgisi” olarak tanımlıyordu.

Tepkisini utanç çerçevesinde ifade eden *Eluch* isimli *İtü Sözlük* yazarı kapalı toplumun çifte standartçı yaklaşımını ve “kol kırılır” mantığını eleştirmektedir: “her yıl yüzlerce kadını, binlerce, belki onbinlerce insanını bu tür suçlara kurban veren bir üçüncü sayfa toplumu, simgeleştirmek için italyan gelinlere, amerikalı fotoğrafçılara ihtiyaç duyuyor! bunca örnek içinde hassas olmak için bile onlara ihtiyaç duyuyor olmamız ne acı. oysa anadolu'nun her yanı bu tür hikayelerle dolu. şöyle bir etrafınıza bakmanız yeterli!”

Savunmacı bir tutum takınan bir başka yazar ise utancın sadece bize değil dünyaya özgü olduğunu savunuyordu: “taciz, tecavüz, gasp, kadın cinayetleri, çocuk istismarları vs, yalnızca bu ülkede rastlanılan şeyler değil... neden bu açıdan münferitmişiz gibi, kendimizi vahşet ülkesi mensupları diye niteleyip, ötekileri temize çıkarıyoruz ki? onlar, çok mu ciciler gerçekten?” Turist cinayetlerinin dünyanın her yerinde olduğunu bir internet sitesi adı vererek kanıtlamaya çalışan Yıldıray Oğur, “halklar, kültürler toplu hâlde suç işlemezler” demekte ve sitenin adresini vermesini şöyle açıklamaktadır: “Sarai Sierra cinayeti sonrası sanki cinayeti hep birlikte işlemişiz gibi yapılan amatör işi sosyolojik analizleri, olağan şüpheli olarak hemen kültürümüz, kimliğimiz, dinimiz, geleneklerimizin gözaltına alındığını görünce, faturanın kesildiği bu hayalî ‘biz’den, bu self-oryantalist dilden, ‘dünyaya rezil olduk’ aşağılık kompleksinden rahatsız olduğum için yazdım...” S. Sierra cinayetinin çözülmesi ve katilin yakalanması için gösterilen çaba ve ilgiyi takdir eden Sinan Canbay her gün dört kadın cinayetinin işlendiği ve kadın cinayetlerinin son on yılda dört kat arttığı Türkiye’de benzer ilgi ve çabanın diğer kadınların katillerinin yakalanması ve cinayetlerin caydırılması için de gösterilmesini talep ediyordu.

Katil yakalandıktan sonra *Ekşi Sözlük*’te “sarai sierra türk olsaydı olabilecekler” başlığı altında yapılan yorumlar Türkiye’de yaşanan ve üzeri örtülen kadın cinayetleriyle ilgili düş kırıklıklarının çarpıcı birer ifadesi olarak ortaya çıkıyordu. Çok sayıda yorumcu katilin bulunmayacağını, maktulün ise “ne işi varmış oralarda” diye eleştirilip, belki de “tinerciye kur yapmakla” suçlanacağından söz ediyorlardı. “Sarai sierra’nın katili” başlığı altında ise katilin kim olabileceği ile ilgili farklı yorumlar mevcuttu. Savunmacı gruptan *de33000* isimli yazara göre katil “yaklaşık 60 yıldır türkiye’yi ‘cahil bırak, yönet’ politikası ile uzaktan idare etmeye çalışan amerika’dır.” Şüphecilerden *Yerleyeksan* Sarai Sierra’nın “ajan” olmasına ihtimal vermese de “katilinin hafife alınacak bir ayyaş, bir berduş” olmadığını düşünmektedir. Özeleştirici/gerçekçi yaklaşımındaki *sisisisi silifkenin yogurdu* isimli kullanıcı ise katile hatalı olduğunu, siyasi cinayet işleseydi peşine polislerin takılmayacağını söylemekte ve çok sayıda siyasi cinayet kurbanının adını verdikten sonra, ceza almaktan korkmadan cinayet işlemek istiyorsa bunları siyasi olmasını tavsiye etmektedir. Utanç/gerçekçi karışımı *Mutahhara*’ya göre katil “sistemin ürettiği insan görünümlü canavar”dır.

Utanç içinde olanlar grubundan *izbırak* isimli yazar çifte standardı ve “kol kırılır yen içinde kalır” zihniyetini eleştiriyordu: “bir kadın cesedi bulunuyor ve ‘inşallah sarai sierra değildir’ deniyor. inşallah bir türk kadınıdır da kendi aramızda unuturuz, yabancı basın da yazmaz, rezil olmayız da, unuttur gideriz.” *Der meister*’e göre S. Sierra ölümüyle ülkedeki ikiyeüzlülere ortaya çıkaran kişidir, ülkede işlenen çok sayıda kadın cinayetine sessiz kalıp bir yabancı kadın öldürülünce ülkenin imajını düşünenler ise “rezil”dir.

*Ekşi Sözlük*teki yazarlarından *caylakadam* “merhaba sevgili Sarai” başlıklı mektubunda yaşadığı üzüntüyü yabancı kadın cinayetlerine gösterilen ikiyeüzlü, savunmacı, komplocu, çifte standartçı tepkilerle ve toplumsal duyarsızlıkla inceden alay ederek dile getiriyordu:

o gittiğin yerde iyi anlaşılabileceğin arkadaşlar bulabilirsin sanırım. mesela pippa bacca var, onu mutlaka bul, çok iyi anlaşacaksınız inan bana. ha, bir de bulabilirsen, ki sanı-

rim pippa onu senden önce bulmuştur, festus okey var; onunla da konuşacak çok şeyiniz olduğundan eminim. başkaları da var ama şimdi aklıma gelmiyor adları... ha bir de ricamız var sizden: burada yaşadığınız ufak tefek bazı olumsuzluklar olabilir, fazla bahsetmeyin bunlardan. sonra sanki burada hep kötü şeyler oluyor zannediyorlar, yanlış tanıyorlar bizi. halbuki bunlar münferit olaylar bize göre. misafirperveriz biz. misafirimizi gözümüz gibi koruruz. hadi kal sağlıcakla...(bizi sakın affetmeyin)

Cinayeti toplumun olumlu kimliğine, insani değerlerine ve zengin kültürüne indirilmiş bir darbe olarak gören *meehendis* de utanan ve af dileyenler grubunun duygularına tercüman oluyordu:

keşke diyorum, yaşarken anadolu'nun yetiştirdiği mert insanları bu kıza birileri anlatsaydı. böyle kallesiz olmadığımızı, zulme ve adaletsizliğe isyan eden, eşitlikten yana, insani değerleri özümsemiş, hatta hayatını içsel temizliğe adanmış insanlarımızı teker teker saysaydı.. biz bu değiliz. her şey için artık çok geç. konuşsak da, yazsak da, üzülsek de. boynumu bükme dışında elimden bir şey gelmiyor. affet bizi.

Bu cinayeti topluma tutulan bir ayna olarak gören *liladee* ise çocuk gelinler, ensest, kadınlara eğitim verilmemesi, yaygın taciz ve tecavüzler, kadına yönelik şiddet, şiddetin faillerinin cezasız kalması gibi sorunlardan bahsederek asıl utanılması gereken şeyin bir turistin öldürülmesi değil tüm bunları teşvik eden toplumsal yapı ve zihniyet olduğunun altını çizmektedir.

Birsen Gürdil'e göre S. Sierra cinayeti aslında yabancı kadının kurban olduğu çok sayıdaki cinayetten biridir ve devamı gelecektir ve aynı hassasiyet diğerlerine de gösterilmelidir. Gürdil'in verdiği bilançoya göre 1996-2012 yılları arasında Türkiye'de çoğunluğunu Rus, Azeri ve Gürcülerin oluşturduğu 34 yabancı kadın kaybolmuştur. Radikal gazetesi'nin Ian Curtis takma isimli blog yazarı yabancı kadın algısı ile birlikte tecavüzcüleri koruyan hukuk sistemini eleştiriyordu:

“Ne de olsa burası Türkiye... Zaten bu ülkeye gelen yabancı kadın turistler her zaman "iffetsiz" adaydır. Senin gibi nüfus cüzdanında "Müslüman" yazmadığı için. Bütün bunlara ek olarak adalet! erkeklerin yanındadır. Tecavüzcü, mahkemede tahrik indiriminden faydalananır. Hukukta devrim yapan bir kavram "Tecavüzde tahrik indirimi!" ”

Laz Ziya lakaplı katil zanlısı Ziya Tanaslı yakalanıp müebbet hapse çarptırıldıktan sonra bile maktulü suçlayıcı yazılar yazanlar oldu. Ölümündeki benzerliklere rağmen ahlakçı söylemlerin de etkisiyle kamuoyu ve sanat çevrelerinin S. Sierra'nın ölümüne gösterdikleri ilgi P. Bacca cinayetindeki kadar olmadı. S. Sierra için yürüyüşler düzenlenmese de cinayet popüler bir polisiye dizi olan *Arka Sokaklar*'a konu oldu. Dizide şiddete karşı toplumsal mesaj da ekipteki kadın Komiser Aylin'in “Zavallı kadın. Bu ülkede erkeğe yüz vermeyen kadının cezasının bu olduğunu nereden bilecek” sözleriyle verildi. Cinayet beyazperdeye de yansıdı. Mehmet Bükülmez'in yönettiği *Gecenin Tenhasında* isimli film Sarai Sierra gibi Beyoğlu'nda bir apart kiralayan ve cinayete kurban giden bir İtalyan kadını anlatıyordu Ne var ki filmdeki sevişme sahneleri filmin +18 uyarısıyla gösterime girmesine neden oluyor, bu ise filmdeki empati azlığı ve ticari kaygıların ön planda tutulduğuna işaret ediyordu.

Japon Turist Cinayeti

Nisan 2008'deki P. Bacca ve Şubat 2013'teki S. Sierra cinayetleri daha belleklerden silinmemişken gündeme bir başka yabancı kadın turist cinayeti düştü. 9 Eylül 2013'te Nevşehir Göreme'de bisikletle Zemi Vadisi'nde gezintiye çıkan iki kadın Japon turist cinsel ve fiziksel saldırıya maruz kalmışlardı. 22 yaşındaki Mai Kurihara tecavüze uğramış ve bıçaklanarak öldürülmüş, aynı yaştaki Hoshie Temakatsu ise ağır yaralı olarak bulunmuştu. Kısa zamanda yakalanan ve suçunu kabul eden 23 yaşındaki Fatih Uyar ömür boyu ve 93 yıl 9 ay hapis cezalarına çarptırıldı.

Japon turistlerin en çok ziyaret ettikleri yerlerden olan Göreme'de işlenen cinayetle ilgili olarak Tokyo'daki Türk Büyükelçiliği üzüntüsünü bir basın açıklaması ile dile getirdi. Cinayetin yazılı ve

görsel medyada yer almasının ardından açılan bir *facebook* hesabında çok sayıda kişi duydukları üzüntü ve utançla ilgili paylaşımda bulundu. Halil Kandok tepkisini utanç olarak dile getiriyor ve sorunun aslında kadına bakış açısındaki farklılıklardan kaynaklandığına vurgu yapıyordu:

Utandım ve de üzıldüm ... İnsan misafirini öldürüp tecavüz eder mi?...Türk kadınları Japonya'ya gidince öldürülüp tecavüze uğruyor mudur acaba? Tabi Türk kadını kocası olmadan Uzak Doğu'yu boşverin başka şehire bile gitmiyordur değil mi? Bütün bu cinayetler kadına bakış açısının neticesi. En kötüsü de kadınlarımızın çoğunun da böyle düşünmesi.

Cinayetin kurbanı olan Mai Kurihara adına *Ekşi Sözlük*'te yapılan yorumlar ise P. Bacca ve S. Sierra için yazılanlardan daha farklı değildi. *Katamaster* isimli yorumcu Mai'yi "tıpkı Pippa Bacca gibi, başına gelenlerin asla unutulmaması gereken bir başka kurban" olarak adlandırıp ona "dünya üzerinde 180 küsür ülke varken bula bula bizimki gibi ... bir memleketi mi buldun gezmek için?" diye sorarken, *Nyan* isimli kullanıcı ise üzüntüsünü dile getirdikten sonra "bu tarz olayları bütün bir ülkeye mal etmeyeceğine inanıyorum" diye yazıyordu.

İtû Sözlük'teki yazarlardan *gılgamış* 9 Eylül 2013'te cinayet haberinin basına yansıdığı gün yaşadığı düş kırıklığını "artık şaşırılmamak gerektiği" şeklinde ifade ediyordu: "nedeni ne olursa olsun türkiye bu tip olaylara kimsenin şaşırmayacağı bir yer haline gelmiş, açık hava tımarhanesine dönmüştür. biz ne pippa bacca'ların, sarai sierra'ların hakkından geldik, iki japonu mu haklayamayacağız.." Bazı komplo teorisyenleri olimpiyatların Türkiye yerine Japonya'da yapılacak olmasına kızan bir aşırı milliyetçinin cinayeti işlemiş olabileceğine dair yorum yaparak aslında bu çabanın beyhude olduğunu savunmuşlardır. S. Sierra ve P. Bacca cinayetlerinde olduğu gibi bu cinayeti de Türk turizmine yapılan bir komplo ve saldırı olarak nitelendirenler olmuştur. Bazı yazarlara göre bu inanılmaması gereken bir haberdir çünkü kaybolma ya da cinayetin ne bir görüntü ne bir ses kaydı vardır. Benzer cinayetlerde alışıldığı gibi bazı sözlük yazarları cinayeti turizm gelirlerine bir darbe ve "altın tavuğun" kesilmesi olarak değerlendirmektedir.

Diğer Cinayetler

Son yıllarda başka yabancı kadın cinayetleri ve tecavüzler de oldu, ama bunların hiç biri medyaya P. Bacca, S. Sierra ve M. Kurihara cinayetlerindeki gibi yansımada. Ağustos 2011’de 17 yaşındaki R.Ç. Kuşadası’nda tanıştığı İrlandalı 15 yaşındaki Shannon Graham’la evlenmesine kızın annesi Marion Elizabeth Graham izin vermeyince, anneyi ve annenin arkadaşı Cathy Dinsmone’u İzmir, Buca’da bıçaklayarak öldürdü. Katil kadınları “hayallerine engel oldukları için” öldürdüğünü söyledi. Cinayet sadece yerel basında yer aldı.

2012 Eylül ayında İstanbul’da tecavüze uğrayan İsveçli Santa Maria Boström tecavüze uğradığını kanıtlamak için bir yıl uğraştı. Boström adalet savaşını kazanırken mütecaviz yedi buçuk yıl hapis cezası aldı. *HaberTürk* gazetesinin tecavüz kurbanının *facebook* sayfasındaki tatil fotoğraflarını kullanarak resim galerisi oluşturması, tecavüzü ayrımcı ve cinsiyetçi bir kurgu ile adeta pornografik bir öyküymüş gibi ve “Yatakta biten Beyoğlu gecesi”, “İsveçli turistin Türk erkeğiyle imtihanı”, “Türk erkeğinin şovu” ifadeleriyle sunması tepkiyle karşılandı. Bu tarz bir habercilik aynı zamanda yabancı kadın algısı konusunda elli yıl içinde adeta hiçbir şeyin değişmediğini de anlatıyordu. Ağustos 2013’te gazetelere cinayetle sonuçlanmayan bir başka yabancı kadına tecavüz haberi daha düştü. Polonyalı bir kadına Çatalca yakınlarında kendisine yardım etmeye çalışan bir erkek tarafından tecavüz edilmişti. Mütecaviz iki gün sonra yakalandı, kamuoyu bu sefer cinayetin gerçekleşmemiş olmasıyla rahat bir nefes aldı.

2013 Eylülünde gazeteler Japon turist cinayeti haberleriyle dolarken bir başka yabancı kadın cinayeti gazetelerde çok az yer buluyor ve diğer cinayet haberinin gölgesinde kalıyordu. Muğla Dalyan’da annesi ve oğlu ile ikamet etmekte olan İngiliz Anne Bury yazlık evinde bahçıvanı Veli Acar tarafından vurularak öldürüldü. Olayda Bury’nin 24 yaşındaki oğlu Alex ve 87 yaşındaki annesi Cecilia da yaralandı. Daha önce on yıl İskoçyalı bir kadınla evli olan katil altı yıldır Anne Bury ile yaşadığını, kadını *facebook*’ta Suudi Arabistanlı bir erkekle bir görüştüğü için kıskanıp öldürdüğünü ifade etti. Bu cinayet haberi Pippa Bacca, Sarai Sierra ve Japon turist cinayetlerine

gösterilen tepki ve ilgiyi göremedi. Bu tepkisizlik ise artık bu tür cinayetlerin giderek kanıksandığının ve magazinsel önemine bağlı olarak medyada yer aldığının bir kanıtı olarak öne çıkıyordu. İlginin düşük olmasının bir başka nedeni de belki de Anne Bury'nin Türkiye'de ikamet ettiği için belki de artık Türk sayılması ve Türk kadın cinayetleri kapsamında değerlendirilmesiydi! 2014 Mayıs ayı itibariyle hala devam eden mahkeme ile ilgili olarak sosyal medyada kayda değer bir yorum ya da bilgi mevcut değildir.

2014 Mart ayı sonlarında Ankara Kalesi'nde bir Japon kadın iki genç tarafından gasp ve tecavüze uğradı. Bölge esnafı Ankara Kalesi hakkında çıkan olumsuz haberlerin turist potansiyelini etkilediği gerekçesiyle olay hakkında bilgi vermekten kaçındı.

26 Ocak 2014'te Moldova uyruklu Olga M. Ümraniye'deki evinde bıçaklanarak öldürüldü. 4 Mart 2014'te İstanbul, Şişli'de bir evde çıkan yangın sonrasında evde adı Olga olan Romanyalı bir başka kadının cesediyle karşılaşıldı. İlk cinayet gizemi korurken ikinci cinayetin maktulün onsekiz yaşındaki oğlu tarafından işlenmiş olması kamuoyuna rahat bir nefes aldırdı. Belki maktul Batı Avrupalı olmadığı ve zaten Türkiye'de ikamet ettiği için Türk sayıldığından, belki ilk katilin kayıp ikincinin Romanyalı olmasından, belki de yabancı kadın cinayetleri artık daha az ilgi çektiğinden gazetelerde cinayetlere çok az değinildi, sosyal medya ve televizyonlarda ise hiç söz edilmedi.

14 Temmuz 2014'te gazetelerde bir başka yabancı kadın cinayeti daha yer aldı. Behzat Eroğlu nikahsız olarak yedi yıl birlikte yaşadığı ve resmi nikah yapmadığı için iki yıl önce kendisini terkeden Rus uyruklu Svetlana Sherwaz'ı ortak iki çocuklarının gözü önünde tabancayla vurarak öldürdükten sonra intihar etti. Bu cinayet S. Sierra ve P. Bacca cinayetlerinin aksine gazetelerde sıradan bir üçüncü sayfa haberi olarak yer aldı, sosyal medyada ise hiç sözü edilmedi.

Sonuç

Cinayetlerdeki artışa ve maktulün milliyetine bağlı olarak, yabancı kadın cinayetleri de yerli kadın cinayetleri gibi sıradanlaşmakta-

dır. Artık kanıksanan ve sıradan üçüncü sayfa haberi olarak değerlendirilen yerli kadın cinayetlerinden farklı olarak yabancı kadın cinayetleri ana akım ve sosyal medyanın bu cinayetlere gösterdiği tepkiler, gündemde kalma süreleri, yorumlar ve toplumu kutuplaştırma özelliklerinden dolayı farklılık göstermektedirler. Ülke aşan özellikler taşıdıkları bu cinayetler aldıkları tepkiler ve yorumlarla toplumun cinsellik dışındaki önyargılarının da göstergesidirler.

Sonuç olarak, yerli ya da yabancı olsun bütün kadın cinayetleri eşit derecede önemlidir ve çok temel bir toplumsal sorunu işaret etmektedirler. Sorunu “kol kırılır”, toplumsal utanç, ahlakçılık, komplo ya da “sadece bizde olmuyor” çerçevesinde ele almak çözüme katkı sağlamayacaktır. Kadına yönelik suçların cezalarının artırılmasına ek olarak, kadınların toplum içindeki konumlarını daha üst boyuta taşıyacak yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Toplumsal cinsiyet eşitliği programlarının hayata geçirilmesinde daha fazla geç kalınmamalı, bu konuda ders kitapları, basın yayın organları, görsel-işitsel ve sosyal medyanın da etkin olarak kullanılacağı bir girişim başlatılmalıdır. Her ortam ve şekilde bütün kadın ve erkeklerin din, dil, ırk, kültür, meslek, eğitim ve etnik özellikler gibi farklılaştırıcı kimliklerinden öte en başta insanlık ailesinin birer üyesi oldukları vurgulanmalı; ötekileştirici, şablonlayıcı, yargılayıcı, dışlayıcı, aşağılayıcı bütün söylemlerden vaz geçilmelidir. Yabancı olarak algılanan her kadının bir şekilde bir başkasının kutsalı olduğu vurgulanmalıdır.

Çarpık yabancı kadın algısı oluşmasındaki en önemli etkenlerden biri olan medya sorunu çözme amaçlı olarak yabancı kadınları “misafir” çerçevesinde betimleyen bir imge oluşturmalı, konuya sosyal sorumluluk bilinciyle yaklaşmalı ve eğitim kurumları ile birlikte hareket etmelidir.

Kaynakça

- Albayrak, Ö. (2013, 5 Şubat). Sarai Sierra'nın kaza sonucu olmayan ölümü. *Yeni Şafak*. <http://yenisafak.com.tr/yazarlar/OzlemAlbayrak/sarai-sierranin-kaza-sonucu-olmayan-olumu/36178> adresinden erişildi.
- Alman turist cinayeti aydınlatıldı.(2003, 11 Kasım). *NTVMSNBC* <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/243355.asp> adresinden erişildi.
- Altun, D. (2013). *Pippa*. 9 Eylül 2013 tarihinde, <http://www.talimhanetiyatrosu.com/icerik.asp?IcerikID=136&L=1> adresinden erişildi.
- Alucard nosferatu. (2013, 5 Şubat). *Uludağ Sözlük*. <http://www.uludagsozluk.com/k/sarai-sierra/7/> adresinden erişildi.
- Amerikalı kadın subay ve Türk şoför öldürüldü katiller henüz yakalanmadı. (1966, 7-8 Eylül). *Hürriyet*.
- Asena, D. (1987) *Kadının Adı Yok*.
- Aşk cinayetine mi kurban gitti? (2014, 25 Haziran). *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/hayat/ask_cinayetine_mi_kurban_gitti-1150440 adresinden erişildi.
- Bulvar Gazetesi (2012, 24 Aralık). Dolu Sözlük. <http://dulusozluk.com/?b=Bulvar+gazetesi> adresinden erişildi.
- Caylakadam. (20013, 2 Şubat). *Sarai Sierra*. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Curtis, I. (2013, 4 Şubat). O yolun yolcusu [Web blog]. <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/o-yolun-yolcusu-13154> adresinden erişildi.
- Danimarkalı Gelin (1993). Sinema Türk. 20 Haziran 2014 tarihinde, <http://www.sinematurk.com/film/7942-danimarkali-gelin/> adresinden erişildi.
- De33000. (2013, 3 Şubat). Sarai-Sierra'nın Katili. <https://eksisozluk.com/sarai-sierranin-katili--3699987> adresinden erişildi.
- Der meister. (2013, 2 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Disconnetus erectus. (2013, 5 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Dündar, C. (2008, 14 Nisan). Her ülkede tecavüzcüler var, ama sadece bizde kollanırlar. *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/Default.aspx?aType=YazarDetay&ArticleID=516657&AuthorID=75&Date=14.04.2008&ver=99> adresinden erişildi.
- Elmas, B. (2010, 18 Ocak). Pippa'ya mektup. <https://eksisozluk.com/pippaya-mektubum--2297933> adresinden erişildi.

- Elmas, B. (2009). Pippa'ya mektup. 9 Eylül 2013 tarihinde, <http://www.kameraarkasi.org/yonetmenler/belgeseller/2009/pippayamektup.html> adresinden erişildi.
- Elmas, B. (2014). Pippa'ya mektubum. <http://vimeo.com/8824743> adresinden erişildi.
- Eluch (2013, 2 Şubat). *İTÜ Sözlük*. <http://www.itusozluk.com/goster.php/sarai+sierra> eluch adresinden erişildi
- Eyüboğlu, A. (2013, 5 Mayıs). *Twitter*. http://nediyor.com/tweet/eyuboglualice/eyuboglualice_298733662546034690/ adresinden erişildi.
- Facebook'ta başkasıyla konuştuğu için öldürdüm. (2013, 16 Eylül). *Sabah*. <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2013/09/16/facebookta-baskasiyla-konustugu-icin-oldurdum> adresinden erişildi.
- Gılgamış. (2013, 13 Eylül). Nevşehir'de Japon tursitlere bıçaklı saldırı. <http://www.itusozluk.com/goster.php/nev%FEehir+de+japon+turistlere+b%FD%E7akl%FD+sald%FDr%FD/> adresinden erişildi.
- Goliaht.(2013, 6 Şubat). Sarai Sierra. <http://www.uludagsozluk.com/k/sarai-sierra/7/> adresinden erişildi.
- Gürdil, B. (2013, 20 Şubat). Faili meçhul cinayetler ve kayıp yabancılar. *24 Saat Gazetesi*. <http://24saatgazetesi.com/haber-4530-Faili-mechul-cinayetler-ve-kayip-yabancılar.html> adresinden erişildi.
- Habertürk'ün internet sitesinden foto galerili tecavüz haberi. (2013, 23 Ocak). *Başka Haber* <http://www.baskahaber.org/2013/01/haberturkun-internet-sitesinden-foto.html> adresinden erişildi
- Hakan, A. (2008, 14 Nisan). Keşke. *Hürriyet*. http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/8692921_p.asp adresinden erişildi.
- Hayallerimle oynadılar, ikisini de öldürdüm. (2011, 21 Ağustos). *Habertürk*. <http://www.haberturk.com/yasam/haber/661381-hayallerimle-oynadilar-ikisini-de-oldurdum> adresinden erişildi.
- Hürriyet, 16 Ağustos 1971: Bikinili kızlara Türkler sarkıntılık etmeyince Tokyo seyahati kazanlılar. (t.y.). *Geçmiş Gazete*. <http://www.gecmisgazete.com/haber/bikinili-kizlara-turkler-sarkintilik-etmeyince-tokyo-seyahati-kazandilar> adresinden erişildi.
- Işıklar, A (2013, 5 Şubat). *Twitter* http://nediyor.com/tweet/aykut_isiklar/112022_298909848878325760/ adresinden erişildi.
- İstanbul'da kan donduran cinayet.(20014, 4 Mart). *Haber200*. <http://www.haber200.com/istanbulda-kan-donduran-cinayet-haberi-26448.html> adresinden erişildi.

- İzbirak. (2013, 27 Ocak). Sarai-Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Japon Turist Mai Kurkiharac için Üzgünüz. We are sorry. (t.y.). Facebook. 25 Haziran 2014 tarihinde <https://www.facebook.com/wearesorryformaikurkiharac> adresinden erişildi.
- Kandok, H. (20013, 12 Eylül). Misafirperver miyiz; İnsan misafirini öldürüp tecavüz eder mi? [Web blog]. <http://blog.radikal.com.tr/Sayfa/misafirperver-miyiz-insan-misafirini-oldurup-tecavuz-eder-mi-33015> adresinden erişildi.
- Kara, İ., Doğanay, Ü. (20013, 5 Şubat). Sarai'yi duyunca Pippa'yı hatırlamak. <http://www.bianet.org/bianet/toplum/144103-sarai-yi-duyunca-pippa-yi-hatirlamak> adresinden erişildi.
- Kedilipireli. (2013, 4 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Kırıkkanat, M. G. (2013, 2 Şubat). *Twitter*. http://nediyor.com/tweet/mkirikkanat/mkirikkanat_297769232886792190/ adresinden erişildi.
- La Havle. (2013, 30 Ocak). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Liladee. (2013, 2 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Meehendis. (2013, 2 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Mlknatls. (2013, 28 Ocak). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Moldova uyruklu kadın öldürüldü. (2014, 26 Ocak). *K-Haber*. <http://www.khaber.com.tr/haber/3sayfa-cinayet/moldova-uyruklu-kadin-olduruldu-37586.html> adresinden erişildi.
- Musa ve Sarah'a ne oldu? (2012, 23 Ocak). Milliyet. <http://www.milliyet.com.tr/musa-ve-sarah-a-ne-oldu-/gundem/gundemdetay/23.01.2012/1492599/default.htm> adresinden erişildi.
- Mutahhara. (2013, 4 Şubat). Sarai Sierranın katili. <https://eksisozluk.com/sarai-sierranın-katili--3699987> adresinden erişildi.
- Nevşehir'de yaşanan olay hakkında açıklama. (2013). Türkiye Cumhuriyeti Tokyo Büyükelçiliği, 25 Haziran 2014 tarihinde <http://tokyo.be.mfa.gov.tr/ShowAnnouncement.aspx?ID=193902> adresinden erişildi.

- Nyan. (2013, 10 Eylül) Mai Kurihara. <https://eksisozluk.com/mai-kurihara--4021149> adresinden erişildi.
- Oğur, Y. (2013, 7 Şubat). Dünyaya rezil mi olduk?. *Taraf*. <http://www.taraf.com.tr/yazilar/yildiray-ogur/dunyaya-rezil-mi-olduk/24999> adresinden erişildi.
- Özdemir, O. (2013). Bahar sunağı. <http://www.youtube.com/watch?v=0WoqMigWHPk>
- Özgentürk, A. (Yön). (2000). Balalayka. Türkiye: TMC Film.
- Pekbisakin. (2013, 2 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Piirsikli. (2013, 5 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Polonyalı yazara tecavüz! (20013, 11 Ağustos). *Cumhuriyet*. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/440532/Polonyali_yazara_tecavuz_.html adresinden erişildi.
- Rizeli Niyazi ve Alman sevgilisi. (1966, 4 Haziran). *Hürriyet*.
- Sara ile Musa (1996). *SinemaTürk*. <http://www.sinematurk.com/film/8079-sara-ile-musa> adresinden erişildi.
- Sarai Sierra cinayetini Rıza baba ve ekibi çözdü. (2013, 20 Nisan). *Sivil Medya*. <http://www.sivilmedya.com/sierra-cinayetini-riza-baba-ve-ekibi-cozdu-41260h.htm> adresinden erişildi.
- Sarai Sierra cinayeti film oluyor (2014, 28 Ocak). *Radikal*. http://www.radikal.com.tr/hayat/sarai_sierra_cinayeti_film_oluyor-1172968 adresinden erişildi.
- Sarai Sierra. (20013, 2 Şubat). *İTÜ Sözlük*. http://www.itusozluk._com/goster.php/sarai+Sierra adresinden erişildi
- Sisisisi Silifkenin Yogurdu. (2013, 3 Şubat). Sarai Sierranın Katili. <http://eksisozluk.com/sarai-sierranin-katili--3699987> adresinden erişildi.
- Şehrazat. (2013, 1 Şubat 2013). *Twitter*. http://nediyor.com/tweet/sehrazatmusic/sehrazatmusic_297302789791547390 adresinden erişildi.
- Tavsiyeyle gelen turiste tecavüz. (2014, 20 Nisan). *Milliyet*. <http://www.milliyet.com.tr/tavsiyeyle-gelen-turiste-tecavuz/gundem/detay/1870009/default.htm> adresinden erişildi.
- Tekeli, O. (Yönetmen.) (2013) Öyle Sevdim ki Seni [Sinema filmi]. Türkiye: Pinema.

- Topal Penguen. (2008, 12 Nisan). Pippa Bacca. <http://www.itusozluk.com/goster.php/pippa+bacca/sayfa/1> adresinden erişildi.
- Türeñç, T. (t.y.). *Twitter*. 26 Haziran 2014 tarihinde, http://nediyor.com/tweet/tturenc/tturenc_298012699047104510/ adresinden erişildi.
- Uras, U. (t.y.). *Twitter*. 23 Haziran 2014 tarihinde, http://nediyor.com/tweet/UfukUras/UfukUras_298010931072466940 adresinden erişildi.
- Üstündağ, M. (t.y.). *Twitter*. 23 Haziran 2014 tarihinde, http://nediyor.com/tweet/metinustundag/metinustundag_297777672044544000 adresinden erişildi.
- Valiant. (2013, 7 Şubat). Sarai Sierra. <http://eksisozluk.com/sarai-sierra--3692555?p=1> adresinden erişildi.
- Yerleyeksan.(2013, 3 Şubat). Sarai Sierranın katili <https://eksisozluk.com/sarai-sierranin-katili--3699987> adresinden erişildi.
- Zeyrek, D. (2013, 2 Şubat). *Twitter*. http://nediyor.com/tweet/Deniz_Zeyrek/Deniz_Zeyrek_297765937124347900/ adresinden erişildi.

GELENEKSEL KONUT MİMARİSİNDE KADININ YAŞAMA MEKANLARI

Özlem Atalan

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, ozlem.atalan@izmir.edu.tr

Özet

20. yüzyıl öncesi Anadolu kültüründe büyük bir konut geleneği oluşmuştur. Geleneksel konut mimarisi Anadolu’da örneklerini gördüğümüz hayatlı ev şemasında sürmüştür. Günümüze ulaşabilen geleneksel Anadolu konutları ise 17. Yüzyıl başından itibaren 20. Yüzyıl başına kadar tarihlendirilebilmektedir. Anadolu’da konut şemasının ve mekânlarının oluşumunda toplumun değer yargıları ve inanışları etkili olmuştur. Oluşan konutun ve mekânlarının başlıca üyesi kadındır. Osmanlı döneminde kadınların günlük yaşantısının önemli bir kesimi, yaşama mekânlarının ve avlunun içinde geçmekteydi. Geniş ve büyük kapsamlı evlerde ise kadın yaşantısının büyük bir kısmı haremde ve bahçede geçerdi.

Osmanlı döneminde toplum kuralları ve dini inanışlar sebebiyle, kadın için içe dönük bir yaşam tarzı belirlenmiştir. Bu sebeple geleneksel konut mimarisinin tüm mekânları, bir anlamda kadın için oluşturulmuştur. Osmanlı dönemi mahallerde genellikle ağaç yoktur. Buna karşılık, konutların bahçelerinde ve avluda çeşitli bitki ve ağaçlar yer almaktaydı. Bunun en önemli nedenlerinden birisi kadının bütün gün evde yaşaması olmuştur. Evler çoğunlukla kadınların çalışması, dinlenmesi ve ilişkilerini sürdürebilmesi için oluşturulmuştur. Erkek ise genelde bütün gününü dışarıda geçirip akşam eve gelmektedir. Yapılarda kadının içe dönük yaşam tarzı sebebiyle, zemin katta yer alan yüksek duvarlar dış çevreyi içerden ayırmaktadır. Bununla birlikte; üst katta yer alan yaşama mekanları ve odalar, kadının dışarıyı gözlemleyebilmesi için dışarıya doğru çıkmalar, cumbalar ve bol pencerelerle sokağa yönelmiştir.

Anadolu’daki geleneksel konutlar, öğelerinin örgütlenmesi açısından değerlendirilirse, odalar, sofa ve avlu olarak üç temel öğeden oluştuğu görülmektedir. Bu üç temel öğenin oluşum parçaları, toplum yapısı ve kadının aile içindeki rolü ile sıkı sıkıya bağıntılı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel konut, geleneksel konut mimarisinde kadın, geleneksel kadının yaşama mekânları, Geleneksel oda, sofa ve kadın

Giriş

Anadolu geleneksel konutu, Anadolu kültürünün döneminin aile yaşantısı üzerine somut bir yansıması olarak oluşmuştur. Geleneksel konut tasarımı, Anadolu'nun kültürel tutumunu yansıtmaktadır. Gür'e göre (2000), tarih süresince insanı etkileyen her şey yaşadığı mekânı da etkilemektedir. Bununla birlikte; geçmişteki aile yaşantısının ve kavramlarının bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır (Gür, 2000). Örneğin “baş oda” kavramı geleneksel konutta önemli bir kavram iken, günümüz modern konutlarında da kullanılan bir tanım olmuştur.

Geleneksel Anadolu konutlarını mimari özellikleri veya sanat tarihi yönüyle inceleyen çalışmalar, konutları yapı malzemesi, yapı tekniği, planları ve mimari elemanlarıyla analiz etmiştir (Kafesçioğlu, 1949, s. 1955; Günay, 1981). Bununla birlikte Anadolu'nun geleneksel konut mimarisinde etkin ögenin kültür olduğunu vurgulayan çalışmalar da bulunmaktadır (Eldem, 1955; Kuban, 1982; Küçükerman, 1991). Eldem (1955), Anadolu yaşam kültürünün, konut planları üzerindeki yansıması ile oluşan Anadolu konutuna genel olarak “Türk Evi” ismini vermektedir. Küçükerman (1991) ise, Türk evinin, Anadolu kültürü yansıması açısından en önemli özelliğinin oda ve sofa bölümleri olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, yaşama birimi olarak oda ile göçebe çadırı arasındaki mimari benzerliklerin, Türklerin göçebe dönemine dayandığını, konutun daha sonra Anadolu'nun yaşam kültürüne göre değişik nitelikler kazandığını belirtmiştir.

Kadın ve aile yaşantısının somut olarak kente yansıyan en önemli unsurlarından biri geleneksel konut olmuştur. Kadın, geçmişten günümüze mimariyi, üslup ve fonksiyon olarak etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Osmanlı toplumunda “kadın ve yaşama mekânları incelenmek” istendiğinde Osmanlı Devleti'nin, 600 yıllık tarihinin her aşaması önemli bir konu olabilecek niteliktedir. Anadolu'da günümüze ulaşabilen geleneksel konut mimarisinin örneklerinin hemen hemen tümü, 18. yüzyıl ve sonrasına aittir. Bu çalışma, kadın-geleneksel konut ilişkisinde “kadın”ın belirleyici rolünü, geleneksel Türk evi planları örneğinde incelemektedir. Konut-kültür ilişkisi geniş

içerikli bir konu olduğu için, bu çalışma Anadolu kadının geleneksel konut üzerindeki rolü ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple bu bölümde, Anadolu’da yer alan “**Geleneksel konut mimarisinde kadının yaşama mekânları**” incelenmiştir.

1. Geleneksel Aile Düzeninin Konut Mimarisine Yansıması ve Kadının Mahremiyeti

Türk kültüründe din kavramı, öncelikle mahremiyet anlayışı yoluyla konutun oluşumunu etkilemiştir. İslam inancında aile ve kadına atfedilen kutsallık, ailenin ve kadının korunması ve saklanması biçiminde konutu şekillendirmiştir. Geleneksel Türk evinde mekân, ailenin ve kadının korunması amaçlı işlevsel olarak bir araya gelmiştir. Dünya görüşü ve hayat tarzı bakımından doğa ile barışık yaşayan geleneksel Türk kadını, bu şekilde hem doğadan tamamen tecrit edilmemiş, hem de ailenin özel mekânı içinde tutularak dış dünyadan korunmuştur.

Resim 1. Geleneksel konutta pencere başında kadın

Sosyal bir kurum olarak “ailenin yapısı ile akrabalık ilişkileri ve sosyal organizasyon” geleneksel konutu şekillendiren bir diğer önemli unsur olmuştur. Geleneksel Türk ailesi tipik olarak “ataerkil” ve “geniş/büyük aile” özelliği göstermektedir. Osmanlı döneminde aile baba soyuna dayandırılmıştır. Göçebe döneminde olduğu gibi ana-baba ve bekâr çocuklar aynı evde kalmaktadır. Özellikle Osmanlı döneminde doğurganlık oranı yüksek olduğu için çocuk sayısı da fazla olmuş. evlenen her oğul için babanın konutunun yanına (bitişik veya ayrı) yeni bir ev (oda/hane) açılmıştır. Babanın ölümü ile her oğul bağımsız bir ev birimi olarak ayrılırken kendi içinde yeniden büyümeye devam etmiştir. Geleneksel Türk aile yapısının kalabalık olması sebebiyle konut içindeki ek birim sayısı fazlalaşmıştır (Küçükerman, 1991, s. 51).

Geleneksel konut bütün ailenin birlikte kullandığı ve yaşadığı mekân olmakla birlikte, daha çok Anadolu kadınının kullandığı ve yaşadığı, günlük işlerini yürüttüğü yaşama alanı olarak yapılandırılmıştır. Evi geçindirmekle yükümlü olan erkek zamanının büyük bölümünü ev dışında geçirdiği, buna karşılık kamusal alanda kadının fazla yer almadığı görülmektedir. Kadının toplum içindeki statüsü ve namus anlayışından dolayı, konutta mahremiyet sağlanacak şekilde düzenlemeler yapılmıştır. Rapoport (1969); Akdeniz havzasında yaygın ev tiplerinden biri olan iç-avlulu konutun oluşumunu, mahremiyet anlayışı sebebiyle kadını dış dünyadan tecrit etme güdüsünden kaynaklandığını belirtmektedir (Rapoport, 1969, ss. 65-80). Küçükerman’da (1991); diğer kültürel faktörler yanında kadının statüsü ve mahremiyet anlayışının geleneksel Türk evinin şekillenmesinde belirleyici rol oynadığına dikkat çekmektedir. Bu yüzden, ailenin özel yaşama alanı olarak ev mekanı, mümkün olduğunca geniş tutulmuş ve fiziki engellerle içerisi koruma altına alınmaya çalışılmıştır (Küçükerman, 1991, s. 51).

Anadolu’da İslam kültürü etkisi ile konut içinde kadın ve erkeklerin egemen olduğu alanlar büyük oranda ayrılmıştır. Özellikle İslam dünya görüşünün, yaşama düzenine getirdiği temel ilkeler odaların

şemalarının belirlenmesinde büyük etken olmuştur. Harem kadınların, selamlık erkeklerin alanı olarak oluşturulmuştur. Giriş bölümünde veya ortada yer alan avlu, erkek alanı olarak görülse de, erkeklerin dışarıda bulunduğu gündüz saatlerinde kadınların kullanımına geçmektedir (Sakaoğlu, 1994; Can, 1985, ss. 114-115). Mahremiyet anlayışı nedeniyle her bir oda/hane ailenin özel alanıdır. Ancak aile içi ilişkilerin fazla olması sebebiyle işler ve tüm paylaşımlar birlikte yapılır. Aile kötü hava koşullarında zorunlu olarak odada ve sofada toplanırken yazın daha geniş ve ferah bir toplanma yeri olan açık sofa ve avluda ihtiyaçlarını gidermekteydi.

“Kadının işi evindedir” anlayışı dışa kapalı, içe dönük aile yaşantısını ortaya çıkarmıştır. Bahçeler ve avlular bu dışa dönük aile yaşantısının vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. Sokağa çıkması pek hoş karşılanmayan kadının evinin, her ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmesi gerekli olmuştur. Kadın evinde ve avlusunda hem işini görebilir, hem de dışarıdan görülmeden evin cumbasına yerleştirilmiş sekiye oturduğu zaman tüm sokağı ve komşularını görebilirdi.

Yaşama odalarının farklı yükseklikleri de cinsiyet ayrışması ve aile içerisindeki hiyerarşi açısından rol oynamıştır. Geleneksel konutların birçoğunda döşeme yüksekliklerinde farklılıklar vardır. Bu özelliklerle, aile fertleri bu mekânda yapılacak işin önemine göre ya da aile fertlerindeki yaşlılara saygıyla bağıntılı olarak daha yükseğe veya alçağa oturabilmektedir.

2. Geleneksel Konut Mimarisinin Genel Mimari Özellikleri

Geleneksel Konut Mimarisi Osmanlı devletinin sınırları içinde Rumeli ve Anadolu bölgelerinde oluşmuş ve 600 sene devam etmiş konut tipidir (Eldem, 1955, s. 14). İslamı kabul eden Türkler, Anadolu’da hem geçmiş gelenekleri, hem de yeni inançları doğrultusunda yaşama mekânları oluşturmuşlardır. Anadolu geleneksel konutunun kökenleri göçebelik dönemine kadar uzanmaktadır. Türklerin, göçebe olarak yaşamaya elverişli Asya steplerinden Anadolu’ya gelip yerleşmeleriyle, sınırlayıcı ve koruyucu bir “yaşama mekânı” yapma girişi-

mi ile Türk konut mimarisinin temelleri atılmıştır. Göçebelik döneminde yaşama birimleri olarak kullanılan çadırlar, daha sonraki dönemde yaşama mekânlarının oluşumuna sebep olmuştur. Türk evini açık orta alanları ve yaşama mekânları bu süreçte oluşmuştur (Küçükerman, 1991). Yürekli'ye (2005) göre de; geleneksel konutta yazlık ve kışlık odalarının oluşumu, göçebe yaşamının mimariye yansması olmuştur. Göçebe aile yazın sıcaktan; dağların ve yaylaların serinliğine, kışın ise, sıcak bölgelere göç etmekteydi. Bu durum, Türk evine, ailenin kışları üst katlardan alt katlara, dolayısı ile daha sıcak odalara taşınması biçiminde yansımaktaydı. Yaz aylarında aile tersine daha serin odalara, sofaya ya da avluya taşınmaktadır (Yürekli, 2005).

Kuban (1998, s. 185) da, geleneksel konut mimarisinin oluşumunu ve mekânlarını göçebe çadırı ile ilişkilendirmiştir. “Türk odası” diye nitelendirilen mekânın göçebe çadırıyla olan bağlantısı oturmak, uyumak, yemek yemek, misafir kabul etmek gibi etkinliklerde kullanılması ile çok işlevliliği, doğrudan dışarı sofaya açılması olarak belirtilmiştir.

Resim 2. Geleneksel Anadolu konutu, Afyon

Resim 3. Geleneksel Anadolu konutu, Tarsus- Mersin

Resim 4. Türk evi odalarında çıkma, Tarsus- Mersin

Resim 5. Türk evi odalarında çıkma, Çeşme- İzmir

Göçebe kültürünün, geleneksel konut mimarisine etkisi ile birlikte; Anadolu'daki iklim çeşitliliği, yöresel yapıım malzemeleri, bölgesel toplulukların kültürleri de, geleneksel mimarinin oluşumunda etkili olmuştur (Günay, 1998, s. 21). Geleneksel konut mimarisini Asatekin (2005) 3 ana kategoride incelemektedir. 1.Grupta sofa ile ilişkilendirilen plan tiplerine göre, 2. Grupta yapıım tekniği ve malzeme çeşitliliklerine göre, 3. Grupta plan tiplerinin coğrafi dağılımlarla ilişkilendirilmesine göre, geleneksel konutlar incelenebilmektedir (Asatekin, 2005).

Anadolu'da geleneksel konut mimarisinin yapıım tekniği ve kullanılan malzemeleri farklılık göstermektedir. Genellikle Ege ve Akdeniz Bölgesi kıyılarında taş (Moloz veya kesme taş) yığma yapıım tekniği, Toros Dağları civarında (moloz taş) taş yığma yapıım tekniği, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Kapadokya çevresinde taş (kesme taş) yığma yapıım tekniği, Doğu Anadolu Bölgesi'nde taş (Moloz veya kesme taş) ve kerpiç yığma yapıım tekniği, görülmektedir. Bununla birlikte; İç Batı ve İç Anadolu Bölgesi'nde ahşap karkas arası (kerpiç, tuğla veya taş) dolgulu yapıım tekniği, İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde dolgusuz ve yalı baskı kaplamalı, ahşap karkas yapıım tekniği

kullanılmıştır. Karadeniz Bölgesi'nde ahşap karkas (kerpiç, tuğla veya taş) dolgulu, ormanlık ve dağlık bölgelerde ahşap yığma yapım tekniği görülmektedir (Günay, 1998, s. 21).

Anadolu'da geleneksel konutun malzeme ve yapım teknikleri farklılık göstermesine rağmen, yaşama mekânlarının, hizmet mekânlarının ve açık alanların sistematik kurgusu benzer olmuştur. Bu benzer plan şemasının ve sistematik kurgunun ana sebebi ise, ortak bir kültürün oluşturduğu benzer bir yaşama tarzının olması, toplumsal bilincin ve İslami yaşantının benzer olmasıdır (Küçükerman, 1991). Bu sebeple, Anadolu'daki geleneksel konut mimarisinin ve yaşama mekânlarının temel düzeninin kuruluşunda yukarıda sayılan etkenler, konut mimarisini oluştururken, yapı içinde Osmanlı kadınının yerini de belirlemiştir.

Anadolu'da geleneksel evler organik sokak dokusu ile sokakların kenarlarına sıra halinde dizilmiştir. Yapılar ana girişlerini bu sokaklardan sağlanmaktadır. Geleneksel Anadolu konutu genellikle az katlı olmakla birlikte, zaman içinde yapıların kat sayıları artmıştır. Yapıların üst katları, her zaman alt katlardan daha değerli olduğu anlayışı ile planlanmış ve yaşama mekanları bu katlarda yer almıştır (Eldem, 1955, s. 14; Kuban, 1982; Küçükerman, 1991, s. 59). Yaşama ve servis birimleri genelde, kendi içlerinde bir bütün olarak düzenlenmiş, avlunun, bir ya da birden fazla kenarına yerleştirilmiştir. Konutlarda özellikle ahşap karkas, taş mimari egemen olup, alt katlar demir parmaklıklı, ahşap kanatlı ve dekoratif şekilli pencerelerle dışarıya açılmaktadır. Evlerin ikinci katları çıkmalarla dışarıya açılmıştır. Buralarda dikdörtgen taş söveli, kepenkli pencereler, sıra halinde görülmektedir.

Yürekli'ye (2005) göre; tüm yazılı metinlerde Türk evinin üst kat planı ana plan şeması olarak kabul edilmektedir. Plan şemasının ana elemanlarını oda, eyvan ve sofa oluşturmaktadır. Sofanın altına gelen yerde merdiven yer almaktadır. Sofa ile avlu ise bütünleşmektedir. Yürekli'ye göre (2005), yapıda zemin kattan üst kata çıkıldıkça malzeme ve detaylarda yapı daha rafine hale gelmektedir. En üst kat,

ana kat olarak planlanmıştır. Bunun sebebini; üst katın daha önemli bir konum olduğu düşüncesi olabilmektedir.

Kuban (1982, s. 199) Türk evinin çekirdek planının oda ve önündeki sofa biriminden oluştuğunu belirtmektedir. Oda, sofa (odalar arasındaki hacim), hizmet mekânları, avlu ya da bahçeye açılan galeri öğeleri en basit plandan, en gelişmiş plana kadar hepsinde değişik düzenlemelerle aynı işlevlere cevap verecek şekilde kullanılmışlardır. Evlerin alt katı genelde samanlık, ambar, tuvalet, mutfak gibi günlük yaşama hizmet veren servis mekânlarından oluşmuştur. Üst katlarda yer alan odalar, oturma, yemek yeme, çalışma, yatma gibi eylemlerin gerçekleştiği birimler olmuştur. Avlu ise, bunlar arasında hem bağlayıcı rolü oynamakta, hem de her iki grubun işlevlerinin görüldüğü bir açık mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Geleneksel Konut Mimarisinde Kadının Yeri

Kadının yaşamının hemen hemen bütünü konutunda geçirmesi sebebiyle evin tüm mekânları ve yapı elemanları kadının yaşamı doğrultusunda gelişmiştir. Bu bağlamda; geleneksel konut mimarisi oluşturan öğeler; geleneksel kadının yaşamı doğrultusunda, konut düzeni içerisinde “odalarda kadının yeri”, “sofada kadının yeri”, “avlu ve açık alanlarda kadının yeri” olarak 3 bölümde incelenmiştir.

a. Geleneksel Konutta Odalarda Kadının Yeri

Türk evinde odalar plan tipinin belirlenmesinde önemli bir öğe olarak görülmektedir. Eldem de (1955) Türk evinin merkez elemanını oda olarak belirtmekte ve plan şemasının odadan geliştiğini öne sürmektedir. Aynı zamanda Türk konutunda odanın ayrı ve müstakil bir ev olarak düşünüldüğünü belirtmektedir (Eldem, 1955, s. 15). Bammer’a göre (1996); Türk evi odaları, yatak odası, oturma odası ya da ibadet yerlerine dönüştürülebilecek çok amaçlı mekânlar olmuşlardır. Türk evi odası bu işlevleri en az iyi planlanmış bir Avrupa odası kadar karşılamaktadır. Mekân ibadet odası olarak kullanıldığı zaman ise, Avrupa’daki şapel kadar ihtiyaçları karşılamaktadır (Bammer, 1996). Kuban da (1998); Türk odasının özel bir tasarım ünitesi olarak

değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Oda göçebe çadırında olduğu gibi sınırlı yaşama koşullarını sağlamaktadır. Her bir odanın, yapıda yer alan diğer odalarla işlevsel farklılıkları görülmemektedir (Kazmaoglu ve Tanyeli, 1979).

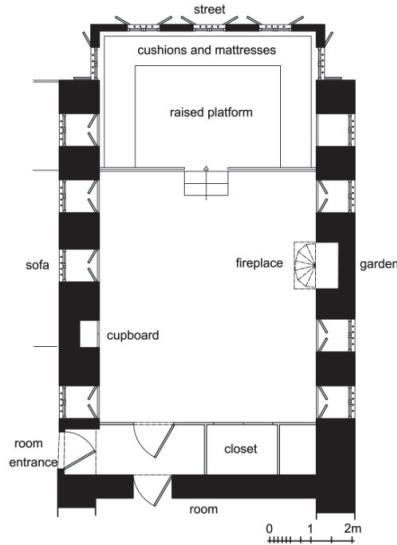

Resim 6. Çakırağa konutunda oda, Birgi, Ödemiş, İzmir

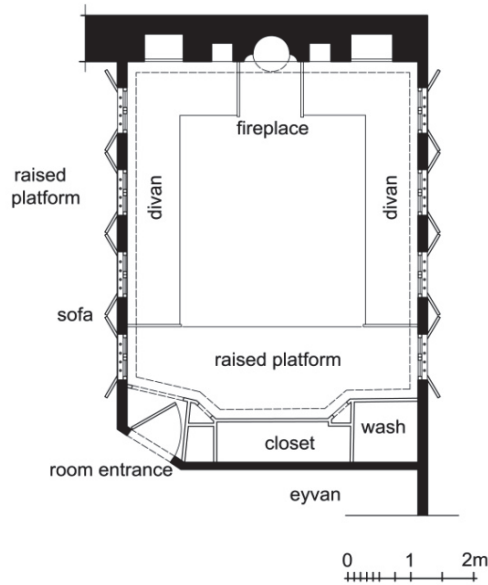

Resim 7. Çakırağa konutunda dolap detayları, Birgi, Ödemiş, İzmir

Odalar genellikle, kareye yakın planlı ve 15- 20 metrekare civarındadır. Odaya girilen döşemeye “sekialtı” ismi verilmiştir. “Sekialtı” bölümü oturlan bölüme göre bir basamak daha aşağıda yer almaktadır. Odaların farklı ve işlevlerine göre özelleşmiş bölümleri vardır. Anadolu evinde niş, dolap ve yüklüklerle zenginleştirilmiş odaların çok işlevli olduğu, günün saatine bağlı olarak da oturma yeme ve yatma eylemleri için kullanıldığı görülmektedir. Odaların içerisinde, oturmak için kullanılan ve yapı ile birlikte inşa edilen sedirlerin yanı sıra duvarların birinde, genellikle giriş kapısının karşısına gelen duvarda ocaklar yer almaktadır. Ocakların yanı sıra yüklükler, dolap nişleri ve yüklük içinde yer alan gusülhane (abdestalma ve yıkanma işlevi için mekân), odaların içinde yer alan diğer unsurlardır. Gündüz yer sofrasının açılıp yemek yendiği, yemek sofrasının kaldırılıp kadınların dikiş ya da nakış gibi çeşitli işler yaptığı oturlan orta mekân, akşamları yatakların yüklükten çıkarıp, serildiği ve uyunduğu yaşam alanı haline dönüşmektedir. Kuban’ a (1998) göre; bu gelenek 19 yüzyıla kadar sürmüştür. Ancak günümüzde dahi bu geleneği sürdüren Anadolu kırsal yerleşimleri bulunmaktadır.

Şekil 1. Geleneksel oda planı, Safranbolu, (Küçükerman’a ait (1991) oda planı yeniden düzenlenmiştir)

Şekil 2. Geleneksel oda planı, Safranbolu, (Küçükerman’a ait (1991) oda planı yeniden düzenlenmiştir)

Kadının ailesiyle vakit geçirdiği, kimi zaman arkadaşlarıyla oturduğu, geceleri ise ailenin uyuma alanına dönüştürülen yaşama mekânlarından en önemlisi “baş oda” olmuştur. Bu oda konumu ve detaylandırılmasıyla da özelleştirilmiştir. Boyutları, ocağı, bezemeleri ve çıkmasıyla diğer odalardan ayrılmaktadır. Ayrıca yerli mobilya kullanımı ile ocak, sekiler ve sofrayla yetinilen eşya azlığı da baş odanın özelliklerinden olmuştur. Küçükerman’a (1991) göre; baş oda zamanla bazı değişimler geçirerek görevini ve şeklini değiştirmiştir. Baş oda büyük evlerde sadece oturma ve toplantı için kullanılmaya başlamıştır. Büyük konutlarda ise kadının mekânı, harem odaları olarak da ayrılmıştır. Harem odaları, yeme, oturma ve yatma fonksiyonlarının gerçekleştirildiği yaşama alanları olmuşlardır. Bu bölümlerde kadınlar için yapılmış, süslemeler ve detaylar yapıda dikkat çekici rol oynamıştır. Daha küçük ölçekli evlerde ise harem ve selamlık, beraber çalışmak üzere aynı yapı içinde yer almıştır. İstanbul’da Batılılaşmanın etkisiyle 18 yüzyıldan sonra aynı yapı içinde harem ve selamlık yer almıştır.

Kadının sokağa veya manzaraya gözlemlenmesi için oluşturulan odalar, üst kat veya köşeye yerleştirilmiştir. Bu mekânlar sokağa ya da manzara yönüne doğru çıkma yaparak, dışarının yeterince görülebilmesine olanak sağlarlar. Ahşap karkas inşaat sisteminin olanak verdiği bol pencere açıklıkları, güneşi ve manzarayı yapının içine çekmektedir. Yapı içinde yaşayan tüm aile fertlerinin rahat ve ferah şekilde yaşayabilmesi için odalar geniş, yüksek ve açık oluşturulmuştur. Üst kat yaşama alanlarında açılan bol pencere açıkları, dışarıyı görmeye olanak verirken içerinin görülmesini engellemektedir. Kuban da (1998) 18. yüzyıldan sonraki konut örneklerinde, zemin kat üzerinden sokağa taşarak pencerelerle sokağın rahatça algılanmasının amaç edinildiğini belirtmektedir. Açılan pencereler üzerinde açılmayan bazen renkli camlarla süslü “kafa penceresi”, açılan ve açılmayan pencereler arasında küçük bir raf olan “sergen”, seki üstü ile seki altını ayıran daha çok zengin ailelerde bulunan “direklik” odaların önemli yapı elemanları olmuşlardır (Kuban, 1998). Geleneksel konutun zemin katlarında yer alan pencereler üst kata göre, daha küçük tutulmuştur. Birbirine çok yakın cumbalı evlerde kadınlar için mahremiyet bu şekilde sağlanmıştır.

İklimsel özelliklerden dolayı, pencerelerde ahşap kepenkli çözümler gözlenmektedir. Ayrıca yaşama odalarının saydamlığının alt pencerelerde kepenklerle, üst pencerelerde ise renkli camlarla kontrol edildiği görülmektedir. Kepenkler açık olduğu zaman mekânların aydınlık, kapalı olduğu zaman üst kısımda alınan parçalı ışıkla, loş olacağı hesaplanmıştır. Bununla birlikte; odalarda kendi aralarında görsel bir ilişki içerisindedir. Yapılarda bir odadaki pencereden başka odaya, örneğin sofa veya eyvana, oradan da başka odaya veya dışarıya bakmak mümkün olmuştur.

Geleneksel konutta pencereler, yapıların düz veya cumbalı cephelerine dikdörtgen veya kemerli formlarıyla kimlik vermişlerdir. Pencereler genellikle 1-2 oranında dikdörtgen formlu ahşap malzemeden yapılmıştır. Zemin kat ve üst kat penceresi her zaman dikey eksenlerde yer almaktadır. Pencerelerin biçimleri, sövelerin bezemeleri,

evlerinin yalın cephelerinde ve özellikle ön cephelerde dikkati çeken mimari elemanlar olmuşlardır. Giyotin ve ahşap iki kanatlı pencere tipinin kullanıldığı görülmektedir.

Geleneksel evlerin kapıları ahşap, tek veya iki kanatlı, süslemeli, tokmaklı olarak yapılmışlardır. Kapılar basmaklarla veya düz olarak sokağa açılırlar. Kapıların üstlerinde süslemeli, demir parmaklı pence-reler yer almaktadır. Kapı üstünde ve çevresinde taş söveler görülmektedir. Kapıların yüksekliği 220 cm, genişliği tek kanatlılarda 100 cm, çift kanatlılarda kanat genişliği 55- 60 cm olmuştur.

Resim 8. Geleneksel konutta kadın eli olarak tasarılanmış dış kapı kulpu, İzmir

Geleneksel evlerin önemli özeliğinden biri de cumbaları ve balkonlarıdır. Yapılarda çıkmalar; tek ortadan cumbalı, tek yandan cumbalı, iki yandan cumbalı, tüm cephe boyunca cumbalı, tek orta balkon çıkmalı, tek yan balkon çıkmalı, çift yan balkon çıkmalı, balkon ve cumbalı olarak ayrılabilir. Bazı yapıların 2. veya 3. katta yer alan cumbalarının genişliği 150 cm olduğunda, cumbanın altında ferforje veya ahşap eli böğründeler yer alabilmektedir. Bazı yapılarda ise, cumbaların genişliği 50 cm olduğundan cumba altında eli böğründeler yer almamaktadır.

Kadın yapı içinde hemen hemen bütün zamanını geçirdiği için, yapının içi bolca süslenmiştir. Evlerdeki süslemelerde, genellikle kalem işi bezemeler ve tasvirler dikkati çeker. Ahşap üzerine çeşitli tekniklerle yapılan süslemeler de görülür. Evlerin dışlarının yalınlığına karşın, içlerindeki bezemeler özellikle tavanlarda yoğunlaşmaktadır. Ayrıca tepe pencereleri de, alçı kayıtları ve renkli camlarıyla oda içlerine dekoratif açıdan katkıda bulunmaktadır. Odalarda tabaklar ve çanaklar raflara dizilince, odanın süslemesi haline gelmektedir. Sedirde kadının yaptığı el işi örtü, minder ve yastıklar, zeminde kadınlar tarafından dokunan el dokuması halı ve kilim mekânı zenginleştirmektedir. Genellikle Türk evinde tablo yer almamaktadır. Bununla birlikte girişin üstünde pencerelerin karşısında, çeşitli manzaraların ya da desenlerin olduğu resimler görülebilmektedir.

Resim 9. Çakırağa konutunda İstanbul manzaralı duvar resmi, Birgi, Ödemiş, İzmir

b. Sofada Kadının Yeri

Anadolu’da çeşitli iklim bölgelerinin olması, evlerin biçimlenmesinde ve açık-kapalı alanların oluşumunda farklılar oluşturmuştur. Evlerde açık-serin mekânlar ya da kapalı iyi korunmuş mekânlar ile her iki mekânın bir arada kullanıldığı mekânlar görülebilmektedir.

Sofa; sokak veya avlu ile odalar arasında yaşantının büyük bölümünün geçtiği yaşama alanları olarak tanımlanabilmektedir. Bununla birlikte; odalar arası geçişi sağlayan, kimi zaman oturulup ortak iş görüldüğü geniş mekânlardır. Bu bölümün, zamanla üstü örtülmüş, dıştan görünümlü sınırlayan kafes bölücüler ile yanları kapatılmıştır. Sofa mekânı; Türkiye’nin farklı bölgelerinde sergah, hanay, sergi, sayvan, ardak, divanhane, hayat gibi isimlerle de tanımlanabilmektedir (Ertürk, 1996, s. 167). Bölgelere göre sofalar açık ya da yarı açık olarak oluşturulabilmektedir. Sofadaki mekân yaşantısı da kadınlar için “içerisi” ve “dışarısı” kavramlarını bir arada barındırmaktadır. En dışarısı ile en içerisi arasında geçişi sağlayacak bölüm sofadır. Evin avlusu ve bahçesi de bu geçişi sağlayan mekânlar olmuşlardır. Tüm bu alanlar, kadınların yaşaması, hava alması ve çalışması içindir.

Resim 10. 19. yüzyıl sonu İstanbul konutu, Kızıltoprak- İstanbul

Resim 11. İstanbul konutunda kapalı orta sofa, Kızıltoprak- İstanbul

Resim 12. Geleneksel konutta kapalı sofa, Kula, İzmir

Resim 13. Geleneksel konutta açık sofa, Bayındır, İzmir

Sofasız konut planı ile dış sofalı konut planının kökeni, Antik Anadolu ve Ortadoğu konutuyla da ilişkili olmuştur (Kuban, 1982, s. 198). Eldem'de (1955, s. 24), Türk evi plan tiplerini sınıflandırırken sofasız plan tipini en ilkel tip olarak belirtmektedir (Eldem, 1955, s. 24; Kafesçioğlu, 1955, s. 7). Tek odalı ve sofası bulunmayan geleneksel konut, daha sonraki dönemde dış sofalı plan şeması olarak değişim göstermiştir. Zaman içinde sofanın durumuna göre, dış, iç ve orta sofalı plan şemaları oluşmuştur. Sofa; bir geçit alanı olmakla beraber, odalar arasında bırakılan eyvan boşluklarıyla, aynı zamanda ev halkının toplandığı bir alandır. Bazen sofanın bir ya da iki yanına basamakla yükseltilmiş olan sekilik ilave edilmiştir (Küçükerman, 1991).

Aile bireylerinin günlük hayatı paylaştıkları oturma ve toplantı yeri olan sofa, geleneksel konutta kadının ve ailesinin sosyalleştiği bir mekân özelliğini kazanmıştır. Özellikle yazın serinlikten faydalanmak amaçlı olarak yoğun olarak kullanılmıştır. Oda kadın ve ailesinin özel alanı iken sofa genel/ortak alan olarak değerlendirilmiştir (Kazmaoğlu ve Tanyeli, 1979). Bammer'a (1996) göre; hiçbir Avrupa evi bu denli

faklılaşmış bir mekân kalitesi sunmamaktadır. Bir teras üstünde yer alan sofa aynı zamanda açık ve kapalı, umumi ve özel, içerde ve dışarı da, geçişe ya da oturmaya uygun oluşuyla sürekli bir ara bölge oluşturmaktadır. Bu mekân Yürekli'ye (2005) göre; tesadüfî olmayan, düşünülmüş ve planlanmış bir mekândır. Buradaki ortam ve anlam, kadın ya da erkek, evin insanı ya da yabancı, genç ya da yaşlı olsun kullanıcının kullanım amacıyla bağlantılı bir şekilde yaşamaktadır. Özellikle çok odalı ve ailenin kalabalık olduğu yapılarda bu mekânın kullanım rolü yüksek olmuştur.

Sofada kadın ailesi ve çocuklarıyla oturur, kimi zaman mevsimin getirdiği işleri bu geniş alanda yapardı. Tarhana yapmak ve kurutmak, makarna kesmek, çeşitli sebze ve meyve kurutmak, halı dokumak gibi pek çok işler, kadınlar tarafından bu mekânlarda yapılırdı. Çoğu zaman sofanın bir köşesine kurulan duvar ocağı ile yemek pişirme yeri olarak da kullanılmıştır. İyi havalarda sofa (ve/veya avlu) yemek yeme yerine dönüşür, bu düzenleme ile konut dumandan ve kokudan korunurdu.

Bazı sofalarda hafifçe yükseltilmiş köşk mekânı ile düşey sirkülasyon elemanı olan merdivenin yer aldığı görülmektedir. Hayatta yer alan “eyvan” ise işlevsel olmayan ama kullanıcının isteklerine göre değerlendirilen bir bölümdür. Yürekli'ye (2005) göre; eyvanlar sofanın kullanımını ve konut içindeki önemini daha da güçlendirmiştir.

c. Avlu ve Açık Mekanlarda Kadının Yeri

Geleneksel Türk konut mimarisinde, yaşam koşullarına bağlı olarak avlu ve bahçenin kullanımı yoğun olmuştur. Konut sahibinin ekonomik durumuna ve arazinin konumuna göre, evlerinin büyük bir çoğunluğu avlu ya da bahçe mekânına sahip olmuştur. Geleneksel göçebe kültüründen kalan “yer değiştirme veya taşınma” ve “çok işlevli kullanım” geleneği; avlunun yaşama mekânı olarak kullanılmasındaki rolünü desteklemiştir (Küçükerman, 1991, ss. 80-81).

Aile hayatının mahremiyeti nedeniyle, bu alanlar çoğunlukla yüksek duvarlarla çevrilerek sokaktan, dışarıdaki yaşamdan korun-

muştur. Avlu dış dünyadan (genel mekândan), konuta (özel mekâna) girişi sağlamakla birlikte, gelen misafirlerin ilk geçmek zorunda oldukları “yarı-özel mekân” ya da “nötr mekân” olmuştur (Asatekin, 1994, s. 79). Avlu aynı zamanda ev ile özdeşleşmiş kadının dış dünyaya ve doğaya açılan penceresidir. Rapoport (1969, ss. 80-81) etrafı yüksek duvarlarla kapatılmış iç avluların kalabalık ve hiyerarşik toplumlardan geliştiğini belirtmektedir. Küçükerman (1991, s. 49)’da aile kontrolünün sağlanması ve dışarıdan gelecek tecavüzlerin engellenmesi için yüksek avlu duvarlarının avantajlarını belirtmiştir.

Günümüzde avluda karşılanan temel ihtiyaçlar çoğunlukla evin içine taşınmışsa da, geleneksel kırsal Türk evinde yemek pişirme ve bazen yemek yeme işlevi için avlu tercih edilmiştir. Kadınlara özel ev işlerinin çoğu avludadır. Geleneksel kültürde kadının en önemli görevlerinden biri, yemek pişirmek olmuştur. Ekmek, avludaki fırında pişirilir, yemek avlunun bir köşesindeki açık ocakta veya duvar ocağında pişirilirdi. Kışlık yiyecekler avluda hazırlanır, bahçenin bir köşesindeki bahçede meyve ve sebze yetiştirilir, tahıllar ile meyve ve sebzeler avluya serilir ve kurutulurdu. Yine kadının görevlerinden biri olan çamaşır yıkama işlemi, avludaki kuyu başında olurdu. Bununla birlikte, avlu ve bahçe kadının çocuklarının oynayabileceği, hayvanlarına bakabileceği ya da sebze ve meyve yetiştirebileceği alanlardı. Sonuç itibarıyla geleneksel kırsal Türk evinde avlu bir kadın mekânı olmuştur.

Zamanın büyük çoğunluğu konutunda geçiren kadın için, avluda çeşitli bitki ve ağaçlar yer almaktadır. Ayrıca bu alanlarda, tarımsal üretim ve depolama işlevi de yapılmaktadır. Yiyecek çuvalları bazen sofanın bir kenarında yığılarak saklanırken, bazen avlunun bir köşesinde inşa edilen ayrı bir birimde depolanmaktadır.

Geleneksel konut kültüründe temizlik ve temiz hava evin biçimlenmesinde etkili olmuştur. Bu anlayış dünya görüşü ve İslam dini ile de desteklenmektedir. Bu nedenle tuvaletler, geleneksel Türk evinde iç mekânda değil, avludadır. Ahırlarda evin mümkün oldukça uzağında, çoğu zaman avlunun uzak bir köşesinde yer almıştır.

Resim 14. Geleneksel konutta avlu kapalı mekânları, Bayındır, İzmir

Sonuç

Makalenin başında buraya kadar Anadolu geleneksel konutunun, Türklerin göçebelik döneminden itibaren Osmanlı Dönemi sonuna kadar bir süreci kapsayan, Anadolu yaşam kültürünün ve inanışlarının yansıması olarak oluştuğu belirtilmiştir. Bu saptamalar ışığında, Anadolu'daki geleneksel Anadolu konutunun oluşum ve evrelerinde Anadolu kadınlarının önemli rolü temel ilkeleriyle vurgulanmıştır. Anadolu geleneksel konutunun şekillenmesinde en önemli faktörlerden biri, Anadolu kadının Osmanlı dönemindeki yeri ve yaşama tarzı olduğu söylenebilmektedir. Kapalı ve içe dönük aile yaşantısının egemen olduğu İslam kültürü ve geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olan bir ekonomik düzen içinde Osmanlı kadının yaşama, çalışma ve eğlenme mekânı kendi konutu olmuştur. Anadolu kadınlarının bu kadar yoğun

olarak vakit geçirdiği bu mekânlar içinde özellikle Türk odası, sofa ve avlu önemli yer tutmaktadır. Geleneksel konutun can damarları olan Türk odası, sofa ve avlunun, kadının dönemin yaşam kültüründeki rolü ile geliştiği görülmektedir. Küçükerman'ın (1991) belirttiği üzere, Anadolu konutunun ve mekânlarının oluşumunda doğal etkenlerin, ekonomik etkenlerin yanı sıra İslam kültürü ve buna bağlı olarak kadının aile içindeki rolü ve önemi baskın bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarihi kent merkezlerinde ve kentsel sit alanlarındaki restorasyon uygulamalarında sadece biçimin korunması ve vurgulanmasında öte, geleneksel konutun ana figürü olan Anadolu kadının, Anadolu kültürel değerlerinin gelişim, oluşum aşamaları, yerel bağlamdaki farklılıkları, konut yaşamı ve kültürü ölçeğinde anlatılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda, kadının geleneksel konutun ve mekanlarının oluşumundaki önemli rolünün, günümüzdeki restorasyon uygulamalarında vurgulanması desteklenmelidir. Özellikle kentsel sit alanlarında yer alan günümüzde Belediyeler ve Kültür Bakanlığı tarafından restore edilip, tarihi kent müzesi işlevi verilen yapılarda, Anadolu kadının geleneksel konuttaki rolü ve yaşamı özellikle vurgulanmalıdır. Böylelikle Anadolu konutunun oluşumunda kadının rolü ve dönem kadınının yaşam stili gelecek nesillere görsel olarak da aktarılabilecektir. Zira Anadolu yaşam biçimini ve kültürel içeriğini analiz eden ve özümseyen bir bakış açısı ile restore edilecek ve sergilenecek tarihi yapılarla, aynı zamanda bir kültür mirası olan bilginin de nesiller boyu aktarılması gerçekleştirilebilir.

Kaynakça

- Asatekin, G. (1994). Anadolu'daki geleneksel konut mimarisinin biçimlenmesinde aile- konut karşılıklı ilişkilerinin rolü (İ. Tekeli, der.). Kent planlama, politik, sanat: Tarık Okyay anısına yazılar içinde (s. 79). Ankara: ODTÜ.
- Asatekin, G., (2005), Understanding Traditional Residential Architecture in Anatolia, *The Journal of Architecture*, 10:4, 389-414.
- Bammer, A. (1996). İstanbul Habitat 2, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme, Çadır ile Anadolu Evi İlişkileri*, s.243, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Ofset Yayınevi, İstanbul.

- Can, Y. (1995). *İslam şehirlerinin fizikî yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eldem, S. H. (1955) *Türk evi plan tipleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Ertürk, K., (1996), *The Traditional Turkish house types in Anatolia, Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu içinde* (ss. 159-169). İstanbul: Ege Yayınları, İstanbul.
- Günay, R. (1998). *Tradition of the Turkish House and Safranbolu Houses*. İstanbul: Yem Yayın.
- Günay, R. (1981). *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gür, Ş. (2000). *Doğu Karadeniz örneğinde konut kültürü*. İstanbul. Yem Yayın.
- Kafesçioğlu, R. (1949). Orta Anadolu köy evlerinin yapısı. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kazmaoğlu, M. ve Tanyeli, U. (1979). Anadolu konut mimarisinde bölgesel farklılıklar, *Yapı*, 33, 29-41.
- Köse, A. (2005). Türkiye'de geleneksel kırsal konut planlarında göçebe Türk kültürü izleri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (2), 165-200.
- Kuban, D. (1982). *Türk ev geleneği üzerine gözlemler: Türk ve İslam sanatı üzerine denemeler*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kuban, D., (1998). *İstanbul Yazıları*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (1991). *Kendi mekanının arayışı içinde Türk evi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Rapoport, A. (1969). *House form and culture*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Sakaoğlu, N. (1994). Harem. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi içinde* (c. 3). İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Yürekli, F ve Yürekli H. (2005). *Türk evi*. İstanbul: Yem Yayın.

ANNE VE ÇOCUK İLİŞKİSİNDE GEÇİRİLEN ZAMANI NİTELİKLİ KILMAK: SINIRLI ZAMANLARDA KALİTELİ İLİŞKİLER KURMAYA YÖNELİK ÖNERİLER

Neslihan Koçer

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, neslihan.kocer@izmir.edu.tr

Özet

Gün geçtikçe teknolojik olarak ilerleyen ama aynı zamanda teknolojinin getirdiği yenilik ve keşiflerle birbirinden gittikçe uzaklaşan insanların iletişimlerini devam ettirmeleri, varoluş açısından sosyal bir varlık olması nedeniyle hem beden hem de ruh sağlığı açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle çalışan kadınlar çocuklarıyla çok fazla zaman geçiremeden ve paylaşımda bulunamadan işe başlamak zorunda kalmaktadırlar. Çocukların bakım gereksinimi ise kurumlardaki bakım ya da bakıcılarla çözümlene yoluna gidildiğinden, annelerin çocuklarıyla geçirdikleri zamanları daha nitelikli ve paylaşımcı kılmaya yönelik gereksinimleri de artmaktadır. Bu bölümde çocukların tüm gelişim alanlarına yönelik bilgilerle, anne ve çocukların iletişim ve paylaşımlarını artırmayı amaçlayan gelişim alanlarına yönelik bera-berce yapılabilecek etkinliklere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anne ve çocuk ilişkisi, çocuk gelişimi, çalışan kadın.

Giriş

Kadınların işgücüne çeşitli nedenlerle katılım payının artmasıyla beraber çocukları ile geçirdikleri zamanların azalması, sınırlı zamanlarda daha iyi ilişkiler kurma istek ve çabasını da beraberinde getirmiştir. Eğitim düzeyinin artması, annelerin çocuk bakımında ve eğitimindeki konularda bilinçlenmeleriyle çocuklarıyla geçirdikleri zamanların daha kaliteli olmasına yönelik isteğini de artırmıştır. Özellikle çalışma hayatında yer alan ve yeteri kadar çocuğu ile zaman geçiremeyen anneler, çocuklarını günün belirli saatlerinde görebildikleri için

sınırlı olan sürelerden çok iyi yararlanmak zorundadırlar. Çocuğu ile geçirdiğı sürede bir anne, çocuğuna iyi bir özdeşim modeli olmak, doğruyu-yanlışı öğretmek, kuralları tanıtmak, öğrenme ihtiyacını karşılamak onun günlük gereksinimlerini gidermek, sağlıklı bir iletişim kurmak gereksinimi hissetmektedir. Bu nedenle çocuğu ile beraber geçirdiğı kısa zamanları bilinçli değerlendirmek zorunda kalmaktadır.

Okul öncesi dönemdeki çocuğun gereksinimleri sorulduğunda eğitimciler, deneyimli anne-babalar, büyük anneler, büyük babalar, yakın-uzak çevredeki çocuğu olan-olmayan yetişkinler pek çok madde sıralayabilirler. Ama bu dönemdeki çocuğun tek bir gereksinimi vardır, sevildiğini hissetmek. Çalışan annelerin en büyük kaygısı olan çocuğunu ihmal etme ve yeterli zaman ayıramama endişesinin en büyük ilacı da sevgiyi doğru yansıtmak ve zamanı iyi kullanmaktır.

Anne ve çocuk ilişkisinde geçirilen zamanı nitelikli kılma ve sınırlı zamanlarda beraber paylaşımlarda bulunabilmek için öncelikle çocukların bulundukları yaş grubunun özelliklerini iyi tanımak gerekir. Bu bölümde 0-72 ay arasındaki çocukların gelişimsel özellikleri ve özellikle çalışan annelere yönelik olarak beraber yapılabilecek etkinlikler konusunda önerilerde bulunulacaktır.

Okulöncesi dönemde gelişim alanlarını; Bilişsel Gelişim, Dil Gelişimi, Sosyal-Duygusal Gelişim, Fiziksel Gelişim (Psiko-motor gelişim) olarak ele alabiliriz. Bu gelişim alanlarına ek olarak okul öncesi dönemde bulunan çocukların özbakım becerileri konusunda da desteklenmeleri gerekmektedir.

1. Bilişsel Gelişim Nedir?

Bilişsel gelişim, çocuğun dünyayı anlaması, öğrenmesi, öğrendiklerini hatırlaması, hatırlamada etkili olan yapılar, problem çözme, algılama gibi süreçlerin nasıl geliştiğini açıklamaya çalışır (Deniz, 2012, s. 23).

Atay'ın belirttiğine göre bilişsel gelişim sonucunda birey bedensel gelişimi ile birlikte, akıl yürüterek, sorun çözerek, sentez ve dü-

şünce becerileri gibi zihinsel faaliyetlerle bulunduğu çevreye uyum sağlar (Atay, 2009, s. 127)

Bilişsel gelişim, bebeklikten yetişkinliğe kadar olan süreçte, bireyin kendini, ailesini, bulunduğu çevreyi, dünyayı, yaşamı algılama yollarının kayıp ve kazanımlarla daha etkili hale gelme sürecidir. Bu süreç, bireyin dil, düşünce ve zeka ile ilgili yetilerdeki değişiklikleri kapsar. Hayal gücünü kullanabilme, problem çözme, bilgiyi geri çağırma, bazı uyaranlara yönelip bazı uyaranları dikkate almama, uyaranların birbiri ile ilişkisini görme gibi faaliyetlerin tümü bilişsel gelişim içinde değerlendirilmekte olan bilişsel işlevleri oluşturmaktadır. Anne karnında başlayan 100 milyar nöronla(sinir hücresi) dünyaya gelen bebeğin bilişsel gelişim serüveni hızla devam etmektedir. Bu gelişim sırasında 100 milyar nöronun her biri kendisinin dışında yaklaşık 60 bin nöronla da bağlantı kurmaktadır, bu nedenle erken çocukluk döneminde başlayan etkin bir eğitimin çok önemli bir rolü vardır. Nöron, beynimizdeki temel alıcı ve verici işlevlerden sorumludur. Zamanla nöronlar arasındaki bağlantı geliştikçe çocuğun zihinsel yetenekleri artar. Beyin gelişimi sırasında oluşan nöronların yalnızca yarısı erişkin beyninde bulunur. Beyin gelişimi düzgün, sürekli bir yol izlemekten ziyade hamleler halinde gerçekleşmektedir. Bebek 5 aylık olana dek yaklaşık 1 ay süren kısa gelişim hamleleri gerçekleşir. Bebeğin yaşı ilerledikçe gelişim ve durağanlık süreleri de uzar ve hamleler 8, 12, ve 20 aylık olduğunda da yaşanır. 2-4 yaşları arasında gelişim çok daha yavaş ilerler ve 4 yaşında büyük bir hamle daha gerçekleşir. Bu gelişme hamlelerinin büyük bir bölümü lokaldır yani beynin bütününe kapsamaz. Kişinin yaşı ilerledikçe, kullanılmayan yollar/ağlar budanıp yontulur. Hücrelerarası bağlantının oluşması ve pekişmesi uyarılmanın tekrarlanmasına bağlıdır. Nasıl tekrarlanan bilgiler bellekte daha iyi yerleşiyorsa, tekrarlanan bağlantılar da kalıcı olmaktadır (Ergin ve Yıldız, 2010, ss. 103-107).

Williams ve arkadaşlarının belirttiğine göre (1986); bilişsel gelişim konusunda çalışmalar yapan önemli kuramcılardan İsviçreli Psikolog Piaget'e göre bilişsel gelişimde dört evre bulunmaktadır ve bü-

tün çocukların aynı düşünme davranışları sırasını izlemek zorunda kalmaktadırlar. Ancak her döneme giriş yaşları fiziksel ya da toplumsal çevreden etkilenebilmektedir. Çocuklar bir dönemden diğerine doğru derece derece ilerlerken, bilişsel yetenekleri de gitgide daha karmaşık olur. Bu evrelerin her biri sonraki düşünme için temel oluşturur ve daha yüksek evreyle bütünleşir. Piaget, bilişsel gelişimin dört ana evresini “Duyusal Motor Dönem (0-2 yaş)”, “İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş)”, “Somut İşlemler Dönemi (7-12 yaş)”, “Soyut İşlemler Dönemi (12 yaş ve üzeri)” oluşturmaktadır. Piaget’e göre bilişsel gelişim beynin ve sinir sisteminin olgunlaşması ve bireyin çevreye uyum sağlaması sonucu gerçekleşmektedir.

Piaget, kuramını şema, uyum sağlama, özümleme, uyma ve dengeleme kavramlarına dayanarak açıklamıştır.

a. Şema; bireyin çevresindeki dünyayı anlamak için geliştirdiği bir bilgisayar programı gibidir. Şema yeni gelen bilginin yerleştirileceği bir çerçevedir. Şemayı somut olarak anlamanın yolu ona uyarıcıyı sunmak ve ona karşı nasıl davranacağına bakmaktır.

b. Uyum Sağlama (Adaptasyon); şemalar düşünme biçimimizi, farklı uyarıcılar karşısında ne tür tepkiler vereceğimizi belirlemede bize yol gösterecek olan kategorilere göre düzenlenir. Sahip olduğumuz şemalar bazen karşılaştığımız yeni uyarıcılar karşısında işlemeyebilir. Örneğin; uçan hayvanların kuş olduğunu öğrenen çocuk, yarasaların kuş olmadığını, memeliler sınıfında olduğunu öğrendiğinde yeni bir şema oluşturmaktadır. Bu durumda uyum sağlama bir zihinsel süreç olarak devreye girer ve çevremizde karşılaştığımız yeni uyarıcılar tam olarak uymayan şemaları değiştirmemizi sağlar. Uyum sağlama süreci özümleme ve uyma olarak iki alt süreci kapsamaktadır.

Özümleme (assimilation): Bireyin kendinde var olan bilişsel yapılarla (şemalarla) çevreye uyumunu sağlayan bilişsel bir süreçtir.

Çocuğun karşılaştığı yeni bir olayı, fikri, objeyi, kendisinde daha önceden var olan bilişsel yapı içine alma sürecidir. Çevresine, kendisinde var olan bilişsel yapılarla tepkide bulunmasıdır. Örneğin, güvercinin bir kuş olduğunu öğrenen çocuk leyleği gördüğünde de kuş diyor sa özümleme yapıyordur.

Uyma/düzenleme (accommodation): Yeni obje, olay, durumları anlamak, bilmek için var olan yapıların yeniden şekillendirilmesi, biçimlendirilmesi de gerekmektedir. Mevcut şemayı yeni durumlara, objelere, olaylara göre yeniden biçimlendirme, şekillendirme sürecine “uyma” adı verilmektedir. Her yaşantı özümleme ve düzenlemeyi kapsar, eğer mevcut bilişsel yapılar yeni durumlara cevap vermek için uygun ise özümleme yapılır. Yeterli değilse, mevcut bilişsel yapılar yeniden düzenlenir. Bu yeniden düzenleme kabaca öğrenmeye eşdeğer görülmektedir. Yeniden düzenleme yapmadan tek başına özümleme ile öğrenme ve dolayısıyla gelişme mümkün değildir. Elde ettiği bilgilerden daha önce bildiklerini, kendinde var olan şemalar içine özümleme yoluyla alır; yeni karşılaştığı bilgiler için ise; var olan şemalarını yeniden değişikliğe uğratarak ya da şemalarına eklemeler yaparak “uyma” sürecine başvurur. Sonuç olarak tüm bilme etkinlikleri “özümleme” ve “uyma”yı kapsar. Özümlemede çocuklar daha önceki şemalarını kullanırlar. Eğer zihnindeki şemalar yeni durumu açıklamaya yetmezse, bu kez çocuk zihnini yeni duruma göre düzenlemeye çalışacaktır. Hayatında ilk kez kaplan gören çocuk önce onu kafasındaki kedi şemasıyla açıklamaya, onu büyük bir kedi olarak tanımlamaya çalışır (özümleme). Ancak kedi şemasının yeterli olmadığını fark ederse zihninde yeni bir kavram (kaplan şeması) oluşturarak onu anlamaya çalışır (düzenleme).

c. Dengeleme; özümleme ile uyma arasında bir denge kurma sürecidir. Piaget’e göre, bilişsel gelişimin temelindeki itici güç, dengeleme kavramında yatmaktadır. Bilişsel gelişimde dengeleme, bireyin “özümleme” ve “uyma” yoluyla çevremize uyum sağlayarak dinamik dengeye ulaşma sürecidir. Gelişimin sağlanabilmesi için bilişsel yapıdaki dengenin dinamik olması gerekir. Dengeleme sürecini harekete

geçirebilmek için, bu süreç içinde yer alan özümleme ve uyma etkinliklerinin dengeli bir şekilde yer alması gerekir. (Ergin ve Yıldız, 2010, ss.107-110, Deniz 2012, ss. 6-10, Rosemary, 1986, ss. 4-5)

Piaget'e göre bilişsel gelişimin dört ana evresi

Duyusal Motor Dönem (0-2 yaş)

Bebek yeni doğduğunda davranışları refleks düzeyindedir. Yeni doğmuş bir bebeğin doğuştan getirdiği bir takım refleksif davranışlar bir süre sonra ortadan kaybolursa bile diğer dönemlerin temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde bebek kendini diğer nesnelerden ayırmaya başlar, nesne devamlılığı, ilkel düzeyde nedensellik, zaman ve yer anlayışı gelişir. Bebek, neden-sonuç ilişkilerini kurabilir, daha önceden gördüğü karmaşık davranışları taklit edebilir, hayali oyunlar oynar, sembolik düşünce gelişir.

İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş)

Sembolik düşünme işlevlerinde gelişim ve dilin sembolik kullanım dönemidir. Sezgisel sorun çözme, tersine dönüştürememe, odaklanma ve benmerkezci düşünme görülür. Sayı korunumu, sınıflama ve bu türden ilişkileri anlama yetisi kazanılmaya başlar.

Somut İşlemsel Dönem (7-11 yaş)

Madde, uzunluk, ağırlık ve hacim korunumu, tersine dönüştürebilme özellikleri kazanılır. Odaktan uzaklaşma ve diğerlerinin bakış açısını anlayabilme yetisini kazanma, somut işlemlere dayalı mantıksal düşünebilme, sınıflama ve sıralama becerisi kazanılır.

Soyut İşlemsel Dönem (11 yaş ve üzeri)

Düşüncede esneklik, soyut düşünme, denenceleri zihinsel olarak sınıflama, karmaşık akıl yürütme ve sorun çözmede olası seçenekleri dikkate alma gelişir. Çocuklar varsayımlarının mantığını gerçek dünyanın koşullarına başvurmaksızın değerlendirebilirler (Rosemary, 1986, ss. 4-20; Bruce ve Meggitt, 1996, ss. 187-192; İnanç, Bilgin, ve Atıcı, 2008, ss. 115-117; Bayhan ve Artan, 2011, ss. 37-61).

1.2. 0-6 Yaş (0-72 Ay) Arasında Beklenen Bilişsel Gelişim Özellikleri

Yeni doğan bebek uyaranlara ilkel refleksleri ile cevap verirken, üçüncü aydan itibaren çevresindeki kişilerin kendisinden farklı varlıklar olduğunu keşfetmeye başlar. Üç-dördüncü ayda sesin, duygusal tonuna göre farklı tepkiler verir, sekizinci ayda nesne devamlılığı gelişmeye başlar, amaçlı eylemlerde bulunur, yürüme ile birlikte çevresini keşfetmeye ve tanımaya çalışır. Oniki-yirmi üç ay arasında ilişki bilinci gelişmeye başlar, aynı nesneleri eşleştirir: onsekizinci aydan itibaren düşünme belirtileri görülür, bu dönemde kendi vücudunu tanımaya başlar, taklit davranışı göstermeye başlar. İki- üç yaş arasında eşleştirme becerisini geliştirmeye devam eder, ana renkleri tanımaya, büyük-küçük nesneleri ayırt etmeye başlar. Üç-dört yaş arasında zengin hayal gücüne sahiptir, ayırt etme ve eleştirme becerileri gelişir, nesnelerin benzer ya da farklı olduğunu söyler, yer bildiren terimleri anlar, altı parçalı bul-yap tamamlar, ezbere 3'e kadar sayar, ana renkleri isimlendirir. Dört-beş yaş arasında olayların nedenleri-sonuçları ile yakından ilgilenir, kavram gelişimi hızlıdır, sayıların anlamlarını kavramaya başlar, 1-10 arası ritmik sayar, 1-5 arası rakamları sıraya dizer, sekiz rengi tanır. Beş-altı yaşlarına gelen çocuk; daha mantıklı düşünce yapısına sahiptir, kavram bilgisi oldukça fazladır, bazı zaman kavramlarını kazanır, sağını-solunu bilir, 50'ye kadar sayar, toplama-çıkarma yapar, paralardan bazılarını tanır, ismini yazar, on sözcüğü okur, öğrenmeye ve keşfetmeye çok isteklidir (Bayhan ve Artan, 2011, ss. 42-58; Atay 2009, ss. 146-151).

1.3. Bilişsel Gelişimi Destekleyici Öneriler

0-1 ay döneminde yatağının ilgi çekici nesnelerle düzenlenmiş olması, gün boyunca müzik, şarkı, konuşma ve harmonik sesler duyulması önemlidir. Kısıtlayıcı elbiseler giydirilmemeli, yatağı düzenli olmalı, özgürce hareket etmesine izin vermeli, bebeğin uyanık olduğu saatlerde dikkatini toplayacağı bir ortam sağlanmalıdır.

1-4 ay arasında müzikli oyuncaklar, müzikli mobiller, çingirak, ağzına güvenle götürebileceği ve kavrayabileceği nesneler bebeğin duyularını uyarmak için kullanılabilir. Bebeğin çevresinde değişik ortam sağlanmalı, bebek çevrede dolaştırılmalıdır, Müzikli oyuncaklar bebeklerin görebileceği yere konmalı, özgürce hareket edebileceği rahat giysiler giydirilmeli, davranışlarını tekrar etmesi için olanak sağlanmalıdır.

4-8 ay arasında dikkatini çekebilecek nesneler (renk, ses, şekil açısından), ayna görevini görebilecek, kırılmayacak nesneler, toplar kullanılabilir. Bu nesneler ve toplar bebeğin yakınına yerleştirilmeli, ulaşmasına izin verilmeli, davranışı başlattığında onu taklit etmesi için bebeği beklemeli sonra hareketler tekrarlanmalıdır.

8-12 ay arasında oyuncaklar, ilgi çekici nesneler bebeğin yanına konmalı, oyuncak bebeği yastığın altına saklama oyunu gibi oyunlar oynamalı, bebeğin önüne bloklar koymalı, yapılan hareketler sözler olarak ifade edilmelidir. Oyun oynaması için bebeğe alan ve zaman tanınmalıdır.

12-18 ay arasında küçük bir battaniye ya da örtü, kağıt, oyuncaklar, bebekler, kaşık, ilginç nesneler, su oyuncakları, su leğeni, süt kartonu, farklı büyüklükteki şekil ve nesneler kullanılmalıdır. Nesne devamlılığının geliştiği bu dönemde bebekle nesneyi saklama oyunu oynamalı ve bebek izlerken nesneyi saklamalı, yine bebek izlerken battaniye ya da örtünün altından farklı bir nesne çıkarılmalıdır.

18-24 ay bu dönemde yaş grubuna ait büyük parçalı oyuncaklar kullanılmalıdır. Çocuğun rolünü ve kimlik fikrini gözlemek bu dönemde önemlidir. Elbise giymesi ve eşyalarını kullanımı taklit etmesine izin verilmelidir. Büyük ve çok resimli, az yazılı kitaplar çocuğa okunabilir, kitapların sayfalarını karıştırmasına izin verilmelidir. İnşa oyunları için büyük bloklar kullanılabilir.

24-72 ay arasında küplerden kule yapması için desteklenebilir, büyük parçalı lego cinsi oyuncaklar, sıvıyı birinden diğerine aktarmaya yarayan kaplar, kumda yapılacak çalışmalar, plastrin (oyun hamu-

ru) ya da kil ile oynaması desteklenebilir. Kısa-uzun kalemler, zayıf-şişman insanlar, geniş-dar yollar, büyük-küçük, ağaçlar gibi zıt kavramlarla ilgili resimler kullanılarak bir oyun oynanabilir. Çocuklardan bu tür zıtlıkları bulmaları istenebilir. Üç resimlik bir set kullanılarak resimler arasındaki farklılıkları bulmaları istenebilir. Örneğin, gülen, ağlayan şaşkın palyaço resimleri gibi. Üçlü gruplar halinde üzerinde basit şekiller olan kartlar kullanarak, çocuklardan farklı olan ayrıntıyı bulmaları istenebilir. Çocuğun gözleri kapatılıp odanın değişik yerlerinde sesler çıkarılır ve çocuktan eli ile işaret ederek sesin geldiği yönü bulması istenebilir. Aynı oyun odanın değişik yerlerinden iki farklı sesin aynı anda çıkarılması şeklinde de uygulanabilir. Bir kutu içine birçok nesne yerleştirilerek, çocuğa bir nesne ismi söylenebilir, kutunun içinden bunları bulması istenebilir. Bu oyunda kolaydan zora doğru bir sıra izlenerek çocuğun ilgi çekilebilir. Daha sonraki aşamada ise kutudaki nesneleri söylenen sırada bulması istenir. Örneğin; top, kazak, tarak, bebek vb. Çocuğun gözleri kapalıyken belirli bir yükseklikten bir plastik kutu içine bilyeler (küçük yaş grubu için önerilmez) atılır ve çocuktan bilyelerin çıkardığı sesi dinleyerek toplam kaç bilye atıldığını bulması istenebilir. Önce bilyeler uzun aralıklarla daha sonra aralıklar kısaltılarak kutuya atılır. Yukarıdaki etkinlik su kenarında bir geziye gidildiğinde suya taşlar atılarak ve sayılarak yapılabilir (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi [MEGEP], 2006, ss. 19-22; Bayhan ve Artan, 2011, ss. 48-49).

2. Dil Gelişimi Ve Özellikleri

Sosyal bir varlık olan insan hayatının büyük bir kısmı, diğer insanlarla birlikte geçer. Birlikte olduğu insanlarla duygu, düşünce ve isteklerini aktarmak ve bilgi paylaşımında bulunabilmek için yaşadığı toplumun kullandığı geleneksel sembolleri kullanması gerekir. Kişilerarası iletişimi sağlamada en çok kullanılan yollardan biri de dil'dir. Sözcüklerle kendini ifade etmeye başlayan çocuk kendi özerkliğinin de farkına varır. Birinci yaştan son zamanlarında bebeğin ilk sözcükleri ortaya çıkmasına rağmen, bebek doğumdan itibaren yüz ifadeleri, ağlamalar ve diğer sözel olmayan şekilde iletişim kurmaktadır. Dilin

işlevini tam olarak yerine getirebilmesi için dile özgü kurallara bağlı olarak anlam kazanan dilsel birimlere gerek vardır. Dilin üç bileşeni bulunmaktadır:

Biçim; düşüncelerin karşı tarafın anlayacağı şekilde dönüştürülmesini sağlayan koddur. Dilin, dilbilgisel boyutunu oluşturur. İfadelerin biçimi seslere, sözcüklere veya cümlelere göre tanımlanabilir. Biçim; fonoloji (ses bilgisi), morfoloji (biçim bilgisi), sözdizimi (sentaks) olarak üçe ayrılmaktadır. Fonoloji; bir dilde yer alan seslerin ve seslerin bir araya gelmesi için gereken kurallarla ilgilidir, seslerin dağılımı ve diziliş kurallarını inceler. Seslerin dağılımını ve diziliş kurallarının analizini yapar. Biçim Bilgisi (Morfoloji); dilin anlam taşıyan en küçük birimi morfem'dir. Morfoloji dildeki ek, kök ve bunların çekim ve birleşme özelliklerini inceler. Sözdizimi (Sentaks); cümleleri oluşturmak üzere konulan kurallarla ilgilenen bir sistemdir, sözcüklerin bir araya gelerek oluşturacağı cümlelerdeki kurallar, dilin sentaks yapısıdır.

İçerik; nesneler, olaylar ve bunlar arasındaki ilişkileri simgeleyen sözcükler ve cümlelere karşılık gelen anlam bilgisini içerir, kişinin evren hakkında ne bildiğinin dil bilimsel göstergesidir. Sözcüklerin ve sözcükler arasındaki ilişkide ortaya çıkan bilgi ya da mesajın anlamı ile ilgilenir.

Kullanım; dilin sosyal bağlamda iletişim amacına uygun olarak kullanımıdır. Dilin iletişim için kullanımıdır. Sosyal etkileşim için dil kullanımı ile ilgili kuralları kapsar. Konuşma, konuşmayı başlatma, konuşmayı aynı konuda devam ettirme ve bitirme, zaman, durum ve konuya uygun konuşma ve anlatım becerilerini içerir (Bayhan ve Artan, 2011, ss.126, 119-148; Atay, 2009, s.164; İnanc, Bilgin ve Atıcı 2008, ss.157-160).

2.1. Dil Gelişiminin Fizyolojik Temelleri

Konuşma yeteneğinin nasıl geliştiği tam olarak anlaşılamasa da kortikal hücrelerin olgunlaşmasına, sosyal gelişime ve sosyal öğrenmeye bağlıdır. Bebeğin konuşmayı öğrenebilmesi çok sayıda faktöre

bağlıdır. Örneğin, konuşulanları işitme yeteneğine sahip olmayı, konuşanın mimiklerini gözlemleyebilmeyi, sözel söylemlere eşlik eden duygusal tonu sezinleyebilmeyi gerektirir. Bütün bu süreç çözümlemeyi ve anlamlandırmayı içine almaktadır. Ardından çocuk duyduğu sesleri ayırt etmeğe başlar ve bunları, ifade etmek istediği düşünceleri ve duyguları anlayabilmek için formüle etmeyi öğrenir. Akademik kazanımda dört dil- temelli süreç özellikle önem taşır. Bunlar okuma, yazma, kelime bilgisinin gelişimi ve konuşmadır. Bu dört süreç matematiği de etkilemektedir. Dilin doğru kullanımı matematik öğrenmeyi teşvik eder. Dil, matematiksel simgeler ve çizimlerle birlikte, matematikte fikirlerin formülasyonunda ve ifade edilmesinde önemli bir rol oynar ve soyut ve somut gösterimlerin arasında bir köprü görevini görür. Okuma; bilgi edinebilme ve özgürce öğrenebilme yetisini kazanmak için önemlidir. Yazma; dilbilgisi ile yakından bağlantılıdır, yazmadaki başarı dilbilgisine dayanır ve dilin ifadesidir. Kelime bilgisinin zengin olması; okumayı kolaylaştırır, konuşma becerisini kullanarak sorulan sorular da hem akademik hem de sosyal beceriler için gereklidir. (Ergin ve Yıldız, 2010, s. 134)

İnsan beyninde dil yeteneklerini destekleyen özel gelişmiş alanlar vardır. Konuşma korteksi beynin sol hemisferinde (yarıküresinde) yerleşmiştir ve bu konuşma korteksi dil üretimini kontrol eder. Wernicke alanı dil yorumlamasından sorumlu olup temporal (ön) lobdadır. Dil öğrenildikçe beyin, dili işlemede uzman hale gelir. Beyinde lisan ile ilgili en önemli bölgelerden birisi, genellikle sol alnın yan-ön kısmına denk gelen ve keşfeden araştırmacının adıyla "Broca alanı" olarak bilinen bir beyin kabuğu (korteks) bölgesidir. Cerebral cortex ya da neocortex ise beynin iki yarım küresini kapsayan gri maddedir. Beynin evrimindeki en son gelişmedir. Dil dahil olmak üzere en yüksek bilişsel fonksiyonları kapsar. Genel olarak beyin süreklilik arz eden bir ağ olmaktan öte birbirinden kopuk, bağımsız birimlerden meydana gelmiştir. Beynin biraz daha yan-arka kısımlarında bulunan Wernicke alanı ve bu iki bölge arasında iletişimi sağlayan sinirsel yollar da lisan işlevinde birincil derecede öneme sahip yapılardır. Dil için beyin fonksiyon boyutları deneyim ile değişebilir, ikinci dil kazanımı

beyin olgunlaşması ve dil deneyimi gelişme boyunca birbirine karışır. Dil ve konuşma alanları sol yarım kürede olduğundan bu bölgelerde meydana gelen herhangi bir hasar ise dil ve konuşma becerileri açısından olumsuz etki yaparak dil ve konuşma bozukluklarına neden olur (Atay, 2009, ss. 172, 173).

2.2. Gelişim Dönemlerine İlişkin Dil Gelişimi Özellikleri

Çocuklar ilk anlamlı kelimeyi yaklaşık onikinci ayda kullanır. İlk anlamlı kelimenin üretilmesinden önceki aylar sözel dil öncesi dediğimiz çeşitli seslerin çıkarıldığı aylardır. Dil gelişimi belli aşamalarda gerçekleşir. Bebekler doğumla birlikte bağırsıklar, akciğerlere oksijen alınmasıyla başlayan ses çıkarma durumu fizyolojik bir olaydır. Yeni doğmuş bebeğin ilk bilinçli kelimeyi ürettiği zamana kadar geçen sözel dil öncesi evresinde görülen özellikler, bütün dünya çocukları için geçerli olan karakteristik tepkiler içerir. Çocuk doğumdan itibaren söyleneni anlama, ifadelendirme ve bu sayede çevresiyle iletişim kurmada belirli aşamalardan geçer (Aydın, 2005, ss. 75-76).

Dilin kazanılması Konuşma Öncesi Dönem ve Konuşma Dönemi olmak üzere iki aşamada gerçekleşir.

1. Konuşma Öncesi Dönem:

- Yenidoğan Dönemi (Ağlama)
- Gıgıldama Dönemi (2-3 Ay)
- Babıldama Dönemi (4-6 Ay)
- Babıldama Tekrarları (6-10 Ay)

2. Konuşma Dönemi

- Ses Sözcükler Dönemi (9-12 Ay)
- Tek Sözcük Dönemi (12-18 Ay)
- İki Sözcüklü İfadeler Dönemi (18-24 Ay)
- Üç ve Daha Fazla Sözcüklü İfadeler Dönemi (2-3 Yaş)
- Gramer Kurallarına Uygun Konuşma Dönemi (3-6 Yaş)

Başlangıçta yenidoğan davranışlarının çoğu refleksiftir. Konuşma gelişimin en çok katkı sağlayan refleks, emme-yutmadır. Yenidoğan, işitsel olarak farklı sesleri, tonlamaları ve vurgu örüntülerini ayırt edebilir. Ancak bu ayırt etme, ses-anlam ilişkisini kapsamaz. İki aylık olan bebek, ağız hareketlerini başlayıp, durdurabilecek kas kontrolünü geliştirir, bu döneme “gıgıldama” adı verilir. Babıldama dönemindeki bebek (2-3 ay) rastgele ses çıkarmaya başlar, 4. aydan itibaren seslerle deneme yaparak, ses mekanizması üzerinde kontrol kazanmaya başlar, emme için, tüm çene kasları yerine dil kaslarını kullanır, dil kontrolü artar. Bebeğin ağız hareketlerini kontrol etmesiyle sesler hece üretimine doğru gelişir. Hece tekrarları “ba-ba-ba”, “de-de-de” şeklindedir, bu dönem “tekrarlı babıldama” dönemi olarak adlandırılır.

Konuşma döneminin başlangıcında olan bebek (9-12 ay) sık sık babıldayarak yetişkin konuşmasına benzer dizeler oluşturur. İlk sözcüklerin söylendiği 12. ay konuşmanın başlangıcı olarak kabul edilir. Alıcı dil, ifade edici dile göre daha gelişmiştir. Kelime hazinesi hızla gelişir. İlk kullanılan sözcükler nesne isimleri ya da nesne fonksiyonlarıdır. İki sözcüklü ifade döneminde (12-18 ay) sözcüklerin birbirleri ile ilişkilerini kavrar, bir araya getirerek farklı anlamları ifade etmeye çalışır, isim ve fiil bileşimi ile cümleler oluşturur. Edat, sıfat, zarf kullanımı yoktur. Bilişsel düzeyde oluşan kavramlar, dil kullanılarak yansıtılır, iki sözcük arasında da anlam kurulur. Üç ve Daha Fazla Sözcüklü İfadeler Dönemi (2-3 Yaş) düşüncenin bütün olarak ifade edilmesi için 3-4 kelimenin bir araya getirildiği dönemdir, küçük emirleri yerine getirir, basit soruları cevaplandırır, üç yaşına geldiğinde dilin temel yapılarını öğrenmiş olur. Sözcük dağarcığı hızla gelişir, öğrendiği sözcükleri esnek, doğru ve yerinde kullanmaya başlar. İki-üç yaş döneminde kullanılan cümleler anlaşılır, fakat gramer yapılarına uygun değildir. İşaret sıfatı, işaret zamiri, zarf, olumsuz yapı, soru yapısı ve çekim ekleri basit düzeyde kullanılır. Gramer Kurallarına Uygun Konuşma Dönemi (3-6 Yaş), bu dönemde çocuğun toplam kelime sayısı 1000’dir. Diğer insanlara söylediklerinin %80’i anlaşılır bir ifadeye sahiptir. Anadilinin temel yapılarını öğrenirler, benmerkezci

konuşmalar yaparlar, dilbilgisi kurallarına genelde uyarlar. Söz diziminde özne, nesne ve yüklem arasında fonksiyonel ilişkileri anlar ve ifade ederler. Geçmiş, şimdiki zaman ifadeleri kullanmaya başlar, olumsuz edilgen cümle kurabilirler. Yetişkin formundaki soru cümlelerini kullanır, ses perdelerini taklit ederek konuşurlar; 5-6 yaşına geldiklerinde bir yetişkinin kullanımına benzer özellikler gösterirler, 5 sözcükten oluşan cümleler kurarlar (Atay, 2009, ss.176-78).

Ergenlik ve yetişkinlik boyunca bireyin dağarcığındaki sözcük sayısının artmaya devam ettiği bilinmektedir. Çocuklar adları eylemlerden önce öğrenmekte, bunu sırasıyla sıfatlar, adılar, bağlaçlar ve öznesi belli olan (kim, nasıl, niçin, soruları) sorular izlemektedir (İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2008, s. 162).

2.3. Dil Gelişiminin Desteklenmesi

Karacan (2000)'ın belirttiğine göre; dört aylık bebekler üzerinde yapılan bir çalışmada yüksek okul mezunu annelerin lise mezunu annelere göre bebekleriyle daha az tensel uyaran içeren sözel iletişim kurdukları ve yüksek okul mezunu annelerin bebeklerinin, lise mezunu annelerin bebekleri ile karşılaştırıldığında dil gelişimlerinin daha hızlı olduğu saptanmıştır. Uzunlamasına yapılan bu araştırmada; sosyo-ekonomik düzey ile çocukların sözel başarıları ve akademik başarılarının ilişkili olduğu bulunmuştur. Çocuğun yaşatlarının da bulunduğu oyun ve gezi gruplarına katılımı, kitap okuma, gezip görme ve düşüncelerini söylemeye teşvik yönünde sağlanan fırsatların fazla olması çocukların dil gelişimlerini desteklemektedir.

Erken konuşan çocukların zekâ düzeylerinin genellikle normal ya da normalin üstünde olduğu ve dilin zekâyâ bağlı olarak geliştiği görüşü kabul edilmektedir. Dilin kazanılması, çocuğun bilişsel gelişimine dayanmakta olup zihinsel uyum süreçlerinin her biri algılama, kavram geliştirme ve dilin kazanılmasıyla yakından ilişkilidir. İşitme algısının normal olması, sağlıklı dil gelişimi açısından önemlidir. Duyuma kusuru olan bebeklerin 6-9 aylar arasında yapılan ses oyunları döneminde normallerden ayrıldığı, bebeğin dil gelişiminin aksadığı

belirtilmiştir. Şiddetli ve uzun hastalıklar; çocuğun dili kullanmasını, konuşmasını 1-2 yıl geciktirebilir Çocuğun hastalık nedeniyle başkalarıyla iletişimi ve haberleşmesi kısıtlandığında ve konuşmaya daha az yüreklendirildiğinde konuşmasını geciktirir. Olgunlaşma ve öğrenme ile ilgili öğeler, çocuğun dil gelişiminde önemlidir. Çocuğun, dili akıcı kullanabilmesi için öğrenme sürecinden geçmesi gerekir. Öğrenmeye etki eden pek çok değişken, dil gelişiminde de etkilidir. Dil kazanımı, temelde aynı sırayı izlese de bu gelişimin hızı sosyal çevreden etkilenerek beslenir, çevresel uyaranları olmayan ve çevresel yoksunluk yaşayan çocuklar, dil gelişim düzeyi açısından yaşlılarına göre gerilik gösterirler. Çocuğun okuduğu ya da okunduğu kitap sayısı, anne babanın çocukla meşgul olma derecesi ve oynadığı oyunlar dil gelişimini etkiler. Çocukların sorularına cevap vermek, onları soru sorması için özendirmek, ve cesaretlendirmek, günlük rutin aktivitelerin dışında da özel bazı aktivitelerle desteklenebilir. Çocuğun oyun dünyasında rol almak, kitap okumak, birlikte televizyon ve film izlemek, müzik dinlemek, dans etmek, çevrede olup bitenleri analiz etmek ve yorumlamak, birlikte resim yapmak, top oynamak, kukla yapmak gibi pek çok aktivitede, çocuğun dil gelişimini destekleyecek fırsatlar sunmaktadır. (Atay, 2009, ss. 179-180; Bayhan ve Artan, 2011, ss. 146-147).

3. Duygusal Gelişim

İnsanoğlunun temel parçası olan bebekler duygularla dünyaya gelirler. Çocuk sadece kavrama ya da bilişle değil, heyecan, sevinç ve öfkeyi ifade eden, onun duygusal dünyası ile bağlantılı olan bir insan olarak yetişirler. Bebek, duygusal cevaplar aracılığı ile diğerlerine işaret verir, böylece ihtiyaç duyduğu şeylerle ilgili olarak işaretleri kullanırlar (Deniz, 2012, s. 185).

Çocukların duygusal gelişimi onların çeşitli duyguları nasıl kazandıklarını ve bu duyguları kendilerine, anne-babalarına, diğerlerine nasıl ifade ettiklerini belirlemektedir. Duygular çocuğun yaşamını sürdürmede, iletişim kurmada ve davranışlarını yönlendirmede önemlidir (İnanç, Bilgin ve Atıcı, 2008, s. 167).

3.1. Duygusal Gelişime Yönelik Bazı Tanımlar

Smith, Cowie ve Blades (1998) ve Atay (2009)'a göre duygusal gelişim ile bazı tanımlar aşağıda verilmiştir:

a. Duygu: Bireyin dış dünyasındaki nesne ya da olaylar karşısında iç dünyasında oluşan tepkilerdir. Belirli bir uyaran karşısında tutarlılık gösteren sürekliliği olan güdü ve değerlerle ilişkili bir uyaran biçimi olarak da tanımlanır. Duygular; sevinç, hüznün, üzüntü, korku, öfke, mutluluk, kıskançlık, saldırganlık, ağlama şeklinde görülür. Bazı araştırmacılar duyguları birincil ve ikincil duygular olarak sınıflamaktadır. Birincil duygular; korku, utanç, haz, iğrenme ve sevgidir. İkincil duygular; doğumdan sonra yaşananlar sonucu öğrenilen duygular ise gurur, mahcup olma, kıskançlık, suçluluk duygularıdır.

b. Heyecan: Bireyin yoğun olarak yaşadığı olumlu ya da olumsuz duyguların bireyin durgun halini bozmasıdır.

c. Refleks: Organizmanın bir uyarana karşı verdiği tepkiye refleks adı verilir. Refleksler gebeliğin 18. haftasından itibaren görülmeye başlar ve bir yaşına doğru kaybolarak yerini daha sonra öğrenilmiş davranışlara bırakırlar.

d. Haz: Doğuştan var olan güdülerimizin doyumu sağlandığında ya da bir amaca ulaşıldığında yaşanan duygu bireyde mutluluk ve rahatlık sağlar, bu da haz duygusu yaratır. Haz duygusu sevinç, mutluluk ve hoşlanma ile ifade edilir. Haz veren duygular bireyin yaşamını güçlendirir, gelişimini destekler, düşünmeyi kolaylaştırır ve bireyi yaşama bağlar.

Okul öncesi dönemde doğumla başlayarak görülen belli başlı duygusal tepkiler; gülme, korku, inatçılık, saldırganlık, üzüntü, sevinç, ağlama, öfke, kıskançlık, acı, sevgi ve meraktır. Duygusal tepkiler çocukluk döneminde kendiliğinden ortaya çıkan tepkiler gibi görünmekle beraber, toplumsal etkileşim sonucu gelişir. Çocuklar duygularını kontrol etme ve dışa vurma biçimlerinde çevrelerindeki davranış model alırlar. Duygularını açıkça ifade etmeleri engellenen çocuklar,

duygularını bastırmak, saklamak, ya da aşırı kontrol etmek zorunda kalabilirler. Bu da çocuklarda çok ciddi sorunlara neden olur. Sevinç, sevgi, mutluluk gibi olumlu duyguları yaşama olanaklarından mahrum kalan çocuklarda, fiziksel, bilişsel ve toplumsal gelişim alanlarında sorunlar ortaya çıkar. Bu çocukların motor gelişim becerilerinde yaşıt-larına göre gerilik veya gecikmeler görülür. Gündelik yaşamın içinde sevgi ve ilgi gibi temel gereksinimleri giderilmemiş olan çocuklar, diğer bireylerle etkileşim ve iletişim içine girmek konusunda sıkıntı çekerler. Diğer insanlardan çekinme, saldırganlık, güvensizlik gibi olumsuz toplumsal davranışları sergileme eğilimi gösterebilirler. Çocuklardaki farklı duygusal gelişim özelliklerine bireysel farklılıkları, çevreleri, yaşam deneyimleri belirleyici faktörlerdir.

Empati Gelişimi: Empati; bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi sürecidir. Yalnızca duyguları ya da yalnızca düşünceleri anlamış olmak yeterli değildir. Kişi karşısındaki insanın duygu ve düşüncelerini tam olarak anlamış olsa bile anladığını ifade etmediği sürece empati gerçekleşmez. Çocukların yaşıt-ları tarafından kabul edilmelerine katkıda bulunan etkenlerden biri empati kurmaktır. Empati; paylaşma, yardım etme, işbirliği kurma ve öteki özgeci davranışlar için ön koşul niteliğindedir (Ergin ve Yıldız 2010, ss. 161-165).

3.2. Yaşlara Göre Duygusal Gelişim Özellikleri

Doğumdan sonraki ilk haftalarda duygusal ifadelerin izleri görülür. Bebek yüzlerine dikkatlice bakar, ilgisini yoğunlaştırır, İlk haftalarda gülme refleksi halindedir, 6-10.haftalarda sosyal gülme başlar.

Bebeklik döneminde (0-2 Yaş) Görülen Duygusal Özellikler

Bilişsel gelişim düzeyiyle ilgili olan kahrkaha atma 2. ve 3. aylarda başlar, kahrkaha tepkisi çocuğun zihinsel olarak bir takım uyumsuzlukları fark etmesi sonucu ortaya çıkar. 6. aydan sonra bilişsel yeteneklerin olgunlaşmasıyla birlikte bebeklerde korku, kızgınlık ya da

tiksinti gibi ifadelerle rastlanabilir. Kızgınlık ağlayarak ifade edilir, korku daha önce bilinmeyen durum ya da nesneye karşı görülür. Bebeklik döneminde duygusal tepkilere özellikle annenin verdiği geri iletiler yön çizer. 1-2 yaş döneminde bebeklerde utanma duyguları başlar, çevrelerinden destek aldıklarında gurur duygularını ifade ederler bu duygular öğrenilmiş duygulardır, çevredeki kültürel tepkilerle biçimlenir. Duygusal denetim 0-1 yaşında yetişkin yardımıyla gerçekleşirken, dil gelişimi ve ifade becerilerine bağlı olarak 1-2 yaşına geldiklerinde duygularını kendileri kontrol edebilirler. Empati genellikle 2 yaşından sonra görülmeye başlar; ilk empatik tepkiler başkalarının üzüntülerini azaltmaya yöneliktir.

3-5 Yaş Döneminde Görülen Duygusal Özellikler

Duygu kontrolü bir önceki döneme göre daha çok gelişmiştir, hayal kırıklığı yaşadığında baş edebilir, duygularını artık açıkça ifade edebilir. Bu yaş döneminde olumsuz duygular ön plana çıkabilir. Mizah duygusu gelişir, komiklikler karşısında eğlendiğini belli eder. Karanlıktan, yalnız kalmaktan ve bilmediği ortamlardan korkar, aniden ortaya çıkan ve hoşuna giden uyaranlardan keyif alır, sürpriz kavramı gelişir ve çocukta heyecan yaratır.

5-7 yaş Döneminde Görülen Duygusal Özellikler

Anne babadan ayrılma ve yalnızlık çocuk tarafından daha kolay kabul edilir, bu dönemde korku, öfke, kıskançlık, utangaçlık gibi duygular özgürce ifade edilir, davranışlarıyla ilgili çevresinde bulunan yetişkinlerden sürekli onay bekler. Sevildiğinden emin olmak ister, sürekli, sevgisini onaylatma eğilimindedir. Mizah duygusunu yansıtmak için anlamsız sözcükler, mimikler, şakalar ve sorularla kendisine ortamlar oluşturur.

8-10 Yaş Döneminde Görülen Duygusal Özellikler

Çevresinde bulunan kişilerin duygularına karşı olumlu ya da olumsuz tepkiler verir, eleştiri ve alay konusunda büyük hassasiyet gösterir, yetişkinlerin sıcak ve arkadaşça ilişkilerini önemserler. Kendi

kimliğini aradığı dönem olması nedeniyle kendisine olan saygısını ve güvenini tehdit eden olaylar karşısında endişelenir ve endişelerini ifade ederler.

3.2. Duygusal Gelişimin Desteklenmesi İçin Öneriler

Kandır (2007) ve Atay (2011)'ın aktardığına göre çocuklara erken yaşlardan itibaren başarı duygusunu tatmaları için fırsatlar verilmelidir. Bu dönemde bağımsız hareket edebilme, davranışlarının, kendi hareketlerinin sorumluluğunu taşıyabilme, kendisi ile başkalarına ait duyguları tanıma ve kabul edebilme, duygularını uygun şekilde ifade edebilmeyi öğrenme, ailede ve toplumdaki kuralların gerekliliğini anlayabilme, teknoloji alanındaki değişikliklerin farkında olabilme ve kabul etme becerilerini kazanmaya yönelik olarak gelişimlerine uygun yapabilecekleri sorumluluklar verilmeli, sanat etkinlikleri, duyguları canlandırma, öykü anlatma gibi etkinliklerle duygularını ifade edebilecekleri ortamlar sağlanmalıdır. Çocukların duygularını adlandırmaları istendiğinde kendilerini ve duygularını tanımlarına olanak sağlanacaktır. Oyun çocuğun duygusal gelişimini destekleyen en doğal ortamdır, oyun ortamında yasaklanan tüm güdüler ve ifade edemediği duygularını kendi kurguları içinde ortaya koyar. Duygularını ortaya koyma sürecinde sorunlarına ilişkin kendi çözümünü de bulma şansı vardır, akran etkileşimi içinde mutluluk, acıma, korku, sevgi, nefret gibi pek çok duygusal tepkiyi öğrenir.

4. Sosyal Gelişim

Sosyal Gelişim; bireyin içinde yaşadığı toplumsal uyaranlarına, grup yaşamının kural ve zorunluluklarına karşı duyarlılık geliştirmesi, bunun sonucunda da yaşadığı kültürde bulunan diğer kişilerle uyum içerisinde olma sürecidir. İnsanlar doğduktan itibaren sosyal bir yaşam içerisine girerler. Bebeklerin ilk bağımlılık geliştirdikleri kişi anneleridir, sıcak ilgi, şefkat, fiziksel temas ve kullanılan sözel ifadeler olumlu bir sosyal gelişimin temelini teşkil eder. Çocuk kendine bakan kişiden bağımsızlaştıkça becerileri gelişir, sosyal etkileşim çevresi de genişler (Atay, 2011, s. 12).

Sosyalleşme öğrenme yoluyla gerçekleşir, çocuklar kavrama ve taklit yoluyla kültürün adet ve değerlerini kazanırlar. Sosyalleşme süreci içinde çocuk bazen öğrendiğinin farkında olmayabilir, öğrenme doğumdan yaşamın sonuna kadar devam eder. Bu süre içerisinde çocuğun anne-babayla etkileşimi, onun sosyalleşmesinde önemli rol oynar. Yaşamın başlangıcında görülen ilk sosyal davranış, bebeklerin annelerine olan bağılılığıdır. Bağılılığın uyum sağlama yönünden değeri çok büyüktür. Bağılılık bebeğin anneye yakın olmasını sağlar, böylece bebek hem beslenir, hem de çevreden gelen olumsuz tepkilere karşı korunmuş olur. Ancak bebekler büyüdükçe anneye bu şekilde bağılı kalmaz ve çevrelerini araştırmak için ondan koparlar. Anneye bağılılık ve ondan kopma bebeklikteki ilk sosyal davranışlardır. Gelişim sürecinin erken yaşlarda oluşan bağlanmanın en etkili olduğu alan yakın ilişkilerdir. Çocukluk sürecinde yaşanan bağlanma ilişkisinin boyutları, bireyin ileriki yaşamı için de ipuçları verir. Dolayısıyla erken yaşlarda kurulan ve güvenli bağlanma denilen sağlıklı bağlanmayla kendisine ve başkalarına güvenmeyi öğrenen bireyler ilişkilerinde de güvenli olurlar. Artık bağlandıkları için değil sevdikleri için ilişkiye girerler. Bu çok önemli bir etkidir. Çünkü erken yaşlarda anne, baba, çocuk arasında kurulan sağlıklı duyarlılığa, olumlu tepkiye dayanan ilişki başarılı bağlanmadır. Bu da çocuk için koruyucu ve geliştiricidir (aktaran: Deniz, 2012, ss. 130-142).

4.1. Yaşlara Göre Sosyal Gelişim Özellikleri

Bir yaşına kadar çocuk diğer insanlara, özellikle annesine bağımlıdır. Sıfır-bir yaş döneminde kendi ellerine bakar, sesler çıkarır. Sık sık gülümser, anne-baba veya tanıdığı yüze gülme üç aylık olduğunda sosyal bir anlam kazanır. Görüş alanı içindeki nesneleri takip eder, sesleri dikkat etmek için çıkarır, taklit ederek el çırpır, ismi söylendiğinde bakarak ya da kucağa alınmak için uzanarak tepki verir. Bir yaşına geldiğinde, çevresini yalnız keşfetmeye başladığı halde, çocuk bu dönemde “güven” temeline dayalı anne desteğine gereksinim duyar. Dokuzuncu ve on üçüncü aylar arasındaki sosyal davranış belirtileri içinde, diğerlerinin ses ve davranışlarını taklit etme ve oyuncaklarla birlikte oynama sayılabilir. Oyuncanın başkası tarafından alınması

halinde sinirlenme, kavga ve ağlama gibi davranışlar tipik sosyal tepkiler arasındadır. Sekiz-dokuz aylık olduğunda çocuk başkalarında gözlediği konuşma seslerini, basit davranışları ve jestleri taklit etmeye çabalar. On ve on ikinci aylar arasında, aynadaki kendi görüntüsüyle oynar ve görüntüsünü sanki başka bir insanmış gibi öper, basit ev işlerini taklit eder, kitap okumak ya da paylaşmak için elindeki kitabı yetiştikine verir.

İki yaş çocuğu aile dışındaki bireylerle ilişki kurmaya ve kendi akranlarıyla beraber olmaktan zevk almaya başlar, uyum ve işbirliği yavaş yavaş gelişir. Bu dönemde çocuk büyüklerin sözünü dinlemez, tersini yapar, hareketleri kısıtlandığında sinirlenir, çevresinden yardım istemez, kendi başına başarmaya çalışır. Dil gelişiminin artması sayesinde çocuk diğer kişilerle daha iyi iletişim kurabilmekte, kendisini daha iyi tanımakta ve yabancılara yaklaşımındaki çekingen tutumu azalmaktadır.

Üç yaş çocuğu bencildir. Başkalarının hakkını pek gözetmez, doğru ve yanlış, paylaşmayı bilmez, isteklerinde ısrarlı ve sabırsız davranır. Başkaları için bir şey yapmayı reddeder ama başkalarının haklarını da yavaş yavaş öğrenmeye başlar, yaşıtları ve yetişkinleri taklit etmeğe başlar, gündelik yaşantısında gözlediği kişi ya da kişileri oyunlarına yansıtır. Ufak tefek işlerde çevresindekilere yardımcı olmaya başlar, sosyal ilişkilerde bazı sınırlılıkları fark etmeye ve sosyal kişiliğini kazanmaya başlar. Duygularını daha kolay denetim altına alır. Çocuk dört yaşına geldiğinde özel arkadaşlar edinmeye, bireysel özellikleri gelişmeye devam ederken diğer çocuklardan oluşan gruplara katılmaya başlar, uyum ve işbirliği gelişir.

Beş yaşında çocuklar oldukça etkilidirler ve artan bağımsızlık gereksinimlerini açığa vururlar. Başkalarının haklarına ve eşyalarına saygı duymaya, kendi istek ve duygularını kontrol etmeye başlarlar, uyum ve işbirliği gelişmeye devam eder, çevresine karşı dostça bir yaklaşım sergiler, sorumluluk üstlenmekten hoşlanır, başladığı işi bitirmeyi sever.

Beş ve altıncı yaşlarda başkalarının haklarına ve eşyalarına saygı duymaya başlarlar. İç denetimle kendi duygu ve isteklerini kontrol

ederler. Yalnız başına oynamaktansa, sevdikleri hoşlandıkları bir çocukla oynamayı tercih ederler. Bu dönemde çocukta işbirliği, dostluk, sempati gibi davranışların yanı sıra rekabet, kavga, ağız dalaşı gibi davranışlar da görülmektedir. Başkalarının haklarına saygılı olma, onların duygularını paylaşmada daha başarılıdır.

Altıncı yaşta, başkaları gibi düşünmeye ve olayları üçüncü kişi gibi değerlendirmeye başlar, başkalarının duygularını paylaşmaya başladığı görülür, yaşadığı kültür çevresine uyum göstermeyi başarmış, toplumsallaşmıştır. Oyun ya da etkinliğin kurallarını başkasına anlatır, basit araç gereçlerle yapı-inşa oyunlarını oynar ve planlar, bir öyküyü rol alarak ya da kukla yardımı ile anlatabilir (Atay, 2011; Ergin, 2012; Yavuzer, 2008).

3.2.3 Sosyal Gelişimi Desteklemeye Yönelik Öneriler

Çocukların sosyal gelişim alanında en yakın model aldıkları kişiler aile bireyleridir. Ailelerin üzerlerine çocuklarına sosyal gelişimde model olma ve toplumsallaşma konusunda önemli görevler düşmektedir. Sosyalleşme, bireyler arası ilişkiler artıkça gelişmekte ve çocuk model aldığı aile bireyleri gibi davranmaya başlamaktadır. Sosyalleşmenin başlangıcında çocuğun anne veya bakım veren kişiyle yaşadığı bağlanma durumundan ayrılmaya, birey olmaya geçişte sağlıklı bir geçiş aşaması yaşaması ön koşuldur. Genellikle beş ya da altıncı aydan başlayarak üç yaşına kadar devam eden gelişim döneminde çocuk ayrılma ve bireyselleşme süreci yaşar. Bu dönemde çocuğun ihtiyaçları karşılandığında güvenin temeli oluşacak, anneden yeterli sevgi, şefkat ve ilgi gören çocuğun anneden ayrılma süreci daha kolay olacaktır. Ailelerin çocuklarının yaş ve gelişim düzeyine uygun, kendilerini rahat hissedebilecekleri çevresel düzenlemeler yapmak, çocukların kendini kabulünü sağlayıcı ve olumlu benlik kavramını geliştirmeye yönelik destekleyici tavır ve tutumlar benimsemek, çocukların diğer çocuklarla ve yetişkinlerle iletişim kurmalarını sağlayıcı ortamlar yaratmak, etkinlikler planlamak, çocukların değişik sosyal rollerin farkına varmaları ve bu rollerin toplumsal yaşamdaki önemini kavratmak için bayram, yeni yıl, özel günler gibi kutlamalara teşvik etmek, çocukların

hayatlarının ve sosyal yaşamlarının provası olan oyun için kendi yaşlıları ve diğer çocuklarla ile iletişime geçmesini sağlamak çocukların sosyal gelişim alanlarını destekleyecektir. Sosyalleşme açısından en önemli şey anne-babanın demokratik bir atmosfer yaratarak çocuğun kendini ifade etmesini sağlamak, onun duygu ve düşüncelerine saygı duymaktır. Çocuklarla sağlıklı iletişim kurmak için ona karşı “sen dili” değil, “ben dili” kullanılması son derece önemlidir (MEGEP; 2007; Aydın, 2005, ss. 143-152; Kandır, 2007, ss. 87-88).

4. Fiziksel ve Psiko-Motor Gelişim

Fiziksel Gelişimin Tanımı

Bireyin yaşaması için gerekli olan tüm işlevler ve bireyin tüm davranışları bedende oluşur. Bedensel ya da fiziksel gelişim doğum öncesi evreden başlayarak ölüme kadar süren bir süreçtir. Boy uzunluğu, kilo artışı, kemik gelişimi, dişlerin gelişimi ve değişimi, kas, beyin, sinir, sindirim, dolaşım, solunum, solunum gibi sistemler ile duyu organlarının gelişimini kapsar. Bireyin sağlıklı olması, tüm alt sistemlerle birlikte bedenin sağlıklı gelişmesine ve işlevlerini gereğince yapmasına bağlıdır. Fiziksel gelişim bireyin kişilik gelişimini doğrudan etkilemektedir (Atay, 2009, s. 91). Fiziksel gelişim ile davranışlar arasında sıkı bir bağlantı vardır. Bireyin fiziksel gelişiminde görülen bozukluklar, dengesizlikler ya da gerilemeler, davranışları da etkisi altına alır (Deniz, 2012, ss. 57-58; Aydın, 2005, s. 40).

Fiziksel Gelişimi Etkileyen Etmenler

Fiziksel gelişim, çevresel ve kalıtsal etmenler tarafından hem doğum öncesi hem de doğum sonrası dönemde etkilenebilmektedir. Doğum öncesinde sağlıklı olarak gelişen bebeğin, doğum sonrasında geçirdiği kaza veya hastalıklar sonucu gelişim süreci bozulabilir.

Doğum Öncesi Etmenler

Döllenmeden ikinci haftaya kadar ovum, ikinci haftadan sekizinci haftaya kadar embriyo, sekizinci haftadan doğuma kadar olan süreçte fetüs adı verilen anne karnındaki bebek büyüme ve gelişimine

etki eden bazı faktörlerle karşı karşıyadır. Bu etmenler; kromozomal ve genetik etmenler, annenin kullandığı ilaçlar , maruz kaldığı radyo-aktif maddeler, annenin yaşı ve gebelik sayısı, annenin beslenmesi, diyeti, anneye ait hastalıklar olarak sıralanabilir. Annenin içinde bulunduğu duygusal durum, Rh faktörü, çevre kirliliği ve kimyasal etmenler, gebelik toksemisi (zehirlenmesi), annenin sigara, alkol ve madde kullanımı olarak sıralanabilir. Bu olumsuz koşullar bebeklerde erken doğum ve anomalili bebek doğumlarına, düşük ağırlıklı bebeklerin dünyaya gelmesine yol açtığı gibi, ileriki dönemlerde gelişim geriliklerine de yol açabilecektir (Atay, 2009, s. 81-86; Deniz, 2012, s. 59-66; Aydın 2005, s. 38-39; Bayhan ve Artan, 2011, s. 154).

Doğum Sırasında Karşılaşılabilecek Riskler

Doğum sırasında hızlı çekmede, annenin kemiklerinin dar olması veya başka bir nedenden dolayı bebeğin başına beklenmedik aşırı baskı uygulanması bebeğin beyninin hasar görmesine yol açabilir. Bebeğin ters doğması, göbek kordonunun boğazına dolanması, doğumun beklenen süreden uzun sürmesi, anneye doğum anında ilaç verilmesi gibi nedenlerle bebeğin oksijensiz kalması, beyin felci, epilepsi veya zihin geriliğine neden olabilmektedir (Garnier, 1998, aktaran: Ergin ve Yıldız, 2010, s. 65).

Doğum Sonrası Etmenler

Yenidoğanın, doğum travmasına karşın son derece dirençli olmasına karşılık, bir komplikasyon zarar görmesine neden olabilmektedir. Yetersiz oksijen ve bebeğin başı üzerindeki beklenmedik bir basınç doğumun iki temel komplikasyonunu oluşturmaktadır. Bebeğin 2500 gr'dan daha az doğması, yeni doğan hastalıkları, doğumsal anomaliler, anne sütü ile beslenmeme ya da yetersiz beslenme, enfeksiyonlar, iç salgı bezleri, iyot yetersizliği, kazalar ve travma, çocuk ihmal ve istismarı, çevre koşulları, psikolojik etmenler, aşırı hareketten dolayı yorgunluk bebeğin normal gelişimini olumsuz yönde etkiler.

5.2. Yaşlara Göre Fiziksel Gelişim Özellikleri

İlk dört hafta yenidoğan (neonatal) dönemi olarak adlandırılmaktadır. Yenidoğanın boy uzunluğu yaklaşık 48-53 cm, vücut ağırlığı yaklaşık 3000-3500 gramdır. 2500 gr ve daha düşük ağırlıklı bebekler “düşük doğum ağırlıklı bebek” olarak adlandırılırlar. İlk altı ayda beden oranlarındaki değişim azdır, ilk altı ayda yaklaşık her gün 20-30 gr alır, sonraki altı ayda ağırlık artışı 15-20 gr düşer. Bebekler ilk beş ayda ağırlıklarının iki katına, bir yaşında üç katına ulaşırlar. Birinci yılın sonunda boyu yaklaşık olarak doğum boyunun yarısı kadar artar. Kafası vücuduna oranla çok büyüktür, yaklaşık vücut uzunluğunun dörtte biri kadar, baş çevresi 35 cm civarında, kafatasında bingıldak denen altı adet boşluklar bulunmakta ve başını kontrol edemeyecek durumdadır. Doğumdan bir süre sonra bingıldakların bir hariç diğerleri kapanır, kafanın tepesinde yer alan eşkenar dörtgen şeklindeki ön bingıldığın 12-18. aylar arasında kapanması beklenir. Yenidoğanda baş ve göğüs çevresi birbirine çok yakın, hemen hemen eşittir. Bir yaşından sonra göğüs çevresi daima baş çevresinden daha fazladır. Doğumda göğüs çevresi 33 cm, bir yaşında 47 cm, beş yaşında 55 cm'dir.

İki yaşına gelen bebek yaklaşık 85cm boyundadır, vücut ağırlığı ise doğum ağırlığının dört katına ulaşmıştır. Doğumu takip eden ilk iki yıl boyunca büyüme, yaşamın tüm dönemlerine göre daha hızlıdır. Okul öncesi dönemde vücut oranları gözle görülür bir şekilde değişir, 6 yaş civarında yetişkin görünüşüne benzer.

İki yaşından sonra, boy uzunluğu ve vücut ağırlığındaki artış yavaşlar. Bu artış, ergenlik dönemine kadar belli oranda devam eder, dört yaşında çocuk yenidoğan boy uzunluğunun iki katına ulaşır. İki yaşından ergenlik dönemine kadar boy uzunluğu artışı, yılda ortalama 5.08cm, vücut ağırlığı artışı ise 2.270 gr'dır. Çok belirgin olmasa da kız ve erkek çocuklar arasında boy ve ağırlık değişiminde farklılıklar görülür. Okul öncesi dönemde erkek çocukların kas ve kemik kütlesi daha fazla olduğundan kızlara oranla daha uzun ve ağırdırlar (Atay 2009, ss. 93-94; Bayhan ve Artan, 2011, ss. 155-162; Ergin ve Yıldız, 2010, ss. 66-78).

5.3 Psiko-Motor Gelişim

Motor Gelişim; fiziksel büyüme ve merkezi sinir sisteminin gelişimine paralel olarak organizmanın isteme bağlı hareketlilik kazanmasıdır. Motor kelimesi tek başına “hareket” anlamına gelir. Motor gelişim, bebeklik döneminde en açıkça gözlenebilen gelişim alanıdır, baş kontrolünün kazanılması, elin kontrolü, el-göz koordinasyonu, atma, yakalama, tutma, kavrama, yazma, yırtma, çizme yapıştırma, zıplama, atlama, büyük ve küçük motor kas gelişimine örnektir (Bayhan ve Artan, 2011, ss. 168-170; Deniz, 2012, s. 95).

Çocukların motor gelişimi, çok basit reflekslerle başlayan ve üst düzeyde koordine edilmiş motor becerilerle sonuçlanan bir süreci takip etmektedir. Çocukların hareket gelişimi refleksler, duruşa ait hareketler, yürüme koşma ve atlama gibi beceriler şeklinde olmaktadır. Tüm bu motor gelişimi baştan ayağa ve merkezden dışa olacak şekilde bir sıra izlemektedir. Sinir sistemi ve kasaların gelişimi motor becerilerin kazanılması için gerekli temeli hazırlamaktadır (Beaver ve diğerleri, 1994, ss. 22-77).

5.3.1. Psiko-Motor Gelişim Özellikleri

0-72 Aylar Arasında Psiko-motor Gelişim Özellikleri

Doğum öncesi dönemde fetüste, bazen dış uyaranlar karşısında, bazen de kendiliğinden oluşan beden hareketlerini ortaya çıkaran refleksif hareketler gözlenir. Refleksif hareketlerde bebeğin bedeni üzerinde denetimi söz konusu değildir. Refleksler bebeğin yaşamsal gereksinimlerinin karşılanmasını da kapsar. Doğumdan önce anne karnında onsekizinci haftadan itibaren görülmeye başlayan refleksif hareketler doğumdan sonra bir yaşına kadar devam eder. Doğumdan sonra görülen temle refleksler emme, arama, tonik boyun, moro (kucaklama), kavrama, adımlama, göz kırpması gibi reflekslerdir. Refleksler özellikle merkezi sinir sistemi bozukluklarının tanınmasında erken tanı açısından önem taşır. Sıfır-iki yaş arasında denge, büyük motor kas gelişim ve manipülatif (dokunsal) beceriler ve kontrollü hareketlerin gelişimi önemlidir. Bebeğin oturması, emeklemesi, yürümesi gibi

ilk istemli hareketler için olgunluk görülür. Yenidoğanda yüzükoyun yatarken pelvis yüksekte, dizler karın altındadır. Oturma pozisyonunda boyun genelde kontrolsüzdür. İlk dört haftadan sonra pelvis düz tutulmaya başlar, bacaklar hafif dışa dönüktür, sekizinci haftada yüzükoyun yatarken çenesini yukarıya doğru kaldırabilir, on ikinci haftada ellerle yatağı iterek göğsünü kaldırır, sese başını çevirir. Yüzükoyun yatarken kollarına dayanarak baş ve göğsünü kaldırabilir, yardımla oturtulursa başını bir süre tutar, sonra sallanmaya başlar, sırtüstü yatarken el hareketlerini seyrederek, eline bir şey verilirse çok kısa süre tutar. On altı haftalık olduğunda oturtulursa başını sürekli tutar, yanındaki eşyalara uzanır ve ağzına götürür, ayakta tutulursa basmağa çabalar, iki elini birleştirebilir. Yüzüstü yatarken yardımsız sırtüstü dönebilir. Yedi aylık iken; emeklemeye başlar, ayaklarının üzerine bastırılırsa zıplar ve öğretilirse fincandan su içebilir. Kolaylıkla tutunarak ayağa kalkabilir. On aylık olduğunda ise, rahatlıkla emekler, oyuncakları baş ve işaret parmakları arasında tutabilir, işaret parmağını kullanarak istediklerini gösterebilir. Bebek on iki aylık olduğunda kendiliğinden ya da yardımla yürümeye başlar, topla oynamayı sever. Yedi-on bir ay civarında bezelye gibi küçük nesneleri yerden alabilir. On dört aylık iken iki küple kule yapmaya başlar ve kulenin hızla yükseldiği görülür. Bu dönemde çocuk sandalyesine oturabilir, sürünerek merdiven çıkar. Yirmi dört aylık olduğunda koşar ama ani dönüş yapamaz, merdivenlerden çift ayak çıkabilir, ayakkabılarını giyer ve çıkartır, altı küpü üst üste koyabilir, çatal ve kaşık kullanabilir, iki buçuk yaşına geldiğinde sıçrayarak oynamaktan hoşlanır, tek ayak üstünde durabilir, tuvalete kendisi gidebilir. Üç yaşında merdivenden iki ayağını kullanarak çıkabilir, kalemle çizgiler çizebilir, dört yaşında merdivenlerden iki ayağını kullanarak inip çıkabilir, dişlerini fırçalar, resimlerde ev adam, ağaç çizebilir. Çocuk beş altı yaş civarına geldiğinde; bedeni başından daha hızlı büyür, yetişkin bedeninin oranına yaklaşır, kendisi giyinir, soyunur, kalemle üçgen gibi bazı şekiller ve resimler çizebilir, makasla basit şekiller keser, yapıştırır, kalemtraş kullanır, çekiçe çivi çakar, ismini yazar, koşarken yerden nesne alabilir, grup oyunlarını tercih eder, atma ve yakalama davranışı olgunlaşır. Hareketle ilgili gelişim altı yaşından sonra iyice yavaşlar ve azalır

(Yavuzer, 2008, ss. 54-55; Atay, 2009, ss. 111-122, Beaver ve diğeri, 1994, ss. 22-77; Reynolds, 1987, ss. 139-213).

5.4. Fiziksel Ve Psiko-Motor Gelişim Alanlarını Desteklemeye Yönelik Öneriler

Okul öncesi dönemde fiziksel ve psiko-motor gelişim açısından çocuk tarafından elde edilen becerilerin devam eden bir sürecin parçası olduğu hatırlanmalıdır. Çocuklarda hareket gelişiminde deneyim, alıştırma, spor alanları, çocuk parkları, spor yapan bireylerin varlığı, motivasyon, yetenek ilgi gibi faktörler önemlidir.

İlk ayda bebeğin görüş alanına giren yerlere bakabileceği, ilgisi- ni çeken nesneler konulabilir, renkli, parlak, ses çıkaran mobiller ya- tağının üzerine asılabilir. Bebeğin el ve ayak bileklerine renkli, ses çıkaran, dikkatini çekebilecek bileklikler takılabilir. Üçüncü ay civa- rında başını dik tutmasına yönelik olarak renkli ve ses çıkaran cisimler bebeğin takip edebileceği şekilde sallanabilir. Yatağının içerisine ula- şabileceği, yutup, boğulmayacağı, zararlı boyalar ve maddeler içermeyen nesneler yerleştirilebilir. Altı ay civarında ara sıra sesli uyaranlar vererek sağa sola dönmesi ve değişik pozisyonlarda yatması sağlana- bilir. Karşılıklı otururken çocukla küçük boy top, küp ve ya benzer nesnelerle oyunlar oynanabilir. Çocuğun bu nesneleri önce elinde tut- ması, sonra diğer eline geçirmesi ve yetiştikine vermesi istenebilir. Ço- cuğun ilgisini çekecek parmak oyunları oynanabilir, bir yaşından iti- baren çocuklar için hazırlanmış kalın sayfaları olan kitaplar beraberce okunabilir, iki küpü üst üste konması istenebilir. Banyo sırasında do- kunabileceği, sıkabileceği süngerler veya oyuncaklar verilerek küçük motor kas gelişimi desteklenebilir, bir kaptan başka bir kaba suyu bo- şaltarak oynaması desteklenebilir. On sekiz aylıktan itibaren yavaş yavaş koşmaya başlayan çocuklar evde ve yakın çevrede uygun ortam sağlanarak yürüme ve koşmaları konusunda cesaretlendirilmeli, çek- meli oyuncaklarla oynaması sağlanmalıdır. İki yaşından itibaren çocu- ğun merdivenden inip çıkmasına olanak sağlanmalı, bağımsızlık çaba- ları desteklenmeli, zıplama ve ayak ucunda yürüme faaliyetleri, top oynama faaliyetleri ile enerji harcamaları da sağlanmalıdır. İhtiyar

adam yürüyüşü, dev adam yürüyüşü, robot yürüyüşü, meyve toplama, tahta rendeleme, ayı, fil, maymun, tavşan yürüyüşleri beraberce yapılarak hem çocukla zaman geçirilmeli hem de büyük motor kas gelişimi desteklenmelidir. Çocuğun bebeklikten itibaren biberonu, sonra kaşığı, çatalı kendisinin kullanması için fırsatlar sağlanmalı, giysilerindeki fermuar, iri düğmeler, çıtçıtları açıp kapayabilmesi için model olunmalıdır. Oyun hamuru, çok sıkı olmayan mandallar, marangozluk aletlerinin kullanılması, önce büyük parçalı sonra küçük parçalı Legolar, yap-boz oyuncakları ile çocukların keyifli zaman geçirmesi de sağlanmalıdır. Park ve bahçelerde yaşlıları ile zaman geçirmesi sağlanarak, hem fiziksel hem de sosyal gelişim alanları da desteklenmelidir. Kas ve motor gelişimi desteklenirken çocukların hareket gelişimini engellemeyecek pamuklu giysiler giydirilmesi, bebekken masaj uygulanması, jimnastik yaptırılması, çocuğun emniyeti için önlem alınması, çocuğun engellenmeyerek uygun fırsatlar tanınması, çocuğun gelişimi ve yapabilecekleri göz önünde bulunarak desteklenmesi önemlidir. Çocuklar başarısız oldukları konularda cesaretlendirilmeli fakat zorlanmamalıdır. Özbakım becerilerini (yardımsız yemek yeme, giyinip soyunma, tuvalete girme, el-yüz yıkama) geliştirmeleri için çocuklara fırsat tanınmalı, gerekmedikçe yardım edilmemelidir (Kandır, 2007, ss. 30-31).

Sonuç

Sonuç olarak; çocuğu ile geçirdiği sürede bir annenin, çocuğuna iyi bir özdeşim modeli olmak, doğruyu-yanlışı öğretmek, kuralları tanıtmak, öğrenme ihtiyacını karşılamak, onun günlük gereksinimlerini gidermek, sağlıklı bir iletişim kurarak çocuğunun yaşama hazırlanması için rehberlik etmesi gerekmektedir. Bu nedenle çocuk ile beraber geçirilen zamanlar anne çalışsın ya da çalışmasın bilinçli değerlendirilmek ve öğrenmenin en hızlı olduğu dönem olan 0-72 ay arasında fırsatlar yaratılarak en iyi şekilde kullanılmak zorundadır. Bu bölümde 0-72 ay arasında çocukların tüm gelişim özelliklerine ait genel özellikler ile bu gelişim alanlarını desteklemeye yönelik önerilerde bulunulmuştur. Annelere çocukları ile geçirdikleri her zaman dilimini

paylaşım ve iletişim kurmaya yönelik bir fırsat olarak görmeleri ve öğrenmeyi eğlenceli bir duruma getirerek yaşama haz katmalarını öneriyorum.

Kaynakça

- Atay, M. (2009). *Erken çocukluk döneminde gelişim*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Atay, M. (2011). *Erken çocukluk döneminde gelişim-II*. Kök Yayıncılık, Ankara
- Aydın, B. (2005). *Çocuk ve ergen psikolojisi* (2. bsk). Ankara: Atlas Yayın Dağıtım.
- Bayhan, P.S. ve Artan, İ. (2011). *Çocuk gelişimi ve eğitimi*. İstanbul: Morpa.
- Beaver, M., and others (1994). *Babies and Young Children*. Cheltenham: Stanley Thornes Publishers.
- Bruce, T. And Meggitt, C. (1996). *Child care and education*. London: Hodder & Stoughton Educational.
- Deniz, M.E. (ed.) (2012). *Erken çocukluk döneminde gelişim*. Ankara: Maya Akademisi.
- Ergin, H. ve Yıldız, S. A. (2010). *Gelişim psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnanç, B. Y., Bilgin, M. ve Atıcı, M. K. (2008). *Gelişim psikolojisi, çocuk ve ergen gelişimi*. Ankara: Pagem.
- Kandır, A. (2007). *Gelişimde 3-6 yaş: Çocuğum büyüyor*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Karacan, E. (2000). Çocuklarda dil Gelişimini etkileyen faktörler, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 9(7), 15 Temmuz 2014 tarihinde, <http://www.ttb.org.tr/STED/sted0700/6.html> adresinden erişildi.
- MEGEP (2006). Eğlence hizmetleri: Bilişsel gelişim. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/eglence/moduller/bilissel_gelisim.pdf adresinden erişildi.
- MEGEP (2007). Çocuk gelişimi ve eğitimi: Sosyal gelişim. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı. <http://hbogm.meb.gov.tr/modulerprogramlar/kursprogramlari/cocukgelisim/moduller/sosyalgelisim.pdf> adresinden erişildi.
- Reynolds, V. (1987). *A practical guide to child development: the child* (v.1). Cheltenham: Stanley Thornes.
- Smith, P.K., Cowie, H. and Blades, M. (1998). *Understanding children's development*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Rosemary, P. (1986). *The piaget handbook for teachers and parent: Children in the age of discovery, preschool-third grade*. New York: Teachers College Press.
- Yavuzer, H. (2008). *Doğum öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi

MEME KANSERİ: ERKEN TANI HAYAT KURTARIR

Naile Alankaya

Yrd. Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, naile.alankaya@izmir.edu.tr

Özet

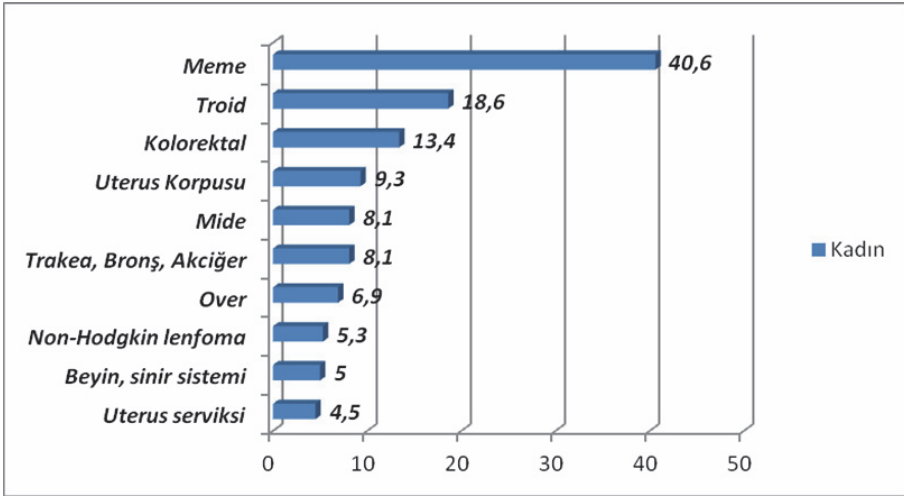
Meme kanseri dünyada kadınlar arasında en sık görülen ve ölüme neden olan kanser tipidir. Meme kanserinden olan ölümlerin önlenmesi ve hastalığa yakalananların erken evrede teşhis edilip tedavi olanağına kavuşabilmeleri için memede ortaya çıkan belirtilere dikkat edilmesi önem taşımaktadır. Belirtilerin erken evrede teşhis olanağının yükseltilebilmesi için Kendi Kendine Meme Muayenesi (KKMM) ve Klinik Meme Muayenesi (KMM) yapılması, mamografi çektilmesi ve gerekli görüldüğü hallerde de ultrasonografi ile manyetik rezonans gibi ilave tarama yöntemlerinin kullanımına özen gösterilmesi gerekmektedir. Meme kanserinin erken tanı ve tedavisi yaşam süresinin uzamasında, ölüm oranlarının azalmasında, yaşam kalitesinin yükseltilmesinde, kadınlarda fiziksel ve psikososyal sorunların önlenmesinde etkili olabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kendi kendine meme muayenesi, meme kanseri, erken tanı, mamografi.

Giriş

Meme kanseri dünyada kadınlar arasında en sık görülen ve ölüme neden olan kanser türüdür (Türkiye Halk Sağlığı..., 2014). WHO (World Health Organization) ve IARC'ın (International Agency for Research on Cancer) ortak raporuna göre, her yıl dünyada 1.000.000 kadında meme kanseri gelişmekte ve 370.000 kadın ise bu hastalıktan ölmektedir (International Agency for Research on Cancer, 2014). Fadıloğlu ve arkadaşlarının aktardığına göre, sadece Avrupa'da her yıl 340.000 yeni meme kanseri olgusu gözlenmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2009 yılı verilerine göre ise, 192.370 yeni meme kan-

seri vakası olduğu, akciğer kanserinden sonra tüm kanser ölümleri arasında ise %18 ile ikinci ölüm nedeni olarak bildirilmektedir (Fadıloğlu, Yeşilbakan, Yıldırım, 2011). Ülkemizde Kanser Savaş Dairesi Başkanlığı tarafından oluşturulan Ulusal Kanser Programı 2009 kayıtlarında meme kanseri, %40.60 oranla kadınlarda görülen kanser türleri arasında ilk sırada yer almaktadır (Gültekin ve Boztaş, 2014, s. 19). Her 8-9 kadından birinde meme kanseri gelişme riskinin olduğu bildirilmektedir (Kaymakçı, 2011; Aslan, Temiz, Yiğit, Can, Canbolant, Yiğit, 2007)

Şekil 1. Türkiye’de Kadınlar Arasında Görülen İlk 10 Kanser Türü (Birleşik veri tabanı 2009).

Kaynak: Gültekin ve Boztaş, 2014, s. 19

Meme kanserinin ortaya çıkışında rol oynadığı düşünülen bazı risk faktörleri arasında kadın olmak, ileri yasta olmak, diğer memede kanser öyküsü, ailede kanser öyküsü, benign meme hastalığı öyküsü, erken menarş, geç menapoz, ilk doğumu 30 yasından sonra yapma, emzirmeme, östrojen replasman tedavisi alma, radyasyona maruz kalma sayılabilir. Yaş meme kanseri gelişiminde en önemli risk faktörüdür. 30 yas altında düşük olan meme kanseri görülme sıklığı yaşla birlikte artmakta, menapoza giriş döneminde artış hızı yavaşlamakla

birlikte, daha sonra tekrar artmaktadır, vakaların çoğu 50 yaşından sonra saptanmaktadır (*Göçgeldi vd, 2008*). Fadiloğlu ve arkadaşlarının aktardığına göre ise, meme kanseri gelişiminde bireyden bireye farklılık gösteren bu risk faktörlerinin etkili olduğu kabul edilmekle beraber, Amerikan Kanser Derneği'nin yaptığı bir çalışmada meme kanseri tanısı konulmuş kadınların %75'inde bu risk faktörlerin tümünün etkili olmadığı belirtilmiştir (*Fadiloğlu vd. 2011*).

Meme kanseri gelişiminde rol oynayan risk faktörleri, yüksek, orta derecede riski azaltan faktörler olarak da sınıflandırılabilir (Tablo 1.) (Fadiloğlu ve diğerleri, 2011).

Tablo 1. Meme Kanseri Risk Faktörleri

Yüksek risk faktörleri (3 kat ya da daha fazla)

- **Kadın cinsiyet.** Kadınlarda görülme riski %99'dur
- **Yaş.** 40 yaş üstü olmak kansere yakalanma riskini artırır.
- **Meme kanseri öyküsü.** Özellikle menapoz öncesi meydana gelenler önemlidir
- **Ailede meme kanseri öyküsü.** Meme kanseri insidansı özellikle anne, kız kardeş, teyze, kuzen, anneannede artmış olarak görülür. Menapoz öncesi tek taraflı veya çift taraflı meme kanseri gelişen kadınların annelerinde, kız çocuklarında ve kardeşlerinde risk yüksektir.
- **Atipik hiperplazi.** Atipik hiperplazili memenin poliferatif hastalığı olanlarda risk 5 kat daha fazladır. Atipinin oluşturduğu risk ailesinde meme kanseri öyküsü olanlarda 11 kat daha yüksektir.
- **Hiç doğum yapmayanlar ya da ilk doğumunu 30 yaşından sonra yapanlarda risk 3-4 kat fazladır.**

Orta derecede risk faktörleri

- **Menstrüasyon öyküsü (erken menarş, geç menapoz)**
- **Oral östrojen kullanımı**
- **Over, uterus fundus ya da kolon kanseri öyküsü.**
- **Diyabetes mellitus**
- **Alkol kullanımı**

Riski azaltan faktörler

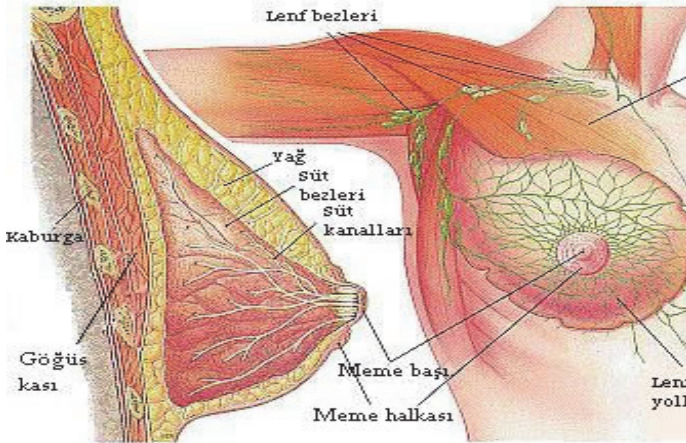
- **Asya ırkı**
- **18 yaş öncesi gebelik**
- **Erken menapoz**
- **37 yaşından önce cerrahi kısırlaştırma uygulayanlar**

Kaynak: Fadiloğlu Ç., Yeşilbalkan Usta Ö., Yıldırım Y. 2014, s. 8.

Memenin Anatomisi

Meme toraks üzerinde vertikal olarak 2. ila 6. kotsalar arasında, medialde sternum, lateralde ön aksiler çizgi arasında aksillaya doğru uzantısı olan bir bezdir. Meme dokusunun yaklaşık üçte ikisi pektoralis major kası üzerinde, üçte birlik bölümü ise serratus anterior kası üzerinde bulunmaktadır. Memeler bağ dokusu ya da faysa ile kaslara bağlanırlar. Erişkin sağlıklı bir kadında memeler simetriktr (Şekil 2). Ancak tamamen eşit değildir. Memenin şekli ırklara ve kişilere göre farklı olabildiği gibi, aynı kişide farklı yaşlarda değişiklikler görülebilmektedir (Baron, 2010; Deborah, 2011; Fadiloğlu, Yeşilbalkan 2011; Kaymakçı 2011).

Meme dıştan içe doğru deri, derialtı yağ dokusu ve meme dokusundan oluşur. Memenin esas glandüler dokusu parankima dokusudur. Diğer destek dokular yağ dokusu ve fibröz bağ dokusudur. Her bir meme glandı 15-20 loptan oluşmaktadır. Her lob sekresyon hücrelerinin oluşturduğu 20-40 lobülde, her lobül 10 ila 100 alveolden oluşmaktadır. Loblar üzüm salkımı görünümünde olup kendilerine ait kanalla meme başına açılır. Meme başı areolanın merkezinde yer alır. Daire şeklinde olan areola içinde bol miktarda duyarlı sinir ucu, yağ bezleri ve apokrin ter bezleri bulunur (Baron, 2010; Deborah, 2011; Kaymakçı, 2011).

Şekil 2. Memenin normal anatomisi

Meme Kanserinin Erken Tanısında Tarama Yöntemleri

Meme kanserinin erken tanı ve tedavisi yaşam süresinin uzamasında, ölüm oranının azalmasında, yaşam kalitesinin yükseltilmesinde, kadınlarda fiziksel acı ve psiko-sosyal zorlanmanın önlenmesinde etkili olabilmektedir (Beydağ, Karaoğlan, 2007).

1. Kendi Kendine Meme Muayenesi (KKMM)

Dünyadaki birçok tıbbi organizasyon, meme kanserinin erken tanısını sağlamak için KKM yöntemini tavsiye etmektedir. KKMM yöntemi olan birçok tarama programında, olmayanlardan daha düşük ölüm oranına sahip oldukları tespit edilmiştir (*Özmete, 2007*). Meme kanserinin erken belirlenmesi için Amerikan Kanseri Derneği KKMM'nin 20 yaşından itibaren her ay yapılmasını, 20-40 yaşlarındaki kadınların her 3 yılda bir, 40 yaşından sonra ise her yıl memenin hekim tarafından fizik muayenesini önermektedir (*Özmete,2007; Kaymakçı, 2011*). 20-29 yaş KKMM yönteminde de bazı problemler vardır. Kadınların hepsi KKMM yöntemini aynı kalitede yapamamakta, terk etmekte, hatta normal ve anormal yapıları fark edemediklerini ileri sürmektedirler.

Kendi kendine meme muayenesi inspeksiyon (gözle muayene) ve palpasyon (dokunarak) uygulanarak yapılabilir.

KKMM'de ilk adım ayakta meme muayenesidir. Bu muayenede vücudun belden yukarısı çıplak olarak, yeterince aydınlatılmış bir ortamda ayna karşısına geçilerek ayakta durulur. Kollar iki yana rahatça bırakılır (Şekil 3). Memeler dikkatle incelenir. Daha sonraki aylık muayenelerde oluşabilecek değişikliklerin fark edilebilmesi için ilk muayenede memenin şekil, normal büyüklüğü, meme uçlarının durumu dikkatle gözlenmelidir. Ayna karşısındaki her muayenede memenin şekli ve büyüklüğündeki değişimler, meme derisindeki şişlik, çukurlaşma (içe çekilme), renk değişikliği, meme başında içe çekilme gibi belirtiler olup olmadığı kontrol edilir. Eller baş hizasında yukarıya doğru kaldırılır ve memelerin görünüşü tekrar incelenir. Bir diğer adım, eller kalçalara konulur. Bu pozisyonda da meme derisinde her hangi bir içe çekilme, büyüme ya da meme uçlarından birinde içe çekilme olup olmadığı incelenir (*Baron, 2010; Deborah, 2011; Kaymakçı, 2011*).

Şekil 3. Memenin gözle muayenesi.

KKMM'de ikinci adım, her iki memenin koltuk altlarının ve klavikula (köprücük kemiği) üstünden omuza kadar olan alanın palpasyonudur. Bu işleme ayakta durur pozisyonda başlanır. Sol memenin muayenesi için sol kol başın üstüne kaldırılır. Sağ elin üç orta parmağı (parmak uçları) ile memenin dış kenarından başlanarak parmaklar saat yönünde yavaşça bütün meme üzerinde gezdirilerek muayene edilir. Parmaklar yavaş yavaş kaydırılırken küçük dairesel hareketlerle meme başına doğru gelinir. Dokular parmakla bastırılarak muayene edilir. Aynı işlem sağ meme için de tekrarlanır (Şekil 4) (*Baron, 2010; Deborah, 2011; Kaymakçı, 2011*).

Daha sonra sırt üstü yatar pozisyonda memeler muayene edilir. Bunun için düz bir zemin üzerine sırt üstü uzanarak muayene edilecek tarafın sırt ve skapula altına (kürek kemiği) ince yastık ya da katlanmış bir havlu konur. Yine o taraftaki el başın altına konularak kol kaldırılır. Elin üç parmağıyla memenin dış kenarından başlanarak saat yönünde meme başına kadar devam edilir (*Baron, 2010; Deborah, 2011; Kaymakçı, 2011*).

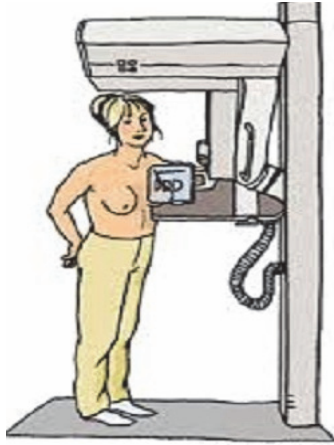
Kadınlar için fizik muayenenin hem yoğunluk, hem de hassasiyet yönünden en uygun olduğu zaman menstruasyondan sonraki haftadır. Asemptomatik kadınlarda ideal tarama programında, memenin fizik muayenesi kendi kendine muayene ve mammografi birlikte olmalıdır (*Özmete, 2007*).

Şekil 4. Kendi Kendine Meme Muayenesi

2. Mammografi

Mammografi memedeki oluşumların erken tanısında oldukça yaygın kullanılan bir görüntüleme yöntemidir. Yoğunlukları ve atom numaraları birbirine yakın olan memenin kas, yağ ve glandüler yapıların incelenmek amacıyla kullanılır. Mammografi düşük enerjili röntgen ışınları ve kompresyon uygulanarak elde edilen özel bir radyografi yöntemidir. Mammografi meme kanserinin erken tanısında büyük önem taşımaktadır ve kanserin saptanmasındaki duyarlılığı %63-98 oranındadır. Ancak doku yoğunluğu fazla olan memelerin bu oranının %30-48'lere düştüğü vurgulanmaktadır. Mammografi uygulaması sırasında iyi bir görüntü elde edebilmek amacıyla memenin sıkıştırılması gerekir (Şekil 5).

Şekil 5. Mammoğrafi / **Kaynak:** Mammografi, 2014.

Meme Kanserinde Klinik Bulgular

Meme kanserinden ölümlerin önlenmesi ve hastalığa yakanların erken evrede teşhis edilip tedavi olanağına kavuşabilmeleri için; memede ortaya çıkan belirtilere dikkat edilmesi önem taşımaktadır.

Meme kanseri genelde uzun ve sinsi bir seyire sahiptir. Hastalığın çok önemli bir özelliği de heterojen karakterli oluşudur. Bu heterojenite gerek tanıda gerekse tedavi ve takipte daima göz önünde bulundurulmalıdır. Meme kanserli kadınların %70 kadarında ilk bulgu **memede bir kitlenin** varlığıdır. Kanser nedeni ile oluşan kitlelerin büyük çoğunluğu (%45) üst dış kadrantadır. Bunu %25 ile santral bölge takip eder, üst iç kadranda %15, alt dış kadranda %10, alt iç kadranda %5'tir. Bu dağılım meme kadrantlarının ihtiva ettiği meme dokusu ile paralellik gösterir. Kitlenin sınırları çoğu kez iyi tayin edilemez; üzeri kaba ya da ince pürüklü olabilir. Bazen tümör memede asimetri yaratabilir ya da gözle fark edilebilecek boyuta ulaşabilir; bu durum kolları yukarı kaldırma ya da öne doğru eğilme ile daha belirginleşebilir. Memedeki kitlenin ele gelmesi, bunun deriye yakın ya da derinde oluşuna ve memenin büyüklüğüne bağlı olmakla beraber genelde 1 cm boyuta ulaşmasını gerektirir (*Özmete, 2007*).

Memenin santral bölgesinde yer alan bir tümör bazen meme başını içeri doğru çekerek **meme başı çekilmelerine** yol açar. Bazı kadınlarda meme başı çekilmeleri yapısaldir; bunlar daima iki taraflıdır ve memelerin gelişmesi ile beraber oluşmuştur. Bazı kadınların memelerinde elle muayene esnasında, ele gelebilen, sanki meme içine darı serpilmiş gibi nodüller görülmektedir (nodüler meme). Adete yakın dönemde bu nodüller daha belirgin olur ve adetten sonra ise belirgin biçimde küçülür hatta kaybolabilir. Küçülmeyip devam eden ya da belirgin biçimde sertlik kazanan bir nodülde gerekli radyodiagnostik incelemeler yapılarak biyopsiye başvurulmalıdır (*Özmete, 2007*).

Meme kanserli kadınların ortalama % 10'unda ilk belirti **meme başından olan akıntıdır**. Laktasyonda olmayan kadınların önemli bir

bölümünde meme başı – areola bölümü baş ve işaret parmağı arasında yeterli bir basınç uygulayarak sıkıldığında meme başından akıntı olur. Bu tip akıntılar, altında herhangi bir patoloji yatmadığından, normal kabul edilir. Spontan akıntıların % 90'ına yakınının altında selim bir olay yatsa da akıntının nedenini ortaya çıkaracak araştırma ve incelemelerin yapılması gerekir. Kanserin neden olduğu meme başı akıntısı genellikle tek taraflı ve spontandır (Özmete, 2007)

Meme polikliniklerine başvuran hastaların % 50'sinin temel yakınması **meme ağrısıdır**. Meme kanserli hastaların büyük çoğunluğunda özellikle ilk dönemlerde, ağrı olmaz. Klinik bulgu vermeyen ve yalnızca ağrı ile başlayan meme kanseri görülme sıklığı seyrektilir. Ayrıca herhangi bir mammografik ve ultrasonografik bulgu vermeyen kanser ise çok seyrektilir fakat vardır (Özmete, 2007).

Günümüzde meme kanserinde prognozu belirleyen en önemli kriterlerden biri koltukaltı **lenf bezlerinin durumudur**. Klinik muayene ile lenf bezleri hakkında karar vermek hem yanlış pozitiflik, hem de yanlış negatiflik bakımından % 30 yanlış ile gider. Daha da önemlisi, tümörle tutulan lenf bezlerinin sayısı, tümörün lenf bezi içindeki boyutu, tümör hücrelerinin lenf bezlerinin kapsülünü aşip aşmaması gibi ayrıntılar da hem prognoz yönünden, hem de cerrahi girişim sonrası seçilecek adjuvan tedavi yöntemini belirleme açısından göz önüne alınır (Özmete, 2007).

Sonuç

Kadınların sağlığını tehdit eden meme kanserinden korunmada belirtilerin erken evrede teşhis olanağının yükseltilebilmesi için Kendi Kendine Meme Muayenesi (KKMM) ve Klinik Meme Muayenesi (KMM) yapılması, mamografi çektilirilmesi ve gerekli görüldüğü halde de ultrasonografi ile manyetik rezonans gibi ilave tarama yöntemlerinin kullanımına özen gösterilmesi gerekmektedir. Meme kanserinin erken tanı ve tedavisi yaşam süresinin uzamasına, ölüm oranının azalmasına, yaşam kalitesinin yükseltilmesine, kadınlarda fiziksel ve psikososyal sorunların önlenmesine katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aslan, A., Temiz, M., Yiğit, Y., Can, R., Canbolat, E., Yiğit, F. (2007). Hemşirelik yüksek okulu öğrencilerinin meme kanseri hakkında bilgi, tutum ve davranışları, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(3), 193-198.
- Baron, R. H. (2010). Assessment and management of patients with breast disorders. S.C. Smeltzer et. al. (ed.). *Brunner & Suddarth's textbook of medical-surgical nursing*. (12th ed.), (p.1471-1486). Philadelphia: Wolters Kluwer / Lippincott Williams & Wilkins.
- Beydağ K. D., Karaoğlu H. (2007). Kendi kendine meme muayenesi eğitiminin öğrencilerin bilgi ve tutumlarına etkisi. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(2), 106-111.
- Doberah, H. (2011). Nursing management breast disorders. S.L. Lewis et. al. (ed.). *Medical-surgical nursing: Assessment and management of clinical problems* (p.1306-1321). St. Louis : Elsevier Mosby.
- Fadıloğlu, Ç. ve Yeşilbakan U. Ö. (2011). Meme kanserli hastaya yaklaşım. Ç. Fadıloğlu (ed.). *Meme anatomisi ve fizyolojisi* (ss.1-6). Adana: Nobel yayınları.
- Fadıloğlu, Ç., Yeşilbakan U. Ö. ve Yıldırım, Y. (2011). Meme kanserli hastaya yaklaşım. Çiçek Fadıloğlu (ed.). *Meme kanseri hemşireliği* (ss. 7-9). Adana: Nobel yayınları.
- Göçgeldi, E., Açikel, C.H, Hasde, M., Aygüt, G., Çelik, S., Gündüz, İ. ve diğerleri (2008). Ankara Gölbaşı ilçesinde bir grup kadının kendi kendine meme muayenesi yapma konusundaki tutum ve davranışlarının belirlenmesi. *Fırat Tıp Dergisi*, 13 (4), 261-265.
- Gültekin, M. Ve Boztaş, G. (2014). Türkiye kanser istatistikleri 14 Nisan 2014 tarihinde, http://www.kanser.gov.tr/Dosya/ca_istatistik/2009kansera.pdf adresinden erişildi.
- International Agency for Research on Cancer (2014). World cancer factsheet. 22 Temmuz 2014 tarihinde, http://www.iarc.fr/en/media-centre/pr2014/pdf/sp224_E.pdf adresinden erişildi.
- Kaymakçı, Ş. (2011). Meme hastalıkları. A. Karadokvan ve F. E. Aslan (ed.). *Dahili ve cerrahi hastalıklarda bakım* (ss.975-987). Adana: Nobel yayınları.
- Mammografi (2014). Web sayfasından 17 Temmuz 2014 tarihinde <http://www.1177.se/Fakta-och-rad/Undersokningar/Mammografi/> adresinden erişildi
- Özmete, S. (2007). *Cerrahi tedavi uygulanan meme kanserli hastaların erken dönem sonuçları*. Uzmanlık Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kanser Daire Başkanlığı (2014). *Meme kanseri*. 14 Nisan 2014 tarihinde <http://www.kanser.gov.tr/kanser/kanser-turleri/49-meme-kanseri.html> adresinden erişildi.

KADIN VE EGZERSİZ

Hülya Özlem Şener

Öğr. Gör., İzmir Üniversitesi, huyla.sener@izmir.edu.tr

Özet

Kadın ve erkek arasındaki fizyolojik farklılıklar, hayatın farklı alanlarında farklı kategorilerde yer almalarına farklı sorumluluklar üstlenmelerine sebep olmuştur. Günümüzde okuma seviyesindeki artış, buna bağlı iş gücüne katkısı ve ekonomik bağımsızlığı kazanması kadının sorumluluklarını arttırmıştır. Hem iş hem de ev yaşamında ciddi bir sorumluluk ve yük altında olan kadınlarımız, fizyolojik yaşlanma sürecinde erkeklere oranla daha fazla oranda çeşitli hormonların olumsuz etkisinde kalır ki bu da menapozla doğru orantılı hızlanan bir süreçtir. O nedenle kadınların yaşamın her sürecinde egzersiz yapması, ilerleyen yıllara yatırım oluşturmaları açısından son derece önemlidir. Kas iskelet sistemine ait pek çok hastalığın, günlük yaşamdaki iş yoğunluğu ve streslere bağlı postür bozuklukları dolayısıyla oluştuğu düşünülürse, önemli olan bunların oluşmadan önlenmeye çalışılması ve egzersizin yaşam tarzı haline getirilmesidir. Bu sayede annede başlayan egzersiz yapma alışkanlığı çocuklarına, ailesine ve tüm topluma yayılacaktır. Böylesine birbiri ile bağlantılı durumda egzersizi kişiye özel planlamak en uygun olanıdır. Ancak sosyalleşmeyi ve güdülenmeyi arttırmak amaçlı grup egzersizleri de oldukça önemlidir. Bunun en iyi örneği ise egzersizi akılda oluşturup bedende uygulatabilen, bilişsel seviyeyi yükselterek akıl-beden birlikteliğini sağlayan komplike bir egzersiz modeli olan klinik pilatestir. Egzersiz bilinci yerleşmiş millet, beden olarak daha sağlıklı olurken düşünce olarak da sağlam fikirler üretir ve topluma yararı olacak işlere imza atabilir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, egzersiz, sosyalleşme

Giriş

Taşadıkları meziyetler dolayısıyla doğanın üstün varlıkları olarak kabul edilen insanlar arasında cinsiyete bağlı yapısal farklılıklar vardır.

Cinsiyetler arası farklılıklar ergenliğe kadar beden boyutları ve vücut kompozisyonları açısından kendini göstermezken, ergenlikle

beraber östrojen ve testosteron hormonlarının salınımları artar. Böylece kadın ve erkek arasındaki kalıcı fiziksel ve yapısal farklılıklar ortaya çıkmaya başlar. Östrojen salgısı dolayısıyla kadın vücudunun kalça ve uyluk kısmında ki yağ depolarında artış ve hızlı kemik gelişimi dolayısıyla da ilk ergenlikte boy uzaması daha fazladır. Fakat kızlarda boy uzaması kısa sürede sona erer. Testosteron salgısı kendini göstermeye başladıkça erkek vücudunun farklılıkları da ortaya çıkmaya başlar. Erkeklerin boylarının daha uzun olması, vücut ağırlıklarının, kasal kuvvetlerinin, kemik yoğunluklarının daha fazla olması, eller ve ayaklarının daha büyük olması testosteron salgısı nedeniyledir (1).

Kızlarla erkekler arasında dış görünüş açısından belirgin olan farklılıkların yanı sıra tüm vücut sistemleri ve işleyişleri de farklılıklar göstermektedir.

Kas-iskelet Sistemi'ne ilişkin gözle görünür farklardan yukarıda bahsetmiştik. Kemik gelişimi açısından kızlar erkeklere oranla iki yıl ilerdedirler. Ancak kemik gelişimi kızlarda 18 yaşa, erkeklerde 21-22 yaşlarına kadar devam eder. Erkekler daha uzun kol ve bacaklara sahipken, kızların dirsek açıları daha fazladır. Ergenlik sonrası erkeklerin göğüs kafesi, kadınların ise karın boşluklarında genişleme görülür. Kas kuvveti ergenliğe kadar her iki cinsten aynı iken ergenlik sonrası kızlarda toplam vücut kuvveti erkeklerin % 63,5'na eşdeğer hale gelir. Kas lifi şekilleri ve yapılarında farklılıklar yoktur. Kadınlarda kuvvetlendirme egzersizleri ile vücut geliştirme çalışabilirler. Ancak kas hipertrofisi oluşturmazlar. Çünkü kas hipertrofisi testosteron salgısı nedeniyle olur (1,2).

Vücut Yağ Yüzdesi: Östrojen hormonu dolayısıyla kadınlarda vücut yağ oranı erkeklerinkinden hep daha fazladır. Aynı yaş ve kilodaki kadınla erkek kıyaslandığında, kadınlarda yağ oranının %8-10 daha fazla olduğu görülür. Bu oran yapılan egzersizlerle değiştirilebilir. Vücut yağ yüzdesi, beden kütle indeksi (BKI) adıyla kişinin kilosunun, boyunun karesine bölünmesiyle hesaplanır.

Beden kütle indeksi kategorileri aşağıdaki gibi sınıflandırılır.

- Çok zayıf = <18.5
- Normal = 18.5-24.9
- Şişman = 25-29.9
- Obez = 30 veya daha büyük.

BKI ve bel-kalça oranının fazla olması halinde dayanıklılık aktivitelerinde, hem vücut ağırlıklarını uzun süre taşımaları hem de kilogram başına düşen oksijen miktarının azalması dolayısıyla performansları azalmaktadır (1,3).

Solunum Sistemi: Kadınların daha küçük bedene ve daha az kas kitlesine sahip olmaları dolayısıyla akciğer kapasiteleri erkeklerden %10 daha düşüktür. Alveol çapları daha küçük olduğu için ventilasyon oranı da azdır ve solunum frekansı yüksektir.

Dolaşım Sistemi: Kadınlarda kanın hacmini belirleyen eritrositlerin ve oksijeni taşıyan hemoglobinin oranı, erkeklere oranla daha azdır. Bu nedenle aynı tip egzersiz yapıldığında kadınlarda kalbin iş yükü daha fazla olur.

Hormonal Sistem: Cinsiyete bağlı farklı hormon salınımları hem dış görünümde hem de kişilik özelliklerinde farklılıkları ortaya koyar.

Enerji Sistemleri: Kadınların akciğerlerinin ve kalplerinin erkeklere oranla daha küçük olması nedeniyle fiziksel aerobik ve anaerobik enerji kapasiteleri de düşüktür. Yaşla birlikte daha da azalan aerobik kapasite, egzersizle desteklendiği takdirde maksimal oksijen alımına artışla devam edebilir. Anaerobik enerji sistemi açısından bakıldığında ise; kadınlardaki kas glikojeninin daha az ve lipid profilinin daha fazla olduğu, buna bağlı olarak laktik asit üretiminin daha az olduğu görülür (4,5,6,7).

Bu kadar fizyolojik farklılık, pek çok sistem açısından erkeği kadından daha güçlü gösterir. Oysa kadının sınırsız gibi görünen ruhsal gücü, maneviyat üstünlüğü ve sahiplenici yapısı, onu her şeyin üstesinden gelebilecek kadar güçlü hale getirir.

Kadın olmak aslında ne büyük şereftir. Ne büyük kudrettir. Ne büyük güçtür. Ne büyük zorluktur ve daha nice “ne büyük” ler yaşayandır kadın.

Dünyaya gelişimizden itibaren her yaş döneminde farklı farklı sorumluluklar yüklenir üzerimize. Bunların ağır veya hafif olmasına bakmaz kadın, sorgulamaz, her sorumluluğu görev bilir. Sadece ve sadece görevleri tamamlamak için çabalar. Çünkü bu Türk kadının yetiştiriliş tarzıdır. Bu sorumlulukların altında ezilmez, tersine dimdik, alnı açık ve başarıyla durur. Hem de hiç durmadan, süreğen bir şekilde.

Hayatın her kademesinde ağır iş yüküne sahip olan kadın, her şeyin üstesinden gelmeyi becerip hayatı kolaylaştırmaya çalışırken kendisine zaman ayırmayı unuttur. Çünkü bu kadar iş yükü, bir süre sonra vücudunu çeşitli bölgelerinden ağrı sinyalleri gelmeye başlmasına sebep olur. Yine de sevdikleri için hep koştururlar, hep etrafındakilerin isteklerini yerine getirmek için çabalarlar. Aslında kadınların her biri birer enerji yumağıdır. Bu enerji dolu kadınlar, kendilerine zaman ayırsalar, vücutlarını hor kullanmasalar ve bir de egzersiz yap-salar ölümsüz olurlardı herhalde (8).

İşte tam da bu nedenlerle kadının gücüne güç katması, kasiskelet sistemini koruyup günlük yaşamını daha kaliteli yaşayabilmesi için egzersiz yapması çok faydalı olacaktır.

Kadınlar daha çok kilo aldıklarında egzersiz yapmayı düşünürler. Hızlı ve yoğun egzersizlerle çabucak kilo vereceklerini düşünürler. Fakat egzersiz alışkanlığı olmayan bir vücut, bu yoğun programı kaldıramaz, kaslar yorgun düşer ve bir an da egzersiz yapmak zulüm haline gelir. Aslında bunların sebebi egzersiz alışkanlığının olmaması, sadece ihtiyaç olduğunda egzersiz yapılması bilincinin olmasıdır. Oysa egzersiz bir toplum anlayışıdır. Sağlıklı yaşam için egzersiz gerekliliği kişilere daha çocukluk çağlarında aşılanır ve bu şekilde yetiştirilir. Böylece o toplum da egzersiz alışkanlık haline getirilmiş olup kuşaktan kuşağa aktarılır. Ne yazık ki Türk toplumunda egzersiz alışkanlığı yoktur. Ancak son 10 yıldır, ülkemiz nüfusunun küçük bir oranının da, özellikle sosyokültürel seviyesi yüksek sınıf ile eğitim seviyesi ortalamanın üzerinde olan gruplarda egzersiz alışkanlığı oturmaya başladı.

Çünkü insanlar ilerleyen yaşıyla orantılı olarak sağlık profilinde bozulma olacağını ve yaşam kalitelerinin düşeceğini anladılar. Günlük yaşamdaki en ufak, rahatsızlık vermeyen hareketlerin bile insan vücuduna mini mini travmalar yaptığını düşünürsek, çalışma koşullarımız, stres yüklerimiz, beslenme bozukluklarımız ve bana bir şey olmaz tavırlarımız hem kas iskelet sistemimizi hem de diğer tüm sistemlerimizin hızlıca yorulmasına ve yaşlanmasına neden olmaktadır (9, 10,11).

O halde egzersizin sistemler üzerinde ve tabii ki buna bağlı olarak genel vücut kompozisyonu üzerindeki faydalarına değinmek yerinde olacaktır.

Yaşamımız için en önemli fonksiyonlardan birinin soluk alıp vermek olduğunu biliriz. Egzersiz yapmaya başladığımız andan itibaren solunumumuzla aldığımız oksijen miktarı artmaya başlar. Solunum sistemi, giren oksijeni kan ile dolaşım sistemine gönderir ve böylece tüm vücut bol oksijenlenmiş kanla beslenir. Bol oksijenli kanla beslenen dokuların metabolizması hızlanır, kalbin egzersize uyuma artar ve egzersiz iş yükü azalır, toksik maddelerin dokulardan uzaklaştırılması kolaylaşır, yorgunluk maddelerinin birikimi önlenir, antioksidan özelliği ile yaşlanmayı geciktirir, solunum sistemi aktivasyonu artarak daha fazla oksijen alınımlı sağlanır ve bu döngünün devam ettirilmesini sağlayan oksijen miktarı giderek artırılır (12,13).

Egzersiz yapmak teriminden kastımız; kişiye özel değerlendirmelerinin yapıp kas-eklem-iskelet yapıları ve kardiyovasküler sisteme uygun egzersiz programının verilmesidir. Her egzersiz her kişiye uygun olmayıp bireysel egzersiz programlarının planlandığı kişiler olabileceği gibi genel sağlık profili birbirine benzer kişiler bir araya getirilerek grup egzersizleri de yaptırılabilir.

Kişiye özel egzersiz planını yapan Fizyoterapistler, multidisipliner ekip çalışması anlayışı çerçevesinde çalışırlar. Sağlıklı kişilerin genel sağlık taramalarını yaptırmaları, herhangi hastalığı olanların takiplerini sürdürmeleri ve hekimlerinin kontrolü altında olmak koşuluyla egzersizlerini planlar ve takip ederler. Fizyoterapist - hekim iletişimi ve diğer sağlık profesyonelleriyle iletişim sağlıklı ya

da hasta bireyin yaşam kalitesini artırıcı planları ortaya koymada vazgeçilmez unsurdur (11).

Egzersizlerin kişiye özel olmasından bahsederken hem tüm sistem özelliklerinin hem cinsiyet farklılıklarının hem de duygusal süreçlerin göz önünde bulundurulmasını tekrar tekrar belirtmek gereklidir. Cinsiyet farklılığının zaten tüm sistemler üzerinde ayırt edici özelliklerinden yukarıda bahsetmiştik ancak duygu durumlarının da günlük veya genel performans üzerinde son derece etkili olduğunu unutmamak gerekir. Duygusal açıdan kötü günler yaşayan kişiler kendilerini dış çevreye kapatırlar, sosyalizasyonları azalır, her konuda isteksizlik söz konusu olur, aktiviteden uzaklaşırlar ve tüm bunlar nedeniyle yaşam kaliteleri azalır (14). Oysa multidisipliner ekip çalışması ile duygusal süreci atlatmaya çalışan kişilerin fizyoterapist eşliğinde egzersiz programına dahil edilmesi, onun moralini yükseltecek, motivasyonunu arttıracak, endorfin salınımının artmasıyla mutlu olacak ve hayata daha pozitif bakacaktır. Kısacası egzersiz hayatın her anında olmalıdır.

Günlük yaşamda bir kadın, her işin üstesinden gelmeyi, aklını, pratik zekasını ve vücudunun işlevselliğini bir arada kullanarak başarır. Bu bütünlüğü egzersizle besleyerek yapmak kadının iş verimini arttırdığı gibi hayata bakış açısını zenginleştirir.

Kadına özel egzersiz önerilmesi konusunda pek çok seçenek vardır. Sadece şikayetine yönelik özel egzersiz programı olabilir, mevcut bir hastalığına yönelik egzersiz programı olabilir, sağlıklı yaşamı devam ettirmek istemesine yönelik aerobik eğitim içeren bir egzersiz programı olabilir. Egzersiz programı oluşturulurken kişinin performansına ve enduransına uygun olmasına dikkat edilirken, kadının duygu durumu, “an” da hissettikleri ve farkındalığının da önemli rol oynadığını unutmamak gerekir (14). Kadının duygu durumu iyi ise, mutlu ise yaptığı egzersiz de o oranda faydalı olacaktır.

Bu analizler doğrultusunda hem her yaş grubuna uygun olması hem vücudun sürekli oksijenlenmesinin tüm vücut sistemlerinin çalışmasına katkısı hem de akıl ve vücut birlikteliği sağlanarak istenen bölgenin özel çalıştırılması hem de fit bir görünüme sahip olabilmek için fizyoterapist eşliğinde pilates yapması en uygunu olacaktır.

Pilates; Joseph Pilates tarafından geliştirilmiş, kas iskelet sistemi kondüsyonunu arttırmak için rehabilitasyon gören bir hastadan tutun da, üst düzey atletlere ve dansçılara kadar kullanım alanı geniş olan bir egzersiz tekniğidir (15).

Tekniğin temel özelliği düzgün vücut mekaniğini kullanma, omuz ve kalça kuşağı arasında kalan gövde kısmını stabilize etme ve tüm hareketleri solunum egzersizleri ile birleştirerek kasları büyütmeden kuvvetini arttırmaktır. Öncelikle J. Pilates kimdir, buna biraz değinelim.

Joseph Hubertus Pilates (1880-1967)

Pilates egzersiz metodunun yaratıcısı Joseph Pilates, 1880 yılında Dusseldorf-Almanya'da doğdu. Astım, raşitizm ve romatizmal ateş gibi birçok hastalıkla boğuşarak oldukça sorunlu bir çocukluk dönemi geçirdi. Bu durumu kabullenmeyen Joseph, güçlenip vücudunu geliştirmek üzere çeşitli spor dallarıyla inatla ilgilenmeye başladı. Jimnastik ve box yaptı, yoga ve yakın doğu dövüş sporlarıyla ilgilendi, sirkelerde çalıştı. Bu dönemde, bir yandan kendi vücudunu keşfedip geliştirerek sağlıklı bir vücuda kavuşuyor, öte yandan da egzersizde yeni bir dönemin kapılarını aralayacak araştırmalar yapıyordu.

Böylece 1900'lerin başında vücudun kontrolünü esas alan, Doğu ve Batı yaklaşımlarının bir sentezi niteliğindeki "Kontrolöji" terimini tanımladı. Bu terim daha sonra pilatesin 6 prensibi arasında yerini aldı.

1912 yılında İngiltere'ye giden Joseph, Scotland Yard dedektiflerine kendini savunma eğitimleri vermeye başladı. Ancak, İkinci Dünya Savaşı patlayınca Alman olduğu için tutuklandı. İçine düştüğü zor durumları olumlu hale çevirmesini bilen Joseph, bu dönemde, gerek diğer tutuklulara gerekse -yürüme engelliler de dâhil olmak üzere- hastalara kendi egzersiz metodunu uygulama fırsatı buldu ve egzersizlerini uygulamak üzere çeşitli düzenekler geliştirdi. Eğittiği insanlara öylesine yüksek vücut direnci kazandırdı ki, 1918'deki grip salgınında binlerce insan hayatını kaybederken, Pilates'in eğitiminden geçenlerden bir kişi bile ölmedi.

Savaştan sonra Almanya'ya dönen Joseph'in egzersiz metodu bazı dans okullarına da ilham kaynağı oldu. Askeri yetkililerin askarlere eğitim vermesini istemeleri üzerine Almanya'yı terk etmeye karar verdi ve 1926'da Amerika Birleşik Devletleri'ne göçmen olarak gitti. Yolda tanıştığı Hemşire Clara ile evlendikten sonra birlikte ABD'deki ilk pilates salonunu açtılar. Böylece Avrupa'da doğan ve gelişen Pilates, Amerika'da da popüler bir egzersiz metodu oldu (16).

Yaklaşık olarak 7-8 yıl önce Madonna ve Sharon Stone gibi kitleleri peşinden sürükleyen ünlülerin pilates yapmaya başlaması ile bir moda spor haline gelen Pilates akımından Türkiye de nasibini almıştır. Ülkemizde birkaç Pilates CD'si seyreden, herhangi bir eğitimi olmayan herkes Pilates eğitmeni olmaya başlamıştır. Oysa Joseph Pilates, bu yöntemi ortaya çıkardığı andan itibaren hasta ve sağlıklı kişilerde tedavi edici ve sağlığı koruyucu bir fizyoterapi yöntemi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gövdenin stabilizasyonunun sağlanarak salınımların azaltılmasına ve istenen bölgenin istenen ölçüde çalıştırılması temeline dayanan Pilates, her türlü hastanın fizyoterapi programlarında fizyoterapistlerin başarıyla uyguladıkları ve başarılı sonuçlar elde ettikleri bir yöntem olmuştur. Sağlıklı insanlar konusunda kullanımı ise Madonna gibi ünlü isimler ile olmuştur. Pilates egzersizleri son derece zor olmasının yanı sıra temel stabilizasyon bilgisini bilen kişilerin bireylere öğretmesi ile kolay hale getirilebilir. O nedenle herhangi eğitimsiz veya yeterli eğitime sahip olmayan kişilerin de piyasada pilates yaptırıyor olmaları dolayısıyla fizyoterapistler verdikleri egzersiz eğitimine Klinik Pilates adını vermektedirler.

Klinik Pilates; akıl ve vücut birlikteliğinin gelişmesini sağlar. Pilatesin temelini oluşturan nefes, konsantrasyon, kontrol, kararlılık ve akıcılık prensiplerinin uygulanmasıyla vücut farkındalığı oluşturulur (14, 15).

Düzgün duruşun temel felsefesi öğrenildiğinde, kas-iskelet sistemi problemlerinden korunmak da o kadar kolaylaşacaktır. Ağrı ve şikayetlerin azalmasının yanı sıra vücudun esnekliği ile denge ve koordinasyonu da artacaktır. Pilates, tek başına kilo verdirmez. Pilates eg-

zersizlerinin niteliği, kasların uzamasını sağlayarak daha fit bir görünüm sağlamaktır. Ancak yürüyüş gibi basit, her ortamda yapılabilen, tüm vücudun aynı anda aktif olduğu bir aktivite ile desteklenirse kilo verme de sağlanabilir.

Pilates prensipleri, pilates felsefesi hakkında bize bilgi vermektedir. Pilates egzersizleri, akıl ve vücut birlikteliğinin gelişmesini sağlar. Akıl ve vücut birlikteliği; Descartes'tan bu yana felsefecilerin konusu olmuştur. Bu özellikleri ile yoga ve Tai Chi'yi anımsatmaktadır. Joseph Pilates, kendi hastalıklarıyla savaşıırken yoga ve taichi'den de yararlanmış ama akıl-vücut birlikteliğinin yanı sıra farkındalığa dikkat çekerek Pilates egzersizlerini geliştirmiştir. Pilates felsefesi oldukça açık ve nettir. Pilates'te olumlu geri bildirim vardır. Bu egzersiz sistemi ile kişi kendini zihinsel ve fiziksel olarak yenilenmiş hisseder.

Prensiplerden de anlaşılacağı gibi akıl-vücut birlikteliği ve farkındalık hem pilates egzersizlerinin kolayca öğrenilip yapılmasını hem de hayata bu felsefi gözlükle bakılarak hayatın kontrol edilerek yaşanmasını öğretir. Kişi vücudunu kontrol edebildiğini gördükçe hayatındaki kontrolünün geliştiğini görür (14, 17).

Pilatesin Yararları

Pilates egzersizlerini düzenli olarak en az 3-6 ay yapan kişilere sağladığı en önemli katkılar:

- Vücut farkındalığı yaratır,
- Duruşu düzelterek duruş bozukluğunun neden olacağı kas iskelet sistemi problemlerinden korur,
- Ağrıların ve şikayetlerin tekrarlanmasını ortadan kaldırır,
- Vücudun daha esnek olmasına yardımcı olur,
- Özellikle omurga olmak üzere, tüm eklem hareketleri üzerinde kontrol sağlar,
- Denge ve koordinasyonu artırır,
- Kasların kuvvet ve dayanıklılığının artmasına paralel günlük hareketler sırasında yaşanan yorgunluğu ortadan kaldırır.

- Akıl-ruh-beden birlikteliği sayesinde artan farkındalık, strese yenik düşme yüzdesini azaltır, stresle baş etme yollarını da öğretir.
- *Özellikle de kadının yaşam kalitesi arttırır (18).

Pilates eğitimi, birebir veya gruplar halinde fizyoterapist eşliğinde yapılmalıdır. Top ve theraband'larla (renkli lastik) yapılan egzersizler, pilatesin temeli öğretilmeden genel prensipleri uygulamadan, bireyin kas kullanımının farkındalığı oturmadan ve kas kuvveti yeterli olmadan başlanmaz.

Pilates egzersizleri ilk olarak mat üzerinde ki eğitimlerle başlar ve fizyoterapistin gerekli gördüğü zaman theraband ve top aktivitelere başlanır. Gövde stabilizasyonunun tam olarak sağlandığına emin olunduya reformer cihazları ile eğitime devam edilebilir.

Pilates eğitimi; her hasta ve yaş grubuna uygulanabildiği gibi aşağıdaki fotoğraflar meme kanserli hastalarla yapılan grup eğitimin-den örneklerdir. Fotoğrafların yayınlanması konusunda hastalardan izin alınmıştır.

Resim 1. Temel stabilizasyonunun öğretilmesi ve egzersize başlangıç.

Resim 2. Temel pozisyonda kolları ve bacakları ayrı ayrı çalıştırabilme yeteneğinin geliştirilmesi.

Resim 3. Temel pozisyon korunurken thereband ile kol ve bacakları kuvvetlendirme.

Resim 4. Temel pozisyon korunarak karın ve kalça çalıştırma.

Resim 6. Temel pozisyonu koruyarak yan yatışta kalça çevresini çalıştırma.

Resim 7. Temel pozisyonu koruyarak yüzükoyun pozisyonunda sırt-kol-kalça-bacak alıştırma.

Resim 8. Cenin pozisyonu alınarak gevşeme ve esnemenin sağlanmasıyla enerji depolanmış bir şekilde egzersiz programının bitirilişi.

Resimler: Aşağıdaki fotoğraflar Meme kanseri olup tedavileri tamamlanmış ve kollarında lenfödem gelişmiş hastalarla Klinik Pilates egzersizlerinin Grup eğitimi sırasında çekilmiştir.

İlerleyen yıllar insanın sistemlerinde bozulmalara, günlük stresler ve iş yükü de kas iskelet sistemini olumsuz yönde etkilerken, kadının menapoza girmesiyle de osteoporoz oluşmaya başlar. Zamanın ilerlemesinin ve insan vücudunda oluşturduğu deformasyonun önüne geçilemeyeceğine göre ağrısız ve kaliteli yaşlanabilmek için her gün egzersiz yapmak son derece önemlidir. Bu durumda hangi yaşta olursak olalım egzersiz yapmalıyız. Hareket etmenin bedene zarar vereceğini düşünen kişileri egzersiz yapmaları için motive etmek, yaptırmak ve toplumda bu bilinci yaymak gerekmektedir (19).

Egzersiz yapan ebeveynlerle yetişen çocuklarda, egzersizin önemini kavrayacaklar ve yaşam stili haline getireceklerdir. Egzersiz yapma bilinci yerleşmiş toplumların sağlık harcamalarının ne kadar az olduğu istatistiklerle kanıtlandığı gibi bu toplumlarda her yaş grubunda yaşam kalitesinin ve sosyal ilişkilerin arttığı belirtilmektedir. O halde herkesin özellikle de kadınların en kısa zamanda bir egzersiz

programına dahil olmaları, günlük düzenli yürüyüşlerini aksatmamaları gerekmektedir (19, 20).

HERKESE BOL EGZERSİZLİ GÜNLER DİLERİM.

Kaynakça

- 1- Wilmore JH, Costil DL, Kenney WL. (2008). *Physiology of sport and exercise*. Champaign: Human Kinetics.
- 2- Pınar L. (2010). *Sinir ve kas fizyolojisi temel bilgileri*. Ankara: Efil Yayınevi.
- 3- Kotte EM1, de Groot JF, Winkler AM, Huijgen BC, Takken T. Effects of the fitkids exercise therapy program on health-related fitness, walking capacity, and health-related quality of life. *Physical Therapy*. 2014 May 1. [Epub ahead of print].
- 4- Zheng C, Beresford SA, Van Horn L, Tinker LF, Thomson CA, Neuhouser ML, Di C, Manson JE, Mossavar-Rahmani Y, Seguin R, Manini T, LaCroix AZ, Prentice RL. (2012) Simultaneous association of total energy consumption and activity-related energy expenditure with risks of cardiovascular disease, cancer, and diabetes among postmenopausal women. *American Journal of Epidemiology*, 180(5):526-35.
- 5- Taylor AL, Allen SS, Raymond NL, Hodder SL, Baum KD. (2007). Kadın sağlığı ile ilgili başlıklar (Demitürk, F, Çalışkan, AC, çev.). *Cecil Essentials of Medicine* içinde (ss. 711-726). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- 6- Starkman JS, Milam DF, Smith JA. Çev: Kara T. (2007). Erkek sağlığı ile ilgili başlıklar (In Andreoli TE, Carpenter CCJ, Griggs RC, Benjamin IJ. Editors). *Cecil Essentials of Medicine* içinde (ss. 729-746). İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- 7- Gordon SE, Kraemer WJ, Looney DP, Flanagan SD, Comstock CA, Hymer WC. (2014). The influence of age and exercise modality on growth hormone bioactivity in women. *Growth Hormone & IGF Research*. 24(2-3), 95-103.
- 8- Şentürk D. (2014). *Spor ve tıp*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri.
- 9- Arabacı R. (2010). Ambulatory Activities in Turkish Adults without Exercise Habits. *Turkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*. 30(3), 985-94.
- 10- Tekin A, Kaldırım M. (2008). Rekreatyonel fiziksel egzersizsiz yaşlıların fiziksel durum ve depresyon düzeylerine etkisi. *Turkish Journal of Geriatrics*. 11 (1), 18- 25.

- 11- Algun C. (2013). *Fizyoterapi ve rehabilitasyon*. Ankara: Nobel Yayınları.
- 12- Whelton SP, Chin A, Xin X, He J. (2002). Effect of aerobic exercise on blood pressure: a meta-analysis of randomized, controlled trials. *Annals of Internal Medicine*. 136(7), 493-503.
- 13- Stocchi V, De Feo P, Hood DA. (2007). *Role of physical exercise in preventing disease and improving the quality of life*. Milano: Springer-Verlag Italia.
- 14- Unal E. (2014). *Bilişsel egzersiz terapi yaklaşımı*. Ankara: Nobel Yayınları.
- 15- Bird ML, Fell J. "Pilates exercise has positive long term effects on the aged-related decline in balance and strength in older, community dwelling men and women. *Journal of Aging and Physical Activity*. 22(3), 342-7.
- 16- Joseph Pilates Life & Biography. http://www.easyvigour.net.nz/pilates/h_biography.htm Güncelleme tarihi, 20.08.2014.
- 17- Şener HO. (2014). *Klinik pilates egzersizlerinin meme kanseri tedavileri sonrasında gelişen lenfödeme etkisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- 18- Alpers AT, Segel RT, Gentry L. (2009). *Her yönüyle pilates*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- 19- Kisner C, Colby LA. (2007). *Therapeutic exercise*. Philadelphia: F. A. Davis Company.

TURİZM VE KADIN

Koray Akman

Yrd. Doç. Dr. İzmir Üniversitesi, koray.akman@izmir.edu.tr

Ülker Erdoğan

Öğr. Gör. İzmir Üniversitesi, ulker.erdogan@izmir.edu.tr

Ceyda Lale

Öğr. Gör. İzmir Üniversitesi, ceyda.lale@izmir.edu.tr

Özet

Bilgi teknolojisindeki gelişim ve küreselleşme sürecinden kaynaklanan değişim ülkeleri derinden etkilemektedir. Sosyo-ekonomik açıdan önemli gelişmelere sebep olan bu değişim, aile ve toplum açısından değerlendirildiğinde, kadının geleneksel rolünde bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Bu değişimi sektörel gelişim ile birlikte ele alacak olursak, iki olgu bütünsel manada dikkat çekicidir. “Turizm ve Kadın”. Türkiye’de turizm sektörü 1980’li yıllarda önemli bir gelişme kaydetmiştir. Turizmin Türk toplumunda tüketim alışkanlıklarının değişmesine neden olduğu, iş-güç çeşitlenmesini sağladığı, yeni meslekleri ortaya çıkardığı, gelenek ve göreneklerde değişmeye yol açtığı, önyargıların kalkmasında etken olduğu, değer yargılarının ve toplumda kadın ve erkek rollerinin değişmesinde önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişme süreçlerine çok yönlü katkıda bulunması sebebiyle, ekonomik açıdan hem bir gelir, hem de bir istihdam kaynağı olan turizm, insan gücüne en çok ihtiyaç duyulan emek-yoğun özelliğe sahip sektörlerden biridir. Cinsiyet dağılımı ile ilgili yapılan araştırmalara göre; erkek istihdam oranı, bütün diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de kadın istih-

dam oranına göre yüksektir. Hizmet sektörü içerisinde yer alan turizm sektöründe her geçen gün kadın çalışanların sayısı giderek artmasına rağmen genel olarak işletmelerdeki sorun olan ayrımcılık turizm sektöründe de göze çarpmaktadır. Özellikle kadınların diğer sektörlerle göre yüksek oranda istihdamını sağlayan turizm sektöründe, kadınların düşük oranda yönetici kademesine getirilmelerinin nedenlerinin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu nedenle kadınlar üzerindeki kariyer engellerinin kaldırılması için çözüm önerilerinin ve stratejilerin yapıcı olması gerekmektedir. Ayrıca turizm istihdamı içerisinde yer alan kadın çalışanların oranı genel istihdam yapısına uygun olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından farklılık göstermektedir. Kadınların işgücüne katılma oranları gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesi, toplumun sosyal ve kültürel gelişmişliği v.b. nedenlerle yüksek iken, yine aynı faktörlerin bulunmayışı yüzünden gelişmekte olan ülkelerde düşüktür. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma amaçlarına ulaşılabilmesi ve kadınların sosyo-ekonomik konumlarının güçlendirilmesi için kadın istihdamının arttırılması şarttır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, turizm, istihdam.

Giriş

Turizm, çok eski zamanlara dayanan yapısıyla ve yeni sürecin üzerinde bıraktığı derin etkisiyle çok boyutlu incelenmesi gereken, hizmet sektörü içerisinde yer alan, insanın hizmeti sağlayan ve alan olarak tüm süreçte aktif rol aldığı, statikonun karşısında yer alan, gelişim ve değişimleri direk olarak yaşayıp bu çerçevede dönüşümler geçiren dünya insanların ve yaşanılan bölgelerin her türlü menfaatlerini karşılamaya çalışan, bütünsel manada birleştirici başlı başına değer taşıyan bir olaydır.

Turizm, çok yönlü yapısıyla ülkelerin veya bölgelerin kalkınmasında dünyanın en güçlü sektörlerinden birisidir. Turizm kaynakları olarak bölgelerin sahip olduğu doğal varlıklar, tarihi mekânlar ve sosyo-kültürel yapılar turizmin diğer sektörlerden ayırt edici yapısını ortaya çıkarır. Turizmin diğer sektörlerle girdi sağlaması dolayısıyla da

gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasında lokomotif özelliği taşıması ayrıca değer ifade etmektedir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve psikolojik değişimler, turizm alışkanlıkları ve ihtiyaçları üzerinde büyük etkiler yaratmış; bunun sonucu olarak uluslararası düzeyde yaygın bir turizm hareketi doğmuştur. Böylece turizm olgusu günümüzde ulaştığı boyutlar sayesinde, sanayileşme ve uluslararası ticaret gibi önemli ve sürekli bir sektör özelliğine sahip olmuştur. Hizmet endüstrisi olarak nitelenen turizm, ulusal ve uluslararası düzeyde kazandığı dev boyutlarla yatırımları ve iş hacmini geliştiren, gelir yaratan, döviz ve istihdam sağlayan, sosyal ve kültürel hayatı etkileyen, çevreyi koruyan bir kapsam kazanmıştır (Usta, 2008, s. 2). Bölgelerin yaşayış tarzının değişmesine vesile olarak küryerel bir yapıyı ortaya çıkarması, kadın ve erkek rollerinde geleneksel yapıdan ayrılarak değişimlerin yaşanmasına sebep olması dolayısıyla da, turizmin sosyolojik açıdan toplumsal değişmeye olan etkisini gözler önüne sermektedir.

Turizmin sosyolojik boyutta yarattığı etkiyi; insan, sosyal yapı ve kültür çerçevesinde değerlendirmekte fayda vardır. Bunun için, turist, turizmci ve yerel halkın bir arada yaşamasından kaynaklanan ilişkilerin yapısının ele alınması, bu ilişkiler neticesinde gelişen bireysel davranışların incelenmesi ve böylece grup ilişkilerinin yapısı ve bu ilişkilerdeki değişimlerin bilinmesi gerekmektedir (Avcıkurt, 2007, s. 57).

Bu bölümde turizmin sosyolojik açıdan incelenmesi yanında, turizm sektöründe istihdam eden kadın çalışanlar üzerinde durulacaktır.

1. Turizmin Toplumsal Değişime Etkisi

İnsanları turizme yönlendiren etkenleri, küresel çapta şekillenen sosyal değişimler ile ifade etmek mümkündür. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve psikolojik değişimler, alışkanlıklar ve ihtiyaçlar üzerinde büyük etkiler yaratmış; bunun sonucu olarak uluslararası düzeyde yaygın bir turizm hareketi doğmuştur (Şentürk ve Toprak, 2011, s. 324). Bu çerçevede

sosyal değişimlerin vesile olduğu turizm hareketlerini de toplumsal değişimin kaynakları olarak değerlendirebiliriz. İnsanlar turizm yoluyla gittikleri yerlerde kültür ve bilgi paylaşımına girmekte, hem kendileri kültürel ve entelektüel anlamda bir değişime uğramakta, hem de gittikleri bölgedeki yaşam tarzında bir takım değişikliklere sebep olmaktadırlar (Çeken, Dalgın, Karadağ, 2009, s. 31).

Turizmde, gelişmiş toplumların gelişmekte olan toplumları dolaylı olarak yahut doğrudan etkilediği kabul gören bir gerçektir. İki farklı gelişmişlik düzeylerindeki ülkelerin karşılaştıkları mahalde, gelişmiş toplumların etkileme gücü daha yüksektir. Turizm olayına gelişmiş ülkelerin yoğun düzeyde katılım göstermeleri neticesinde, gelişmekte olan ülkelerin bu etki altında kalmaları kaçınılmaz görünmektedir (Gürbüz, 2002, s. 53). Turist ile turist kabul eden yöre halkının birbirleri ile iletişim ve etkileşime girmeleri sonucunda meydana gelebilecek olumlu ve olumsuz toplumsal etkiler şu şekilde sıralanabilmektedir (Doğan ve ngren, 2010, s. 319):

Turizmin Toplum ve Kültür zerindeki Olumlu Etkileri

- Aile yapısı içinde kadın erkek ilişkilerine getirdiği eşitlikle, kadını zgr konuma getirerek kadının dışa açılma sürecini hızlandırır.
- Turizm mahallindeki yöresel sanatın canlanmasını sağlayarak, bölgenin sanatını güçlendirir.
- Turizm mahreci ve mahalli açısından barış ve hoşgörüyü arttırır.
- Bölge halkının kültür düzeylerinin yükselmesini sağlar.
- Bölge insanının sahip olduğu kültürel miras üzerinde farkındalık yaratır.
- Yerel halka bir ilgi ve faaliyet alanı oluşturur.
- Sosyal etkileşimi hızlandırır.

Turizmin Toplum ve Kültür zerindeki Olumsuz Etkileri

- Özellikle gençlerin değer ve inanç yapısı üzerinde olumsuz etki bırakarak, giyim ve yaşam biçimlerinde değişimler meydana getirir.
- Turist kabul eden ülkenin anadil yapısını bozar.
- Yöre halkının yaşam biçimlerini olumsuz etkiler.
- Gelenek ve görenekleri etkisizleştirir.
- İnsani ilişkilerin yerini ekonomik çıkarlara bırakır.
- Kötü alışkanlıkları arttırır (sigara, alkol vb.).
- Aile bağlarını zayıflatır.
- Irksal gerginliklere yol açabilir.

Turizmin sağladığı yararlar yanında, ortaya çıkardığı bazı olumsuzlukların bilinçli bir turizm faaliyeti ile ortadan kaldırılabileceği kuşkusuz ortadadır. Özellikle turizme yönelik politikaların bölgesel bazda belirlenirken yönetişim yaklaşımı ile çalışılması, alışılmışın dışında yeni perspektiflerin yre insanına da kazandırılması, olumsuz etkilerin ortadan kaldırılması adına ehemmiyet taşımaktadır.

Değişimlerin seviyesinin yerli halkın sosyo-kültürel seviyelerine bağlı olduğu düşünüldüğünde ise uzun vadede dil, giyim kuşam, kültürel birikim konusunda gerçekleşen dönüşümler gelecek nesillere aktarıldığında sosyo-kültürel toplum tabanının oluşturulacağı varsayılabilir. nemli olan bu süreç içinde olumsuz davranış dönüşümlerinin ve yozlaşmaların ortadan kaldırılması ve azaltılmasıdır (Güzel, 2013, s. 782).

Turizmin toplumsal değişime etkileri sonucu, kadın çalışanları ortaya çıkarması ve sonrasında turizm sektöründe çalışan kadınların karşılaştıkları durumların değerlendirilmesini açısından yazının odak noktasını oluşturan “ turizm ve kadın” olgusu, toplumsal değişim çerçevesinde bağlayıcı noktadadır.

2. Turizm ve İstihdam

Küreselleşmenin yarattığı koşullar çerçevesinde, ülkelerin kalkınmasında ve ekonomik büyümesinde büyük bir etkiye sahip olan istihdam, günümüzde özellikle Türkiye gibi kırılgan ekonomiye sahip ülkelerin konjonktüründe en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir. İstihdam kavramı ile ilgili alan yazında birçok tanımlama bulunmaktadır. Bu tanımlardan bazıları aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

“Geniş anlamda istihdam, bir ekonomideki bütün üretim faktörlerinin kullanılmasıyla ilgilidir. Dar anlamda istihdam söz konusu olduğu zaman, sadece emek ve onun üretime katılması akla gelmektedir” (Erdoğan, 1996, s. 227.)

“İstihdam, bir kimsenin belli bir iş ya da vazifenin görülmesi amacıyla çalıştırılmasıdır. İktisadi anlamda ise bir ülkede üretimi gerçekleştirmek ya da yurtiçi çıktıyı elde etmek amacıyla, üretim faktörlerinin, mal ve hizmetlerin üretim sürecine aktif biçimde dâhil edilmesidir” (Ardıç, 2006, s. 175).

Tanımlamalardan yola çıkarak istihdam kavramının, üretimle ilgili bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. İstihdam, üretim yapan bütün sektörlerde önemli bir işlev olarak görülmektedir. Fakat istihdamın, insan ilişkilerinin yoğun olduğu hizmet sektörlerindeki işlevi daha stratejik bir önem kazanmaktadır.

Ulaşım araçlarındaki bir yerin, herhangi bir konaklama tesisindeki yatağın, vapur biletinin, tarihsel yöreler, antik kentler, deniz, plaj, doğal yerlerdeki hizmetlerin satışı, turizmin de “hizmet sektörü” olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır (Usta, 2012, s. 8). Hizmet sektöründe büyük bir paya sahip olan emek yoğun sektör özelliği taşıyan turizmde, iç ve dış müşterinin memnuniyetinin sektörü dinamik tutmadaki yeri tartışılmazdır.

Turizm sektöründe üç çeşit istihdam görülmektedir. İlki, konaklama işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri gibi turizm sektöründe yer alan tesislerdeki turist harcamaları nedeni ile bu tesislerde yaratılan

doğrudan istihdam, ikincisi, turizm sektörünün arz yönünde yer alıp turistik harcamalar sonucu oluşmayan fakat turizmle ilgili, sektöre girdi veren diğer sektörlerde oluşan dolaylı istihdam ve üçüncüsü de, bölge halkının turizmden kazandığı gelirin yeniden harcanması ile turizm çarpanının etkisi sonucu ortaya çıkan ek istihdam ya da uyarlılmış istihdamdır (İçöz ve Kozak, 1998, s, 220).

Turizm, yeni ve geniş istihdam alanları yaratarak, özellikle iklim ve manzaradan başka doğal kaynağı bulunmayan, yeterince gelişmemiş ve istihdam alanları sınırlı kalmış yerler açısından büyük önem taşımaktadır. Turizm, işsizlik sorununun çözümüne olumlu katkılarda bulunmaktadır (Usta, 2012, s. 53). Turizm sektöründe istihdam konusunda yaşanan gelişmeler, turizm sektörünün özellikleriyle de ilintilidir (Olalı ve Timur, 1986, s. 102-103):

- *Turizmin mevsimlik karakterinden kaynaklanan özellikler:* Turizm talebi, özellikle kıyı otellerinde yılın belirli aylarında yoğunlaşmaktadır. Bu yoğunluk turistik işletmelerde daimi personelin yanında mevsimlik personelin çalıştırılmasına neden olmaktadır.
- *Turizm Sektörünün İşgücü Transferi:* Turizm sektörü geleneksel sektörlerden büyük ölçüde işgücü transfer ettiği için, yarı kalifiye ve niteliksiz işgücüne istihdam imkânı sağlar.
- *Turistik İşletmelerin Ölçeği.* Türkiye'deki turistik işletmelerin küçük, orta veya büyük ölçekli işletme kategorilerinden birine girmesi, insan kaynakları planlaması çerçevesinde işletmeye alınacak personel sayısını doğrudan etkilemektedir.
- *Turizm Sektörünün Demografik İstihdam Yapısı:* Turizm sektöründe; son yıllarda önem kazanan butik oteller gibi aile işletmeleri nedeniyle, istihdam edilen kadın, çocuk ve yaşlı personel sayısı diğer sektörlerle göre daha fazladır.
- *Turizm Sektöründe Eğitimli Personel:* Sektörde istihdam edilen eğitimli personel oranı; bölgelere ve işletme türlerine göre farklılıklar göstermesine karşılık, düşük seviyede kalmaktadır.

- *Turizm Sektörünün Çalışma Koşulları:* Sektördeki özel çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri, hafta sonu ve diğer boş zamanlardaki yoğun çalışma şartları; personelin sosyopsikolojisini etkilemekle beraber, sektöre karşı olumsuz bir bakış açısı yaratmaktadır.
- *Turizm Sektöründe İş Değiştirme:* Turizm sektöründe; küçük ölçekli işletmelerin yaygın olması ve bu sektörde işyeri değiştirmelerine çok sık rastlanması nedeni ile sendikalaşma yok denecek kadar azdır.

Turizm sektörünün gelişimi doğrultusunda artan talep ile beraber, yatırımların artması sonucunda istihdam oranlarında da artış görülmesi beklenmektedir. UNWTO'nun tahminlerine göre; uluslararası gelen turist sayısında 2014 yılında %4 ile %4,5 arasında gerçekleşmesi öngörülen artış ile 2030 yılında uluslararası gelen turist sayısının 1,8 milyara ulaşması beklenmektedir. Turizm sektörü; istihdam olarak her 11 işten 1'ini oluşturmaktadır ve istihdam oranının yükselen turist sayısı ile beraber artacağı düşünülmektedir. (UNWTO, 2013). WTTC 2013 Ekonomik Etki raporunda ise, seyahat ve turizm alanının yaklaşık 101 milyon istihdam yarattığı belirtilmektedir. Bu rakam, toplam istihdamın %3,4'ünü oluşturmaktadır. İstihdam alanlarını; oteller, seyahat acentaları, havayolları ve diğer yolcu ulaşım servisleri, restoranlar, boş zaman aktivite endüstrisi oluşturmaktadır. 2024 yılında, istihdam sayısının 126 milyona ulaşması ve gelecek 10 yılda %2 artış göstermesi beklenmektedir (WTTC, 2013).

Türkiye'de de, dünyadaki istihdam konusundaki gelişmelere paralel olarak turizmde istihdamda büyüme görülmektedir. Turizmin sigortalı çalışanlar içindeki payı %7,3'e çıkmıştır. SGK tarafından açıklanan verilere göre, turizm sektöründe sigortalı olarak çalışanların sayısı %12 artarak 919 bin 302 kişiye ve çalışan sigortalıların Türkiye içindeki payı ise %6,8'den %7,3'e ulaşmıştır. Türkiye genelinde 4a kapsamında çalışan sigortalıların sayısı da 12 milyondan 12,6 milyona yükselmiştir. Yaklaşık 610 bin kişiyi aşan bu artışın %16'sı turizm sektöründen sağlanmıştır. Yüzde 16'lık bu payın, %8'i yiyecek içecek

hizmetlerinde, %6'sı da konaklama kesiminde gerçekleşmiştir (TUROFED, 2013). Aşağıdaki Tablo 1'de son 2 yılda turizm sektöründe sigortalı çalışan sayısına ilişkin gelişim görülmektedir:

Tablo 1. Turizm Sektöründe Sigortalı Çalışan Sayısı (4a Kapsamı: 2013 Eylül)

	2012	2013	% Değişim
Yiyecek İçecek Hizmetleri	425.181	474.433	11.6
Konaklama	283.952	319.698	12.6
Spor, Eğlence, Dinlence Faaliyetleri	51.423	58.959	14.7
Seyahat Acentaları ve Tur Operatörlüğü Hizmetleri	53.124	55.768	5.0
Havayolu	7.441	10.444	40.4
Turizm Toplamı	821.121	919.302	12.0
Türkiye Toplamı	12.069.085	12.679.379	5.0
Turizmin Payı %	6,8	7,3	

(Kaynak: TUROFED Turizm Raporu, 2013)

3. Turizm Sektöründe Kadın Çalışanlar

Hızlı büyüyen ve dinamik bir yapıya sahip olan turizm, insan gücüne en çok ihtiyaç duyulan emek-yoğun özelliğe sahip sektörlerden biridir. Turizm sektöründe istihdam kapsamında yapılan araştırmalar çerçevesinde istihdam yapısı demografik yapılara göre incelendiğinde, cinsiyet dağılımı konusunda erkek istihdam oranı, diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de kadın istihdam oranına göre yüksektir (Yanardağ ve Avcı, 2012, s. 45; Yıldız, 2011, s. 68).

2012 yılında TÜİK tarafından yapılan istatistiklere göre, turizm sektörünün en önemli alt sektörlerinden olan konaklama ve yiyecek içecek hizmetlerinde erkek çalışan sayısı 195bin iken kadın çalışan sayısı 43bin'dir (TÜİK, 2012). Sektörde çalışan kadınların ağırlıklı olarak kat hizmetleri, çamaşırhane, mutfak, misafir ilişkileri vb. bölümlerde daha çok istihdam edildikleri görülmektedir (Baum, 2013).

Sektörde üretilen hizmetlerin ağırlıklı bir kısmının kadınsı işlerden oluşması (yatak yapımı, temizlik, dekorasyon, servis ve karşılama vb), bu trendin yükselmesinde önemli bir rol oynamakta ve bu özelliğine bağlı olarak konaklama sektörü, “kadın-yoğun sektör” olarak da bilinmektedir (Kozak, 2012, s. 92).

Hizmet sektöründe pek çok işin fiziksel bir güç gerektirmemesi, esnek çalışma saatleri ve yarı zamanlı çalışma olanakları, işlerin yerleşim bölgelerinde ya da yakın çevrede bulunması vb. nedenler, kadın istihdamının diğer sektörlere göre artmasında öne çıkmaktadır (Dura ve Atik, 2002, s. 104). Fakat bu nedenler bazen kadınlar için büyük bir sorun oluşturmaktadır. Özellikle konaklama işletmelerinde kat hizmetleri gibi yoğun fiziksel efor sarfedilen aşırı iş yüküne dayalı departmanlarda, iş yüküne dayanamama eğilimleri sorun yaratabilmektedir. Konaklama işletmelerinde mesai saatlerinin standart değil de karmaşık olabilmesi, her an işe çağrılabilme olasılığı, evli kadınların yaşantısında önemli bir sorun haline gelebilmektedir (Demirkol, Fidan ve Pelit, 2004, s. 77).

Dünya genelinde kadın çalışanların oranı turizm sektörü içerisinde değerlendirildiğinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bakımından farklılık göstermektedir. Bu farklılık, kadın çalışanların eğitim seviyesi, yer aldıkları toplumun sosyo-kültürel yapısı ve uzmanlaşma gibi nedenlerle gelişmiş ülkelerde yüksek iken, yine aynı faktörlerin bulunmayışı yüzünden gelişmekte olan ülkelere düşüktür (Kılıç, 2000, s. 61, Yanardağ ve Avcı, 2012, s. 45). Gelişmiş ülkelere turizm sektöründe çalışan kadınların oranı toplamın yüzde 35 ile 40’ı arasında iken gelişmekte olan ülkelere bu oran yüzde 5 ile 10 arasında değişmektedir (Dünya Bankası, 2008, s. 244). Türkiye’de gelişmekte olan ülkelere oluşan yüzde 5 ile 10 arasındaki dilime girmektedir.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişim ve gelişmelerle kendine yeni ve farklı roller yükleyen kadın, eğitim almaya, kendi konumunun farkına varmaya, yerine getirilen hizmetler açısından “kadınsı” işlerin yoğun olarak bulunduğu ve “emek-yoğun” olduğu kadar “kadın-yoğun” bir istihdam özelliği gösteren turizm işletmelerinde çalış-

maya kısaca bilinçlenmeye başlamıştır (Tükeltürk ve Perçin, 2008, s. 125; Kocacık ve Gökkaya, 2005, s. 196). Tüm bu gelişmeler beraberinde ayrımcılık sorununu da getirmiştir. Kadın çalışanların sayısının her geçen gün arttığı turizm sektöründe, genel olarak işletmelerdeki sorun olan ayrımcılık ciddi anlamda sorun teşkil etmektedir. Özellikle kadınların diğer sektörlere göre daha yüksek oranda istihdamını sağlayan turizm sektöründe, kadınların düşük oranda yönetici kademesine getirilmelerinin nedenlerinin tespit edilmesi önemlidir. Kadınların yönetim kademeleri önündeki engellerin toplumsal rol ve ailesel sorumluluklar gibi mecburiyetten mi kaynaklandığı, yoksa önyargılara dayanan bir ayrımcılığın mı neden olduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Kariyer engellerinin ortadan kaldırılabilmesi içinde çözüm önerilerinin ve stratejilerin belirlenmesi sektörde çalışan kadınların iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi performansına doğrudan yansıyacak konularda sorun yaşamamaları için bir zorunluluktur (Tükeltürk ve Perçin, 2008, s. 114). Konaklama sektöründeki kadınların genellikle, orta kademe yöneticilik pozisyonlarında yoğunlaşması üst düzeyde (otel müdürü veya genel müdür) %10 oranında temsil edilmesi kariyer gelişiminde kadınların cinsiyete dayalı bir ayrımcılık nedeniyle engellendiğini göstermektedir (Coffey ve Anderson'dan aktaran: Kozak, 2012, s. 92).

Çalışma hayatında kadınların maruz kaldığı cinsiyete dayalı ayrımcılık, iş performansından ya da uzmanlık düzeyinden çok, kadın ya da erkek olmasına bakılarak yapılan değerlendirmelere ve uygulamalara dayanmaktadır (Demir, 2011, s. 766). Süreç içerisinde cinsiyet ayrımcılığı ile karşı karşıya kalan tarafın çoğunlukla kadınlar olması üzücü bir tespit olarak pek çok araştırma bulgularında yer edinmektedir.

Kadınların aile sorumluluklarının daha fazla olması, özellikle Türkiye'de aile yapısı içinde bir eş ve anne rolünün daha etkin olması, iş yaşamında erkeklerle rekabette dezavantaj yaratabilmektedir. Küçük çocuğu olan bir annenin tercih edilmemesi kadın açısından negatif bir ayrımcılıkta gerekçe olarak kullanılabilirken, diğer yandan alkol ba-

gımlısı, kumar alışkanlığı vb. kötü alışkanlıklara sahip bir erkek, kadınlar kadar engellerle karşılaşmayabilmektedir. Bu bakımdan cinsiyet ayrımcılığında bir eşitsizlik oluşmaktadır (Demir, 2011, s. 767).

Hizmetler sektörü içerisine yer alan turizmde, iç müşteri olarak adlandırılan çalışanların hizmet verdikleri dış müşteriler üzerindeki etkisi, işletmenin sürdürülebilir kalkınmasında lokomotif etkisi yaratmaktadır. Hizmeti sağlayan ile hizmeti alanın yüz yüze ilişkisinin yüksek olduğu turizmde, müşteri memnuniyetinin oluşturulabilmesinde çalışan memnuniyetinin kritik noktada değer taşıdığı yadsınamaz bir gerçek olarak gün yüzündedir. Bu çerçevede turizm işletmelerinde çalışanların sarfettikleri fiziksel efor yanında duygusal emek açısından da yıpranma payları göz ardı edilmemesi gereken gerçeklerdendir. Yukarıda bahsedilen ayrımcılık olgusu, bu çerçevede çalışanları duygusal emek noktasında bir hayli yormaktadır. Özellikle kadın çalışanların maruz kaldıkları ayrımcılık davranışları, emek yoğun turizmde, çalışanları duygusal anlamda da istenmeyen sonuçlara karşı karşıya bırakmaktadır.

Turizm sektöründe kadınlar, otel işletmelerinde, seyahat acentalarında, ulaştırma işletmelerinde ya da sektöre girdi sağlayan diğer kuruluşların çeşitli departmanlarda görev almaktadır. Küreselleşmenin de etkisi ile turizmin toplum yapısında meydana getirdiği yeniliklerden biri olan kadın çalışanların varlığı, turizmde önem ifade etmektedir. Kadının üstlendiği rol ve misyonu açısından taşıdığı değer, özellikle turizm gibi hizmet ağırlıklı sektörlerde stratejik açıdan üstünlük yaratmaktadır. Çünkü turizm olayına katılanların sadece erkekler olmadığı ve özellikle sanayi devrimi sonrası değişen demografik ve psikolojik yapı gereği ve gelişen teknoloji ve düzen sonucunda turizmin geniş halk kitlelerine yayılması ve uzak mesafelerin gelişen teknoloji ile yakınlaşması, hem kadın hem de erkek açısından turizm hareketlerinde katılma noktasında farklılaşmış hem de çalışma hayatında devrim niteliğinde gelişmeleri beraberinde getirmiştir.

Turizmin toplumsal değişime etkisi sonucu ortaya çıkan unsurlardan biri olan kadın çalışanların varlığı, gelişmiş ülkelerdeki kadın

Çalışanların bir hayli yüksek olması ve en az erkekler kadar yönetsel boyutlarda boy göstermesi sonucundan yola çıkarak, bulundukları işletme, gidilecek yer ve ülke açısından gelişmişliğin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim kadın çalışanların varlıklarıyla turizme katkılarının yüksek olması, maruz kaldıkları olumsuz durumlara engel olamamaktadır.

Kadın alışanlar psikolojik özellikleri dolayısıyla, üstlendikleri rol ve misyon gereği, kendilerini hem içlerine hem de ailelerine adanmakta, bu da kadının üst düzeylere ulaşmasını engellemektedir. Profesyonel ve yönetsel işlerde tanınmak ve terfi alabilmek için uzun saatler boyunca çalışmak gerekmektedir. Kadınlar evlerini yönetmek ve çocuklarıyla ilgilenmek için uzun saatler harcamaktadır. Sonuç olarak kariyerleri uğruna çocukları ve evliliklerinden erkeklerden daha fazla vazgeçmek zorunda kalmaktadır (Tükeltürk ve Perçin, 2008, s. 115).

Kadın alışanların karşılaştıkları zorlukların bir kaçının, turizm sektörünün yapısal özelliğinden kaynaklandığı bilinmesi gereken bir diğer gerçektir. Diğer sektörlere göre turizm sektöründe, haftanın 7 günü ve 24 saat hizmet verme zorunluluğu nedeniyle yoğun çalışma saatleri söz konusudur. Özellikle hafta sonlarında ve tatil dönemlerinde çalışmak durumunda kalınması, ailenin ve özel yaşamın bir ölçüde ihmal edilmesi anlamına geldiğinden, kadınların bir yönetici olarak zorlanabilecekleri önyargısını doğurmaktadır. Otelcilikte, özellikle acentalar ve tur operatörleriyle anlaşmalar yapmak, çeşitli turizm fuarlarına katılmak gibi yöneticiliğin gerektirdiği bazı zorunlulukların varlığı, ‘coğrafi’ olarak çoğu zaman yer değiştirme gerekliliğine yol açabilmektedir. Böyle bir zorunluluk, özellikle evli ve çocuklu kadınların bu türden bir duruma ne ölçüde katlanabileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir (Mann ve Seacord, 2003, s. 39).

Çeşitli kurum ve kuruluşlarda yüksek mevkilere gelmeyi arzulaayan ve bunun için çabalayan kadınların karşılaştıkları engeller olarak adlandırılan cam tavan sendromu, kadınların iş yaşamında üst düzey yönetici pozisyonlarına gelememelerinin başlıca sebeplerindendir. Bu engeller; erkek yöneticiler tarafından konulan engeller, yine kadının

hemcinsi tarafından konulan engeller ve kadının kendi kendine koyduğu engeller olarak sınıflanabilmektedir (Örücü, Kılıç ve Kılıç, 2007, ss. 118-119).

Cam tavan sendromu sonucu ortaya çıkan engellerinin farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Ancak bütünsel bir bakış açısıyla, örgütlerde cam tavan oluşumuna yol açan unsurlar bireysel, örgütsel ve toplumsal faktörler etrafında toplanabilmektedir (Karaca, 2007, ss. 53-66):

Bireysel Faktörlerden Kaynaklanan Engeller: Kadınların çalışma hayatının gerektirdiği koşullara uyum sağlayamaması, üstlendikleri anne ve eş rolünün gereklerini birinci sıraya koymaları, başaramama korkusu, risk alma ve yeniliğe adım atma noktasında kendini yetersiz hissetmesi vb. içsel faktörler, bireysel faktörlerden kaynaklanan engellerdendir.

Örgütsel Faktörlerden Kaynaklanan Engeller: Cinsiyet ayrımcılığına dayanan davranışlar kadın çalışanlarının önüne çıkan engellerin başındadır. Örgütsel adalet yapısına uygun bir örgüt kültürünün oluşmaması sonucu; ücret, terfi, ödül vb. konularda yapılan haksızlıklar, ataerkil bir örgüt yapısı, örgütsel faktörlerden kaynaklanan engellerin başında gelmektedir.

Toplumsal Faktörlerden Kaynaklanan Engeller: Toplumun kadına dayattığı rol gereği, kadınlar hakkında kalıplaşmış önyargılar, kadının çalışma hayatına ket vurduğu gibi, yönetici konumunda kadın rol modellerinin oluşmasını önleyerek kadınların bu roller için uygun olabileceği düşüncesini de engellemektedir (Deemer, 2006, s. 89).

Pek çok sektörde olduğu gibi, turizm sektöründe de hem işveren tarafından hem de müşterilerle yüz yüze çalışma durumu dolayısıyla, kadınların karşılaştıkları bir diğer engel, cinsel tacizdir. Cinsel taciz, kişinin kendi isteği veya rızası olmadan kişiye karşı sözlü ya da fiziksel olarak yapılan sarkıntılık ve genel ahlaka aykırı davranışlar olarak tanımlanmaktadır. Ne yazık ki, özellikle hizmet sektöründe bu tarz olaylarla karşılaşma olasılığının yüksekliği pek çok araştırma sonucu olarak gün yüzündedir (Türker, 1997, s. 74).

İnsan zamanının önemli bir kısmını kapsayan çalışma hayatı, yalnızca ekonomik açıdan değil psikolojik olarak da önem arz eden bir nitelik kazanmıştır (Bakan ve Büyükbeşen, 2004, s. 6). Bu çerçevede özellikle esnek çalışma saatlerine sahip ve emek yoğun turizmde çeşitli ayrımcılık davranışları sonucu ortaya çıkan diğer bir engel “mobbing” olarak da adlandırılan yıldırma davranışlarıdır. Yıldırma davranışları tüm sektörlerde karşılaşılan ve insan ilişkilerindeki zaafıtan kaynaklanan olumsuz bir durumu ifade etmektedir. Ancak, son yıllarda hizmet sektörü işletmelerinde insanlar arası etkileşimin düzeyinin değişmesi, yoğunlaşması ve kendine has özellikler taşıması ile birlikte bu sektörde yer alan işletmelerde yıldırma davranışları ile daha sık ve yoğun karşılaşmaya başlanmıştır (Avcı ve Kaya, 2013, s. 17).

Sonuç

Bilgi teknolojisindeki gelişim ve küreselleşme sürecinden kaynaklanan değişimin, sosyo-ekonomik açıdan önemli gelişmelere sebep olduğu turizm sektöründe, aile ve toplum yapısında meydana getirdiği yeni süreç, kadının geleneksel rolünde bir takım değişikliklere sebep olmuştur.

Yeni düzen ile birlikte çalışma hayatına katılan kadın, turizm sektörü içerisinde istihdam görmeye başlamıştır. Erkek çalışan sayısına göre kadın çalışan sayısının düşük olması yapılan pek çok araştırma sonuçlarından tespit edilmiştir. Fakat bu oranın zamanla kadınların lehine değişeceği algısı, kadının değerinin ortaya çıkarılması bakımından umut vericidir.

Kadın çalışanların turizm sektöründeki mevcut durumları değerlendirildiğinde, maruz kaldıkları engellerin aşılması noktasında başta işverenler olmak üzere, bütünsel manada süreç içerisinde aktif rol alan tüm paydaşlara ciddi anlamda sorumluluklar yüklemektedir. Sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda, kadınların turizm sektörüne katkısı, yadsınamayacak derecede yüksektir. Bu nedenle örgütsel boyutta ya da toplumsal boyutta şekillenen engellerin, kadınların varlıklarına çalışma hayatında ket vurmaması amacıyla, proaktif bir şekilde

ivedi olarak önlemlerin alınması; ayrımcılık, yıldırma davranışları, cinsel taciz ve cam tavan sendromu gibi engellerin ortadan kaldırılması, turizm sektöründe ileriye gitme ve gelişmiş ülkeler arasında yer alabilme adına önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ardıç, O. (2006). *Mikro iktisat*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Avcı, U. ve Kaya, U. (2013). Yıldırma algısı ve etkileri: Hizmet sektöründe bir araştırma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(2), 1-25.
- Avcıkurt, C. (2007). *Turizm sosyolojisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşen, T. (2004). Örgütsel iletişim ile iş tatmini unsurları arasındaki ilişkiler: Akademik örgütler için bir alan araştırması. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(7), 1-30.
- Baum, T. (2013). International perspectives on women and work in hotels, catering and tourism, *working paper on ILO*. 1(289), 1-64.
- Çeken, H., Dalgın, T. ve Karadağ, L. (2009). Küreselleşme ve uluslararası turizm arasındaki ilişki. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 21-36.
- Deemer, C. ve Fredericks, N. (2006). *Cam tavan üstünde dans* (Sinem Özer, çev.). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Demir, M. (2011). İş yaşamında ayrımcılık: Turizm sektörü örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 761-784.
- Demirkol, Ş., Fidan, F. ve Pelit, E. (2004). Turizm sektöründeki bayan işgörenlerin karşılaştıkları sorunlar ve otel işletmelerinde bir uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(8), 71-88.
- Doğan, H., Üngüren, E. (2010). Alanya halkının turizme sosyo-kültürel açıdan bakışı. *E- Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 5(4), 396-415.
- Dura, C. ve Atik, H. (2002). *Bilgi toplumu, bilgi ekonomisi ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Dünya Bankası, (2008) *Bölgeler itibarıyla makro ekonomik büyüklükler, seçilmiş ülke örnekleri*, No: 124.
- Erdoğan, H. (1996). *Ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel yönleriyle uluslararası turizm*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayıncılık.
- Gürbüz, A. (2002). Turizmin sosyal çevreye etkisi üzerine bir araştırma. *Teknoloji*, 5(1-2), 49-59.

- Güzel, F.Ö. (2013). Sosyo-kültürel açıdan paradoks yaratıcı bir sektör olarak turizm: Dalyan destinasyonunda sosyolojik bir çözümleme. *International Journal of Human Science*, 1(1), 780-795.
- İçöz, O. ve Kozak, M. (1998). *Turizm ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karaca, A. (2007). *Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: Cam tavan sendromu üzerine uygulamalı bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kılıç, C. (2000). *Turizm sektöründe istihdamın niteliğini etkileyen faktörler ve Türkiye’de yıldızlı otellerin analizi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kocacık, F. ve Gökkaya, V.B. (2005). Türkiye’de çalışan kadınlar ve sorunları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Kozak, M. (2012). *Otel işletmelerinde insan kaynakları yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mann, I. S. and Seacord, S. (2003). What glass ceiling. *Lodging Hospitality*, 59(4), 38-40.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1986) *Turizmin Türk ekonomisindeki yeri*. İzmir: Ofis Matbaacılık.
- Örücü, E., Kılıç, R. ve Kılıç, T. (2007). Cam tavan sendromu ve kadınların üst düzey yönetici pozisyonuna yükselmelerindeki engeller: Balıkesir İli örneği. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 117-135.
- Şentürk, F.K. ve Toprak, L.S. (2011). *Turizmin Sosyo-Kültürel Etkilerinin Din Görevlilerinin Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi*. 12. Ulusal Turizm Kongresi, 30 Kasım - 4 Aralık, Akçakoca, Düzce.
- Tükeltürk, Ş., Perçin, N. (2008). Turizm sektöründe kadın çalışanların karşılaştıkları kariyer engelleri ve cam tavan sendromu: Cam tavanı kırmaya yönelik stratejiler. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 113-128.
- Türker, N. (1997). Konaklama işletmelerinde cinsel taciz ve cinsiyet ayrımı. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 74-76.
- TÜİK. (2012). *Hanehalkı işgücü anketi sonuçları*, www.tuik.gov.tr. Adresinden erişildi
- TÜROFED. (2013). *Turizm raporu*, 12 Nisan 2014 tarihinde, http://www.turofed.org.tr/PDF/DergiTr/Turizm_Raporu-TUR%C4%B0ZM%20RAPORU%20%C5%9EUBAT%202014.pdf adresinden erişildi.
- UNWTO. (2013). *Tourism highlights report*, www.unwto.org adresinden erişildi.
- Usta, Ö. (2012). *Turizm, genel ve yapısal yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- WTTC. (2013). Economic Impact Report. 12 Nisan 2014 tarihinde, http://www.wttc.org/site_media/uploads/downloads/world2013_1.pdf adresinden erişildi.
- Yanardağ, Ö ve Avcı, M. (2012). Turizm sektöründe istihdam sorunları: Marmaris, Fethiye, Bodrum İlçeleri üzerine ampirik bir inceleme. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 39-62.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin sektörünün gelişimi ve istihdam üzerindeki etkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 3(5), 54-